

3

4

1975

létünk

**társadalom
tudomány
kultúra**

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

V. évfolyam, 3—4. szám, 1975. május—augusztus

*„Nem az emberek tudata az amely létüket,
hanem megfordítva, társadalmi létük az,
amely tudatukat meghatározza.”*

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához;
Előszó. 1859

Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék

Szerkesztői bizottság

Bacsi Sándor
Josip Buljovčić
Dobó Illés
Fehér Kálmán szerkesztő
Dr. Györe Kornél főszerkesztő helyettes
Illés Lajos műszaki szerkesztő
Dr. Matkovics József
Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő
Sági András
Szilágyi Gábor
Szórád György
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Dr. Bori Imre

Dévícs Imre

Stjepan Han
Dr. Kis Sándor
Dr. Božidar Kovaček
Dr. Aleksandar Magarašević
Borivoj Martin
Dr. Mirnics József
Molcer Mátyás
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Szórád György
Đura Stipić
Dr. Teleki György
Tóth Anna
Tripolszky Géza
Saffer Pál
Dr. Vajda József

A szerkesztőség titkára
Csonka Júlia

A fedőlapot tervezte
Sáfrány Imre, Szilágyi Gábor

Készült a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat nyomdájában
Újvidéken 1976. április 5-én

TARTALOM

<i>Ignjat Martin</i>	Marx A Gothai program kritikája című művének társadalmi-gazdasági vonatkozású tétélei	7
<i>Burány Nándor</i>	Három újság egy sztrájkról	22
<i>Bori Imre</i>	Borbély Mihály	46
<i>Tőke István</i>	Nagygazdák és cselédek a zentai népi anekdoták tükrében	54
<i>Katona Imre</i>	Elveszett naiv eposzunk	74
<i>Tárkány Szűcs Ernő</i>	Az élő jogi népszokások Európában	85
	A z E g y s é g e s N é p f e l s z a b a d í t ó F r o n t h a r m i n c a d i k é v f o r d u l ó j á n	
<i>Gaál György</i>	Az Antifasiszta Proletár Egységfront taktikájának alkalmazása az 1935. évi vajdasági sztrájkmozgalmakban	97
<i>Aleksandar Đurđev</i>	A DNSZSZ községi szintű átszervezésének alapvonalai	113
	M ű h e l y	
<i>Bodzsóni István</i>	Somló Bódog	123
<i>Dietrich Gyula</i>	Adalék a szabadkai nyomdászok mozgalmához A szakegyesület megalakulásáig	144
	T á j é k o z ó d á s	
<i>Komáromi J. Sándor</i>	A fogalmak tisztázása	155
	S z i m p o z i o n	
<i>Somogyi Sándor</i>	Az ember munka és környezetvédelmének technikai-technológiai és gazdasági lehetőségei	199
	S z e m l e	
<i>Botka Ferenc</i>	A marxizmus alkotó alkalmazásának útján (Mócza János: A mai Európa művészete c. monográfiájáról)	205
<i>Molnár Verona</i>	A kommunális közösségek elméleti és gyakorlati kérdéseiről a Komuna c. folyóiratban	217
<i>Csula Mária</i>	Ideje, 1974. 4—5. számáról	221

MARX A GOTHAI PROGRAM KRITIKÁJA CÍMŰ MŰVÉNEK TÁRSADALMI-GAZDASÁGI VONATKOZÁSÚ TÉTELEI

Ez év májusának elején, pontosabban május 5-én századik évfordulóját ünnepeljük annak a napnak, amikor Marx forradalmár- és harcostársának, Brackénak levélben közölte, hogy megírta az egyesülési programhoz a kritikai széljegyzeteket¹, a gothai egyesülési kongresszusra. Ezek a kritikai széljegyzetek Marx jelentős művét jelentették, „A gothai program kritikája”-t.²

Ma, amikor az önigazgatású szocialista társadalmunk döntő csatát vív a munka szerinti elosztás szocialista elvének következetes alkalmazásáért, különösen fontos kiemelni azokat az eszmei forrásokat, amelyekben megfogant és amelyekből kisarjadt az elosztás eszméje a szocialista társadalomban. Önigazgatási szocialista viszonyaink fejlődése legnagyobb mértékben attól fog függni, és attól függ ma is, hogy a munka szerinti elosztás szocialista elvét mennyire alkalmazzuk az alkotómunkában és az alkotómunka érdekében.

Ezt a munkát Marx néhány olyan jelentős megállapítása taglalásának szenteltük, amelyet neves kritikai irata tartalmaz, A gothai program kritikája, és amelyek hozzájárulnak az elméleti és gyakorlati kérdések megvilágításához a szocialista társadalom kiépítésében, de különösképpen a mi önigazgatású társadalmunk kiépítésében. E munka keretében szó lesz majd Marx A gothai program kritikája c. műve megszületésének körülményeiről is. Ugyanakkor rámutat néhány olyan jelentős körülményre, amely Marxnak e művéhez kapcsolódik.

Éppen ez az évszázad nagyon megbízható forradalmi mércéje Marx gazdasági és társadalmi elemzési módszere értékének és hatóerejének. Azok az eszmék, amelyeket Marx elméletileg megformált és közölt A gothai program kritikája című művében nemcsak hogy megtartották tartós elméleti értéküket, hanem következetes alkalmazásra is találtak a mi forradalmi, szocialista gyakorlatunkban. Éppen ezért ez az egy évszázad, amely attól az időtől eltelt, amikor Marx tolla nyomán életrekelet A gothai program kritikája, csak újabb nyomatékot adott annak az ismert

igazságnak, hogy az idő patinája semmit sem változtat a tudomány és gyakorlat feltárt és napvilágra hozott törvényszerűségein.

Marx híres jegyzetének, az 1875 áprilisában és május elején³ keletkezett Széljegyzetek a német munkáspárt programjához című művének a sorsa egészen sajátos.

Az ismert marxista tudós, Vranicki véleménye szerint A gothai program kritikája c. mű rendkívüli elméleti jelentősége a következőkben nyilvánul meg:

„Marx egyetlenegy másik helyen nem jelölte meg plasztikusabban és szabatosabban nézeteit a szocializmusról és kommunizmusról, tehát a kommunizmus fejlődésének első és második fázisáról.”⁴

Emellett Marxnak ez a jegyzete a „pártbarátoknak”⁵ szólt, akik „elméleti hibákat”⁶ ejtettek. Marxnak az volt a vágya, hogy a koalíciós programot eszmeileg tisztán és világosan fektessék le a munkásmozgalom lényegbeli, eszmei és elméleti kérdéseivel kapcsolatosan, (a proletárdiktatúrát, a szocialista társadalmi viszonyokat, a társadalmi termék elosztásának gazdasági és társadalmi mércéjét stb.)

Marx széljegyzetét — A gothai program kritikája c. alkotását — nem nyomtatták ki a szerző életében. Marxnak ezt az elméletileg oly jelentős széljegyzetét Engels adta ki 1891-ben, tehát a mű megszületése után 15 évvel.

Marx széljegyzetének sajátos sorsa abban nyilvánul meg, hogy ezt nem akkor jelentették meg, amikor a német munkásmozgalom tagjai „kényre-kedvre megadják magukat a segítségre szorulóknak”⁷.

A „kíméletlen élesség”⁸, amellyel Marx bírálta a gothai programban kifejtett eszmeileg és elméletileg káros nézeteket, és az a forradalmi következetesség, amellyel Engels bírálta az erfurti programot, megkövetelik ennek a két, a történelem számára oly jelentős kongresszus eseményeinek a tömör vizsgálatát.

Az 1875-ös gothai egyesülési kongresszus

1875 májusában egyesült az akkori idők két német munkásszervezete egy-egy Németországi Szocialista Munkáspárttá.

Az egyesülésbe beleegyező egyik párt a Szociáldemokrata Munkáspárt volt. Ezt a pártot Liebknecht és Bebel alapította 1869-ben. A város neve (Eisenach) alapján eisenachiaknak nevezték el a párt híveit, ugyanis ebben a városban tartották az alakuló kongresszust. Marx Liebknechtet és Bebelt, mint már említettük is, „párthíveknek” tekintette, akik az egyesülésbe, rendkívül rossz feltételek között is beleegyeztek. Marx nézete szerint az egyesülésbe mindaddig nem lett volna szabad beleegyezni, amíg az egyesülés világos eszmei alapjait nem dolgozták ki. Marx szerint az „elvi program”⁹ kidolgozásakor, amellyel a „pártmozgalom állását mérik”¹⁰ figyelmet kell fordítani az egyesülés feltételeire is. Marx álláspont-

járól beszédesen tanúskodik a Brackénak küldött levél egyik részlete: „Tudvalevő, hogy az egyesülés pusztá ténye is megelégedéssel tölti el a munkásokat, de tévednek azok, akik azt hiszik, hogy *ezért a pillanatnyi sikerért nem fizettek túl drága árat.*”¹¹

Amikor Marx „a túl drágán fizetett” sikerről beszél Lassalleánusok „levonás nélküli munkahozadék”-ról szóló eszméjének kritikátlan elfogadására gondol, amelyek tudományos szempontból tarthatatlanok, mert mellőzik az elosztás gazdasági és társadalmi törvényszerűségeit. Emellett Marx Lassalleánusok azon nézeteinek tarthatatlanságára gondol, amely szerint a munkásosztályon kívül minden más osztály csak egyetlen reakciós tömeg stb. Marx különösen nagy mulasztásnak tartja azt, hogy az egyesülési programba nem foglalták bele a proletárdiktatúráról szóló szakaszt. Ezért mondja Marx Brackénak írt levelében, hogy nem lett volna szabad „beleegyezni az elvekkel való kereskedelembe”. Marx tehát élesen reagált Lassallei programjának megalkuvó elvi alapjaira.

Engels álláspontja a gothai programmal szemben azonos Marxéval. Engels nézete szerint a gothai program; „határozottan visszafelé tett lépés”¹² az 1869-ből származó eisenachi programmal szemben. Az eisenachi program nagyon világosan kiemelte a proletárdiktatúra néhány jellemző tulajdonságát. Ez különösen jól látható az eisenachi program azon tételeiből, amelyek a szocialista társadalom anyagi alapjára és a munkásosztály politikai hatalmára vonatkoznak.

A Szociáldemokrata Munkáspárt Eisenachban 1869-ben elfogadott programjában a következő követelést is megfogalmazták: „Minden rendi, vagyoni, születési és vallási kiváltság eltörlése.”¹³

Ugyanez a program a munkásosztály politikai hatalmának erősödését célzó követelést is megfogalmazza: „Néphadsereg felállítása az állandó hadsereg helyébe.”¹⁴

Marx a gothai program következetlenségét bírálva kiépítette a proletárdiktatúráról vallott nézeteit, amely szerint a tőkésből a kommunista társadalomba való átmeneti állam nem lehet egyéb, mint a proletariátus forradalmi diktatúrája. A tudományos szocializmus és a munkásosztály harcának további fejlődése szempontjából Marx gondolatai rendkívül jelentősek. Különös elméleti jelentőségük van Marx azon nézeteinek, amelyek a kommunista társadalom kiépítésének szakaszaira valamint a kommunizmus és az állam elhalása folyamatának viszonyára vonatkoznak.

A gothai programmal kapcsolatos történelmi mozzanatok elemzésekor nem mélyülünk el az említett elméleti kérdések elemzésében. Ezeket a kérdéseket a későbbiek folyamán magában az dolgozatban vizsgáljuk majd. Ezért a további vizsgálat során visszatérünk néhány olyan lényeges elméleti kérdés tanulmányozására, amelyet eddig csak körvonalaztunk.

Nézetünk szerint néhány mozzanatot, elemet ki kell emelni azzal a másik német párttal is kapcsolatban, amely az egységes Németországi Szocialista Munkáspártba olvadt. Ennek a másik pártnak a neve *Alta-*

lános Német Munkásegylet volt. A mozgalom politikai vezetőjéről, Lassalle-ról a párthíveket „lassalleánusok”-nak nevezték el.

A gothai program szerzője Lassalleánusok volt. Lassalle téves felfogásai lettek az elvi alapjai az eisenachiak és a lassalleánusok kompromisszumának.

Már hangsúlyoztuk, hogy Liebknecht számos elvi engedményt tett a lassalleánusoknak, és éppen az ő engedékenységet ítélte el Marx igen élesen. Végül fontos azt is kiemelni, hogy Marx nem tartotta szükségesnek A gothai program kritikája kiadását, még hozzá abból az okból kifolyólag, mert számára „a valóságos mozgalom egyetlen lépése fontosabb tucatszámú programnál.”¹⁵

Engels Bebelnek (1875. október 12-én) írt levelében a következőképpen magyarázza meg, hogy A gothai program kritikáját megszületése után miért nem jelentették meg mindjárt:

„... A szamarak a burzsoá lapokból a programot egész komolyan fogták fel, kiolvasták belőle azt is, ami nem áll benne, és kommunistának vették. Úgy látszik, a munkások ugyanezt teszik. Egyedül ez a körülmény tette lehetővé Marxnak és nekem, hogy nyilvánosan ne tagadjuk meg ezt a programot. Mindaddig, amíg úgy ellenfeleink, mint a munkások ebben a programban keresik a mi nézeteinket, addig nem szabad róla hallgatnunk.”¹⁶

Az 1891-es erfurti program

Az erfurti pártkongresszuson (1891. október 14—21-én) elfogadták a Németországi Szociáldemokrata Párt programját. Ez a program volt a párt hivatalos programja egészen 1921-ig, amikor a heidelbergi program váltotta fel.

Az erfurti programtervezet szerzője K. Kautsky volt. Az erfurti program egyik részét „minimumprogram”-nak nevezték el. Ez a „minimumprogram” a fennálló rendszerrel szembeni pártkövetelésre vonatkozik. A változásokat célzó követelések lényege a munkás törvényhozásra vonatkozik, illetve a munkáosztály és a dolgozók anyagi helyzetének javítására. A jelentősebb követeléseket így fogalmazták meg:

- Ingyenes orvosi ellátást és gyógyszereket.
- A normál-munkanap meghatározása a legtöbb órával
- A 14 éven aluli gyermekek számára tilos az éjjeli munka.
- Legalább 36 órás folyamatos szabadságot minden héten minden munkásnak.

Az erfurti program elméleti részében (a maximumprogramban) a tőkés társadalom lényeges jegyeit emelik ki. Már a Kommunista Kiáltvány is világosan kiemelte azt a tényt, hogy „a társadalmi átalakulás nemcsak a proletariátus, hanem a mai helyzet következtében szenvedő egész emberi nem felszabadulását jelenti. De ez a felszabadulás csak a munkás-

osztály műve lehet, mert minden más osztály, amellettt hogy érdeke ellentétes, a termelőeszközök magántulajdona talaján áll, és közös céljuk az, hogy fenntartsák a mai társadalom alapzatát.”¹⁶

Engelsnek az erfurtti programról mondott véleménye részben pozitív. Nézete szerint az erfurtti program jelentős részben a kapitalista társadalom fejlődésének marxi feltevésén alapul. Ezért tekintette ezt a programot a gothai programhoz viszonyítva jelentős előrelépésnek. Engels a következőket mondja: „A mostani tervezet az eddigittől abban különbözik, hogy jóval megfelelőbb. A meghaladott hagyományok jelentős maradványait — a lassalleánusiakat és a vulgarisszocialistákat — többé-kevésbé eltávolították; *a tervezet elméleti vonatkozásaiban, egészében véve, a mai tudomány alapzatán áll*, és erről az alapzatról lehet róla vizátni.”¹⁷

Az erfurtti program gyengeségeit Engels abban látja, hogy nem tartalmazza a proletariátus diktatúrájának sőt még a köztársaságnak a követelését sem. Éppen emiatt az erfurtti program nem foglal állást és nem mutat rá azokra az utakra, amelyeken a munkásosztálynak haladnia kell felszabadulása és a hatalom megszerzése felé.

A programtervezetre irányuló Engels-bírálatról a kongresszus mit sem tudott, így az előterjesztett programszöveget a küldöttek egyhangúlag elfogadták.

Különösen fontos kiemelni azt is, hogy a Szerb Szociáldemokrata Párt első kongresszusán, 1903-ban elfogadott program többé-kevésbé azonos az erfurtti programmal.

Moša Pijade igen nagyra értékelte a Szerb Szociáldemokrata Párt szerepét a szerb munkásmozgalom fejlődésében és megerősödésében. Erről tanúskodik a következő megállapítása: „A szerb szociáldemokrácia története a század első két évtizede nemzetközi munkásmozgalom-történetének szerves részét jelenti, a nemzetközi szocialista mozgalomban való részvételére, szerény de elvileg magasszintű hozzájárulására Szerbia munkásosztálya büszke lehet.”¹⁸

Végül szükségesnek tartjuk megemlíteni azt is, hogy 1964-ben a Szerb Szociáldemokrata Pártnak szentelt tudományos értekezletet tartottak.¹⁹ A nagyszámú referátum, amely egy külön könyvként is megjelent, feltárta és elemezte a szerb szociáldemokraták hozzájárulását a munkásmozgalomhoz. Feltétlenül ki kell hangsúlyoznunk, hogy egyetlen referátum sem szólt az erfurtti programnak azokról a hiányosságairól, amelyek a proletariátus diktatúrájára mint a munkásosztálynak a szocialista társadalomért folytatott harca fegyverére és módszerére vonatkoztak.

Mivel nézetünk szerint a dolgozat tárgya szempontjából ez a mozzanat igen jelentős, ennél fogunk elidőzni.

Az erfurtti program politikai követeléseit bírálva Engels a következőket állapította meg: „A tervezet politikai követeléseinek van egy nagy hiányossága. *Éppen azt nem mondja el*, amit el kellett volna mondanía.”²⁰

Azt, amit a programnak mondanía kellett volna Engels így fogalmazza

meg: „Aminek nézetem szerint be kellett volna kerülnie és ami be is kerülhet — *a teljes politikai hatalom a népi képviselők kezében való összpontosításának követelménye.*”²¹

Engels a program szövegmódosítását magyarázva a következőket mondja: „Ha valami is bizonyos, akkor az bizonyos, hogy pártunk és a munkásosztály hatalomra csak a demokratikus köztársaság formájában kerülhet. *Ez éppenséggel a proletariátus diktatúrájának sajátos formája.*”²³

A munkásmozgalom szempontjából rendkívül súlyos következményekkel járt a proletariátus diktatúrája sorsdöntő szerepének meg nem értése. E káros következmények az opportunizmusban tükröződtek, amelyekről Engels a következőket mondja: „A nagy, alapvető álláspontok feledése a pillanatnyi érdekekért ma, ez a hajsza és kapkodás a pillanatnyi sikerekért, tekintet nélkül a későbbi következményekre, a mozgalom jövőjének ez a feláldozása jelenének szeretetért, lehet „becsületesen” elképzelt, de opportunizmus most is és marad a jövőben is, s lehet hogy éppen a „becsületes” opportunizmus a legveszélyesebb valamennyi közül.”²³

Marx bírálata a gothai programnak az osztálykülönbségek forrásaival és azok túlhaladási módszerével szembeni viszonyáról

A Kommunista Kiáltványnak az a része, amely a kommunisták és proletárok, az osztálykülönbségek és azok leküzdésének viszonyáról szól, a következőket emeli ki: „Amikor a fejlődés folyamán eltűnnek az osztálykülönbségek, és az egész termelés a *társult egyének* kezében összpontosul, a közéleti hatalom elveszti a politikai jellegét. A politikai hatalom jogi értelemben egy osztály szervezett hatalma más osztályok elnyomása érdekében. *Amikor majd a proletariátus a burzsoázia elleni harcában szükségszerűen osztállyá egyesül,* amikor majd forradalom útján uralkodó osztállyá lesz, és amikor majd uralkodó osztályként *erőszakkal megszünteti a régi termelési viszonyokat,* ezekkel a termelési viszonyokkal együtt megszünteti az osztályellentétek fennállásának feltételeit is, *voltaképpen az osztályokat, és ezzel saját osztályuralmát is.*

A régi burzsoá társadalom osztályai és osztályellentétei helyébe a társulás lép, amelyben *minden egyén szabad fejlődése a feltétele valamenyikük szabad fejlődésének.*”²⁴

Az idézett szövegben külön rá kell mutatni arra is, hogy az osztálykülönbségek és a rajtuk alapuló „osztályellentétek” a tőkés társadalomban a tőkés társadalmi viszonyok termékei.

Ugyancsak fontos azt is külön megemlíteni, hogy csak a kapitalista társadalmi viszonyok „erőszakos megszüntetésével” lehet „megszüntetni” az „osztályellentétek” és „általában az osztályok” fennállásának feltételeit. A tőkés társadalmi viszonyok megszüntetésével a munkásosztály megteremti „saját osztályuralma” megszüntetésének gazdasági és társadalmi feltételeit.

A Kommunista Kiáltványban közölt megállapítások Marx gothai programmal kapcsolatos bírálatában is szerepelnek. Egyik megjegyzésében Marx a következőket mondja: „A fogyasztási eszközök mindenkori elosztása csak következménye a termelési feltételek megoszlásának. Ez a megoszlás pedig magának a termelési módnak jellemvonása.”²⁵

Marx gondolatában érzékelhetjük a termelés feltételeivel való rendelkezés, a birtoklás jelentőségének általánosítását, amelyek felölelik a termelés anyagi és személyi feltételeit. (A termelési eszközök és a munkaerő, illetve a közvetlen termelők.) A termelési feltételek megoszlása meghatározza a társadalmi termék elosztásának feltételeit, a termék azon részének elosztását, amelyet a fogyasztási alap képez. Ez tehát minden társadalomra vonatkozik, tekintet nélkül annak sajátos történelmi formájára és sajátosságaira. Ilyen értelemben van szó a termelési eszközök tulajdonosa és a közvetlen termelők közötti viszony általánosításáról, amelyet a Kommunista Kiáltványban a tőkés társadalmi rendszerre és jövődöbéli kommunista társadalomra alkalmaztak.

Minden társadalmi jellegű termelésnek e lényeges kérdését feldolgozva Marx a gothai programhoz fűzött széljegyzetekben a következőket mondja: „A tőkés termelési mód például azon nyugszik, hogy a dologi termelési feltételek tőketulajdon és földtulajdon formájában nem-dolgozóknak jutnak, míg a tömeg csak a személyi termelési feltételnek, a munkaerőnek tulajdonosa. Amikor a termelés elemei ily módon oszlanak meg, abból magától adódik a fogyasztási eszközök mai elosztása.”²⁶

A jövődöbéli kommunista társadalomban megvalósuló elosztás gazdasági alapjairól szólva Marx megállapítja: „Amikor a dologi termelési feltételek maguknak a munkásoknak a kollektív tulajdonában vannak, ebből éppúgy adódik a fogyasztási eszközöknek a maitól különböző elosztása.”²⁷

Az elmondottaknak az volt a célja, hogy rámutassanak arra a tényre, hogy az osztálykülönbségek forrásának lényeges elméleti kérdései, és azok meghaladásának kérdései már régóta ismertek, megmagyarázottak és jelen vannak a munkáosztály tudatában. A gothai program szerzői tudatosan mellőzték az addig már tudományosan feldolgozott kérdéseket és a munkásmozgalom ismereteit. Ezért bírálta Marx a gothai programhoz írt széljegyzeteiben olyan élesen Lassalleánusok határozatlan megfogalmazásait a „munkáról” és „társadalomról”. Erről a bírálatról ékesen tanúskodik Marx következő megállapítása: „Tehát a „munkáról” és „a társadalomról” hangoztatott általános szölamok helyett itt határozottan ki kellett volna mutatni, hogy a mostani tőkés társadalomban hogyan jöttek létre végülis azok az anyagi stb. feltételek, melyek a munkásokat képessé teszik és kényszerítik rá, hogy ezt a történelmi átkot megtörjék.

A valóságban azonban ez az egész, stílusában és tartalmában elhibázott paragrafus csak arra jó, hogy a lassalle-i jelíget, a „levonás nélküli munkahozadékot” írassák jelszóként a párt zászlajára.”²⁸

Éppen emiatt tekintette Marx, mint már az előzőkben is említettük,

a gothai programot jelentős visszafelé való lépésnek a németországi munkásmozgalom történetében. Ezért joggal tette fel Marx a kérdést: „Minek megyünk ismét visszafelé, amikor a valóságos viszony már régen tisztázva van?”

A gothai program második cikkelyének befejező részében az áll, hogy a Szociáldemokrata Munkáspárt harcolni fog: „... a kizsákmányolás minden formában megszűnjék: küzd minden társadalmi és politikai egyenlőtlenség kiküszöböléséért.”²⁹

Marx erre a megfogalmazásra a következő megjegyzést tette: „A paragrafus határozatlan befejező mondata — „minden társadalmi és politikai egyenlőtlenség kiküszöbölése” — helyett azt kellett volna mondani, hogy az osztálykülönbségek megszüntetésével minden belőlük fakadó társadalmi és politikai egyenlőtlenség önmagától eltűnik.”³⁰

A kizsákmányolás megszüntetéséért folytatott harcnak az a módszere, amely mellett a gothai program és szerzőik kiálltak, alapjában véve eszmileg idegen a munkásosztálytól és a munkásmozgalomtól. A kizsákmányolás ellen folytatott harc módszeréről a gothai programban a következő áll: „Hogy a szociális kérdés megoldásának az útját egyengesse, a német munkáspárt követeli termelőszövetkezetek létesítését államsegéllyel, a dolgozó nép demokratikus ellenőrzése alatt. A termelőszövetkezeteket az iparban és a mezőgazdaságban olyan mértékben kell életre hívni, hogy azokból az összmunka szocialista szervezete jöjjön létre.”³¹

Marx erre a megfogalmazásra a következő megjegyzést tette: „A Lassalle-féle „vasbértörvény” után, íme, a próféta csodaszere! Méltóan „egyengetik az utat!” A fennálló osztályharcot újságírói frázis váltja fel: „a szociális kérdés”, melynek számára a „megoldás” útját egyengetik”. *Nem a TÁRSADALOM forradalmi átalakulási folyamatában „jön létre” az „összmunka szocialista szervezete”, hanem az „államsegélyből”, amelyben az állam azokat a termelőszövetkezeteket részesíti, amelyeket ő, s nem a munkás „hív életre”. Ez méltó Lassalle képzelgéséhez, hogy államkölcsönökkel éppúgy lehet új társadalmat építeni, mint új vasutat!”³²*

Az „új társadalom” kiépítésének elvi alapját Marx a munkásosztálynak az új társadalmi viszonyok kiépítésében tanúsított forradalmi szerepében látja, nem pedig a burzsoá államsegélyben. Világos tehát, hogy a németországi szociáldemokraták vezetői tudatosan vagy öntudatlanul a 18. század végi vagy a 19. század eleji utópista szocializmus eszméi pozícióján állottak. Ezért szögezi le Marx: „A fő hiba nem is abban van, hogy ezt a különleges csodakúrát felvették a programba, hanem abban, hogy egyáltalán az osztálymozgalom álláspontjáról a szektamozgalom álláspontjára térnek vissza.”³³

*A „levonás nélküli munkahozadék” társadalmi
kiszajátításáról szóló lassalle-i koncepciót célzó marxiz-
muskritika jelentősége*

A gothai program első paragrafusában a következő alapelv áll: „... a munka hozadéka levonás nélkül, egyenlő jog szerint megilleti a társadalom minden tagját.”³⁴

Lassalle koncepcióját a társadalmi termék felosztásáról Marx különösen élesen bírálta. Marx bírálatának a lényege abban nyilvánul meg, hogy a társadalmi terméket az objektív gazdasági és sajátosan társadalmi mércékkel összhangban kell felosztani. A társadalmi termék egy része Marx szerint „közgazdasági szükségességek”³⁵, a másik része pedig társadalmi szükségesség³⁶. A társadalmi terméknek az a része, amely a „közgazdasági szükségességet” jelenti a termelés anyagi feltételeinek egyszerű és bővített újratermeléséből — a termelési eszközök és a tartalékalap — áll.

Marx szerint csak a társadalmi termékből gazdasági és társadalmi célokra kiválasztott rész után lehet megkapni a társadalmi terméknek azt a részét, amely a közvetlen termelők részesedését jelenti munkájuk eredményéből. Marx erről ezt mondja: „Csak most jutunk az ‘elosztáshoz’ — a program Lassalleánizmus hatására korlátolt módon kizárólag ezt tartja szem előtt —, vagyis a fogyasztási eszközök ama részéhez, amely a kollektíva egyéni termelői között elosztásra kerül.

A „levonás nélküli munkahozadék” kézen-közön már „levonásos” munkahozadékká változott.”³⁷

Marx bírálatának a jelentősége a Lassalle-féle „levonás nélküli munkahozadék”-ról abban nyilvánul meg, hogy ezzel a bírálattal Marx feldolgozta és kiemelte a társadalmi termék elosztása általános gazdasági és sajátos társadalmi mércéjét. Amikor az általános gazdasági mérce fogalmát használjuk, arra gondolunk, hogy ezek a társadalmi termékből való kiválasztások az elhasznált termelési eszközök pótlására, függetlenek a történelmi, társadalmi alakulattól. Amit Marx a társadalmi termék felosztásában „közgazdasági szükségesség”-nek nevez, az minden társadalomra, így a mi öngazgatású társadalmunkra is érvényes.

A gazdasági törvényszerűségeket, amelyek a társadalmi termék azon részei közötti arányt szabályozzák és meghatározzák, amelyet a termelés anyagi feltételei egyszerű és bővített újratermelésére és a fogyasztási eszközök társadalmi alapja részére láttuk elő, Marx részletesen elemzi. A tőke második kötetének harmadik fejezetében, a társadalmi ösztöke forgalmának és újratermelésének keretében.

Külön ki kell hangsúlyozni azt is, hogy Marx különös figyelmet szentelt elemzésében a társadalmi termék azon részének, amely a munkásosztály részesedését jelenti saját munkája eredményében. A társadalmi terméknek e részét külön vizsgálja a kommunista társadalom elosztási feltételei közt.

Marx elemzését figyelembe véve, amely a tudományos szocializmus

szempontjából különösen jelentős, a továbbiakban rámutatunk majd az elemzés néhány olyan részletére, mozzanatára, amelyek igen fontosak — a szociális különbségek vizsgálatában. A következő szöveg ezt az elemzést tartalmazza.

Marx elemzése a fogyasztási eszközök felosztásáról
„A termelési eszközök köztulajdonán alapuló,
kollektív társadalomban”³⁸

Marx a kommunista társadalom lényeges gazdasági sajátosságát abban látja, hogy: „... a termékekre fordított munka itt nem *e termékek értékeként*, egyik dologi tulajdonságaként jelenik meg, mivel akkor, a tőkés társadalommal ellentétben, az egyéni munkák már nem kerülőúton, hanem közvetlenül az összmunka alkotórészeiként léteznek.”³⁹

Marx szerint a kommunista társadalomban a gazdasági viszonyok nem a dolgok, tehát a pénz közvetítésével fognak létrejönni, hanem egészen másféle módon. A kommunista társadalom közvetlen termelői viszonyának alapját Marx A tőkében magyarázza meg. Marx az áru fétisjellegét és ennek titkát is elemezve a kommunista társadalom társadalmi munkaidéjének a vizsgálata keretében a következőket mondja: „A munkaidő tehát kettős szerepet játszana. Társadalmilag tervszerű elosztása szabályozza a különböző munkafunkciók és a különböző szükségletek helyes arányát. Másrészt a munkaidő egyszersmind mértéke annak, hogy a termelőnek egyénileg milyen hányada jut a közös munkából és ennél fogva a közös termék egyénileg elfogyasztható részéből is. Az emberek munkájukhoz és munkatermékeikhez való társadalmi vonatkozásai itt átlátszóan egyszerűek maradnak a termelésben is, az elosztásban is.”⁴⁰

Igen fontos azt is kihangsúlyozni, hogy Marx nem úgy közeledik a kommunista társadalomhoz, mint egy kész és adott, végérvényesen megformált társadalmi-gazdasági rendszerhez, hanem mint olyan társadalomhoz, amely a tőkés társadalomból születik meg, jön létre. A kommunista társadalom létrejöttének, megszületésének folyamatáról Marx a következőket mondja: „Nekünk itt nem olyan kommunista társadalommal van dolgunk, amely a saját alapján kifejlődött, hanem ellenkezőleg, olyannal, amely a tőkés társadalomból éppenhogy keletkezik; amely tehát minden vonatkozásban, gazdaságilag, erkölcsileg, szellemileg még magán viseli annak a régi társadalomnak anyajegyeit, melynek méhéből származik.”⁴¹

Lenin igen magasán értékelte Marx e megállapításait. Lenin ezt mondja: „Marx magyarázatának nagy jelentősége abban van, hogy Marx következetesen alkalmazta a materialista dialektikát, a fejlődésről szóló tanítást, a kommunizmust olyként vizsgálva, mint valamit, amely a kapitalizmusból fejlődik ki. A skolasztikusan kigondolt, „kifantáziált” és eredménytelen szóértelmezési viták helyett (mi a szocializmus, és mi a kom-

munizmus) Marx azt elemzi, amit a kommunizmus gazdasági érettségi fokának lehetne nevezni.”⁴²

Marx a közvetlen termelők részesedését saját munkájuk eredményében a következőképpen látja: „Ugyanazt a munkamennyiséget, amelyet a társadalomnak az egyik formában adott (a közvetlen termelő M. I.), visszakapja a másik formában.”⁴³ Ebből Marx a következő következtetést vonja le, a következtető alapelvet szögezi le: „A termelők joga munkaszolgáltatásaikkal arányos; az egyenlőség abban van, hogy egyenlő mércével, a munkával mérnek.”⁴⁴

Marx hangsúlyozza, hogy az egyes termelők munkájának mennyisége különféle fajsúlyú lehet. Ugyanis a közvetlen termelők egyenlőtlen munkaképessége a termelési folyamat különböző anyagi eredményeiben nyer kifejezést. Innen átlagos feltételek között a termékek cseréje szükségszerűen a termelők közötti gazdasági egyenlőtlenség bizonyos formáihoz vezet. Marx ezzel kapcsolatosan a következő gondolatokat jegyzi le: „Ez az egyenlő jog — egyenlőtlen jog egyenlőtlen munkáért. Nem ismer el osztálykülönbségeket, mert mindenki csakúgy munkás, mint a másik; de hallgatólagosan elismeri természetes kiváltságként az egyenlőtlen egyéni tehetséget és ennek folytán egyenlőtlen egyéni teljesítőképességet. *Tartalma szerint tehát ez, mint minden jog, az egyenlőtlenség joga.*”⁴⁵

Az elmondottak alapján leszögezhetjük, hogy a fogyasztási eszközök elosztásában jelentkező egyenlőtlenség „a kommunista társadalom első szakaszán”⁴⁶ átmeneti történelmi szükségszerűség. Az egyenlőtlen munkaszolgáltatás alapján létrejövő szociális rétegződést nem szabad úgy kezelni, mint a dolgozók egyenlőtlen anyagi helyzetének igazolatlan okozóját. Marx az átmeneti időszakban jelentkező elosztási rendszer objektív hiányosságairól és szükségszerűségéről a következőket mondja: „De ezek a visszásságok a kommunista társadalom első szakaszán, ahogy az a tőkés társadalomból hosszú vajúdás után éppen megszületett, elkerülhetetlenek. A jog sohasem lehet magasabb fokon, mint a társadalom gazdasági alakulata és ez ezáltal megszabott kulturális fejlettsége.”⁴⁷

Marx megállapítását a dolgozók egyenlőtlen anyagi helyzetéről a szocialista társadalomban Lenin különös hangsúllyal kiemelte mint az átmeneti időszak jelentős jegyét. Ez jól látható a következő Lenin-alkotásból: „Marx nemcsak a legszigorúbban figyelembe veszi az emberek közti elkerülhetetlen egyenlőtlenséget, hanem figyelembe veszi azt is, hogy a termelési eszközök átmenetele az egész társadalom közös tulajdonába (a „szocializmus” a szó hétköznapi értelmében) még *nem szünteti meg* a felosztás hiányosságait, a „pénzügyi jogok” egyenlőtlenségét, amely tovább uralkodik, ha a termékeket „munka szerint” osztják.”⁴⁸

Az erfurti programot bírálva, amely a tőkés társadalom osztálykülönbségek meghaladásának módszere kérdésében homályos volt, Engels a következőket mondja: „Minden szociális és politikai egyenlőtlenség megszüntetése” helyett a „minden osztálykülönbség eltüntetése” kifejezés használata ugyancsak nagyon gyanús.”⁴⁹

Az osztálykülönbségek megszüntetése feltételeinek megteremtése — aszerint, ahogyan azt az előzőekben megfogalmaztuk — a munkásosztálynak az új társadalmi viszonyokért folytatott forradalmi harcának az ügye. Az új társadalmi viszonyoknak a termelési eszközöknek társadalmi tulajdonán és a dolgozók olyan anyagi és társadalmi helyzetén kell alapulnia, amely a munka feltételeiről és eredményeiről való egyenjogú és közvetlen döntésből ered. A dolgozók anyagi helyzetében jelentkező egyenlőtlenség csökkentésének kérdése folyamatbeli jellegű. A szociális különbségek teljes megszüntetése „... a társadalom olyan anyagi alapzatát vagy az egzisztencia anyagi feltételeinek olyan sorát követeli meg, amelyek maguk is a fejlődés hosszú és fájdalmas történetének magától létrejött termékei.”⁵⁰

Felhasznált irodalom:

- Marx: A gothai program kritikája, Kossuth Könyvkiadó, 1964
Moša Pijade: Válogatott írások, I. kötet, Beograd, 1966.
Predrag Vranicki: A marxizmus története, I. könyv. Naprijed, Zagreb, 1971
Szerb Szociáldemokrata Párt, I. kötet, Beograd, 1966
A Szerb Szociáldemokrata Párt, Tudományos ülés, Belgrád, 1964. november, Belgrád, Naučna knjiga, Beograd, 1965
Mala politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1966
K. Marx—F. Engels: Kommunista Kiáltvány, NIP Mladost, Beograd, 1973.

Jegyzetek

- ¹ Marx: A gothai program kritikája, Kossuth Könyvkiadó, 1964
- ² Uo. 7. old. Marx levele Brackénak, 1875. május 5-én
- ³ Marx széljegyzete keletkezésének időpontját a Brackénak küldött kísérőlevélből tudjuk megállapítani, amely az 1875. május 5-i keltezt viseli.
- ⁴ Predrag Vranicki: A marxizmus története, első könyv, Naprijed, Zágráb, 1971, 166. old.
- ⁵ Marx levele Brackénak 1875. május 5-én. A gothai program kritikája, Kossuth Könyvkiadó, 1964.
- ⁶ Engels levele Bebelnek 1875. március 18—28-án. A gothai program kritikája, Kossuth Könyvkiadó, 1964, 48. oldal.
- ⁷ Marx levele Brackénak 1875. május 5-én. A gothai program kritikája melléklete, Kossuth Könyvkiadó, 1964, 8. oldal.
- ⁸ Uo. 5. old. Engels előszava az 1891-es kiadáshoz
- ⁹ Engels F. előszava A gothai program kritikája első kiadásához.
- ¹⁰ Marx levele Brackénak 1875. május 5-én. 8. old.
- ¹¹ Uo. 8. old.

- ¹² Uo. 8. old. (kiemelés tőlem: M. I.)
- ¹³ Engels előszava A gothai program kritikájához, 60. old.
- ¹⁴ Az eisenachi program, 61. old.
- ¹⁵ Marx levele Brackénak, 8. old.
- ¹⁶ Engels levele Bebelnek
- ¹⁷ Engels: A szociáldemokrata programtervezet bírálata 1891-ben. Kiemelte: M. I.
- ¹⁸ Moša Pijade: Válogatott írások, I. kötet 5. könyv, 708. old.
- ¹⁹ A tudományos ülésre D. Tucović halálának 50. évfordulója alkalmából került sor Belgrádban 1964. november 18—20-án.
- ²⁰ Engels bírálata az erfurti programról
- ²¹ Uo. ²² Uo. ²³ Uo.
- ²⁴ K. Marx—F. Engels: Kommunista Kiáltvány
- ²⁵ A gothai program kritikája, 21. old.
- ²⁶ Uo. 21. old.
- ²⁷ A gothai program kritikája, 21. old.
- Kossuth Könyvkiadó 1964
- ²⁸ Uo., 13. old.
- ²⁹ Uo., 26. old.
- ³⁰ Uo., 28. old.
- ³¹ A gothai program kritikája, 64. old.
- ³² Uo., 29. old.
- ³³ Uo., 30. old.
- ³⁴ Uo., 62. old.
- ³⁵ A gothai program kritikája, 16. old.
- ³⁶ Ehhez a részhez tartozik: az általános, nem (közvetlenül) a termeléshez tartozó igazgatási költségek, a szükségletek közös kielégítése és a munkakép-
telenek alapja.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ A gothai program kritikája, 17. old.
- ³⁹ Uo., 18. old.
- ⁴⁰ K. Marx: A tőke, I. kötet, Budapest 1967, 81. old.
- ⁴¹ A gothai program kritikája, 18. old.
- ⁴² Lenin: Állam és forradalom, Kultura, Beograd, 1947, 43. old.
- ⁴³ A gothai program kritikája, 18. old.
- ⁴⁴ Uo., 19. old.
- ⁴⁵ Uo., 19. old.
- ⁴⁶ A gothai program kritikája, 20. old.
- ⁴⁷ Uo., 20. old.
- ⁴⁸ Lenin: Állam és forradalom, 115. old. NIP, Bgd, 1972.
- ⁴⁹ F. Engels: A gothai programról, NIP, Bgd, 1972, 37. old.
- ⁵⁰ K. Marx: A tőke, I. kötet, Kultura, 1947, 43. old.

Rezime

Društveno ekonomski stavovi u Marksovom radu Kritika gotskog programa

Autor ukazuje na aktuelnost i značaj stavova izloženih u Marksovom radu za sadašnju aktuelnu jugoslovensku društvenu stvarnost i društvenu teoriju. Autor takođe ukazuje na iskazane visoke ocene koje Marksovu kritiku gotskog programa svrstaju među njegove najznačajnije radove.

U prvom delu svoga rada autor ukazuje na značaj Marksovih stavova o raspodeli izloženih u Kritici gotskog programa, zatim izlaže osnovne zamerke Marksa zbog idejnih i političkih pogrešno datih ustupaka lasolovcima. Autor upoređuje sadržaje Gotskog programa iz 1875 i Erfurtskog programa iz 1891 na osnovu Engelsovih kritičkih primedbi, posebno se osvrćući na problematiku diktature proletarijata koju razrađuju i Marks 1875. i Engels 1891. u svojim kritikama. Autor se još bavi i uticajem Erfurtskog programa na program Srpske socijaldemokratske partije, ukazujući u svetlu Marksove i Engelsove kritike i na način kako se pojedini značajni idejni stavovi vezani za ova dva programa tretiraju u nauci u nas.

U drugom delu svoga rada autor razrađuje tri bitna pitanja iz Marksove Kritike gotskog programa. Prva tema se odnosi na izvore klasnih razlika i na mogućnosti i tempo prevazilaženja socijalnih i političkih nejednakosti u socijalističkom poredku kao poretku prelaznog tipa od kapitalizma ka komunističkom društvu. Druga tematika se odnosi na Marksovu kritiku i analizu Lasalovog takozvanog neokrnjenog doprinosa radu i shvatanju društvenog prisvajanja. Završna razmatranja autora se odnose na Marksovu analizu raspodele sredstava za potrošnju i na karakteristike budućeg društva na osnovama sredstava za proizvodnju u društvenoj svojini.

Resümee

Gesellschaftliche und wirtschaftliche Stellungnahmen in werken von Marx Kritik des Gotischen Programms

Der Verfasser weist auf die Aktualität und auf die Bedeutung der in Marx' Werken ausgelegten Stellungnahmen für die aktuelle jugoslawische gesellschaftliche Wirklichkeit und Theorie hin. Der Verfasser weist auch auf die Aussagen hohen Wertes hin, die die Kritik des Gotischen Programms in die bedeutendsten Werke von Marx einreihen.

In dem ersten Teil seiner Arbeit weist der Verfasser auf die Bedeutung der Stellungnahmen von Marx über die in Kritik des Gotischen Programms ausgelegten Verteilung hin, nacher deutet der Verfasser auf das Übelnehmen von Marx wegen der fehlerhaft gegebenen ideellen und politischen Konzessionen den Lasellanern hin. Der Verfasser vergleicht den Inhalt des Gotischen Programms aus 1875 mit dem Inhalt des Erfurten Programms aus 1891 auf Grund der kritischen Bemerkungen von Engels, besonders eingehend befaßt er sich mit der Problematik der Proletardiktatur, die sowohl Marx 1875, als auch Engels 1891

in ihren Kritiken bearbeiten. Der Autor befaßt sich auch mit dem Einfluß des Erfurten Programms auf das Programm der Serbischen sozialdemokratischen Partei, indem er das im Licht der Kritik von Marx und Engels darstellt und das auf einer solchen Weise, wie bei uns das nach bedeutenden ideellen Standpunkten, die auf diese zwei Programms gebunden sind, in der Wissenschaft betrachtet wird.

In dem zweiten Teil seiner Arbeit bearbeitet der Verfasser drei Hauptfragen aus der Kritik des Gotischen Programms von Marx. Das erste Thema bezieht sich auf die Ursachen der Klassenunterschiede und auf die Möglichkeiten und auf das Tempo des Überwindens sozialer und politischer Ungleichheiten im Sozialismus, als in einer Gesellschaftsordnung, die einen Übergang vom Kapitalismus in die kommunistische Gesellschaft bildet. Das zweite Thema bezieht sich auf Lassalles Kritik und Analyse des sogenannten unberührten Beitrages zur Arbeit und auf die Auffassung der gesellschaftlichen Enteignung. Die Schlußbetrachtungen des Verfassers beziehen sich auf Marxens Mittelverteilung für den Verbrauch und auf die Charakteristiken der künftigen Gesellschaft, in welcher die Produktionsmittel in gesellschaftlichem Eigentum sind.

HÁROM ÚJSÁG EGY SZTRÁJKRÓL

Tudományos dolgozatokban, a politikai szövegekben mind gyakrabban írnak a tájékoztatásról. Az utóbbi években, évtizedekben roppant megnövekedett az információ iránti társadalmi szükséglet. Ezt bizonyíthatja a tömegközlelési eszközök gyors fejlődése is: egy-egy közösség sok pénzt fordít a sajtó fejlesztésére, a rádió- és a tévéhálózat kiépítésére. Az ember, hogy információ-igényét kielégítse, maga is vállalja az anyagi áldozatot, megveszi az újságot, a rádió- és tévékészüléket, az előfizetést beszámítja havi költségvetésébe, szabadidejének mind nagyobb részét tölti tévénézéssel, rádióhallgatással, olvasással.

Világjelenség, nálunk is kifejezésre jut, társadalmi rendszerünkben következik. Nemegyszer megállapították, és senki sem vitathatja, hogy az öngazgatási rendszer elképzelhetetlen a jó tájékoztatás nélkül. A dolgozó nem tud öngazgatni, nem tud helyes álláspontot elfoglalni, a társadalmi ügyekbe érdemlegesen beleszólni, ha nem tájékoztatják szűkebb közössége, a társult munka problémáiról s ugyanígy a társadalom céljairól, érdekeiről.

Ez nyilvánvaló, magától értetődő, bizonyításra nem szoruló megállapítás.

A tájékoztatás tehát általános érdek, társadalmi rendszerünk létezésének fontos előfeltétele. Persze már régen felismerték a tájékoztatási eszközök jelentőségét. A sajtó még sokkal alacsonyabb szinten volt, amikor némely társadalmi csoport felismerte, milyen fontos eszköze lehet a néptömegekre való politikai hatásnak. A polgári demokratikus országokban a pártok egymás közötti versengésében a sajtónak régen is nagy szerep jutott, s a különféle választási hadjáratok a sajtó, a rádió és a televízió ma is jelentős feladatot teljesít.

Izgalmas vállalkozás lenne megvizsgálni, mit vállal magára, hogyan teljesíti feladatát öngazgatású társadalmunk sajtója, közüle is elsősorban a magyar nyelvű, munkánk azonban nem lesz haszontalan akkor sem, ha

a háború előtti jugoszláviai magyar sajtót vizsgálva próbálunk leszűrni néhány olyan következtetést ami ma is tanulságos.

Dolgozatunk célját így fogalmazhatnánk meg: hogyan tükrözi az újság nyelve (a nyelvi és stílusesszók) az illető újság politikai magatartását. Tulajdonképpen a tartalom, a mondanivaló és a nyelvi megformálás viszonyáról van szó. Azt vizsgáljuk meg, hogy egy konkrét eseményről, az 1923 januárjában szervezett szabadkai Ferrum-gyári sztrájkról hogyan ír a Szervezett Munkás és még néhány más szabadkai lap. A szerkesztőségek, laptulajdonosok a sztrájkhoz, a sztrájkoló munkásokhoz vagy a gyárvezetőséghez való viszonyulásuktól, attól függően fogalmazzák meg tudósításaikat is. Hogyan nyilvánul meg a magatartásbeli különbség a stíluselemek felhasználásában, hogyan tükrözi a tudósítások nyelve közötti különbség az újságírók politikai nézete közötti különbséget.

Több mint ötven év után s csak a cikkek olvasása, elemzése alapján nem könnyű következtetni a lapok politikai magatartására, már csak azért sem, mert nem volt következetes, sok minden befolyásolta. Megtörténhetett, hogy az újságíró nem azt írta, ami tulajdonképpen meggyőződése volt, s a sztrájk kapcsán is talán kénytelen volt eleget tenni a laptulajdonos, illetve a gyárigazgató kívánságának. Hogy „pártatlan, független” újság miként függött egyik vagy másik hatalmasságtól, esetenként ma már nem könnyű kimutatni. A kortársaknak sem volt könnyű. Erről győznek meg bennünket a visszaemlékezések is: „— És maga pont itt akar jelentkezni a verseivel? — fordul felém. — Miért? Annyira tetszik magának ez az ócska Bács megyei Napló? Mert más az, ha az ember a kenyerét kénytelen megkeresni az efféle rohadt polgári sajtónál, s megint más, ha a debütáláshoz választ magának ilyen kétes pódiumot.

— Hát hova menjek? — gondoltam kétségbeesve vagy mondtam is talán, mert Haraszi máris megértőbb lett...”

„De mintha egyféleképpen mégiscsak igazuk lett volna azoknak, akik jobbról is meg balról is támadták a Bács megyei Naplót. Mert nem lehetett mindenért a színvonallal kárpótolni a magyar olvasót. Az, hogy az élő magyar irodalom legjobbainak írásai jelentek meg a szabadkai újság hasábjain, értékes és kedves ajándék volt, de a bátor szembeszegülés a hatalommal imponálóbbnak tetszett, akár a Szervezett Munkás mutatott példát helytállás dolgában, akár az újvidéki Délbácska írt vezércikket „Fehér karácsony — fekete karácsony” címmel. Az ellenállás sűrített levegője csapott ki ilyenkor, és sok mindent robbantott széjjel a kisebbségi lelkiállapot gyulékony anyagából.” (H. J.)

A példa mutatja, hogy a visszaemlékezés hangja is bizonytalan, a szubjektívizmus megnehezíti a tárgyilagos álláspont kialakítását. Annál fontosabb lenne a sajtótörténeti kutatások folytatása, mint Pastyik László is hangsúlyozza (Hungarológiai Füzetek) Sajtótörténetünk nyílt kérdései című dolgozatában, amely 1972-ben jelent meg. Azóta némileg talán javult a helyzet. Elsősorban Kolozsi Tibor munkájára gondolunk, A szabadkai sajtó történetét dolgozza fel.

Eddig ugyancsak az első kötet jelent meg, s ez az 1919-ig terjedő időszak sajtóját tárgyalja, találhatunk azonban benne a későbbi időszakra vonatkozó megállapításokat. A Bács megyei Naplóról ezt írja: „Ez az újabb lapindítás nevezetes dátuma a szabadkai sajtótörténetnek, ugyanis dr. Janiga János és dr. Vojnich Gyula megindították a Bács megyei Naplót, amelynek köztudomásúlag nagy szerepe volt a továbbiakban, s nem csupán a világháború előtti Magyarországon vált később — igaz, csak másodszori megindítása után — Szabadka egyik legtekintélyesebb lapjává, hanem a régi Jugoszláviában is. Előbb mint Bács megyei Napló, később pedig mint Napló a mai Vajdaság legerősebb magyar napilapja volt, amelyről még a határokon túlról is elismeréssel nyilatkoztak, olyan színvonalra emelte a szabadkai úságírást”.

Nincs okunk kétségbe vonni e hízelgő vélemény tárgyilagosságát, s az alábbi elemzéssel sem kívánjuk cáfolni, de a példa talán bizonyíthatja, hogy még egy ilyen tekintélyes, erős napilap is micsoda megalkuvásra kényszerült.

A Szervezett Munkás baloldali hetilap volt, a kommunista munkásmozgalom fegyvere a tömegek mozgósításában. Az újság politikai beállítottsága meglátszik szerkesztésében a némely tudósítás, riport témaválasztásában, megírásában is. Az adott időszakban (1923—1929) ez volt a jugoszláviai magyar munkásság egyetlen sajtószerve. A többi napi- és hetilap igencsak a polgárság érdekeit szolgálta, noha nem egyformán viszonyult a munkásság törekvéseihez, ugyanígy nem egyforma nyíltsággal képviselte a tőkés érdekeit sem. Látszatra — legalábbis — egyféle osztályfelettségre törekedtek, s inkább azt bizonygatták, hogy ők a jugoszláviai magyarság jogainak egyedül igaz harcosai. (Manapság szinte érthetetlen ez a lapszerkesztésben kifejezésre jutó magyar-központúság. Nem szabad azonban szem elől tévesztenünk az akkori társadalmi, politikai viszonyokat. Nemzeti elnyomás fenyegette a kisebbségi proletárt és polgárt is, és a tőkésosztály ezt igyekezett kihasználni az osztályellentétek tompítására.)

Röviden talán ezt kell tudnunk azokról az újságokról, amelyekből példáinkat választottuk.

A vizsgálódás szempontjainak részletesebb ismertetése helyett elegendő lesz talán két idézetre hivatkoznunk. Mivel a gondolatközlés eszköze, a nyelv elemeit kívánjuk megvizsgálni, írjuk ide, mit mond a publicisztika stílusáról Bencédy József:

„A publicisztikának az a feladata, hogy a társadalom tagjait a politikai, gazdasági, társadalmi és művelődési élet időszerű eseményeiről *tájékoztassa*, esetleg azokkal kapcsolatban *állásfoglalásra* bírja. Erre a célra az úságírásnak megvannak az idők folyamán kifejlődött nyelvi eszközei.

Szereti az *időszerű vonatkozásokat* (kortársak nevének emlegetését, a hely- és időmegjelölést, szervezetekre, intézményekre való hivatkozást stb.). Kedveli a kifejező erejű *neologizmusokat*: területablók, a háború vámszedői stb. Szívesen alkalmaz közkeletű *szólásokat*: lerántja a leplet

a bűnös politikáról; ez a politika fűhöz-fához kapkod; port hint a választók szemébe; egy követ fúj az ellenzékkal stb. A sajátos újságírói szókinccsen kívül nagy számban használja a figyelmeztető, *hatásos címeket*: A béke nevében, Jó hír az atomról! stb.

Az újságírás stílusában a beszélt nyelvhez hasonlóan gyakoriak a *klišészerű* nyelvi formák, amelyeknek megalkotásában nagy számban használja az elvont cselekvésneveket és névszós szerkezeteket: „Megdöbbenés és tiltakozás az angol alsóházban” — „nemezetek közti kapcsolatok megjavításának legbiztosabb eszköze a tárgyalások és kölcsönös látogatások megszervezése — stb.

Mondattanában általában egyszerűsége, könnyű áttekinthetőségre törekszik. Alkalomadtán szívesen él érzelmi hatású mondat szerkezetekkel is.

Az újságírás stílusában is többféle árnyalatot lehet elkülöníteni. Hiszen a vezércikk, a tárcsa, a riport, a hírek, a kommentár sajátos szókinccse és egyéb nyelvi eszközei között kisebb-nagyobb különbségek vannak. Az egyik tárgyánál fogva a szépirodalmi stílushoz áll közelebb, a másik esetleg a tudományos próza stílusához.”

A legáltalánosabb megállapítások ezek az újságírás nyelvéről, stílusáról, azonban kiindulópontok lehetnek a példák összehasonlításához, az egyes föltevések ellenőrzéséhez, a következtetések levonásához.

Nehéz lenne olyan mindenki számára elfogadható, általános érvényű modellt kidolgozni, amelyhez hasonlíthatnánk az egyes példákat, noha van ilyen kísérlet.

Elégedjünk meg Marx néhány megállapításával, amit egy sajtóper kapcsán írt. Nem a kommunista újságírásról beszél, hanem a sajtó kötelességéről. Meghatározása követelményként ma is érvényes. Különbséget tesz a polgári és az osztályharcos sajtó között.

„Bármilyen nagynak képzelik is magukat ezek az urak, valójában *semmik* *ők*, éppenséggel *semmik* a jelenkor óriásharcaiban. Igazán áldozatnak tartom, hogy rászánjuk magunkat ezekkel az ellenfelekkel lándzsát törni. Ám, először is a sajtónak kötelessége, hogy kiálljon az elnyomottakért közvetlen környezetében... Nem elegendő, hogy általános viszonyok és a legmagasabb hatalmasságok ellen harcolunk. A sajtónak rá kell szánnia magát arra, hogy sorompóba lépjen *ezen* zsandár, *ezen* ügyész, *ezen* kerületi főnök ellen... A márciusi forradalom csak a legfelsőbb politikai csúcsot reformálta meg, érintetlenül hagyva e csúcs összes alapzatait, a régi bürokráciát, a régi hadsereget, a régi ügyészséget, a régi, az abszolutizmus szolgálatában született, nevelkedett és megőszült bírakat. A sajtó legfőbb kötelessége most az, hogy a *fennálló politikai állapot valamennyi alapját aláássa.*” (A „Neue Rheinische Zeitung” első sajtópere)

Ma is így van, s így volt 1923-ban is, amikor a kiválasztott cikkek megjelentek. Az osztályharcos proletár mozgalom (s így sajtója mint harci fegyvere is) vallja, hogy ha általánosságokban hadakozna az ellenséggel, akkor bajosan érne el eredményt; merészen sorompóba kell állni, az ellenséget pontosan megnevezni, megcélózni, csak így lehet a munkástömege-

ket mozgósítani, áldozatvállalásra bírni a kiválasztott cél érdekében. Az idézet befejező része világosan mutatja, milyen fontos politikai szerepet tulajdonított Marx a sajtónak.

Erről ír Engels is:

„Nekünk, akik akkor Németországban egy nagy napilapot alapítottunk, ezzel adva volt a harci lobogó. Csak a demokrácia zászlajáról lehetett szó, de olyan demokráciáéról, amely minden egyes esetben hangsúlyozta különleges proletárjellegét, bár még nem írhatta egyszersmindenkorra zászlajára...”

„A lap hangja egyébként egyáltalán nem volt ünnepélyes, komor, vagy lelkendező. Csupa megvetésre méltó ellenféllel álltunk szemben, és teljes megvetéssel kezeltük is valamennyit. A cselszövő királyság, a kamarilla, a nemesség, a „Kreuzzeitung”, az egész „reakció”, amely a nyárspolgár erkölcsi felháborodását váltotta ki — számunkra csak gúny és nevetség tárgya volt. De nem kevésbé a forradalomban felkapaszkodott új bálványok is: a márciusi miniszterek, a frankfurti és berlini nemzetgyűlés jobb- és baloldala egyaránt. Mindjárt az első szám első cikke kigúnyolta a frankfurti parlament jelentéktelenségét, végtelen hosszú szónoklatainak céltalanságát, gyáva határozatainak felesleges voltát. Részvényeseink félnék elvesztésébe került ez a cikk. A frankfurti parlament még csak vitaegyesület; jóformán nem is vitatkoztak benne, hanem csak előre elkészített akadémikus értekezéseket daráltak le, és olyan határozatokat hoztak, amelyek célja a német nyárspolgár lelkesítése lett volna, de amelyekre egyébként nem is hederített senki.”

A „FERRUM” GYÁRI VÉDELMI HARC

A suboticei Gyáripárosok Szövetségének elnöke, a Ferrum D. D. gép- és vagongyár vezérigazgatója, Steiner Károly Kálmán, hogy beigazolja a példabeszéd helyességét, mely szerint: fejétől bűdösödik a hal, a méteres hótorlaszokra támaszkodva munkabérredukciós támadást intézett a vezetésére bízott gyár 300 főnyi munkás tömege ellen.

Ugyanis 1922. okt. hó 29-én rövid sztrájk után a „Ferrum” gyár munkássága szerződést kötött az igazgatósággal. Ezen szerződés, hogy az árhullámzások következtében megélhetési viszonyok némileg stabilizálódjanak, a részleges index-rendszert is magában foglalja. Az igazgatóság két hónapon keresztül, míg a havi drágulás csak 150 és 240 koronát tett ki fejenként, a szerződés pontjainak eleget is tett. Azonban december hónapban az árak oly mértékben emelkedtek, hogy az e havi drágasági különbözet 574 kor. 89 fillért tett ki fejenként. Ennek az összegnek a kifizetését a vezérigazgató úr megtagadta. És felszólította a munkásságot, hogy álljon el az index-rendszertől. Rekompensáció képpen azt az aján-

latot tette, hogy az igazgatóság a jövőben tekintet nélkül az áremelkedésekre az órabér 5%-át fizeti drágasági pótlék képpen.

A munkásság tekintettel arra, hogy az árkülönbséget kifizetése utólagos, s így az esedékes 574 korona megdolgozott munkabér, arra az álláspontra helyezkedett, hogy ezt az igazgatóság minden feltétel nélkül fizesse ki. A jövőre vonatkozó bérfizetések pedig újabb megállapodások tárgyát képezzék.

Az igazgatóság nem volt hajlandó a munkásság álláspontját akceptálni. Sőt tetézte a munkásság provokálását azzal, hogy a munkásság gazdasági érdekeinek az igazgatóság előtti képviselésével megbízott munkástársakat elbocsájtotta, azzal az indoklással, hogy olyan munkást akinek esze van, a gyárban nem tűr.

Ennek következtében a munkásság 1923. jan. 13-án kénytelen volt védelmi harcot kezdeni. A mozgalom harmadik napján az igazgatóság a munkásságot kizárta, felszólítva arra, a bentlevő illetményeket és könyveiket vegyék át, s adják át a szerszámaikat. A munkásság a szerszámokat átadta, de a hiányos illetményt és a könyvet nem vette át. A tárgyalások megszakadtak és az igazgatóság átiratban értesítette a szakszervezetek vezetőségét, hogy a jövőben a szervezetből munkást felvenni nem fog és megkezdte a szervezetlen munkások felvételét.

Erre az átiratra a harcban álló öntudatos munkásság keze még jobban ökölbe szorult és az anyagi és szervezeti védelmet célul tűző, végletekig való kitartás tüze lobog a harcban levők szemében.

Az igazgatóság fel is vett már egynéhány szervezetlen proletár-korcs-szülöttet. Subotica munkássága néma megvetéssel nézi az Igazgatóság és a csatatér szagára jelentkező varjak működését. Mert tudatában van annak, hogy az igazgatóság az ő oldalára áll, s a háta mögött áll Jugoszlávia összmunkássága is. Megacéloítja az éhségtől ernyedő izmaikat a szervezet védelmének a tudata.

Állják a harcot, tudják, hogy győzniök kell! Mert ha buknak, velük bukik a subotikai szervezeti élet, s tátongó seb nyílik a jugoszláviai proletárság testén.

1923. Február 3.—5. szám.

Bácsmegyei Napló, 1923

SZTRÁJK A FERRUM-GYÁRBAN

A subotikai Ferrum-gyárban szombaton délután a *munkásság beszüntette* a munkát, miután a gyár vezetősége bérköveteléseiket nem volt hajlandó teljesíteni.

A gyár munkásai nemrégiben olyan megállapodást kötöttek a gyárvezetőséggel, hogy a béremelések a jövőben az index-rendszer alapján történnek. Ezt a másutt is előnyösen bevezetett rendszert alkalmazták eleddig a munkabérek szabályozása ügyében. A gyárvezetőség azonban nem találta alkalmasnak a munkabérek szabályozásának ezt a formáját és keresztül akarta vinni, hogy a béremeléseknél a továbbiakban tekintsen el ettől a gyár munkássága és térjen át a szabad megegyezésre. A munkásság tiltakozott az index-rendszer feladása ellen és kijelentette, hogy ragaszkodik ahhoz, hogy a gyárvezetőség a kötött megállapodást betartsa. Mindezek mellett egyúttal új követelésekkel állt elő, mégpedig azzal, hogy a családos munkások részére ne fix összegű pótlékot fizessenek, hanem családtagonként állapítsák meg a segélyeket.

A gyár vezetősége a munkásság követeléseit elutasította, mire azok — körülbelül 350-en — *sztrájkba léptek*.

január 14.

Bácsmegyei Napló

MÉG NINCS MEGEGYEZÉS A FERRUM-GYÁRI SZTRÁJK ÜGYÉBEN

Megírtuk, hogy a subotikai Ferrum-gyárban dolgozó mintegy 350 munkás szombaton sztrájkba lépett, miután a gyár vezetősége a múlt év őszén kötött béremeléseikre vonatkozó szerződést a továbbiakban nem volt hajlandó magára nézve kötelezőnek elismerni. A Ferrum-gyári munkásság sztrájkja ügyében mindeddig nem történt semmi fordulat. A sztrájkoló munkások kijelentésük szerint csupán a szerződés érvényességének fenntartását kívánják és ragaszkodnak az index-rendszerhez. A két fél között fennálló ellentétek miatt a sztrájk változatlanul tart. A munkásság a sztrájkvezetőség állítása szerint a munkabeszüntetést csupán védelmi harcnak tekinti. Remélhető azonban, hogy a vitás index-rendszer ügyében úgy a munkásság, mint a gyárvezetőség rövidesen mégis megegyezésre fog jutni és a nagyszabású gyárüzemben ismét megkezdődik a munka.

január 17.

Bácsmegyei Napló

MEGEGYEZÉS KÉSZÜL A FERRUM-GYÁR ÉS MUNKÁSAI KÖZT

Megindultak az egyezkedő tárgyalások

A Ferrum-gyári sztrájk, illetőleg munkáskizárás ügyében — két hétig tartó harc után — fordulat állott be, amennyiben a kizárt munkások és a gyárigazgatóság között hétfőn megindultak az egyezkedési tárgyalások, amelyek egyelőre még nem hoztak ugyan pozitív eredményt, de minden kilátás meg van rá, hogy a fölmerült konfliktus végre békésen elintéződik.

Mint ismeretes a munkásság sztrájkmozgalmára az adott okot, hogy a gyárigazgatóság nem akarta a múlt év szeptemberében bevezetett indexrendszert továbbiakban alkalmazni arra való hivatkozással, hogy az állammal szemben vállalt kötelezettségeit az indexrendszer alapján nem tudja teljesíteni. Az állam ugyanis — amelynek a gyár dolgozik — a vagonjavításokra olyan szerződést kötött a gyárigazgatósággal, amely lehetlenné tette, hogy indexrendszert — rentabilisan — érvényesíthesse a munkabérek megállapításánál. A munkások, akik a sztrájk megkezdése előtt, a gyárigazgatóságnak ezt az indoklását nem voltak hajlandók elfogadni, utalván arra, hogy az állam és a gyár között létrejött szerződés rájuk nem tartozik — most engedtek álláspontjukból és a gyárigazgatóval békéltető tárgyalásokat kezdtek a megegyezés érdekében. A gyárigazgatóság a tárgyalások során kijelentette, hogy az indexrendszert nem alkalmazhatja, de belemegy abba, hogy a munkások órabérét bizonyos százalékkal fölemeljék. Lehetséges, hogy a megegyezés e javaslat alapján pár nap múlva létrejön és a gyárüzembe — a toborzott munkások leváltásával — újra visszakerül a 350 régi munkás, akikkel aztán teljes erővel megindulhat ismét a munka.

január 30.

Bácsmegyei Napló

MEGINDULT A MUNKA A FERRUM-GYÁRBAN

Mint megírtuk, hétfőn tárgyalások indultak meg a Ferrum-gyár igazgatósága és kizárt munkásai között. A tárgyalások — amelyeken indexrendszer helyett órabérjavítás formájában teljesültek a munkások követelései

— kedden eredményesen befejeződtek. A munkások az újonnan kötött megegyezés alapján szerdán reggel már megkezdték a munkát.

A megegyezésben az indexrendszerrel elállt a munkásság és helyette órabérjavítást kapott a gyárigazgatóságtól. Az órabérjavítás egyes munkakategóriák fizetésének megfelelőleg különböző. Átlagban 20—30 százalékos felemelést értek el.

Azokra a munkásokra vonatkozólag, akik a sztrájk, illetőleg a munkáskizárás ideje alatt dolgoztak a gyárüzemben, olyan megállapodás létesült, hogy azok a gyárban továbbra is zavartalanul dolgozhatnak. A munkások ugyan a tárgyalások során kijelentették, hogy ragaszkodnak az elbocsátásukhoz, de a munkaügyi felügyelőség — a törvény értelmében — védelembe vette őket és így az igazgatóság továbbra is megtartotta valamennyit a gyár kötelékében.

február 1.

Bácsmegyei Napló

BÉKE A FERRUM-GYÁRBAN

Megindult pénteken a munka

A Ferrum-gyár munkásai — mint tegnap megírtuk — nem vették fel csütörtökön a munkát, hanem új tárgyalásokat kezdtek a gyárigazgatósággal, hogy a még teljesítetlen követeléseik ügyében végleges megállapodásra jussanak.

A csütörtökön lefolyt tárgyalásokon a gyárigazgatóság teljesítette a munkásságnak azt a föltételét, hogy a sztrájk előtt elbocsátott négy munkást vegyék vissza a gyár kötelékébe. A gyárigazgatóság ezen kívül az órabérjavítás kérdésében biztosította a munkásságot arról, hogy a megegyezés szerint kalkulált béremelést részükre az állam jóváhagyása nélkül is kiutalja. Az órabéremelés tehát nem ideiglenes és nem fönntartott, hanem végleges és a gyárigazgatóság által biztosított marad és a kötött megegyezésre az államnak semmiféle befolyása nem lesz.

Egyben sikerült a tárgyalásokon eloszlatni a sztrájkoló munkásoknak azt az aggodalmát is, amelyet a sztrájk alatt dolgozók további alkalmazása tekintetében tanúsított. A munkásság belenyugodott abba, hogy a gyárigazgatóság az ő sérelmük nélkül továbbra is megtartja őket az üzemben.

A csütörtöki tárgyalások alapján a munkásság pénteken reggel — három heti sztrájk után — *megkezdte a munkát a gyárüzemben.*

február 3.

Hírlap

KIÉLESEDETT A VAGONGYÁRI SZTRÁJK

A Ferrum vagongyár munkásainak hat nap óta tartó sztrájkjában a mai napig még mindig nem történt semmi változás. A tulajdonosok ridegen elzárkóznak a munkások követelése elől, amelyet jogtalannak és erőszakosnak minősítenek.

A tulajdonképpeni munkabeszüntetés a gyár bizalmiférfiának elbocsátása és az indexrendszer megállapítása miatt keletkezett. A munkásság még a nyáron szerződést kötött a gyárral, amelyben részletesen körülírják a drágaság következtében meghatározandó pótlék kifizetését. Az igazgatóság december hó végéig kifizette a munkabéreket a drágasági hullám pontos kiszámításával, azonban a januári esedékes pótlék kifizetését megtagadta. A munkásság erre sztrájjal felelt, és az eddigi tárgyalások nem végződtek eredménnyel.

Megkérdeztük a gyár igazgatóságát a sztrájk ügyében és a következő nyilatkozatot kaptuk:

— Az indexrendszer alapján fizettük eddig a munkásokat és ebben a hónapban is felajánlottunk egy bizonyos összeget, amit a munkások nem akartak elfogadni. A sztrájk szombat este keletkezett, az egyezkedési tárgyalások mind ez ideig nem sikerültek, mert a gyár szerződésileg kötelezte magát, hogy a most épülő vagonokat a meghatározott árban szállítja le a közlekedésügyi minisztériumnak. Mindezek ellenére felajánlottunk tíz százalékot a munkásoknak órabér után átszámítva. A munkásság nem akarta ezt alapul elfogadni, mi pedig nem adhatunk többet, mert így is ráfizetünk a rendelésre. A mai nap folyamán várjuk a közlekedési miniszter kiküldöttjét, aki a minisztérium utasítását hozza.

Értesülésünk szerint a munkásság inkább elhagyja a gyárat, minthogy a mai fizetések mellett visszamenjen dolgozni. A sztrájkban 350 munkás vesz részt. Az eddigi napibérek 18—30 dinár között váltakoznak.

A Rottman-féle vas és rézbútorgyár munkásai egynapos sztrájk után újból felvették a munkát.

január 20.

Hírlap

A VAGONGYÁRI SZTRÁJK

Megírtuk, hogy a Ferrum vagongyár munkásai, mintegy négyszázan, az indexrendszer szerint járó összegek kifizetésének megtagadása miatt szombaton sztrájkba léptek. Az egyezkedési tárgyalások mind ez ideig nem jártak eredménnyel, mert a munkások ragaszkodtak eredeti követeléseikhez és nem voltak hajlandók semmit sem engedni. Szombaton délután a munkásság megjelent a gyárban és visszaadta szerszámaikat, munkakönyveiket azonban csak azok vitték magukkal, akik más állásban elhelyezkedtek, míg a többiek elhatározták, hogy folytatják a sztrájkot. Tegnap Szubotícán tartózkodott Bikity Vojin szociáldemokrata országgyűlési képviselő és érdeklődött a sztrájk állása felől. Értesülésünk szerint a gyár igazgatósága más munkásokkal megkezdte újból az üzemet. A műhelyekben nagyszámú vagon van széjjel bontva, melyeknek elkészítése a sztrájk következtében nagy hátrányt szenvedett.

január 24.

Hírlap

IDEIGLENES MEGEGYEZÉS A FERRUM-GYÁRBAN

Két heti sztrájk után újra megindult a munka a Ferrumgyárban. A sztrájkoló munkások hétfőn újabb tárgyalásokat kezdtek a munkaadókkal, amelyek kedden eredménnyel fejeződtek be, úgy, hogy ma reggel már megkezdődött a munka. A megegyezés szerint az index szerint fizetendő bérből levont összeget, amelyért a munkásság a harcot megindította, visszamenőleg kifizették. A kifizetés azonban csak a legutolsó tíz napi levonásra vonatkozik és az új munkabérek végleges alapja a közlekedésügyi minisztérium jóváhagyásától számított napon lép életbe.

Addig, tekintettel az árak emelkedő tendenciájára, a gyár vezetősége hajlandó az órabéreket 10 százalékkal felemelni. A munkásság részéről kiküldött tárgyaló bizottságnak azt az ajánlatát, hogy az órabérek felemelése különböző munkakategóriák alapján történjék meg, elvetette a gyár vezetősége. A jelenlegi megegyezés nem tekinthető véglegesnek, mert a munkásság a szociális kényszerre való tekintettel volt csak hajlandó a tíz százalékos órabér emelést elfogadni. A munkásság által felállított követeléseket a közlekedésügyi minisztérium elé terjesztik, és ha a jóváhagyás február 25-ig meg nem érkezik, a *harc újra kiújul*.

A munkásság különböző érzésekkel fogadta a megegyezést, amiből arra lehet következtetni, hogy a béke nem lesz tartós.

február 2.

Hírlap

NEM SZÜNT MEG A FERRUM-GYÁRI SZTRÁJK

A Ferrum-gyár igazgatósága és a munkások között, amely előre látható volt, az ellentét újra kiújult. Már amikor a tárgyalásokat vezető munkás megbízottak szerdán közölték sztrájkoló társaikkal, hogy követeléseik felét, tehát igen csekély részét tudták csak kiverekedni, előrelátható volt, hogy a munkások nem lesznek hajlandók háromhetes keserves harc után feltételeik nem teljesítésébe belenyugodni. Amikor a tárgyaló bizottság a munkásotthonba megérkezett és az egybegyűlt munkásokkal közölte a megegyezés feltételeit, azonnal heves ellenzésre talált a munka felvételének eszméje.

Az a felfogás alakult ki, hogy az igazgatóság azzal, hogy a munkásság követeléseit a közlekedésügyi minisztériumhoz akarja jóváhagyás végett felterjeszteni, csak elakarja odázni a dolgokat. Talán még így is hajlandók lettek volna a sztrájkolók újra munkába lépni, azonban az igazgatóság mereven elzárkózott az elbocsátott négy bizalmi ember visszafogadása előtt. Van még egy másik kérdés is, amelynek megoldása előtt nem hajlandók a sztrájkolók munkába lépni.

Mindjárt a sztrájk kitörésekor negyven vagy ötven nem szervezett munkással akarta a gyár igazgatósága a sztrájkot letörni és az üzem folytonosságát biztosítani. Az újabb tárgyalások során az igazgatóság a sztrájkolókkal szemben kitartott amellett az álláspont mellett, hogy a szervezetlen munkásokat nem bocsátja el.

A munkásság tárgyaló bizottsága, amint a szerda esti beszámolón ki-tűnt, sem a bizalmi férfiak visszafogadását, sem a szervezetlen munkások elbocsátását nem szorgalmazta eléggé és így ebben a két fontos kérdésben hallgatólagosan az igazgatóság álláspontja győzött. A munkásság azonban ennek a kérdésnek a maga javára való elintézéséhez feltétlenül ragaszkodik. A csütörtöki tárgyalások nem hoztak eredményt, úgy, hogy a Ferrum-gyár munkásainak sztrájkja most újra kezdődött.

február 3.

Mindenekelőtt néhány megjegyzés, amely megkönnyíti az eligazodást:

— a Szervezett Munkásból és a többi újságból vett cikk is az 1923 januárjában lezajlott Ferrum-gyári sztrájkról tudósítja az olvasót,

— a Szervezett Munkás tudósítója a lap 5. számából való (február 3.) a mintegy összefoglalást ad az előző hetekben lefolyt sztrájkról.

— a többi újság, a napilapok már január közepétől tudósítanak, 4—5 írást is közölnek, a gyárigazgatót azonban egyszer sem nevezik meg,

— a polgári lapok igyekeznek a részrehajlásnak még a látszatát is elkerülni. Nem minősítik, nem kommentálják az eseményeket, a Szervezett Munkás annál inkább. Nem titkolja álláspontját, nyíltan harcol a munkás érdekeiért a gyárosokkal szemben.

Az előzőkből következik, hogy Marx sajtóval szemben támasztott követelményeinek csak a Szervezett Munkás tett eleget: nem az általános viszonyok, hanem az ellenség ellen harcol. A tudósítás nyelve, stílusa is ennek a követelménynek van alárendelve, írója a nyelv fegyverével valóban az osztályharc céljait kívánta szolgálni.

Azon kívül tehát, hogy a Szervezett Munkás egyetlen cikke több tájékoztató elemet tartalmaz, mint a többi 9 együttvéve, stílusa is színesebb, nyelvi erejével is kimagaslik. Mindezt a példák, az összehasonlítás alapján szűrhetjük le.

1. A SZ. M. cikke már első mondatában közli azt, amiről a Bácsmegegyei Napló és a Hírlap tudósításai hallgatnak. Megtudhatjuk, ki a Ferrum-gyár igazgatója, hogy ez a Steiner Károly Kálmán váltotta ki munkabér redukciós támadásával a sztrájkot.

Nem pusztá közlés itt az első mondat, ellenkezőleg: a szerző az igazgatóval szemben használt gúnyos hanggal megadja az egész írás alaphangját.

2. A cím is jellemző, s félreérthetetlenül elárulja az illető lap politikai hovatartozását. A SZ. M. így fogalmaz: *A „Ferrum” gyári védelmi harc.* Ebből világosan kitűnik, hogy a tudósítás harcról szól, mégpedig védelmi harcról, a Ferrum-gyári munkásokéról.

A B. N. címei: *Sztrájk a Ferrum-gyárban.* — *Még nincs megegyezés a Ferrum-gyári sztrájk ügyében.* — *Megegyezés készül a Ferrum-gyár és munkásai közt* — *Megindult a munka a Ferrum-gyárban* — *Béke a Ferrum-gyárban.*

A Hírlap ezeket a címeket adta: *Kiélesedett a vagongyári sztrájk.* — *Ideiglenes megegyezés a Ferrum-gyárban.* — *Nem szűnt meg a Ferrum-gyári sztrájk.*

Ebben a kilenc címben hiába keresnénk a *harc* szót, annál kedvesebb a *megegyezés*, a *béke*, a *megindult a munka*. A cím megfogalmazásakor a szerkesztő kínos gondossággal ügyelt arra, nehogy kiérződjön valamilyen rokonszenv a gyárosok vagy a munkások iránt. Vagy semleges a hangneme, vagy bizakodó, hogy készül a megegyezés, már nem tart sokáig a sztrájk.

A Sz. M. címében álló *védelmi* minősítő jelző tehát páratlan, hasonlót

vagy éppen az ellentétét hiába keresnénk a többi kilencben. A Sz. M. példája azért is szembetűnő, mert a *harc* már önmagában is minősíti az eseményt, a sztrájkot, s a jelző még inkább megerősíti.

A címben megadott jelleg szinte töretlenül végigvonul a tudósításokon. Az első mondatban megütött hang is.

3. Azon kívül, hogy egyedül a Sz. M. nevezi meg a gyár igazgatóját, szintén csak ez a lap mondja meg konkrétan, *mi robbantotta ki a sztrájkot*. A másik két újság emlegeti ugyan az indexrendszert, s hogy a gyár igazgatósága nem tartja be, azonban csak a Sz. M. részletezi, hogy amíg a drágasági különbözet kisebb volt (150 és 240 korona), addig fizette a gyár, amikor azonban annyira megnövekedett, hogy majdnem hatszáz korona lett fejenként, a vezérigazgató megtagadta kifizetését. Itt nyilvánvalóan a munkásság megkárosításáról volt szó. A munkások hajlandók lettek volna a fizetésről tárgyalni, de követelték, hogy keresetüket előbb fizessék ki nekik. Ebből a magyarázatból kiderül a munkások harcának jogosultsága, s éppen ezt az okot, magyarázatot hallgatják el a polgári lapok.

A B. N. első cikkében például ezt írja „... a munkásság beszüntette a munkát, miután a gyár vezetősége *bérköveteléseiket* nem volt hajlandó teljesíteni.” Ebből első olvasásra is szembetűnik a megtevesztő szándék. A mondat nem tájékoztat, hanem félrevezet. Nem a munkások bérkövetelése váltotta ki a sztrájkot, hanem a gyár igazgatósága, mert fizetésüket nem adta meg. Ugyanez a szándék derül ki a tudósítás többi részéből is. A cikkíró azt állítja, hogy a gyár vezetősége keresztül akarta vinni, hogy a béremeléseknél a *továbbiakban* tekintsen el... A harcot, a nézeteltérést nem az váltotta ki, hogyan rendezik a jövőben a béreket, láttuk, a munkások csak megkeresett bérüket követelték.

A B. N. említett első tudósítása szerint a munkásság még új követelésekkel állt elő. Végül megállapítja, hogy a gyár vezetősége elutasította őket, mire sztrájkba léptek.

4. A B. N.-hoz hasonlóan a *Hírlap* is igyekszik *semleges* maradni, noha mintha nagyobb rokonszenvvel viseltetne a munkások követelései iránt, s néha minősíti a vezetőség magatartását is. Az 1923. január 20-i számban például Gyomai Imre nagyobb riportot jelentet meg a sztrájkanyagáról. Ebben a lapban jelenik meg egy másik, a munkásság kérdésével foglalkozó cikk: Nem egységes a szubotikai munkásság. A sztrájkról közölt tudósítás is eltér némileg a B. N. írásaitól, már címből is sejteni lehet: Kieleződött a vagongyári sztrájk.

Noha a *kieleződött* ige itt sem cselekvő alaku, nem árulja el, ki, melyik fél élezte ki a sztrájkot, a cím tehát nem utal egyik fél magatartására sem, mégsem annyira semleges, mint a többi, amiben alig van igei állítmány, s ha előfordul is, akkor sem ilyen konfliktusra, a helyzet súlyosabbá válására utaló: még nincs megegyezés — megegyezés készül — megindult a munka — nem szűnt meg stb.

Már a tudósítás első mondatában olvashatunk egy megállapítást az

igazgatóság magatartásáról. Ebből arra következtethetnénk, hogy a Hírlap közelebb állt a munkásokhoz: „A tulajdonosok *ridegen* elzárkóznak a munkások követelése elől...” Két héttel később, a február 3-i számban megjelent tudósításban ugyancsak előfordul hasonló szerkezet: „... az igazgatóság *mereven* elzárkózott...” Az *elzárkózik* önmagában is azt jelenti, hogy merev, visszautasító magatartást tanúsít, a módhatározó még nyomósítja ezt az ítéletet.

Talán az sem véletlen, hogy ugyancsak a Hírlap cikkírója használja többször a sztrájkra vonatkoztatva a harc kifejezést. A február 2. számban: „... a harc újra kiújul”. S egy nappal később: „... hogy a munkások nem lesznek hajlandók háromhetes keserves harc után...” Ha a *ridegen* és *mereven* módhatározó súlyosbította a gyár vezetősége fölött kimondott ítéletet, a *harc* előtti *háromhetes keserves* jelző alig hagyhat kétséget afelől, hogy a cikk írója, szerkesztője rokonszenvezett a sztrájkolókkal. Erre más mondat is utal.

Noha a Hírlap is igyekszik ügyelni a semlegesség látszatára, szóhasználatát kevésbé tapintatos mint a Bácsmegyei Naplót. Erre a következtetésre utalnak a: *kiverekedni, heves ellenkezésre talált, a sztrájkot le-törni, ellentét, jogtalanak, erőszakosnak, feltétlenül ragaszkodik, nem voltak hajlandók semmit sem engedni* stb. kifejezések.

5. Persze ez is sokkal enyhébb mint az *osztályharcos* Szervezett Munkás szóhasználat, amely kegyetlenül lerántja a leplet az ellenség mesterkedéseiről, ahol teheti, kigúnyolja. Az író fenntartás nélkül állítja tollát a munkásság érdekeinek szolgálatába: Steiner Károly Kálmán, hogy igazolja a példabeszéd helyességét, mely szerint: *fejétől büdösödik a halt* — sőt tetézte a *munkásság provokálását* — a harcban álló öntudatos munkásság *keze még jobban ökölbe szorult* — az igazgatóság fel is vett már egynéhány *szervezetlen proletár-korcsszülöttet* — Szubotica munkássága *néma megvetéssel nézi* az Igazgatóság és a csatatér szagára jelentkezett *varjak* működését — megacélosítja az éhségtől ernyedő izmaikat.

A jelzős szerkezeteknek, felhasználásuknak ezt a gazdagságát nem találjuk meg egyik lapban sem, a mindenáron semlegességre való törekvés azonban elsősorban a B. N. nyelvét szürkíti. A laptulajdonos nem zárkozható el teljesen, tudósítania kellett a sztrájk fejleményeiről, s ha már kénytelen volt erre, akkor szenvedtlen hangú, színtelen írásokban tette.

6. Csak fokozza ezt az érzést, hogy sokszor *nem konkrét*, hanem *el-vont főnév az alany*, hogy a cikkíró gyakran használ határozatlan vagy általános alanyt; ezzel is el akarja kerülni, hogy a cselekvést, történet egyik vagy másik félnek, esetleg valamelyik személynek kelljen tulajdonítania. Majdcsak történik valami, aminek a következményéért aztán nem kell, nem lehet senkit felelősségre vonni. Nem tudjuk, hogy ki az esemény mozgatója, ki követte el vagy ki akadályozta meg: *fordulat állott be* — *nem történt semmi fordulat* — a *sztrájk változatlanul tart* — ismét *meg-kezdődik a munka* — *megindultak az egyezkedési tárgyalások* — a fel-merült *konfliktus* végre békésen *elintéződik* — lehetséges, hogy a meg-

egyezés e javaslat alapján pár nap múlva létrejön — aztán teljes erővel megindulhat ismét a munka — órabérjavítás formájában teljesültek a munkások követelései — olyan megállapodás létesült — a sztrájk előtt elbocsátott négy munkást vegyék vissza stb.

Az idézett példák közül bármelyik állítmányt kapcsolnánk konkrét alanyhoz, a személytelenséget könnyen eltüntethetnénk.

7. Az eseményhez, illetve a tudósítás tárgyához való viszonyulásból, az ebből eredő különbségből következik, hogy a Szervezett Munkás írásában maga a *sztrájk* szó csak egyszer fordul elő (akkor is egy előbbi eseményt jelöl), a Bács megyei Napló négyszer rövidebb tudósításában viszont önmagában vagy összetételben ötször is megtaláljuk. Persze a már említett tárgyilagosságra való törekvéssel ezt is meg lehet magyarázni. Ugyanígy érthető az is, hogy az elkötelezett újságíró, mivel fegyverének tekinti az írást, választékosabb stílusra törekszik, s a sztrájk helyett szívesebben használja ezeket a kifejezéseket, szerkezeteket: *védelmi harc, mozgalom, a harcban lévők, állják a harcot, győzniök kell*.

8. Figyelmet érdemel, hogy a Hírlap január 20. tudósításában *nyilatkozatot közöl*: a gyár igazgatóságához fordultak kérdéssel a sztrájk ügyében. Itt sem mondják meg nyíltan, hogy kit kérdeztek, és ki adta a nyilatkozatot. A lap tulajdonképpen lehetővé tette az igazgatóságnak, hogy igazolja magát, hogy érveit ismertesse a nyilvánossággal. Él is a lehetőséggel. A nyilatkozat egyre azt bizonygatja, hogy minden tőle telhetőt megtett, hogy az egyezkedési tárgyalások sikerüljenek (*felajánlottunk bizonyos összeget, amit a munkások nem akartak elfogadni; a gyár szerződésileg elkötelezte magát; mindezek ellenére felajánlottunk tíz százalékot a munkásoknak; mi pedig nem adhatunk többet, mert így is ráfizetünk a rendelésre*).

A nyilatkozatot olvasva a szabadkai polgárok talán még meg is sajnálták az igazgatóságot, amiért kész áldozatot hozni, habár a munkások nem érdemlik meg. Igaz a tudósítás eleje és befejezése némileg elüt a nyilatkozat hangjától. Éppen ennek a tudósításnak a bevezetésében találjuk azt az állítást, hogy „a tulajdonosok ridegen elzárkóznak a munkások követelése előtt”, s azt is, hogy az igazgatóság „a januári esedékes pótlék kifizetését megtagadta”.

A megtagadta előtt ugyan nincs semmilyen nyomósító, megsejtető határozó, az igazgatóságra vonatkozó több állításhoz viszonyítva azonban így is erősnek mondható.

Az írás záró része is kifejez vagy legalább lehetőséget hagy bizonyos kételyre az igazgatóság szavaival szemben: „Értesülésünk szerint a munkásság inkább elhagyja a gyárat, minthogy a mai fizetések mellett visszamenjen dolgozni.” Ez már majdnem fenyegetésnek hangzik.

A négy nappal későbbi rövid hír arról számol be, hogy az „egyezkedési tárgyalások mind ez ideig nem jártak eredménnyel”, ennek okát a munkások magatartásában jelöli meg: „a munkások ragaszkodtak eredeti követeléseikhez, és nem voltak hajlandók semmit sem engedni”, mondja

a cikkíró, majd tudtára adja az olvasónak, nyilván nem egészen ártatlan szándékkal, hogy „a gyár igazgatósága *más munkásokkal* megkezdi újból az üzemet”. Várható volt, hogy ezt a lépést igen kedvezőtlenül fogadják. Ezt kellett ellensúlyoznia a magyarázatnak: „A műhelyben nagyszámú vagon van széjjelbontva, melyeknek elkészítése a sztrájk következtében nagy hátrányt szenvedett”.

9. A munkások felvételét mindhárom újság megemlíti. Érdekes, hogy egyik sem használja a sztrájktrő szót; ettől eltekintve azonban a hír közlési módjában kimutatható különbségből is könnyen leszűrhető a lap, illetve a laptulajdonos politikai magatartására vonatkozó, a sztrájk iránti viszonyát visszatükröző következtetés.

A január 30-i Napló két gondolatjel közt említi meg, hogy „a *toborzott munkások* leváltásával”, a február elsejei cikkben is az egyezkedés vitás kérdéseként említi a sztrájktrőök sorsát, ám itt részletesebben tárgyalja a vita tárgyát, anélkül, hogy bármilyen módon is minősítené azokat a munkásokat, „*akik a sztrájk, illetőleg a munkáskizárás ideje alatt dolgoztak*”. Magatartásukról nem mond sem jót, sem rosszat.

A Hírlap nemcsak az egyezkedés kapcsán említi, hanem magát a sztrájktrőök felvételéről szóló hírt közli (más munkásokkal), ezzel lehetőséget nyújt az igazgatóságnak, hogy hasson a munkásságra: mintegy fenyegetés ez, hogyha a sztrájkolók nem lépnek munkába, új munkásokkal tölti be helyüket, aminek szükségességét a hír után közölt idoklás magyarázza.

Tíz nap múlva a tárgyalások fennakadásáról tudósítva a Hírlap is részletesebben szól a kérdésről: „Mindjárt a sztrájk kitörésekor negyven vagy ötven *nem szervezett* munkással akarta a gyár igazgatósága a *sztrájkot letörni* és az üzem folytonosságát biztosítani . . .”

Övakodnunk kell az elhamarkodott következtetésektől. A Hírlap példája is erre int. Az előbbi szám még gazdasági szükséggel magyarázza a munkások felvételét, később azonban mintegy elszólja magát vagy éppen beismeri, hogy az igazgatóság velük akarta a sztrájkot letörni.

Látszatra itt is pártatlan marad, s ha az igazgatóság valódi szándékát, a sztrájk letörését nem is hallgathatta el, a kénytelen beismerés után újra a régebbi magyarázat következik: „az üzem folytonosságát biztosítani” kellett. Ha leplezetlenül meg is írta az igazságot, hogy élet tompítsa, mindjárt megindokolta.

A Bács megyei Napló és a Hírlap, ha nem is viszonyult egyforma érzéssel a munkásság mozgalmához, ha a sztrájkról szóló írásokban föl is fedezhetünk bizonyos különbséget politikai magatartásukban, arra mindkét laptulajdonos nagyon vigyázott, nehogy megsértse a gyár igazgatóságát. Ez a magatartás osztályhelyzetükből törvényszerűleg következett.

Ugyanígy törvényszerű, hogy a munkásság sajtószerve, a Szervezett Munkás elítéli a sztrájktrőöket, azt az „egynéhány szervezetlen proletár-

korcsszülöttet”, akiknek működését „Szubotica munkássága néma megvetéssel nézi”.

A munkásújság tájékoztat, de egyúttal harcol is. Nem semleges, hanem a munkásokkal együtt, ahogy Marx írta: kiáll „az elnyomottakért közvetlen környezetében”, s a harc érdekeinek szolgálatába állítja szókincsét, nyelvi eszközeit.

10. Még egy mozzanatra érdemes felfigyelni: a címekben és a szövegekben is jellemző módon jut kifejezésre a *sztrájk befejezéséhez* való viszony. A lapok politikai állásfoglalására, abból is következtethetünk, ahogyan a sztrájk befejezését tárgyalják. Láthatjuk különbség van a lapok között a sztrájk némely részletkérdése tárgyalásában. Ugyanez megfigyelhető akkor is, amikor azt vizsgáljuk, a három újság közül melyik hogyan képzei, reméli, kívánja befejezését.

A B. N. szinte minden idézett írásában *kifejezésre jut a reménykedés*, hogy hamarosan véget ér a sztrájk, kibékülnek az egymással szemben álló felek, és „ismét megkezdődik a munka”, függetlenül attól, melyik félnek mit eredményez, milyen előnyöket hoz a bérharc. A lap első idézett írásában bejelenti a sztrájkot, de sem ebben, sem a három nappal későbbiben nem foglalkozik érdemlegesen a munkabeszüntetés okával, nem ismerteti a munkások érveit. A 2. írás annyit ugyan megjegyyez, hogy a „sztrájkoló munkások kijelentésük szerint csupán a szerződés érvényességének fenntartását kívánják, és ragaszkodnak az index-rendszerhez”, befejezésül azonban már a békés megegyezésben reménykedik: „*Remélhető* azonban ... *rövidesen* mégis megegyezésre ... és a nagyszabású gyárüzemben *ismét megkezdődik* a munka”. Ennek az írásnak a címe ugyan még pesszimistának mondható (Még nincs megegyezés...), az utolsó mondat viszont már a rövidesen bekövetkező megegyezést helyezi kilátásba.

A január 30-án megjelent írás már címében is arról tudósít, hogy „*Megegyezés készül a Ferrum-gyár és munkásai között*”, s az alcím is megerősíti a bizakodó hangulatot: „Megindultak az *egyezkedő* tárgyalások”. A cikk első mondata bejelenti, hogy „két hétig tartó harc után” fordulat állott be (véletlen-e, hogy csak most említi a *harc-ot*, amikor már úgy véli, hogy befejeződött). E hosszú mondat több kitételét is érdemes lenne elemezni. A tárgyalások megkezdésének bejelentése után következik a megállapítás, hogy „*egyenlőre* még nem hoztak *ugyan pozitív* eredményt”. Mit ért a B. N. a *pozitív eredményen*? A kísérő szövegből és a mondat megszerkesztéséből is csak az következik, hogy a munka megkezdésére gondol. Nem számít, hogy győznek-e a munkások, hogy elfogadják-e követeléseiket, mellékes, hogy milyen magatartást tanúsít az igazgatóság, csak induljon már meg a termelés, mintha csak éppen a lapnak származna legnagyobb kára a munkabeszüntetésből. Noha harcról van szó, noha két tábor, két osztály áll egymással szemben, s B. N. mégis úgy képzei el a béke helyreállítását, hogy közben ne kelljen arra gondolni, ki győz és ki veszít. A két szó: az *egyelőre* és az *ugyan* közbevetése jelzi, hogy a

szerkesztő nem kételkedik, biztosra veszi, hogy a tárgyalások hamarosan eredményt hoznak. Ezt erősíti meg az összetett mondat következő része is: „de minden *kilátás* meg van rá...”. A szerző nem elégszik meg egyszerűen ezzel: *kilátás* van rá — a *minden*-nel külön nyomatékot ad bizakodásának, hogy „a fölmerült konfliktus végre *békésen* elintéződik”.

Az írás középső része utal a sztrájkot kiváltó okokra. Elsősorban az igazgatóság magatartását igyekszik igazolni, majd megjegyzi, hogy a munkások „*engedtek álláspontjaikból* és a gyárigazgatóval békéltető tárgyalásokat kezdtek a megegyezés érdekében”. A célzás félreérthetetlen, nem mondja ugyan ki, hogy a sztrájkot a munkások makacssága váltotta ki, hogy az akadályozta eddig a tárgyalások megkezdését, de amit leír, pontosan azt jelenti. Az utolsó mondat aztán ugyancsak reménykedő: „*Lehetséges*, hogy a megegyezés a javaslat alapján pár nap múlva létrejön, és a gyárüzemben... megindulhat ismét a munka”. Hogy a B. N. a gyárral, az igazgatósággal rokonszenvez bizonyítja talán az is, hogy az írásokban következetesen *gyárüzem* szerepel, noha az összetétel első vagy utolsó része önmagában is elég lenne, így azonban fokozott jelentést kap, a fogalom, erőteljesebb megbecsülés érződik ki belőle.

A B. N. két másik írása is következetesen igyekszik a „békét” szolgálni. Február elsején címében bejelenti, hogy „Megindult a munka a Ferrum-gyárban”, két nappal később ezt a címet adja: „Béke a Ferrum-gyárban”, (az alcím: „Megindult pénteken a munka”), a hangsúly tehát kimondottan a munka megindításán van. Igaz, amikor az előző írás bejelenti, hogy a tárgyalások „eredményesen befejeződtek”, megjegyzi, hogy „teljesültek a munkások követelései, s a munkások az újonnan kötött megegyezés alapján szerdán reggel már megkezdték a munkát”. A továbbiakban ismerteti a megegyezés részleteit, azt közölve legelőször, hogy az indexrendszertől elállt a munkásság.

A február 2-i számban megjelent cikket nem olvashattam, (a Szerb Matica könyvtárában található példányból oldalak hiányzanak), a 3-án közölt tudósítás azonban utal erre. Akkor közölhették, hogy a munkások mégsem kezdték el a munkát. A hétfői és keddi tárgyalásokat tehát csütörtökön is folytatni kellett, amikor is az igazgatóság eleget tett a munkásság néhány kérésének, s a munkás pénteken reggel „megkezdte a munkát a gyárüzemben”.

Az írásokból annyira érződik a megbékélés utáni vágyakozás, mintha csak magát a főszerkesztőt érte volna a legnagyobb károsodás a munkások mozgalma miatt. A kortársak visszaemlékezéseiből kiderül, hogy a B. N. volt a legjobban tájékoztató újság, persze a sztrájkokról szóló tudósításokban a közlési szempontot is feladta, annyira kívánta a végét.

Erre lehet következtetni a Hírlap tudósításaival való összehasonlítás alkalmával. A B. N. február 3-án, szombaton megjelent írása arról számol be, hogy csütörtökön eredményre vezettek a tárgyalások, és pénteken reggel megkezdődött a munka. A Hírlap ugyancsak harmadikán megjelent cikke viszont ezt a címet kapta: „Nem szűnt meg a Ferrum-gyári

sztrájk”. Az előző napi tudósítás címe is csak ideiglenes megegyezésről ad hírt, befejezése pedig éppenséggel kilátásba helyezi, hogy a „harc újra kiújul”, hogy „arra lehet következtetni, hogy a béke *nem lesz tartós*”. A Bács megyei Naplóval szemben tehát a Hírlap nem a béke, ellenkezőleg, éppen a harc kilátásaival, a sztrájk folytatásával foglalkozik.

A Hírlap február 3-i, szombati száma is a Naplóval ellentétes információt közöl. Az előző napi tudósítás azzal fejeződik be, hogy a béke nem lesz tartós, a szombati pedig azzal kezdődik, hogy amint „előre látható volt, az ellentét újra kiújult”, a befejező mondat is így zárul: „a Ferrum gyár munkásainak sztrájkja most újra kezdődött”.

Mit gondolhatott az olvasó, miután 1923. február 3-án elolvasta az egymásnak ellentmondó híreket? Melyik újság híradásának adott hitelt. A Hírlap, már előbb említettük, hogy név nélkül ugyan, de megszólaltatta az igazgatóságot, most pedig úgy ír, mintha jelen lett volna a munkásokban, amikor „a tárgyaló bizottság... a munkásokkal közölte a megegyezés feltételeit”. Innen tudhatja, hogy a beszámolót hevesen elenezték, hogy milyen felfogás alakult ki, hogy a munkások ragaszkodnak némely kérdésnek a maguk javára való elintézéséhez, hogy két fontos kérdésben hallgatólagosan az igazgatóság álláspontja győzött stb.

A B. N. szombati száma ezzel a mondattal fejezi be tudósítását: „A csütörtöki tárgyalások alapján a munkásság pénteken reggel — három heti sztrájk után — *megkezdte a munkát a gyárüzemben.*” Ugyanazon a napon a Hírlap cikkének utolsó mondata így szól: „A csütörtöki tárgyalások nem hoztak eredményt, úgyhogy a Ferrum gyár munkásainak sztrájkja most újra kezdődött.”

A két tudósítás összehasonlításakor kiderül, hogy a B. N. szombaton a csütörtöki tárgyalásról tudósít részletesebben, egyrészt azt állítja, hogy az igazgatóság teljesítette a munkások némely követelését, másrészt, hogy a munkások belenyugodtak az igazgatóság némely álláspontjába, s ennek alapján aztán megkezdődött a munka. A Hírlap viszont csak a szerdai tárgyalásokat ismerteti részletesebben, a végső következtetést azonban a csütörtöki alapján vonja le, de ellentétben áll a másik szabadkai napilappal, méginkább a Szervezett Munkásával, amely (kezdeti nehézségekkel küzdött, a szerkesztősége Belgrádban volt) a február harmadiki cikke után később még visszatér párszor a vasasok harcához. Három héttel később A „Ferrum”-gyári mozgalom fejleményei címmel nagyobb cikk jelenik meg. Részletesen ismerteti azokat a körülményeket, amelyek miatt a harc nem volt eredményes. Akár a lap előbbi írásai, ez is igyekszik kiaknázni a stílusesszközöket a munkásság toborzására, nem kímélve az igazgatóságot, a munkásság ellenségeit: „a *szociálpatrióták helyi díszpéldányainak alattomos mesterkedései... fájdalmas hajótörést szenvedett*”, „a *bívatása tetőpontján álló sztrájktörő*”, „...*savanyú pofát vágott a barátunk...*”, „...*karcsúságából semmit sem veszített pénztárcával...*” stb. De álljon itt még ez a cikk:

A „FERRUM”-GYÁRI MOZGALOM FEJLEMÉNYEI

A subotikai vagongyár munkásságának jan. hó 13-án kitört védelmi harca a szociálpatrióták helyi díszpéldányainak alattomos mesterkedései következtében a huszadik napon fájdalmas hajótörést szenvedett.

Ugyanis tudnivaló, hogy a subotikai vas- és fémmunkás szakcsoport — bár nem a tagok óhajából — ezideig a dicsőséges „Glavni Radnički Savez” kötelékébe tartozott. A „Ferrum” gyári munkásság mozgalmában a Központi Munkás Szakszervezeti Tanács kötelékébe tartozó 73 famunkáson kívül 220 vas- és fémmunkás is résztvett. A mozgalom elhúzódása következtében a munkásság segélyezése kerülve szóba, a subotikai vasas vezetőség Bracsina úrtól anyagi támogatást kért. Előbb levélben, aztán táviratilag, de minden válasz nélkül maradt. Ami nagyon természetes is, mert a Blagoje barátunk Bródbá volt elfoglalva a sztrájktrőrk toborzásával. A nagy hallgatás láttára a vasas vezetőség kénytelen volt futárt meneszteni a hivatása tetőpontján álló sztrájktrőrk vezérhez. Tudtára adandó, hogy 220 vasmunkás jogos és hosszú harcban áll és éheznek. Ennek hallatára ugyan savanyú pofát vágott barátunk, és kijelentette, hogy ő pénzt nem adhat, mert nincs. De ha volna is, nem lenne bolond egy olyan tömegnek odaadni, amely tőle úgyis elszakadni készül. A sztrájkoló vasasok pénzügyi futárja ennek következtében kénytelen volt hosszú orral és karcsúságából semmit sem veszített pénztárcával hazautazni.

A sztrájkoló dolgozó munkástársai a keresetük 10%-át a sztrájk tartama alatt leadták ugyan a segélyezésre, de bizony ebből csak 4 dinár és 25 para esett naponta egy-egy személyre. S ez volt az egész anyagi támogatás, amit a mozgalomban levő vasasok kaptak. A sztrájkolóknak ennek dacára is a legnagyobb kitartást tanúsították.

Közben megindultak a tárgyalások a munkásság és a gyárigazgatóság között. S ezzel egyidejűleg megindult szép finoman a munkásságra a hatósági nyomás is. A tárgyalások eleinte — legalább is a tárgyaló bizottság állítása szerint — elég szép eredménnyel kecsegtettek. Azonban az újabb tárgyalások alkalmával megváltoztatta az előző magatartását az Igazgatóság. Ehhez nagy mértékben hozzájárult a kevésbé öntudatos munkásság viselkedése is. Ettől jutott tudomására az igazgatóságnak az, hogy a mozgalomban levő munkásság anyagi helyzete rossz és hogy ebből kifolyólag egyre növekszik a kishitűség is. Ezt az értesülést az Igazgatóság kihasználva az eddig ígértet visszavonta. Kijelentette, hogy a munkásság követeléseit nem teljesíti, de különösen nem a sztrájktrőrk eltávolítására vonatkozó kívánságot, hanem azokat továbbra bennt kívánja tartani a gyárban.

A tárgyaló bizottság, amikor beszámolt az újabb és véglegesnek hitt tárgyalás eredményéről, a munkásság között természetesen óriási tumul-

tus tört ki. Fokozta azt még a tárgyaló bizottságnak az a jelentése, hogy az Igazgatóság kijelentette, hogy ha az előírt feltételeket a munkásság nem fogadná el és másnap reggel a munkát meg nem kezdené, akkor a tárgyalásokat megszakítja és a munkáskönyveket a rendőrségre felküldi. Ettől ugyan a sztrájkolók nem ijedtek meg, csak egyhangúlag kijelentették, hogy a sztrájkot tovább folytatják. Ekkor megkezdődött a tárgyaló bizottságnak a jogos bírálathoz való munkája, amellyel a leghatékosabb módokon igyekeztek a munkásságot elcsüggeszteni és rábírnival arra, hogy a munkát a gyár feltételei alapján vegye fel.

A nyomás következtében a tömeg egy része megingott. Azonban a többség egy része mégis úgy határozott, hogy a munkát nem veszi fel, és a tárgyalások folytatására utasította a tárgyaló bizottságot. Másnap meg is történt a tárgyalás, azonban a gyárvezetőség semmit sem engedett az álláspontjából. És a tárgyaló bizottság által ultimátumot küldött a munkásságnak, melynek a pontozatai mindenben csak a munkásságot kötik és az igazgatóságnak a munkássággal szemben teljes szabad kezethatárára. A tárgyaló bizottság és a vezetőség arra az álláspontra helyezkedett a munkásság előtt, hogy meg kell kezdeni a munkát, mivel a sztrájkoló vas és fémmunkások részére anyagi eszközök rendelkezésre nem állnak, be kell menni a gyárba és kifeléről megindítani az akciót a helyzet javítására.

A munkásság ily értelemben határozatot is hozott és f. hó 2-án felvette a munkát. A mozgalom azonban csak képtelenül szűnt meg. Amennyiben a famunkások az eredményekben meg nem nyugodva a többi szakmuktól függetlenül külön akciót indítottak, amely feltétlen sikerrel kecsegtet. Külön bérjavítási akciót indítottak az öntöde munkásai is, s a többi szakmák öntudatos munkássága is el van tökéltve a csorba kiküszöbölésére. Nincs vége a harcoknak. Csak a helyzet a taktika megváltoztatását követelte.

február 24.

*

A munkások felvették a munkát írja a B. N., s megtudjuk ezt a Sz. M.-ből is. De a két tudósítás úgyszólván csak ennyiben egyezik, többi elemében ellentmond egymásnak.

Hogy mit jelent az osztályszempont alkalmazása a tájékoztatásban, arra iskolapélda a B. N. és a Sz. M. egy-egy írása (II. 3. és II. 24.) és összehasonlításuk. Mindkettő ugyanarról az eseményről számol be, annak is befejező részéről, de mindkettő a maga osztályszempontjainak érvényesítésével. Céljuknak megfelelően válogatták meg nyelvi eszközeit is.

A B. N. például ilyen igei szerkezeteket használ az egyes részletkérdések magyarázásakor: a gyárigazgatóság *teljesítette* — a gyárigazgatóság ezenkívül *biztosította* a munkásságot — a gyárigazgatóság által *bizto-*

sított — egyben sikerült eloszlatni . . . a munkásoknak azt az aggodalmát — a munkásság *belenyugodott* abba — az ő *sérelmük nélkül*.

Csupa olyan állítás, amely a gyár igazgatóságának jóindulatát akarta igazolni. Szinte kimondja, hogy az igazgatóság most már mindent megtett, a munkásokon áll, hogy békésen folytatódik-e a munka. Érdekes még, hogy a tudósítás szerint az igazgatóság a tárgyalások *folytatásakor* teljesítette a munkások követeléseit.

A Sz. M.-ből éppen az ellenkezőjét tudjuk meg, vagyis, hogy az igazgatóság az újabb tárgyalások során *semmit sem engedett* álláspontjából. A tárgyalások részleteire vonatkozó megállapítások is homlokegyenest ellenkeznek a napilapével: *alattomos mesterkedései* — megindult szép finoman a munkásságra a *hatósági nyomás* is — egyre növekszik a *kisbítűség* — a munkásság követeléseit *nem teljesíti* — *óriási tumultus* tört ki — az *előírt* feltételeket — a *nyomás* következtében — a gyárvezetőség *semmit sem engedett* — *ultimátumot* küldött a munkásságnak stb.

Ennyi is elegendő, a Sz. M. szerint szó sincs arról, hogy a munkásság elégedett lett volna az igazgatóság ígéreteivel. Nem az elégedettség miatt kezdett dolgozni, ellenkezőleg, éppen kényszerből. A B. N. szerint a vezetőségnek sikerült megnyugtatnia a munkásokat, a Sz. M. szerint csak taktikát változtatott, s a gyáron belül indított akciót.

Osztályszempont, elkötelezettség, semlegesség . . . hogy nyilvánul meg, hogy derül ki az újságcikkből, nyelvi anyagából? Vagy fordítva: milyen nyelvi eszközöket kell alkalmaznia az újságírónak, hogy elérje célját, hogy tárgyilagosan tájékoztassa az olvasót, hogy a tájékoztatással mozgósítsa a társadalmi haladás érdekében? Ezekre a ma is időszerű kérdésekre próbáltam választ találni a három újság írásait összehasonlítva, boncolgatva: úgy érzem, az elmélyültebb, a kidolgozottabb módszerrel készült elemzések útján szerzett tanulságokra ma is szükségünk lenne.

Rezime

Tri novine o jednom štrajku

Ovaj rad predstavlja pokušaj analize članaka objavljenih u novinama „Szervezett Munkás”, „Bácsmegyei Napló” i „Hírlap” i to o štrajku metalskih radnika fabrike vagona „Ferum” u Subotici. Štrajk se izbio trinaestog februara 1923 godine i trajao je oko tri nedelje.

Kako su pisali o toj borbi metalskih radnika gradjanski listovi i kako je obaveštavao javnost list radnika „Szervezett Munkás”, kroz kakva jezička i stilska sredstva dolazi do izražaja razlika u političkim stavovima. Kakav je odnos gradjanskih listova prema štrajku, prema zahtevima radnika, prema stavu poslodavaca, kakve ustupke treba da prave takozvani nezavisni listovi i sa kakvim načinima žele da sačuvaju bar prividnu samostalnost i nezavisnost, a sa druge strane s kakvim metodama se bori „Szervezett Munkás” za interese radnika u teškoj borbi protiv kapitalista? Na ta pitanja tražio je odgovor autor ovog rada.

Summary

Three press Review of a single strike

This work is an attempt to analyse the articles published in the newspapers: „Szervezett Munkás”, „Bácsmegyei Napló” and „Hírlap” about a strike of the metal workers in the railway carriage factory „Ferum” in Subotica. The strike broke out on the 13th of February 1923 and lasted for about three weeks.

In what manner did the borgeois press, and how did the workers' paper „Szervezett Munkás” inform the public about this struggle of the metal workers. What stylistic and linguistic means are used to express the different political considerations. What was the attitude of the burgois newspapers towards the workers' demands, and what with regard to the standpoint of the employers. What concessions were the so called independent papers compelled to make, in what ways did they wish to preserve at least the appearance of self-reliance and independence, on the other hand what methods were used by the „Szervezett Munkás ”in fighting, for the workers' benefit, the difficult struggle against the capitalists. The answers to these questions are sought for by the author of this work.

BORBÉLY MIHÁLY

Kálmány Lajos 1913-ban talált Borbély Mihályra Egyházaskéren — Verbicán, 1914-ben pedig már kész a könyv, amely a mesemondónak valóban „teljes” mesekészletét tartalmazza. A világháború, majd Kálmány Lajos halála véget vetett együttműködésüknek, amely a Hagyományok második kötete bizonyossága szerint, igen gyümölcsözőnek ígérkezett.

Kivételes pillanata volt tehát a magyar folklortudománynak 1913 januárja, minthogy Kálmány, nagyarányú és több évtizedes gyűjtőmunkája ellenére is, ekkor találkozott olyan mesemondóval, aki nemcsak tudott meséket, hanem aki egyéniség volt — a folklortudomány olyan kritériumai szerint is, amelyeket csak később rögzítenek majd. Kálmány 1913-ban még nem tudta levonni a Borbély Mihállyal való találkozás tudományos következményeit, intuíciója azonban nem hagyta cserben, s anynyi folklorista „ráismerését” — jellemzően — Borbély Mihály meséinek egybegyűjtésével mintegy meg is koronázta. „A legutóbbi időkig Kálmány Lajos népköltési gyűjteményeinek — írta Ortutay Gyula 1940-ben — egy szempontból unikum jellege volt a magyar folklorban. Bunker híres soproni hienc mesélője, Kern Tóbiás mellett egyedül Kálmány gyűjteményéből ismerhettünk meg egy gazdag mesemondó tehetséget, aki maga is egy kötetre való mesét tudott, s anyagának formálásában egyéni jegyeket, az alkotó beleélés jegyeit fedezhetjük fel. Azóta magamnak is sikerült nem is egy ilyen mesemondói tehetségre rátalálnom, az egyiknek, Fedics Mihálynak anyagát éppen most rendezem sajtó alá. De Kálmány előtt, s egészen mostanáig utána, kutatóink nem foglalkoztak vagy nem találkoztak ilyen mesemondó tehetséggel...”

Borbély Mihály meséi elé írt bevezetője pontosan rögzíti a kutatónak a felfedezés felett érzett örömét:

„Nyelvhagyományainkat gyűjtögetve, 1913. év január hó végén Egyházaskéren olyan mesemondóra találtam, ki képes volt egész héten keresztül újabb és újabb használható meséket mondani. A hét végén, mielőtt a falut elhagytam volna — mert elhalaszthatatlan dologra hívták

emberemet — azt kérdeztem tőle: hogyha máskor, mikor már elvégezte a sürgős dolgát, eljövök, tud-e még újakat mesélni? a kívánt feleletet kaptam: hogy még sok mesét tud. Ekkor már húsznál több hagyományt lejegyeztem tőle... Máskor, mikor folytattam a gyűjtést, még több oly mese került a felszínre, melyet sikamlósságánál fogva vagy drassztikus-ságánál fogva semmiképpen sem lehetett leírni, de azért bő szüretje volt a használható meséknek. Így jött létre e gyűjtemény mintegy két hét alatt...”

Ne feledjük, az a Kálmány Lajos írta e sorokat, aki arra volt büszke, hogy ösztönére hallgatva alig tévedett. „Míg más lefirkál értéktelen darabokat — írta egyik levelében, valószínűleg Berze Nagy Jánosnak —, én első hallásra megmondom, hogy megvan-e, s van-e olyan sajátága, amelyért érdemes lejegyezni. Újabban pár száz mesefélénél csak egyet hibáztam el, betegségem előtt ezt se tettem volna.” Annál jelentősebbnek kell tehát tartanunk a Borbély Mihállyal való találkozást, s Borbély Mihály mesetudását, hiszen Kálmánynak egyszerre sürgőssé vált a gyűjtés, és megragadt Borbély Mihály mellett. Valószínű az is, hogy nemcsak mesetudása miatt: a mesemondói egyéniséget Borbély Mihályban láthatta megtestesülve, és amikor megfesti életútját, különösen pedig amikor jelenéről beszél, lényegében magára mutató módon szól a kallódó tehetség egy olyan holtpont-helyzetéről, amely felé maga is közeledőben volt már. „Borbély Mihály még nemrég a legjobb mesemondók közé tartozott; ma már a napi gondok foglalkoztatják elméjét, nem a mesék. Róla sem fog ártani néhány sort ide jegyezni...” — írta a mesekötet bevezetőjében. Mert neki is Borbély Mihály meséinek kiadása volt az utolsó nagyobb vállalkozása. Mikor a Néprajzi Társaság 1913-ban Szegeden tartotta ünnepi ülését, Kálmány betegen fekszik, magánosan, már-már elvadulva a világtól. Nyilvánvalóan nem véletlen, hogy Juhász Gyula, aki a tragikus zárlatokra oly fájdalmasan tudott reagálni, a Borbély Mihály-kötet előszavából ki is hallotta ezt a felhangot. „Kálmány megjegyzi — írja recenziójának végén —, hogy Borbély Mihály, a mesemondó, most már nem fog többé mesélni. A gazdasága foglalja el minden idejét. Meséljenek a fiatalok, ha tudnak!”

És az is fölöttébb tanulságos, ahogy Juhász Gyula, Borbély Mihály meséit forgatva, „kiolvassa” a kötetből, mit Kálmány szigorúan tárgyilagos közlésmódja elhallgatott, pedig Borbély Mihály meséit éppen az tette oly vonzóvá:

„Borbély Mihály harmincegy éves volt juhászbojtár meséit tartalmazza ez a kötet javarészből. Kálmány Lajos fonografikus hűséggel jegyezte föl ezeket a meséket, és így is adja. Nem változtat rajtuk, nem szépíti őket. Ez nem irodalom, ez igazi népi mesemondás. Szinte halljuk a mesélőt, sőt szinte látjuk a gesztusát. Így kell népi hagyományokat megőrizni, ilyen elevenen, frissen, azon melegeiben... A nagy, ősi mesekincsből valók természetesen, az idő és a tér nem korlátozza őket, az örök nép és az örök világ égisze alatt élnek, de mégis érezzük, hogy most mondták el,

most mesélték el őket, mintha most hallanánk először, mi, öreg, mesevágyó, csodaváró, szomorú nagy gyermekek. *Ahogyan* elmondja őket Borbély Mihály ifjú gazda, az kész tanulmány minden elbeszélő számára. Itt nem egy talentum, nem egy zseni nyilatkozik, hanem minden fordulatában, minden ötletében és szeszélyében a legnagyobb és legelső zseni maga: a nép, a magyar nép. Petőfi, Jókai, Tömörkény főfő tanító mestere...”

Kálmány Lajos, Péter László gondos kutatásaiból tudjuk, soha nem az anoním „népet” látta, hanem az emberi sorsokat, és Borbély Mihályé, változataiban, az ilyen sorsnak akár feltűnő példája is lehetett. Ezért érdekli Borbély Mihály életrajza, amelynek mesekötete előszavában rövidre fogott vázlatát adja, közvetlenül hőseitől szerezve be adatait, és kíséri 1913-ig, találkozásuk pillanatáig.

Ez életrajz szerint Borbély Mihály 1882-ben született Beodrán. Járt ugyan iskolába, de írástudatlan maradt, mert hőse „szavai szerint tanítója a jószágok körül foglalkoztatta... pedig nem rossz feje van, mint szoktuk mondani”. Majd így folytatja Kálmány Lajos: „A szomszéd Kisbikács-, Nagy bikács-, Aladár-, Kerektó-majorokban nevelkedett. Mikor már arravaló volt, kiskanász, juhászbojtár foglalkozása volt... A nagyobb helyek közül Beodrán, Temesköz Lőrincfalváján, az ezektől nem messze eső Topolyán töltötte az idejét s 4 év óta Egyházaskér lakosa. Az eddig felsorolt helyek közül Kerektót kivéve, mindenütt ő-vel beszélnek.” A meséket Kerektón tanulta egy Horgosról odaszármazott öreg juhásztól, Simonyban, az aracsi pusztán nősült: felesége a Borbélyokkal „egy konyhán élő” család lánya volt.

A fenti adatokból is kitetszik, Borbély Mihály a gróf Karácsonyi-birodalom mélyéből indult, Beodra a birtok központja volt, a birtokos nemesi előneve is „beodrai”. A községnek két Karácsonyi-kastélya volt, s hozzája tartozott Kerektó- és Aladár-major is. A latifundium szorításától nem tudott megszabadulni később sem, amikor a maga ura lett már, hiszen olyan területen élt, amelyet az ún. „telepítvényes falvak” hálózta be szorosan az uradalomhoz tapadva, ugyanakkor ki is maradván a jobbágyfelszabadításból. A földek majorsági jellegűek, ami nemcsak azt jelenti, hogy az emberek uradalmi majorokban élnek, olyan módon, ahogy évtizedekkel később Illyés Gyula rajzolta meg a Puszták népe című művében, hanem azt is, hogy a telepítményes falvak 1848 után is majorsági jellegű jogi viszonyban álltak, azaz „úri tartozásaikra nézve egyedül a földesúrral teendő szabad egyezéstől függnék” — úgy, ahogy még az 1836-os törvény megszabta. Majorságok, biztosítványi és kontraktuális községek, kertész falvak... ezekben él, és ezeknek társadalmi és gazdasági viszonyai szabják meg életét, s amikor élettörténetének alakulására, mesélő kedvére, sőt lelki alkatára következtetünk, ezeket a fent említett körülményeket is figyelembe kell vennünk. S tehetjük, mert a falu- és major-nevek, amelyeket Kálmány Lajos felsorol, mind ilyenek voltak, s nyilván nem véletlen, hogy a Kálmány Lajos gyűjtötte dalok között találjuk

nemcsak az „Aladáron azé nem jó szógálni...” kezdetűt, hanem a nevek-
ből készült játékos verset is, mintha Borbély Mihály életútjának a fog-
lalata is adva volna benne:

Csóka, Szanád, Bijodra,
Cérnabara, Verbica,
Monostor és Terján,
Tennap jártam Nemacskán,
Ott ötték mög a sütt tököt a patkán.

Mi vitte Verbicára-Egyházaskérre, nem tudjuk pontosan. Oly jelleg-
zetes migrációi során ugyanis nagy ívben bejárta a közelebbi és távolabbi
környéket, s hagyta abba a juhászkodást 1909-ben. Kitörési szándéka
nyilvánvaló: ekkor szakad el az uradalmi cselédek világától — életfor-
májában legalábbis. Gyakori helyváltozásain azonban nem kell csodál-
koznunk: az egész vidék mozgásban volt a múlt században. A század
elején — egy gazdasági konjunktúra hatása alatt — egymás után kelet-
keznek kertészkedő, főleg szegediek lakta települések, a század második
felében viszont sorra pusztulnak az ilyenek. Maga Kálmány Lajos ad
hírt népköltési gyűjtéseinek előszavában róluk, mondván, hogy a „tele-
pesekről szóló törvényeink mintegy martalékul dobták őket a földesurak-
nak, nem csoda, hogy a földesurak ritka kivétellel, mint fölöslegest, sor-
ban eresztették világgá a birtokjukon élő magyar községek lakosait”. To-
rontál megye monográfiájában Kálmány közléseinek mintegy a kiegészíté-
seként további adatokra bukkanunk: Töröktopolya 1870 óta pusztá,
holott majd ötezer lelket számláló település volt, Nagy bikács lakosságá-
nak egy része pedig 1891-ben költözött Felsőmuzslyára. A legtöbben
Amerika felé indultak. Feudális örökség és az akkor térhódító kapitaliz-
mus esküdött össze a vidék lakossága ellen tehát, s hogy Borbély Mihály
szegényen és csupán belső migrációkkal vészeltette át a vidéket ért na-
gyobb megrázkódtatásokat, elsősorban juhász voltával kell magyaráz-
nunk. A földművelést már a gépesítés befolyásolta, különösen az uradal-
makban, amelyek mindinkább a belterjes gazdálkodásra térnek át, s nyil-
ván azt is figyelembe kell vennünk, hogy éppen a beodrai Karácsonyi-
uradalom volt a kivétel, amely az állattenyésztésre rendezkedett be 6980
kat. holdon, s intenzíven csak cukorrépát termelt még a század első tíz
évében is, ám „nevezetes volt magyar keresztezésű juhászata (1200 drb.
anya)”. Következésképpen az ősfoglalkozások, így a juhászat, lényegében
érintetlen maradt a századforduló idején. Nem véletlen tehát, hogy az
állattartásban éppen a juhtenyésztéssel foglalkozók őrizték meg a legtöbb
hagyományos szokást és formát, s hogy a szellemi hagyományok őrzé-
sében manapság is előljárnak. A századforduló válságos éveit tehát juhász
volta segítette átélni, a kilencszázas évek végén azonban már a modern
zsellér sorsában osztozkodik, amikor a nem egészen 1000 lelket és 140
házat számláló Verbicára—Egyházaskérre költözik, mely 1848-ig uradalmi

birtok volt, s azután is uradalmi földek határolják. A napszámos, az árendás, a kis földdel rendelkező ember tulajdonképpen csak ezután kapja igazi leckéit életből és gazdagságból. Igaz, Kálmány Lajos 1913 januárjában terveket szövő, vagyont gyűjtő, napszámmért mesélő „célszerű szegényemberként” ismerte meg a 31 éves, nagycsaládos, szüleit is eltartó embert. Egy év múlva azonban közbeszól a háború, s Borbély Mihályt is elragadja a földről, ahol éppen megvetette a lábát. Háborús éveiről alig tudunk valamit, legfeljebb arra hivatkozhatunk, amit az emlékezet őrzött meg — rendkívüli esetként: egy éjszaka bekopogtatott, miként Fercsik Etel meséli — mert a Borbély Mihályt vivő katonavonat a falu közelében állt meg, így „egy pár óra hosszára hazaszaladt”.

A húszas években, amikor Felső-Bánátot ismét kivándorlási láz perzseli, Borbély Mihály is útra készül. Mint annyian, ő is, nyilván az éppen megalakult új jugoszláv állam bejelentette földreformtól várta sorsa jobbrafordulását — eredménytelenül, bár Verbicán Keleti Adolf birtokának a kisajátítása során 437 hold került kiosztásra, melyből a község szegénysége nem részesült a királyi Jugoszlávia nemzetiségi politikája szellemében. S különben is, a kolonisták is csakhamar elhagyják a terméketlen és vizenyős területeket. Mint Nikola Gačša megállapította, az 1919—1941 között végrehajtott bánáti földreformról és kolonizációról írott könyvében (Újvidék, 1972), a magyar nemzetiségű szegénység kimaradása a földreformból szoros összefüggésben van az amerikai (most dél-amerikai) kivándorlással. Borbély Mihály is eladja tehát vagyonkáját a kivándorlás szándékával, azonban csak egyik fia, István, kerül ki Brazíliába, maga otthon marad, ismét az életnek egy null-pontján. A családi emlékezet szerint azért nem kelt útra, mert megtudta, hogy Amerikában majd „intéző” rendezi ügyeiket. Erre mondta: ha életük felett ott is intéző rendelkezik, akkor nem megy, annak bizonyosságként, hogy milyen rossz emlékeket őrizhetett egykori életéből, s milyen tudattal került haza a háborúból. A húszas évek második felében azonban a sors mintha a kezére akart volna játszani: egy Makóra költöző verbicai asszony (Verbicát egykor makói telepesek lakták!), a Gunda néni, felkínálja neki három hold gyepföldjét a crnabarai határban, nem messze a falutól, ha Borbély Mátyás vállalja a földre felvett bankkölcsön további törlesztését. Gunda néni nevét (így emlegetik csak ma is, keresztnevére már nem emlékeznek) különben egy verbicai szólás őrzi: „Úgy megszokta, mint Gunda néni az első férjét!”

Borbély Mihály tehát 1927-ben új életet kezd a gyepen, házat épít, de befejezni nem tudja, csak egyik részét fedi tető, a másikat csak letapasztotta. Az Amerikába vándorlás szándékáról való lemondása és a tanyára költözése közötti időben ismét az uradalmi majorok felé kezd tájékozódni: Imre-pusztán próbált szerencsét. A gyöpon azonban megtelepszik, s mert kevés volt a földje, az is gyepföld volt, birkákat tart és őríz, csikókkal kupeckedett, de vállalt fuvarozást is. Lánya, Vera, ma is örömmel emlékezik apjának a Pollák zsidóval kirobbant veszekedésére,

amelynek következtében bíróságra került ügyük. Még építkezett és Pollák kereskedőnél hitelben kapott fát, cserepet, azzal, hogy az árát majd lefuvarozza. Akkoriban Verbicán csak az kapott fuvart, akinek kocsija, lova és 21 zsákja volt, gabonát szállítani Zentára vagy Szanádra. Pollák azonban be akarta csapni az írástudatlan Borbély Mihályt, a fuvarok számában nem tudtak megegyezni. Pollák boltjában folyt le szóváltásuk, majd birokra mentek, s mert a kereskedő erős, nagy ember volt, Borbély Mihály csak furfanggal tudott felülkerekedni. A kereskedő letépte ingét, ő meg bosszúból beverte az üzlet-ablakokat. Kártérítési pert indított elene a kárvallott kereskedő, amit végül Borbély Mihály nyert meg ügyvéd nélkül („mit adhatott volna az ügyvédnek, csak gyereket” — olyan szegények voltak), mert a verekedésük szemtanúja, a görögkeleti pap tanítónő felesége, Borbély Mihály mellett vallott. Még egy második világháború előtti eseményre emlékezik a család: Borbély Mihály leesett a tököl megrakott kocsiról, és lábát törte. Orvoshoz nem ment, maga gyógyította magát, hát sánta maradt. Juhászkodott még élete végén is. 1952-ben költözött be Verbicára, s ott halt meg 1953. március 25-én. Gyermekai közül heten ma is élnek.

Milyen ember volt Borbély Mihály? — tűnődhetünk a gyér adatok felett szemlélődve és a visszaemlékezéseket hallgatva. Katona Imre a mesék elemzése alapján öntudatos juhásznak látja, akinek a foglalkozás méltósága sajátos vonást kölcsönzött a földművelő verbicai nép szemében, de amely tükröződött Borbély Mihály gondolkodásában és a mesékben megnyilatkozó világképén is. Mi öntudatos szegényembernek tartjuk, s ha fentebb a foglalkozása méltóságát említettük, ismét csak arra kell hivatkoznunk: a szegényember méltóságával élt, megrövidíteni nem hagyta magát, s a maga módján lázadó is volt, ahogy élete apró epizódjaiból kitetszik. Lánya hirtelen haragra lobbanó, hörcsög-természetűnek mondja, s nyilván nem alaptalanul. Kedélye hullámozott és szélsőségekre is hajlamos volt — gondoljunk csak az amerikai út előtti megtorpanására, vagy az emlékezőknek azokra az utalásaira, melyek szerint feleségének gyakran kellett menekülnie, ha részegen ért haza, de szerette és kedves tudott lenni hozzá.

Kálmány Lajos Borbély Mihályt életének csúcspontján, harmincegy esztendősz gazdagodni akaró emberként látta — annál, amit akkor mutatott vagyonában és gondolkodásában, nem vitte többre. Talán csak pipái gyarapodtak, melyekre büszke volt, egyetlen előkerült képe is mutatja, a fényképezőgép előtt is a kezében tartja. Ám, hogy mit gondolt meséinek a kötetét látva, nyilvánvalóan hiába fürkesszük: az a mesét mondó titka maradt. Szégyellte-e, hogy ő maga nem tud beleolvasni, vagy büszke volt a könyvre, ne találgassuk. De jelképes erejűnek kell tartanunk, hogy a falu népe annyiszor kérte kölcsön, míg egyszer nem került vissza: az emberek nemcsak hallgatták Borbély Mihályt, olvasták is meséit, immár egy új korszak kétségtelen bizonyosságként.

Mihalj Borbelj

Poznati mađarski folklorista Lajoš Kalmanj je godine 1913. sreo u Vrbici, u Severnom Banatu Mihalja Borbelja nadničara i bivšeg pastira, koji je u toku dve nedelje izdiktirao ceo niz izvornih mađarskih narodnih bajki. Samo godinu dana kasnije tako prikupljeni materijal usmene književnosti objavljen u Segedinu kao prva knjiga Kalmanjeve edicije Tradicije (Hagyományok).

Autor članka Imre Bori na osnovu Kalmanjevih tekstova, pisanja savremenika i živog sećanja članova porodice Borbelj rekonstruiše životni put Mihalja Borbelja. Borbelj se rodio 1882. godine. Iako je išao u školu ostao je nepismen. Do svoje smrti (1953, Vrbica) kao mnogi siromašni bezemljaši, menjao je zanimanja, jer velike istorijske promene koje su početkom ovoga veka zadesile ovaj deo Banata nisu bitno menjali život potomcima nekadašnjih kmetova. Najveći period Borbeljevog života ima mnoge zajedničke crte sa životom koji je opisan u sociografskom delu Djule Ilješa „Svet pustara”.

Borbeljev život je i posle stvaranja nove države južnih slavena ostao nepromenjen, jer kraljevska Jugoslavija nije delio zemlju bezemljašima mađarske narodnosti. Borbelj je jedno vreme mislio i na emigraciju, ali se predomislio.

Izvorne narodne bajke od njega je prikupio Lajoš Kalmánj 1913. godine, kada je Borbelj imao svega 31 godinu. Iako je prema pisanju Kalmanja ni izbliza nisu iscrpili Borbeljev repertoar, više narodnih bajki od njega nije zabeleženo.

Knjiga bajki publikovano prema pričanju Mihalja Borbelja ima istaknuto mesto u istoriji mađarskog folklora, jer je prvi izvanredno značajni pokušaj, da se talenat i repertoar jednog nosioca narodne tradicije publikuje u jednoj knjizi.

Summary

Mihály Borbély

The well-known hungarian folklorist Lajos Kálmány met Mihály Borbély in Vrbica in the north of Banat, in the year of 1913. Mihály Borbély, a laborer and a former shepherd, told him a whole series of original hungarian folktales which he took down in the course of two weeks. Only a year after the thus collected treasure of spoken inheritance was published in Szeged as the first book in the series „Traditions” edited by L. Kálmány.

The author of this article Imre Bori is reconstructing the biography of Borbély on the grounds of Kálmány's notes, contemporary writings, and according to the account given by the living members of his family.

Borbély was born in 1882. Although he was attending a school he never learned to read and write and remained illiterate for the rest of his life. Up to his death (in Vrbica 1953) just like the other poor landless folks, he exchanged many trades, because the great historical changes that came to pass earlier in the century have not effected decisively the life pattern of those people whose ancestors used to be serfs. Most of his life has very much in common

with the life described by Gyula Illyés in his sociographical work „Puszták népe”. His way of life remains the same even after the creation of the new south slav state, because the royal yugoslav state gave no land to its hungarian born country folks. At times he was thinking of leaving the country but he could not quite make up his mind. His original folk-tales were recorded by L. Kálmány in 1913, at the time when Borbély was only 31. Though, according to Kálmány it was not nearly all that Borbély knew, there have been no others recorded.

The folk-tales published according to Borbély's narrations have an outstanding place in the history of hungarian folklore because it was the first tremendously significant attempt to present to the public the talent and repertire of a representative of folk traditions in a single book.

NAGYGAZDÁK ÉS CSELÉDEIK A ZENTAI NÉPI ANEKDOTÁK TÜKRÉBEN

Sokszor elhangzott már körünkben az a megállapítás, hogy anekdota kedvelő nép vagyunk mi magyarok. Tudjuk, derűs természetű elődeink adomázó kedvét számos gyűjtemény is őrzi. E kötetek azonban jórészt csak az egykori táblabírák és képviselők „úri huncutságait”, politikai és közéleti humorát örökítették meg; az egyszerű nép tréfás kedvének megnyilatkozásaival alig-alig találkozhatunk ezekben a gyűjteményekben. Pedig anekdotáztak a parasztjaink is, csak hogy a népi tréfáknak és élceknek kevés megörökítője akadt a szellemi néprajz gyűjtőinek körében. Kivételt csupán a székely és a palóc népi anekdoták képeztek: ezeknek akadtak jeles feldolgozói. Arról a tényről viszont, hogy a néphumor más vidékek magyarságában is kivirágozhat, erről nemigen akartak tudomást venni a néprajzkutatók.

Közel 30 esztendője élek Zentán, ebben a Tisza menti kisvárosban. Tanárként kerültem ide mindjárt a főiskola elvégzése után, s azóta is itt tanítok anyanyelvet az egyik általános iskolában. Már a kezdet kezdetén feltűnt a város sajátos hangulata, otthonos légköre, a földműves lakosság hagyománytisztelete, ízes és színes, képgazdag beszéde. Az osztályban a magyar órákon nem kellett minduntalan a tankönyv irodalmi példáira hivatkoznom, ha a népdalt, népballadát vagy a népmondát tanultuk. Tanítványaim maguk is elég sok népköltési terméket ismertek, olyat, amely itt a Tisza mentén, szűkebb pátriájukban termett. Tanulóim révén sikerült összegyűjtenem a zentai és Zenta környéki gyermekjátékokat is, továbbá a kiolvasókat, a gyermekmondókákat, s az is jellemző, hogy amikor megkértem őket, gyermekcsúfolókból olyan bőséges anyagot hordtak össze, melynek feldolgozását időhiány miatt mind a mai napig nem tudtam elvégezni.

Így lettem én szinte akaratomon kívül néprajzkutató, s előbb csak kötelelességérzetből, az anyanyelvi órák színesítése céljából gyűjtöttem, hogy később magam is kedvet kapva a gyűjtéshez, már tudatosan tallózgassak a szellemi néprajz kiterjedt mezején.

Az itteni helyi mondák és babonás hiedelmek után kutatva találtam rá a népi anekdotákra is.

A mestergerendás, sárgaföldes alvégi szobákban csendes pipaszó mellett társalogva, adatközlőim gyakran szőttek beszélgetésükbe érdekes történeteket régenélt nagygazdákról, hajdanvolt cselédekről, jeles polgárokról. Humorral fűszerezett meséikben megesett vagy vélt történetek kerekedtek csattanós esetté, s hallgatva ezeket a vidám históriákat — később pedig már kutatva utánuk — érlelődött meg bennem a feladat: fel kell jegyez- nem a zentai néphumornak e sajátos megnyilatkozásait.

Idestova 20 éve gyűjtöm már Zentán és környékén (Ada, Mohol, Tor-nyos, Kevi, Felsőhegy, Oromhegyes, Kanizsa, Adorján, Kispiac) ezeket a — talán nem is szigorúan vett — anekdotákat. A műfaji meghatározás szerint ugyanis az anekdota személyhez kötött, rövid és vidám csattanós történet itt-ott némi tanulsággal. Az általam lejegyzett népi anekdoták viszont nem minden esetben egyetlen epizódú történetek, ezért tehát valami-vel hosszabbak, mint a klasszikus értelemben vett anekdota, azonkívül a csattanó sem jellemző mindegyiknek a végén. Inkább talán „vidám históriák” vagy „tréfás történetek” elnevezés fejezné ki szabatosabban e népi humor zentai válfájának lényegét — ha egyáltalán fontos a meg- nevezés. A tárgykörük egyébként megegyezik a hagyományos anekdotá- kéval. Szereplőik között egyaránt megtaláljuk a papot, katonát, a pász- tort (főleg a juhászt), a polgárt, tisztviselőt, fináncot, az iparost, röviden: mind azt a típust, akit eddig az anekdotagyűjteményekből is jól ismerünk már. Egy valami azonban mégis jellemző ezekre a zentai népi anekdo- tákra: az, hogy leggyakoribb szereplőjük a fukar és nagytörvényű módos gazda, valamint a nála szolgáló béres vagy a két keze munkája után élő szegény napszámos. E három embertípus viszonyát meglepően sok anek- dota ábrázolja. Mivel a rátarti nagygazda réteg mélyen lenézte, alig-alig vette emberszámba a nincstelen cselédet meg a kasza-kapa igájában sín- ylődő részesmunkást, érthető, hogy e népi anekdoták éle és gúnyja is min- dig fölfelé irányul, s ha van, akkor a poén is legtöbbször a gazdatársada- lom valamelyik pókhasú képviselőjén csattan.

Ennek az éles társadalmi ellentétnek gyökerei még a múlt század het- venes éveiben lezajlott járásosztásig nyúlnak vissza. Ekkor ugyanis a város birtokában levő hatalmas legelőből 18.000 hold elsőrendű termő- föld került felosztásra. A járásosztás során csalás, vesztegetés révén a zen- tai nagybirtokos réteg hatósági jóváhagyással semmizhette ki a földhöz jutni akaró nincstelen mezőgazdasági munkásságot. Az osztás körüli ha- szonlesést és önző magatartást a kisemmizett szegénység sohasem tudta megbocsátani az úri rendnek, s habár a változó gazdasági és társadalmi berendezés jócskán összemosta már a vagyonkülönbségeket, ellentéteket, még ma is él az alsóvárosi kisparaszt tudatában a szégyenletes határren- dezés emléke. „Igazságosan, mint járásosztáskor!” „Föltette a járásosztó kalapot” — idézik gúnyosan a szólást, ha szövetkezeti vonalon vagy a tagosítás alkalmával megkárosítva érzik magukat. S találkozik még ma

is olyan hajlott idejű alvégi, aki — ha úgy hozza a hangulata — eldalolja a járásosztásról költött egykori gúnynótát!

„Apáink birtanak nagy legelőt.
Százszor is felérte a most meglevőt.
Tirajlom, tirajlom, tirajlalom.
De Berci nagyésszel kigondolta,
Hogy ezt a szegény nép ne jussolja.
Tirajlom . . .
Kimondta a nagy szót, azt a merészt
Abból csak gazdagok vehetnek részt.
Tirajlom . . .
Mérnökök szeldelték fel a járást
Sokan kaptak egész új szállást.
Tirajlom . . .
Ne hagyj el, ne hagyj el, o irgalom,
Sok helyütt hibázott a cirkalom.
Tirajla, tirajla lom.

De térjünk vissza az anekdotákhoz és mesélőikhez!

Téli estéken, hátukat a búboskemencének vetve, ma is el-elemlegetik az egykori cselédek maradékai, hogyan járt túl apjuk, nagyapjuk, régi ismerősük ennek meg ennek az uraságnak az eszén. Mint ahogyan a népmesében, ugyanúgy ezekben az anekdotákban is a hajdani kisemmizettek szolgáltatnak maguknak igazságot, s állítják falhoz, szedik rá az őket megrövidíteni szándékozó nagygazdákat. Leggyakoribb fegyverük a furfang, a leleményesség, s ezzel élni virtus számba megy, de nem csak az anekdotákban, hanem a valóságban is. Találóan fogalmazza meg ezt a népi magatartást az egyik anekdota hőse, aki így sommázza mind a maga, mind a többi nincstelen életfilozófiáját:

— Hja, ész is köll ám a szeginysighön, nemcsak türelem.

A Tisza menti anekdotákról még csak annyit: említettük már föntebb, hogy nem mindegyik történetkének van csattanója, s nem is mindig humorosak ezek a históriák — mégis lejegyeztük őket. Mondanivalójuk ugyanis mindig valószerű, a paraszti élet mindennapjaiból, csendes bölcsességükkel kort is, osztályt is, emberi magatartást egyaránt sűrítve tudnak jellemezni. Igaz, szókimondásuk néhol vaskos, témájuk olykor parlagi, de a finomkodó polgári ízlésnek is be kell látnia, hogy a szegényember nemigen lehetett választékos hangulatban akkor, amikor az úri gőgöt vagy a részessel szemben garasoskodó nagygazda fukarságát akarta nevetségessé tenni.

A gyűjtés módjáról tájékoztatásul a következőket mondhatom: minden esetben szóbeli közlés alapján jegyeztem le a hallott történeteket. Ahol lehetett ott szinte szóról szóra adtam vissza a történet elbeszélőjének előadásmódját, vagy ha ez bántóan pongyola volt, akkor a kifejezéseit, szó-

használatának egyéni ízt és fordulatait törekedtem átmenteni az anekdota szövegébe.

Hiszem, hogy e néhány oldalnyi válogatás képet tud adni a Zenta környéki magyarság ma már mindinkább feledésbe merülő anekdota kincséről.

A zentai mezőkön a múlt század végén jelentek meg az első cséplőgépek, vagy ahogyan erre felé mondták a „tüzesgépek”.

Kezdetben ökrökkel meg lovakkal húzták szérútól, szérúig ezeket a masinákat, de később a magánjárok megjelenésével megszűnt a jószággal való vontatás.

Minden gépnél állandó cséplőbanda dolgozott (gépész, fűtő, etető, kévehányók, kévevágók, szalmahúzó, pelyvahordók, kazalrakók stb.), olykor tizenöt-húsz ember is. Ezeknek kosztját az ételhordó feleségek hordták ki a szérűkre, de ha a kinti tanyákon csépeltek, akkor az ellátásukról a tanya tulajdonosa gondoskodott.

ÖREG RÉSZES EMLÉKEZIK

Öreg részesmunkások emlegetik, hogy a gazdák — különösen a fukarabbja — igyekeztek a legolcsóbban megoldani a géprészesek kosztolását. Ahogy mesélik, minden tanyán bablevessel meg avas oldalassal várták őket.

— Olyan fekete vót a leves a füstös hústól, mint a bogrács oldala. Megenni megettük — a gép ugye étvágyat csinált —, de nem nagyon kaptunk rajta, mert rettentő sok vizet kívánt. Örökké csak azt a rossz, kemény tanyai kútvizet ittuk rája. Egyszer, amikor már az ötödik vagy hatodik tanyán fogtunk a cséplésbe, megkérdezi a gépész a héthatárban ismert zsugori nagygazdát — aki reggel még egy nyelet pálinkát is sajnált tőlünk — hogy mi lesz ebédre. Az meg dicsekedett vóna, hogy „baleves füstött csülökkel”, de torkán akadt a dicsekvés.

— Azt az ideodáját! — káromkodott a gépész — hát mink már csak babot együnk egész héten? Ki az éket! Le a szíjat, emberek! Nem dógózunk tovább!

Kapkodott a gazda fűhöz-fához, bozsékolt, de hiába. Az emberek csak akkor voltak hajlandók kötélnak állni, amikor megígérte, hogy báránypaprikás lesz ebédre.

— No, oszt lett-e?

— Lenni lett, de nem vót abba semmi köszönet — mesélte az öreg —, mert mikor délben körülültük a nagy tálat kisült, hogy a bárányból,

mire bográcsba került, kivénhedt, öreg kos lett, oszt olyan inas, rágós vót a húsa, mint a bocskorszíj. A tanyai kutyák ették meg az ebéd legnagyobb részét, mert még az állkapcánk is kifáradt a nagy rágásban. Mondtam is, ahogy ott éhesen törülgettük a szánkat: — No, emberek, most láthassátok: amék gazda reggel kutya, az délben is az marad!

A MEGNEVELT GAZDA

Fukar ember hírében állott annak idején az öreg F. B., akiről azt tartották a régi öregek, hogy még az ökör alatt is bornyút keresett, s ha bírja tán még a tiszta vizet is megszűrte volna.

Az ő tanyájára húzatott ki egy kánikulás napon a „tüzesgép”, hogy elcsépelje a tanyai szérűn összehordott gabonaasztagokat.

A részesek már hírből ismerték F. B. zsugori természetét, ezért hát kíváncsian lesték, ugyan mivel fog kirukkolni, miféle meglepetést tartogat számukra a cséplés idején.

Nem kellett sokáig várakozniuk. Ahogy a masina rögzítésével bajlódtak, bevették az ékeket, meghúzták a szíjakat, serénykedtek — hadd lássa a vén zsugori: nem hólyag ez, hogy csak úgy fel lehessen fújni — látják ám, hogy jön az öreg, s mögötte a kiscseléd. Igaz, a kínálásnál a gazda már ellépett a szérű végén álló kukorica föltekintésére, s így az indítás előtt a lányka nyújtotta oda a butykost az embereknek, de bánták is azok.

Elsőnek a bandagazda húzta meg az üveget, de nyomban ki is köpte az egész pofára valót.

— Hogy az a ...

— Kóstolom no! — kapta ki a flaskót a káromkodó részes kezéből az etető. De alig hajtotta föl, már köpött is.

— Hej, az annya ...!

Szakértő torka volt mind a kettőnek, s így azon melegében megállapították, hogy a pálinkának nevezett lötty nem más, mint erős borssal ízesített kútvíz egy kevés pálinkával megkeresztelve.

Káromkodtak a munkások, szidták a szegényebbek zsírján hízó, garaszkodó nagygazdát, s aztán valamelyikük eltalálta: tanítsák móresre, adják vissza neki a kölcsönt; „rugjanak be” a pálinkától, hadd menjen el a kedve, hogy máskor is ilyen italt nyomjon az orruk alá.

Úgy is tettek.

Indítás után elkezdtek kurjongatni, táncolni; mulattak, tántorogtak. Akik nem devernyáztak, azok a petrencét fordították le, a kazalrakók ferdén rakták meg a kazlat, a pelyvahordók hordták szanaszét a pelyvát, utána pedig összeöntötték a törekkkel; a kévevágók kiszaggatták a

kévéket, s ráhányták a szalmára, szóval mindent fordítva csináltak, mert ők részegek.

Viszik hírül a gazdának, hogy hogyan dolgoznak a részesek, s az lohol ész nélkül és már messziről kiabál:

— Emberek! Hé, mit csinálnak?!

De azok rá sem bajsintottak.

Fogja a gazda a fejét, fut a gépészhez (aki szintén be volt avatva a stiklibe), de az még rá is förmedt:

— Mit bosékol? Maga akarta! Miért adott nekik ilyen erős pálinkát!

Jó két óra hosszat tartott a termés pocskékolása, amíg aztán „kijózanodtak” az emberek, s utána haladt a munka rendje.

*

— No, és használt a „tanítás”, a lecke? — kérdezi öreg krónikásától a gyűjtő.

— Használni használt, mert másnap már rendesebb italt kaptunk, de tudja, én azért csak azt tartom, hogy öreg ökröt, vén fát, meg fukar gazdát megnevelni nem lehet.

Ő NEM CSINÁLHATJA...

Kanizsán mesélték ezt a csépléssel kapcsolatos régi históriát.

Dohogott a cséplőgép a Pósa-tanyán. A gazda, afféle tehetős és ember-séges kisparaszt, ilyen alkalmakkor mindig kitett magáért: aranyszínű tyúkhúsleves, kakaspaprikás, bor meg kőtt tészta várta délben a cséplő-munkásokat.

Ahogy ott az üres zsákokkal leterített árnyékosban ülnek és ebédelnek a részesek, átlátogat a tanyára a szomszéd Cs. L., a zsugoriságáról közismert nagygazda.

— Hát itt mi van? Tán lakodalom? — kérdi félig komolyan, félig tréfásan a bőséges terítés láttán.

— Dehogyis, bátyám. Csakhát — hála legyen! — bő termést adott az idén a jó Isten, oszt hát úgy gondótam, én sem leszek mán szűkmarkú. Megdógoznak érte, szegények...

— Jaj, öcsém, tik könnyen csiná'hassátok ezt: nálatok két nap alatt e'végeznek. De én nem traktálhatom ám így őket, mert az én szűrömön két hétig is ott bűg a tüzességp.

Valamikor híres-nevezetes alakja volt a régi Zentának R. J. is. Gazdag basa-paraszt, nagyhatú alakját, viselt dolgait, mondásait sokáig idézték a régi öregek. Ma már vékonyodik, fogy az emléke, de bandázáskor, disznótorban, parasztlakodalmakban még vissza-visszarévednek rá a rezgő fejű, galambbősz aggastyánok.

Róla kívánunk elmondani egy-két jellemző anekdotát, amelyet sikerült megmenteni a feledéstől.

AZ BIZONY MESSZE VAN...!

Régebben az esztendő utolsó napján volt a kanász-, béres- és cselédfogadás, vagy ahogyan Zentán nevezték: az „öcsém-vásár”. („Hát öcsém, elszegődnél-e hozzánk? — így invitálták gazdauramék a béresjelölteket.) A gazdák és a cselédnek valók ilyenkor valamelyik jelesebb kocsmában jöttek össze. (Zentán ilyen volt a Hajduska-féle vendéglő), és itt zajlott le a minden évben meg-megismétlődő béresfogadás. Ezeken az összejöveteleken, többek között R. J. uram is megjelent a többi gazda között, s jelenléte csak emelte az embervásár tekintélyét.

Mesélik, hogy egy ízben a már felfogadott új béressel szánkón indult kifelé a csantavéri földeken levő tanyájára. Zuzmarás hideg téli nap volt, s a havas mező fölött károgva szálltak a kóbor varjak. Az öreg elől ült a subában, az új béres pedig vézna felöltőjében ott kotolt a szánkó aljába vetett szalmán. Vacogott.

Híressoron túl, mikor már nem állhatta a dermesztő hideget, didergő hangon megszólalt az árva:

— Gazduram, de messzi van a ken' tanyája!

A gazda önérzetét régen érte ekkora sérelem.

— Micsoda?! — füstölgött magában. Még hogy messze van ennek a koszos senkinek az ü tanyája?

Meg se fordult csak a szája sorkából vágta oda a béresnek:

— Neked van-e tanyád, öcsém?

— Nekem? Mér kérdezi kend, amikó úgy is tuggya, hogy nincsen.

— No látod... A' van messze!

HAJDANI GAZDÁK — EGYKORI CSELÉDEK

A kanizsai földeken gazdálkodó néhai K. Balázs, rettentő fukar, zsugori ember hírében állott. Pedig — mint mondják — száz láncon jóval felülhágott a birtoka. Hajszálra ilyen volt a felesége is, aki képes volt 18

kilométerről begyalogolni egy pár kiscsizmával a kanizsai piacra, csak azért, mert ott néhány koronával többért lehetett túladni rajtuk. A szerzés, a gyarapodás, a föld volt az istenük. Ha két tanya között egy nád-rágszík szélességű földsáv eladásra került, az öreg K. B. biztos odaszemtelenkedett közéjük, és ő vette meg a keskeny földdarabot.

Szóbeszéd volt, hogy fekete kenyéren, kicsi szalonnán, meg nagy vöröshagymán akart sok munkát végeztetni a cselédeivel, és a részes munkásokkal.

Mesélték, hogy egyszer a felesége így sopánkodott a szomszédasszonyának:

— Én nem tudom, hogy lehet az, hogy maguknál a kiskanász itt van három-négy esztendeig is, utána megmarad béresnek, osztán még innen is nőszül. Nálunk már odébb áll, pedig nem röstellek neki napjában háromszor is levest főzni.

— Na, lássa, ez a baj, Kati néném — okította fel a szülőt a szomszédasszonya. — Próbáljon neki csak délbe' főzni, jó, kiadós, tűrős bablevest oldalassal. Vacsorára meg a híg tésztaleves helyett túrót vagy tejet adjon nagy karaj kenyérrel. Én így szoktam. Próbálja csak meg maga is! Meglássa, hogy megmarad a tanyán maguknál is a kiskanász.

*

Nem állhatták a tanyájukat a béresek. Ugyanis ősz felé, amikor a nagya munkát már elvégezték, rendszerint úgy intézte a gazda, hogy összeveessenek, és hogy a béres odébb álljon egy dülővel.

A kialkudott bért persze nem fizették ki neki.

Egyedül egy alkalmazott tudott megmaradni náluk. Azon még az öreg sem bírta kifogni. Tempós, csendes beszédű, birkatürelmű legény volt az istenadta, akit semmi sem hozott ki a béketűrésből. Egy ízben — ünnep lévén — a szüle kétféle kalácsot tett az asztalra, az üreset odarakta a béres elébe, a mákost meg az ura elé helyezte. A legény, mint aki észre se vette a nyilvánvaló megkülönböztetést, a leves után megtörölte a száját, s aztán az üres kalács fölött nyugodtan átnyúlt a mákosért.

— Te Sándor — szólt rá az öregasszony —, én azt a Balázsnak süttem, mert ő azt úgy szereti.

— Én is.

JÁNÓ BÁCSI KÖLCSONT MEG TANÁCSOT AD

Dukai János bácsiról kereng az alábbi história Kanizsán.

Apróbb kölcsönökkel szokta segíteni a nála dolgozó részeseket, napszámosokat. No, persze, mindezt nem makulátlan keresztényi szeretetből,

hanem inkább számításból cselekedte: ezzel kötötte magához az olcsó munkaerőt. Ha ugyanis valamelyik felfogadott embere munkavállaláskor megkérte a szokásos napszám árát, azt így környékezte meg:

— Ne kérj már annyit, no! Tudod, hogy a múltkorjában is kisegítetek...

És mert furton furt tartoztak neki, meg rá is voltak szorulva, így hát az embereket mindig rávitte a kénytelenség, hogy engedjenek.

Mesélik, hogy egyik sok bajú napszámosa házat akart építeni valahol a szegénysoron. Telket a község adott, a falakat pedig a rokonság verte fel mővában. Hanem a tetőre meg ablakokra még így sem futotta a szegénységből. Elment hát az ember Jánó bácsihoz, és előadta a kérelmét.

— No, ülj le csak itt kint — mondta a gazda, aki a gangon fogadta a vendéget —, majd bemék, osztán megpróbálok egy kis pénzt összeszedni.

Ült, ült kint az ember, hogy már szinte bele is unt a nagy várakozásba, míg végtére csak kijött Dukai uram, aki éppen úgy tett, mintha tényleg egyenként kellett volna odabent összeguberálnia a garasokat.

— Hát nézd, ennyit adok a tetőre, e... — adta át a kért összeg egy részét. — Az ablakot meg majd akkó csináld meg, amikő lesz rá pénzöd! Nem muszáj ám az ablakon kukucskálni. Állj ki inkább a ház elé, úgy többet láthatsz.

KURTA SZOLGÁLAT

Zentán esett meg az alábbi história, még valamikor a bükkfagatyás világban. Az egyik oromparti nagygazda új bérest fogadott télszakán a zentai „öcsémvásárok” egyikén. Mielőtt még a tanyára vitte volna — hogy kezesebb legyen a legény, no meg hogy jobb kedvvel lásson odakint a munkához —, a gazda előbb a városi háznál kívánta jóltartani. Meghagyta hát reggel az asszonynak, hogy nagy csupor forralt tejet, meg fehér cipőt tegyen az asztalra az új béres elé. Ám, a legény, amikor leglátta a bögrében gőzölgő reggelit, csak elhúzta a száját:

— Mán tisztesség ne essék, szólván, de én ilyesmivel nem élek, asszony-ság, mer' e' csak olyan macskának való étek. Tűrősebb koszt köll ám a cselédnek! — tette hozzá még, így igazítva útba gazd'uramékat a kiadósabb reggeli irányába.

Szítt egyet a fogán a zsugori tanyai, de azért intett az asszonynak, hogy — isten neki! — emelje le a tálasból a szalonnát, és rakja a legény elé. Csak amikor az asztalra került, akkor látta az asszony meg a gazda, hogy a nagy darab szalonna mellett ott terpeszkedik a paraszttányéron még egy fél varsli is, amit a legény szintén észrevett, így hát visszatenni onnan már nem lehetett többé.

— No lám, ez köll a magyarnak, nem adóemelés! — így a béres, s

amúgy derekasan nekilátott a reggelinek. Leszelt egy negyed kilónyi szalonnát s hozzá kétszer annyi kenyeret, — s bevágta. Utána, mint akinek csak akkor jött meg az étvágya, lemetélt vagy két tenyérnyit a varsliból, s azt is jóízűen eltüntette.

Mindezt látva, a fukar gazda már-már epeömlést kapott a méregtől, és amikor a legény másodszor is vágni készült a disznósajtból, olyan hangon, amelyben több volt a figyelmeztetés, mint az okítás, így szólt hozzá:

— Tudod-e, hé, hogy ennek két korona kilája?

— Hát meg is éri! — válaszolta tele szájjal a béres, aki miután még egy darabot kanyarintott a degeszre töltött varsliból, bekattintotta csilagos bicskáját, jelezve hogy befejezte a fölöstökömöt.

— Hát nem vágsz többet? — kérdezte tehetetlen indulatában a gazda.

— Nem — felelte nagy komolyan a legény. — Akkor nem bírok majd ebédelni, pedig úgy látom, szárma készül délre — bökött bicskájával a káposztáshordó felé.

— Oszt szereted? — „érdeklődött” fogát csikorgatva a tanyai Harpagon.

— Hű, de még mennyire! Hatnál alább sose adom — virtuskodott volna a béres, ám a gazda a szavába vágott:

— De a hasad istenit! Nem eszöl te délben az én szármámbul, az biztos! Fogd a motyód, osztán vigyen a kórság oda, ahunnan gyüttél, ördög b'on abba a bő gyetrádba bele! Engem nem fogsz kienni a vagyonombul, de nem ám! Kitélt az esztendő! !

A CSUTKÁRÓL ÉS ANNAK TÖBB IRÁNYÚ HASZNÁLATÁRÓL — A MÚLTBAN

Részesek dolgoztak a fukarságáról közismert öreg gazdaházaspár tanyáján.

A férfi folyton egyruhában járó, zsugori vénember volt, de azért — meg kell hagyni — tisztelték, mert rangot és tekintélyt mindig a föld adott erre mifelénk.

Ugyanilyen garasoskodó öregasszony volt a feleség, olyan, aki még a városban lakó unokáinak is csak pénzért adta a tökmagot a piacon.

— Te műké vagy? — szokta volt kérdezni őket, amikor valamelyikük megállt a kosara előtt egy fertály tökmagért.

— A Janié — felelte a kérdezett onoka.

— No, várj csak! — s azzal a szüle nagylelkűen még 3—4-szemet cseppentett a gyerek markába.

Szóval, megtalálta a zsák a foltját: összeillettek a férjével.

Ezeknél dolgoztak a részesek, akik nem bentkosztosak voltak, hanem saját kenyerükön szegődtek. Ám, a gazda, hogy jobban menjen a takar-

mányrépa szedése, jó vacsorát ígért nekik munka utánra. Hajtottak is az emberek, hogy kiérdemeljék a beígért kolbászos paprikást, de bizony hiába. Vacsorátájt — ég nyelte-e, föld nyelte-e, — a gazda eltűnt, a színét sem látták. A gazdáné meg azzal mentegetőzött, hogy elaszabadult a borjú a kötélről, s egész délután azt kellett hajkurászni. — De majd holnap, meglássák! . . . — hitegette őket. Másnap azonban — piac lévén — az asszony bement Zentára egy kis ezzel-azzal „árulkodni” —, s csak sötétedés után ért ki a tanyára. Ilyenformán a főzésből megint nem lett semmi.

Harmadik nap reggel meg az történt, hogy a szüle békát talált a teje-feles köcsögben, s mivel sajnálta a ráarakodott tejfölt, hát végignyalta a varangyot, mielőtt a falhoz vágta volna. Fel is puffedt a szája, s egész nap dagadt képpel járt-kelt a tanyában, s ez ismét jó alkalom volt arra, hogy a vacsorafőzés másnapra halasztódjék.

De ezt a cigánykodást már a munkások is megsokalták. Úgy álltak bosszút, hogy másnap reggel az egyik részes, amikor a gazdáék nem láthatták, beosont a fityibe*. A tetthelyen aztán az egészségügyi papírossá avanszált csutkát alaposan bedörzsölte a kezeügyében lévő istentelenül erős zöldpaprikával.

Búzárt rostáltak éppen a tanyaudvaron, s így jól látták, amikor a gazdáné úgy déltájt a „hűvös ülőke** felé tartva a bajára indult. Alig volt bent azonban egy-két percig, hirtelen kivágódott a hajzli*** ajtaja, s a hátulját fogva a szüle korát meghazudtoló fürgeséggel inalt a konyha felé. Még az udvarra is kihallatszott, ahogyan jajveszékelt:

— Jajjajjajj, eszi is, meg csíp is!

Csak jó óra múlva jött ki az urával (addig a lavórban kuksolt szegény), s keresték ketten a corpus delicti-t, azaz a bűnjelet, de már nem találták.

— Úgy látszik, mégiscsak beledobhattam — vélte az asszony.

— Hát azt rosszul tetted! — zsémbelt a gazda. Mondtam mán nemegyszer, hogy nem köll bedobni. Milyen jó lett vóna még az a csutka a katlan alá gyújtósna . . .

* A W. C. régi, népies neve

** A W. C. régi, népies neve

*** A W. C. régi, népies neve

RÉSZES FURFANG

Kanizsai földön, a fukarságáról messze vidéken ismert nagygazdánál törték a részesek a kukoricát. Híréhez méltóan, a gazda hajtotta őket, folyton a sarkukban járt, mert félt az esőtől. Hogy nagyobb kedvvel dolgozzanak, jó vacsorát meg köttespogácsát ígért nekik estére.

A napi munka végeztével — jóval sötétedés után — hozta is a gazdáné a beígért paprikást. Igaz, a köttészta elmaradt, de annál nyájasabb szóval biztatta a részeseket:

— Fogyasszák, emberek! Válogassák! A húsát is!

Mikor a bográcsnak már fénylett a feneke az emberek törölték szemüket, szájukat, s a fosztáshoz láttak.

— Te találtál húst? — kérdezte az egyik részes a másikat fosztás közben.

— Nem én, hallod.

— Hogy az a magasságos... Mer' én sem.

Kisült, hogy nagyon is „sziroma” volt az aznapi vacsora, s nem véletlenül tálalták azt a gyenge holdvilágnál. Még másnap is erről agy-végeztek reggeli szalonnázás közben az emberek, s szidták a gazda fukar anyját, feleségétől, mindenestől, ki még a vacsorájukat is kétszer enné meg — ha lehetne.

Eppen ott csatarászott, begyeskedett körülöttük a tanyaudvar büszkesége: egy hatalmas bakpulyka. Sátorozva söprögette a gyepfüvet, s oda-oda lublubolt az őt bosszantó munkásoknak.

— No, emberek, lesz már estére hús a bográcsban! Méghozzá pulyka! — szólt az egyik igen sokat próbált napszámos. — Gyere csak Jóska! — intett suttyó fiának.

A szalmakazal takarásában elkapták a pulyka nyakát, majd a részes a markában tartott és elkészített méregerős, feferoni paprika csumájával kegyetlenül bedörzsölte a pulyka hátulját.

Szegény jószág! Abbahagyta már a pöffeszkedést, s nagyokat rikkantva, ugrabugrálva inalt a tanyaudvar felé.

— A pulyka, jajjajajjja... A pulyka! — veszíkölt a gazdáné, amikor megpillantotta a kecske módjára szökdellő pulykakakast. — Mi történt vele? — futott ki kezét tördelve a részesekhez.

— Nem tudjuk. Mink is úgy vettük észre, amikor kiszaladt a kukoricásból.

— Biztosan darazsat nyelt! — „vélte” az egyik.

— Fenét! — tette hozzá a másik. — Vész van abban. Az van most! Az asszony monta a hét végén, amikor otthun vótam, hogy döglik a liba.

— Jó mondog — tódította a másik. — A mi kakasunk is éppen így csinált, mielőtt az asszony el nem vágta a nyakát.

— Balta köll ennek is! — „segített” a harmadik.

A nem hiába. Maga a gazdáné kérte őket, hogy hát akkor, ha mán így van, fognák meg szegényt...

Aznapi este már nem kellett biztatni a részeseket. Kínálás nélkül is találtak húst a krumpli között. Pedig — még hódvilág sem volt.

A DRÁGA PAMPUSKA

Az egyik igen fösvény Zenta környéki nagygazda fiáról mesélik, hogy örökölte apja fukar természetét, s ahol lehetett ott rövidítette meg a munkásait. Szokása volt részt venni a cselédek és a részesek közös étkezésein, no persze csak mint szemlélő. Rendszerint földre terített zsákokon két sorban ülve ettek az emberek, és a gazda ilyenkor le-föl sétálgatva figyelte meg: ki a pákosztos, meg a nagybélű, falánk részes, hogy azt legközelebb már ne fogadja föl.

Mint mondják, igen hitvány kosztot tartotta az embereit. A reggeli szeparált tejből, sovány túróból, hagymából és kenyérből állott. Ha volt is szalonna, az is ledarabolva: minden munkásnak egy-egy darab.

Egy közös ebéd alkalmával, amikor az emberek már szemüket-szájukat törölték a sűrű bableves után, s már úgy látszott, hogy más nem lesz, eholt ni! Hozza Julis, a szakácsné a második fogást: egy óriási cseréptálat, tele pampuskával. Jó nagy darabok voltak, szalagosak. Fülíg szaladó nyájassággal biztatott mindenkit:

— Vegyenek, emberek! Vegyenek! Tik is lányok! Ne sajnáljátok!

Még a gazda is kínálhatta:

— Csak fogyasszatok! Tínektek süttük.

Nem is szabódott a nép. Ki hármat, ki ötöt, Döme meg a bő gyetrájú részes éppen tizennyolcat vágott be, s dicsekedve veregette magát köldök-tájon:

— Gazduram, éppen egy körösztre való van odabent!

A gazda csak mosolygott, s láthatólag kedve tellett abban, milyen kapós lett Julis asszony fánkja.

Az idősebbeknek, akik már régebbről is ismerték a gazdát, gyanús volt ez a bőkezűség, s mondták is, hogy azt az ideodáját, nincs itt rendben minden, emberek —, de a többiek nem hallgattak rájuk.

A napszamosok bérét szombat esténként olvasták le kinek-kinek a markába.

A hét végén a gazda is odaállt a pénztáros mellé, s a nyolcdináros napszámból mindenkinek levont bizonyos összeget — a pampuska árának fejében, még hozzá egy dinárt darabjáért.

Az emberek szentségeltek, s bizonygatták, hogy nem így volt az egyezés, hanem úgy, hogy nyolc dinár kosztal együtt. Miért vonja hát le az úr a pampuska árát?

— Azért vonom le, mert ebédre jó, tőrös, zsíros bableves vót kenyérrel. A pampuskára csak azt mondtuk: vegyetek. Tik vettetek, ettetek — hát most fizessétek is meg!

MI IS HÁT A SZEGÉNYSÉG?

Két legényfia volt az öreg Zsoldosnak, meg hatvan lánç földje.

Amikor az idősebb fiú megnősült, nem vált ki a családból, hanem az új asszonnyal otthon maradt továbbra is apja gazdaságában. Idő teltén azonban a menyecske, ki már ugyancsak ráunt arra, hogy folyton az anyósa oldalán cselédkedjen, addig rágta az ura fülét, amíg az meg nem emberelte magát, és ki nem makacsolta apjától a kisebb tanyát a 30 lánç földdel együtt.

Az öreg Zsoldos, aki világléletében magának való, amolyan „kaparó” ember hírében állt, nem szívesen ugyan, de kénytelen volt engedni, s e szavakkal ruházta át a tanya meg a 30 lánç tulajdonjogát elsőszülött gyermekére:

— Ne, az anyád istenit! Itt van, oszt vigyen a fene! Maj’ megtudod a saját zsírodon, hogy mi is az a szegénység!

MIKOR LESZ ITT MÁS VILÁG?

A huszas évek végén B. B. nagygazda falrakó munkában jártas napszámot fogadott a vedlett falú pajta helyrehozására. Sokallotta ugyan, amit kért az ember, de végül csak ráállt az alkura, mert még mindig jóval olcsóbb volt, mintha mesterrel csináltatja.

Néhány évre rá — a nagy gazdasági pangás idején — újból ezt a tíz körme után élő, ügyes szegényembert fogadta meg az istálló kitapasztásához. Amikor megkérdezte tőle, hogy mit kóstál a munka, azaz mennyi napszámot kér, az ember azt válaszolta: Csak annyit, amennyit legutóbb kapott a pajta lesaralásáért.

— No, hé — figyelmeztette B. bácsi — hát nem tudod te, hogy azóta változtak az árak? Olcsóbb lett a búza meg a kukorica, meg — osztán esett a hús meg a szalonna ára is! Más világ van ám már, hallod-e?! — okította volna ki napszámósát az öreg.

Villant egyet a napszámos szeme, s odafordulva a gazdához, így vágott vissza:

— Tudja, mikor lesz itt más világ B. bátyám?

— ?!

— Majd akkor, amikor maga fogja tapasztani az én istállómat.

ANNYIT LE A KERÉK, AMENNYIT FÖL

Azt tartották régen, hogy a szegény ember nem jut zöld ágra — ha csak föl nem akasztja magát. De azért már akkor is került szerencsés ember, aki szegény sorsból emelkedett a jó módba, csakhogy az ilyen rendszerint el is bízta magát. Kevély lett, pöffeszkedő, s ugyancsak lenézte egykori sorstársait.

Egy ilyen fölkapaszkodott oromi gazdáról meséli a fáma, hogy amikor reggeliző napszámosai kukoricakenyeret ettek, rátartian megkérdezte tőlük:

— Osz tán, nem töri a szájpadrástokat?

Évek múltán, a nagy gazdasági pangás idején, a kevély gazdát elérte a sorsa: elúszott a föld, s ő is ugyanolyan rongyon-gyült, nincstelenné lett, amilyen annak előtte volt. Családjai elhaltak, egyedül élt, s öreg-ségére csak kínlódott, mint a káposzta hús nélkül. Ekkor már ő is napszámosok között ette a kukoricakenyeret, s csendes volt, miként bőjtben a mészárszék.

Egy közös reggeli alkalmával az egyik kukoricakenyérre született napszámos nem kis kárörömmel megkérdezte:

— No, nem töri ken'nek a száját a kukoricakenyér? — emlékeztetve egykori munkaadóját pökhendi magatartására.

Halkan jött a szó a bajusz alól:

— Változik a gusztus, öcsém!

MIRE KELL A KENŐCS?

Zentára készülődik látogatóba a tornyosi gazda, s a városi divattal haladni kívánó nagylánya megkéri: hozzon a részére a patikából valami pomádét.

— Milyet adjak? — érdeklődik az apától a patikáros kisasszony.

Bizonytalan hümmögés és vállvonogatás után derül ki, hogy nem a gazdának, hanem a lányának kell a krém.

— Pattanásrul-e vagy hogy tán szeplőről? — Éjjelre vagy nappalra kéri? — hangzik az újabb kérdés.

Fölszalad a magyar szemöldöke:

— Éjjelre vagy nappalra? Affenét! Egész hónapra!

ÚRI STIKLIK

Bácska és vele a Tisza mente, valamikor híres volt bőkezű és mutatós földbirtokosairól, azoknak napokig tartó, olykor hetekbe nyúló dínomdánomairól, viselt dolgairól.

Az elpocakosodott és hájba temetkező vidéki kiskirályok „úri” gesztusait erre mifelénk is sokáig el-elemegették anekdotázás közben a régiek, de ma már lassan elfelejtődnek, kikopnak a maradékok emlékezetéből a hajdani virtuskodás példái.

Egyet-kettőt azért sikerült még a fogyó múlt emlékei közül megmen-teni, mutatóba az egykori nagygazda mentalitás és „úri sikk” jellemző adalékaként.

Hozzá kell tennünk, hogy Zentán és környékén nem annyira nagybirtokosok, mint inkább csak módosabb gazdák éltek, de mulatásban és virtuskodásban ők sem igen maradtak le a többiektől. Bizony — ahogy mesélik —, a Tisza mentén is sok jó termőföld elúszott a trombita- és muzsikaszón annak idején...

*

Egy nagygazdáról azt meséli a fáma, hogy a tanyán rendezett „urimuri”-hoz Csantavérről vitette ki a cigányokat a nagy tanyára. Hogy jobb kedvvel húzzák, mindegyik zenésznek választási malacot ígért.

Állta is a szavát, s a happaré végén a banda tagjai ragyogó arccal viték hazafelé a hónuk alatt éktelenül visító malacokat. Ám, alig értek ki a tanyáról, megállt bennük az ütő. A gazda parancsára a cselédek utánuk eresztették az ólaktól a malacsivítástól felajzott anyakocákat, s azok vad rőfögéssel rohantak a cigányok után. Szegény muzsikusok! Inaltak volna, de mivel egész éjjel talpon állva húzták, no meg ittak is közben, így hát nem bírták szusszal. A bőgős már a bekötő út végén elhajította a maga malacát, de a klarinétost — mesélik — fél dülő hosszan kergette a felbőszült anyadisznó.

*

Kazinczi Dénesről — istennyugosztalja! — mondják, hogy jó mulató, derűs lelkű földesgazda volt, aki élt-halt a cigánymuzsikáért. Szépen tudott mulatni, s a zenészek is szívesen húzták neki, pedig nemegyszer lóvá tette őket.

Egyszer is — beszélik —, még vasárnap délelőtt elkezdte húzatni magának a vendéglőben. Hol vígat, hol siratósat. Brummogott a bőgő, csendült a pohár, ő meg többször is odakiáltotta a prímásnak:

— Húzzátok, romák! Mindegyiktek egy zsák buzát kap a végén tülem!

Össze is villant a zenészek szeme, s apait-anyait beleadva a muzsikába, ríkatták reggelig a hegedűket. Hajnali háromkor, amikor már derengett odakint, azt mondja Kazinczi:

— Ácsi! Most pedig mindnyájan hazamentek, és ki-ki hoz magával egy jó zsákot. Ha lehet minél nagyobb! De szaporán ám, hé, mert kocsira ülünk, oszt megyünk a tanyára! Ott a buza — tette hozzá magyarázólag.

Elsiettek a muzsikások, és mi mást tehettek, a szomszédokat verték föl hajnali álmukból kölcsönzsákért. Végre összeszedelőzködtek. Ki búzás-, ki krumplis-, ki meg nagy zsidózsákot hozott magával, már amilyen a keze ügyébe akadt, illetve amilyet kapott.

— No, üjjetek föl, oszt gyerünk, mer vár odakinn a dolog! — csapott a lovak közé Kazinczi. Jó lovai voltak, trappba mentek a tanyáig, istentelenül összerázta a féder nélküli parasztkocsin kuksoló cigányokat.

Amikor a tanya közelébe értek, azt mondja a gazda a zenészeknek;

— No, itt szájjatok le, osztán tömjétek jó tele a zsákokat buzával!

A cigányok Kazinczira néztek.

— Há, miféle buzával?

— Ehun van'! — mutat az a még talpon álló érett gabonára.

— Hát ilyen buzára gondutá, hogy az iz egyen meg te...!

— Persze, hogy ilyenre — mondja Kazinczi. — Nekem más buzám nincsen. Buza — buza!

No, erre a magyar nóta daliáiból is kitört az anyatermészet. Zokszovakban gazdag nyelvük minden átkát szórni kezdték a gazdára, s mondták, ahogy a szájuk szögletén kifért:

— Essen beléd a süly, te ilyen, te olyan, de aztán úgy ám, hogy soha ki ne gyűjjön!

— Gyepesedjen be az udvarod...!

— B... meg a buzádat!

— Add el, oszt vegyél magadnak koporsószöget!

Kazinczi azonban mosolyogva állta a sarat. Amikor lecsillapodtak kissé, akkor már csak arra kérték:

— Ha már kihosztál, vigyé vissza bennünket, verje meg a ragya azt a vörös pofádat!

— Nem lehet ám — szabadkozott Kazinczi —. Nem érünk rá. Nem lássátok, hogy most akarunk aratni?

Azzal lovai közé vágott, s otthagya a harmaton a megrökönyödött zenészeket. Azok meg — mi mást tehettek, szegények — etetve Kazinczit a fenével, hónuk alatt az üres zsákkal kedvetlenül indultak hazafelé.

MI AZ, AMI FELÉR HAT TINÓ ÁRÁVAL?

Vincze Dezsőre, a kanizsai földeken élő egykori földbirtokosra még bizonyára emlékeznek a maradékiak.

Nőt és társaságot szerető, mulató kedvű ember hírében állott, aki ha bevette magát valamelyik hangulatos csárdába, napokig nem mozdult ki onnan. A kispiaci meg az ostorkai zenészek sokat tudnának mesélni úri gavallériájáról...

Azt is megcselekedte, hogy dologidőben befogott, fölpackolta a részes munkásokat a kocsira, s beállított Bözsikéhez, a suplyáki csárdába. Három nap és két éjszaka mulatott velük, s aki kitartott, aki nem dőlt ki mellőle, annak éppen úgy kijárt a napszám, mintha kapált volna.

Mesélik, hogy egyszer tinókat adott el a zentai vásáron, s utána beült a Hanyattlökibe-e vagy a Hajduskához-e, csak elég az hozzá, hogy a vásár után harmadnap állított haza a kocsisával.

Felesége, aki már jól ismerte párja tempóját, a szolgáló segítségével valahogyan ágyba dugta az urát, utána pedig a kocsist vette elő, aki kevésbé elázott állapotban az istálló jászolában vackolt meg, és pihente ki a vásár „fáradalmait”.

— Ugy-e, te János, eladtátok a tinókat?

— Eladtuk. Már hogyan adtuk volna, mikor eladtuk! — motyogta a béres.

— De hun a piz?

— A piz? Hja, a piz az nincsen!

— Tán csak nem bolondultatok meg? Elmulattátok az egészet?

— El ám! — csillant fel a kocsis szeme. — De ne búsuljon, tekintetes asszony! Tanútunk is két olyan nótát rajta, amék fölér hat tinó árával!

BORÚRA DERŰ

Vincze Dezsőről más történet is kering még a kanizsai földeken. Egy nyári reggelen Szabadkáról fiákeron vitette ki magát a tanyájára, s persze a hosszú úton elpilledve sorra látogatta bérkocsisával a közbeeső fogadókat. Az utolsó — suplyáki — csárdát már fölöttébb kövér hangulatban hagyták oda, minék következtében a dülőúton egyszer föl is fordult a fiáker, de a rajta ülőknek még a hajuk szála sem görbült meg.

Kint a tanyán Vincze tekintetes úr csak úgy a lajbizsebből gavalérosan kifizette a fuvart, s elbocsátva a fiákerost, ledőlt pihenni. Csak délután érzett föl, s akkor vette észre, hogy — nincs sehol a pánztárcája. Pedig Suplyákon még megvolt. Arra emlékezett.

Szólta a tanyásbéresnek, elmagyarázta, hogy hol dőlt föl vele a fiáker, és küldte, nézzen széjjel, hátha ott esett ki a bugyelláris.

Elment az ember, s alig egy óra múlva hozta is a pénztárcát; ott találta meg a tetthelyen, a számártövis között.

Dezső úr elvette a degeszre tömött bukszát, kinyálazott belőle egy piros hasú húszdinárost — körülbelül két napszám ára formán lehetett akkor —, és így szólt:

— Itt van, János, ez a tied! Eridj be Kanizsára, vegyél egy kötelet, osztán akaszd föl magad az első fára!

— Miért, tekintetes úr?

— Mert ilyen marha vagy, fiam, azért. Engem ennek a pénznek az elvesztése nem tett volna szegényebbé, belőled meg gazdag embert csinálhatott volna. Dehát... ha te ilyen élhetetlen istentaszajtottá vagy, ki tehet arról...

Leforrázva ódalgott el a béres, s csak akkor derült föl a képe, amikor öblös hangján utána szólt a gazda:

— Azért ne lógasd az orrodát, no! Eredj az istállóba, vezesd ki a Virágot, és kösd a te fészeredbe! — a bornyújával együtt!

Hát ilyen ember volt.

Atomkorszakban népi anekdotát gyűjtögetni nem látszik éppen korszerű vállalkozásnak — magam mégsem tartom elherdálnak az erre fordított időtöltést. Ugyanis, ezeknek a népi élceknek és tréfás történeteknek az értéke nem csupán egészséges humorukban, hanem elsősorban abban rejlik, hogy egy letűnt életforma társadalmi visszasságait és emberi gyarlóságait is képesek megmutatni. Azaz: a szórakoztatáson túl kort is, embert is ábrázolnak. Az egykori nincstelenek és gazdáik hétköznapijainak emlékezetét mentik át az utókor számára, s egyik-másik csattanós história akár kordokumentumként is megfelelhetne. Gyűjtésük tehát nemcsak hogy nem felesleges munka, hanem szolgálat, amely talán még a néprajztudomány körén is túlmutat.

Öszintén szeretném, ha ez a szerény közlemény más pedagógustársakat is hasonló gyűjtőmunkára ösztönözne.

Rezime

Anegdote iz Sente

Autor teksta, već dvadeset godina marljivo prikuplja folklorno blago Sente i okoline. Madjarsko stanovništvo tog dela Bačke i danas neguje svoje narodne tradicije, već je objavljeno nekoliko publikacije narodnih pesama i balada toga kraja.

Ovaj izbor iz obimne sakupljene gradje anegdota iz Sente ukazuje na smisao za humor te sredine, a ujedno je i živa ilustracija društvenih nejednakosti u prošlosti. „Heroji” ovih anegdota su redovno oštro diferencirani na dva pola: s jedne strane su gazde, vlasnici zemlje, s druge strane su opet siromašni, sluge, biroši, koji su prinudjeni da gazdama rade. I kao obično, u tim anegdotama uvek sluge „pobedjuju”, služeći se lukavstvom, u svakoj prilici nadmudruju škrte gazde.

I kao u anegdotama drugih mesta, u senčanskim anegdotama isto se pojavljuju poznati likovi malih mesta: popovi, žandari, vojnici i pastiri, kao i lepe žene. Ovi tekstovi nisu bez naturalizma, ali ovaj pristup je bio samo orudje, da siromašni mali čovek na svaki način učini smešnim mesne „velikane”, gazde, popa i druge.

Resümeees

Anekdoten aus Zenta

Der Verfasser sammelt fleißig schon seit zwanzig Jahren die Folkloreschätze von Zenta und dessen Umgebung. In diesem Teile von Bácska pflegt die Ungarische Bevölkerung auch heute ihre Volkstraditionen, schon sind manche Publikationen von Volksliedern und Balladen aus diesem Gebiet veröffentlicht worden.

Diese Auswahl aus der Menge gesammelter Anekdoten aus Zenta deutet auf den Humorsinn dieser Umwelt hin und gleichzeitig ist diese Auswahl eine lebende Illustration der gesellschaftlichen Ungleichheiten in der Vergangenheit. „Die Helden” dieser Anekdoten sind schaff differenziert: auf einer Seite stehen die Herren, die Landwirte und auf der anderen Seite stehen wieder die Armen, die Diener und die Knechte, die für die Herren zu arbeiten gezwungen sind. Und wie immer, in diesen Anekdoten „siegen” immer die Knechte, indem sie mit Schlaueit ihre geizigen Herren überlisten.

Ebenso, wie in den Anekdoten anderer Ortschaften, erscheinen in den Anekdoten von Zenta die bekannten Gestalten der kleinen Ortschaften: Pfarrer, Gendarmen, Soldaten und Hirten, wie auch die schönen Frauen. Die Texte sind nicht ohne Naturalismus, aber dieser Zutritt ist nur ein Mittel, womit der arme Mensch auf jeder Weise die „Großen” der Ortes, die Herren, den Pfarrer und andere lächerlich macht.

ELVESZETT NAIV EPOSZUNK (A MAGYAR HŐSEPIKA)

Arany János már évek óta foglalkozott a népköltészet kérdéseivel, amikor 1858-ban megírta a *Naiv eposzunk* c. tanulmányát. Ebben az időben a homéroszi eposzokon, germán Nibelungenlieden, a francia Rolandéneken és sok más nyugati epikus versen kívül ismertté vált a finn nép *Kalevala* c. nemzeti eposza, a vele majdnem egyidejűleg a délszláv és az orosz hősdalok, ill. történeti énekek is. A romantikus nemzeti közvélemény nálunk is azt várta a népköltészet, főként pedig a balladák kutatásától, hogy végre megleglik a magyar népi vagy naiv eposzt is. Nagy szükség is lett volna rá, különösen a szabadságharc bukása után. Sajnos, nem így történt és épp a negatív eredményeket foglalta össze Arany János, amikor említett művében ezeket írja: „Valahányszor idegen népköltészet egy-egy régi maradványa kerül kezembe, mindig elborultan kérdelem magamtól: volt-e nekünk valaha ős eredeti eposzunk? . . . Mert nagy önáltatás nélkül nem mondhatni, hogy a jelen öltő effélékben gazdag, ilyenek létrehozásában termékeny volt.” Arany ezután felsorakoztatja a középkori énekmondókra vonatkozó, általa ismert adatokat, sőt idéz néhány prózai részletet is az egyes krónikákból, amelyek egy-egy eposz töredékei lehettek. Így tehát szerinte volt magyar naiv eposz, természetesen versben, de a 16. századra teljesen nyoma veszett. Arany szerint ebben a középkori írástudók tudálékossága éppoly hibás, mint a keresztény hit türelmetlensége, mert egyrészt a népit, a tudatlant, másrészt pedig a pogányt, nem egyházit üldözték és irtották. Arany tőle telhetőleg elbeszélő költemények írásával is igyekezett a hiányokat pótolni.

Kérdésfeltevése tulajdonképpen máig időszerű, jóllehet száz év óta nagyot haladt a kutatás. Szó sincs arról, hogy valamiféle naiv eposzt találtunk volna, de egyre több a valószínűsíthető nyom, Arany elméletéhez tehát kiépült a tudományos, pontosabban szólva a filológiai apparátus. Már ezek az eredmények is biztatók, s annyira újszerűek még, hogy a modern kutatás fényében újra és újra érdemes visszatérnünk ezekhez a látszólag oly régi kérdésekhez.

Elöljáróban azonnal ki kell jelentenünk, hogy a népi, vagy naiv eposz eltűnése valamiféle nemzeti szerencsétlenség, sőt nem is egyedülállóan magyar jelenség. Nincs népi eposzuk pl. a lengyeleknek, a cseheknek, a románoknak, az olaszoknak sem, hogy más népeket most ne is említsünk; a felsoroltak különböző nyelvűek és vallásúak, talán csak földrajzi elhelyezkedésük — kelet és nyugat között — továbbá történelmi-társadalmi fejlődésük mutat sok közös vonást. Mindenesetre ők éppúgy sajnálhatják a hősepika hiányát, mint mi magyarok.

Mielőtt az eltűnés kérdésére válaszolnánk, előbb arról szóljunk egyáltalán milyen tudományos módszerrel lehet az ilyen bonyolult kérdéseket megközelíteni, amikor erre vonatkozólag szinte semmi írásos feljegyzés nem maradt ránk?

Írásbeli adatok híján két szélsőséges nézet ellen kell állandóan hadakoznunk: az egyik álláspont szerint hősköltészetünkre vonatkozólag soha semmi biztosat nem fogunk megtudni, szinte kár a fáradsáért! Az ellentábor pedig minden közvetlen és közvetett adatot felsorakoztat, a jókora hézagokat — évszázadokat és műfajokat — dús fantáziával tölti ki, készpénznek vesz minden még oly kezdeti eredményt is.

E buktatókat elkerülendő, válasszuk ebből a járható utakat! Összehasonlításként kínálkoznak a finnugorok, a belső-ázsiai nomád népek, de minden olyan nép hősköltészetére vonatkozó adatok is, amelyek már elérték a nemzetiségi társadalom fokát. Itt mindjárt meg is állhatunk: nincs a világon olyan nép, amelynek ezen a fokon verses nagyepikája ne lett volna. Mivel a magyarság a nemzetiségi fokon túljutott, biztosra vehetjük, hogy nekünk is volt népi eposzuk. Nemlétét legalább olyan nehéz lenne bizonyítani, mint amilyen nehéz arra válaszolni, milyen is lehetett részleteiben?!

Más népek költészetéről egykorú és újkori feljegyzések, gyűjtések vannak, de a régi magyar irodalom és a mai magyar népköltészet is sok apró adatot kínál, csak ki kell tudnunk választani az összetöredezett mozaikdarabkákat. A válogatás előtt talán tekintsük át a *műfajok fejlődését*, hogy a következtetlen szóhasználatot elkerüljük. Tudnunk kell, mit is keresünk! Mint ahogyan egy egyént is úgy ismerhetünk meg legjobban, ha életútját minél részletesebben feltárjuk, ugyanúgy a verses népi eposzok általános fejlődését is futólag át kell tekintenünk.

A költészet kezdetén még nem különülnek el a műfajok, nem beszélhetünk tehát epikus, elbeszélő költészetről sem, különösen hosszú idő kellett a verses forma megszületéséhez. A legrégebbi epikai műfaj a *mítosz*, magyarul hitrege, eredetmonda, amely a Világ, az ember és az emberi vívmányok keletkezésére próbál a maga korában „tudományos”, általunk azonban már költőinek tartott magyarázatot adni. A mítoszokban még istenek, szellemek, óriások és állatok szerepelnek, az ember jelentéktelen figura, csupán sorsa a természet erőit megszemélyesítő csodás lények akaratától függ.

Amikor azonban kialakul a *nemzetiségi köztulajdon*, rajta felépül a

nemzetiségi társadalom, egyszeriben megváltozik minden! Az ember szilárd véségi szövetsége védelmet nyújt a természet vak erőivel szemben, gondoskodik tagjairól, teret ad kiemelkedő tehetségű vitézeknek, varázslóknak és énekeseknek. Az e korból való verses hőselemek és a prózás hősmesék, tündérmesék már nemcsak túlvilági, csodás lényekről, hanem hús-vér emberekről is szólnak, akik erősek és okosak, azonkívül élvezik a csodás lények egy részének támogatását is, s így már nem maradnak alul a természettel, ill. a szörnyekkel vívott harcban. Róluk előbb papok, szent költők, majd világi és vallási hatalom elkülönülésével udvari, „civil” énekesek szólnak, akik a hősök dicsőítését hivatásszerűleg vállalják és ebből jól meg is élnek.

Ez a fejlődés a legkülönbözőbb időpontokban és módokon, de a nemzetiségi társadalmak keretein belül jutott el idáig. Tudjuk pl., hogy jóval *Homérosz előtt* voltak már ó-görög epikus énekmondók, az *aoidoszok*, akik nemcsak különféle ünnepeken, hanem a királyok lakomáin is énekeltek eltartóikról dicsőítő dalokat. Idők folyamán nyilvános dalosversenyeket rendeztek, a követelményeket megszabták, s ettől kezdve a hivatásos költőket inkább már rapszodoszoknak nevezik. Maga Homérosz is hivatásos vándorénekes volt, tanítványa neves dalnokoknak, tanítója hasonló költőknek, énekeit valamivel későbbi korban írásba is foglalták, ez az *Aliász* és az *Ödüsszeia*.

A hivatásos énekesekről sok középkor eleji *kelta* és *germán* adat is szól, alkotásaik egy részét szintén írásba foglalták, mint már előzőleg említettük. A kelta *bárdok* és a germán *skáldok* lényegében ugyanazok, mint az ógörög aoidoszok és rapszodoszok. Epikus műfajok tucatjait sajátították el, valósággal eleven lexikonok voltak, nem is egy közülük több tízezer verssort tudott fejből.

De időben és térben hozzánk közelebb is hasonló a helyzet. A *közép-ázsiai* nomád népek hivatásos énekeseiről tudjuk, hogy ők is valóságos iskolákat teremtettek: idősebb énekesek maguk mellé vettek fiatalokat, s először csak a szokványos, ismétlődő részek eléneklését adták át nekik, addig ők maguk pihentek, majd egymást váltva énekeltek a tíz és tízezer sorból álló órák, sőt napok hosszát tartó alkotásokat. Bármilyen hitetlen is, egyik-másik énekes több százezer sort tudott fejből, tehát a homéroszi eposzok többszörösét. Közülük a Kazak Dzsambal Dzsambájev neve a legismertebb.

A moszkvai etnológiai kongresszuson is fellépett egy kirgiz dalnok, aki minden elfogódottság nélkül kezdett bele az énekbe. Hangszíne, arc- és kézjátéka kb. sejtette, milyen részletet énekel; megállás és megszakítás nélkül dőlt belőle a szó, az ének, talán még most is folytatná, ha a rendezők tapintatosan le nem vezetik.

E hivatásos énekesek említésével magyar vonatkozásban is találkozunk, ha repertoárjuk nem is volt amazokéval teljesen azonos. *Anonymus* híres középkori *Gestájának* 25. fejezete említi, hogy Tétény honfoglaló vezér

földszerzéséről énekeltek a hegedűsök, továbbá hogy a Lec mezei vereség után hazakerült gyászmagyarok is éneket szerveztek magukról, s úgy tették életüket. De későbbi korokból is van adat a hivatásos magyar énekesekre, s egyben költői repertoárjuk megváltozására is. Egy *wartburgi* dalnokverseny titokzatos győztese volt a középkor derekán egy bizonyos *Klingsor aus Ungerlant*, tehát magyarországi *Klingsor*. *Mátyás* király olasz udvari történetírója Bonfini is megemlékezik az udvarban elhangzott hősie versekről, az angol *Philip Sidney* pedig 1573-ban járt Magyarországon és emlékezéseiben visszatér a magyarok hősi tetteiről szóló énekekre, a hivatásos énekesekre is. Az írásbeliség elterjedése óta pedig könnyen nyomon tudjuk követni az újkori fejlődést.

Hogyan nevezték e hivatásos magyar dalnokokat és mit is adhattak elő? Már 1277-ben felbukkan az *énekes* szó, 1327-ből a török eredetű kobzos, s a következő századokból a *hegedűs*, *sípos*, *regös* és *igric*. Az elnevezések arra vallanak, hogy e hivatásos mulattatók egy része valóban énekelt, önmagát valamilyen hangszeren kísérte, míg más részük pl. az igricek inkább bohóc féle mulattató lehetett.

Hogy e dalnokok milyen énekeket adhattak elő, ehhez ismét vissza kell kanyarodnunk az előzményekhez! Műfaji szempontból egyáltalán nem mindegy, milyen verses epikáról beszélünk s épp e téren van talán a legnagyobb félreértés, amely szükségtelenül nehezíti a tisztánlátást.

A nemzetiségi társadalom megszületésével alakul ki a mesés-csodás, verses formájú hősenek, amely a vele csaknem egyidős prózai *hősmese* legközelebbi műfaji rokona. A legrégebbi hős énekek kezdetben nem feltétlenül emberi hősökéről szólnak, mint ahogyan pl. a kaukázusi népek *Nárt*-eposzának legrégebbi részeiben is félistenekről, óriásokról van szó. De a bennünket közelebbről érdeklő *vogul* hősenek régi típusai is bálványistenségekről szólnak s ezekbe az énekekbe csak később nyomul be az emberi hős, aki nemzetsége legjobb tulajdonságait egyesíti magában: óriás termetű, erős, okos és legyőzhetetlen: röptében elkapja a rálőtt nyilat, ő maga három-négy embert átló egyszerre, íjját éppúgy nem tudja más felajzani, mint Odüsszeuszét sem. Növekedése is olyan csodás és gyors, mint a mesehősöké: három nap alatt serdül fel. Ha az ellenséggel vív, odafelé *gyalogösvényt*, *visszafelé szekérutat nyit*, éneklik róla. Mély álmából szinte alig tudják felkelteni. Ahol megjelenik, *fejénél a nap*, *lábánál a hold világít*, valósággal tündököl. E hős csodás tettekre képes és lényegében halhatatlan. Ha elköltözik is övéitől, az első hívó szóra visszatér. Az igazi népi hősök sem régen, sem az újabb korban nem haltak meg, hanem az alvilágban, barlangban vagy idegen földön, mint *Rákóczi*, *Kossuth* és *Petőfi* is várták az alkalmat, hogy népük segítségére siethessenek, mint ahogy pl. Szent László is kikelt kriptájából, hogy az *Erdélyre* törő kunok ellen ismét felvegye a harcot.

Visszatérve a *vogul* hősenekre, témájuk *vérbosszú* vagy *feleségszerzés*, ritkábban puszta harc volt, mint általában az epikus énekek legfőbbjének. Ebből az időszakból, tehát a finnugor, ugor együttélés korából

nagyon kevés emlék maradhatott fenn a magyar népköltészetben, erre a kérdésre még visszatérünk.

A finnugor halász-vadász életmódot felváltotta viszonylag fejlett *lovassnomád* életforma, amelyben a hősdalok valósággal kivirágzottak, hovatovább *uralkodó műfajjá* váltak, ezt elsősorban az említett hivatásos énekmondóknak köszönhették. A közép-ázsiai nomád népek életében a legutóbbi századokig fennmaradtak azok a hősénekek, amelyeket mi már rég elfeledtünk. Így a vogul nyomok után most erre az *időben közelebb* és több eredménnyel kecsegtető útra térhetünk.

Első szempillantásra feltűnik, milyen nagy műfaji különbségek vannak a közép-ázsiai nomád verses epikájában. Nagyon régiesek pl. az egyes *mongol* hősdalok, sokszor még csak verses mesék, tele csodás elemmel; a feleségszerzés meséje áll a központban. Újabb időkben viszont már kánok és vitézek, ellenséges népek szerepelnek a hősénekekben; ezek az alkotások kezdenek közeledni a valósághoz, s némelyik történeti énekeket már írásba is foglalták. A nemzeti csodás epikából az állammá szerveződés időszakában jön létre a *nagy epika*, másként *epopeia* és innen már csak egy lépés a könyveposzig, amely Európában (Nibelungenlied, Kudrun-eposz stb.) és Európán kívül (Gilgames, Mahábhārata, Rámájana stb.) egyaránt bezárja a sort. E könyveposzok megszületésével a szóbeli éneklés még nem szűnik ugyan meg, a csodás-hősi és főként túlzó énekek helyett azonban elterjednek a történelmi eseményeket hívebben követő epikus versek ill. dalok, mint amilyen például a kirgiz Manasz-eposz is. Általában az orosz bilinak újabb darabjai és a balkáni vitézi énekek is. Közben nagyon nagy műfaji átalakulás tanúi lehetünk: korábban a démonok, sárkányok és egyéb szörnyek a természet ellenséges erőit személyesítették meg, utóbb e szörnyek mindinkább emberi alakot öltöttek, például ilyen átalakult szörny a mongol hősénekek mangusza: a legrégebb darabokban még a mai sárkányainkhoz hasonló sokfejű, állatalakú szörny, később a hős elpusztítására törő gonosz kán lép a helyére, ill. veszi át az összes negatív tulajdonságait. Az „eredet” mangusz (démon) továbbra is megmaradhat, viszont a prózai formájú tündérmesékben.

Ez a műfajú átalakulás nálunk is bekövetkezhetett, mégpedig már a honfoglalás előtt, tehát jóval korábban, mint a belső-ázsiai népeknél. Ezt persze részben negatív adatokból sejthetjük, amelyek azonban alaposabb végiggondolás után elég nyomósoknak látszanak. Mivel nálunk nem maradt meg a hősenek, a közeli hősmese, példáját vagyunk kénytelenek elővenni. A közép-ázsiai nomád hősénekek szokványos szereplői a táltosló, a sárkány és a boszorkány, mindhárom megvan magyar hősmesékben is. És mint ahogy a mongol hősénekek táltoslova nem szerepel más műfajokban, a magyar táltosló nincs meg a babonás történetekben. Ugyancsak mesei figura nálunk a sárkány is, babonás történeteink viszont szinte mit sem tudnak róla. A magyar boszorkány mindkét műfajban, tehát a hősmesében és babonás történetekben is ismert, igen ám, de a magyar mesék és a babonák boszorkánya eléggé eltér, mint legutóbb beható vizsgálatok

ezt kiderítették. A mesebeli tündér mindig segítő, a babonásé pedig ásló. Mindebből tehát az következik, hogy a honfoglalás, a kereszténység felvételét megelőzve már olyan éles volt az elbeszélő műfajok elkülönülése, hogy egyiknek a verses hősének eltűnése csak a rokon mondaballada műfajokban hagyott nyomot, de már a távolabbi műfajokban (mint amilyen például a babonás történet) nem.

Míg a vogul hősének felerészben még verses mítoszok voltak, a nomád népek epikus énekei már igazi hősdalok, hőstörténetek. A vogul hősének egy részét a bálványistenségek vallási szertartásain adták elő, a nomád hőségeket többnyire a harcot megelőző vadászatok alkalmával, illetve a győzelmi, ünnepi lakomákon. Ilyenekről tudósít Attila udvarából az ógörög Priszkosz retor is. A régiesebb hősénekben még a feleségért vívott harcok domináltak, az újabbakban már nemzetiségi és más népekkel vívott harcok. Régen sok volt a csodás szörny, később valóságos ellenségek váltották fel és az okos táltos ló nagyerejű, gyorsan futó barátok váltak segítőtársakká. A mongol hősénekben épp oly csodás segítőtárs a táltosló, mint a magyar hősmesékben: több nyelven beszél, gazdáját előre figyelmezteti a veszélyre, és ha bajba sodródott, ő menti ki. Nem csoda, ha az énekesek előbb mutatják be a lovat, aztán gazdáját:

Két szép orcája nemes acélból,
Két erős csüdje fehér jáspisból,
Lengő sörénye: oroszlánysörény,
Lobogó farka gyöngyökből szöve.
Kilenc nép nyelvén tudott beszélni,
Kitanulta a bölcsesség titkát.
Értette minden ellenség nyelvét,
Éles elmével legyőzte őket.
Szíve kemény volt, kőből faragva.
Egyenes büszke táltosparipa.

Az énekekben a ló, a hatalmas fegyverek és egyéb kellékek túlzó bemutatása mindvégig megmarad, de a hosszadalmas történetek már emberek és emberközösségek ádáz harcairól szólnak. Az említett kirgiz Manasz-eposz például az ujugrok legyőzését tárgyalja, igaz, alaposan eltúlozva a harcot: Az eposz szerint a kirgizek még Pekinget is elfoglalták!

Az orosz bilinák és főként a délszláv vitézi énekek is közelítenek a történeti énekekhez mint említettük. Ezekben már alig van sárkány, soklábú, nyelveket tudó táltosparipa, a hősök is valóságosabbak, de az ellenség, a Balkánon főként a török, még nagyon sokszor rút szörnyeteg formájában szerepel és például a bolgár vitézi énekekben is épp oly gyakori a nagyerejű gyermek, mint a régiesebb nomád hősénekben. Mégis más világ, más műfaj már ez, a délszláv vitézi énekekből valósággal rekonstruálni lehetne a török elleni harcok menetét, annyira híven követik az eseményeket. Pedig itt nem is jutottak el a nyomtatott formáig, mint

a magyar epikus énekek. (Gondoljunk például Tinódi Lantos Sebestyén műveire). Naiv eposzunk kutatásának talán ez volt az egyik gyengéje, hogy még a honfoglalás idejére, sőt századokkal utána is feltételezték az említett csodás-mitikus hősének fennmaradását, holott időközben történeti énekké válhatott. Persze a mi hőseink sem lehettek sokkal másabbak, mint a nomád népeké általában, tehát a feleségszerzés, a szörnyek vagy az ellenség legyőzése lehetett a témájuk. E régi réteg emlékei a magyar hősmesékben maradtak fenn. Vegyünk egy példát közülük: nagyon népszerű nálunk az úgynevezett Fehérlő-fia mesetípus, amelyet Fanyüvő, Kőmorzsló és Hegyhentergető címen is ismerünk. Nálunk ez már hősmese, arról szól, hogy az említett három nagyerejű barát segítségével Fehérlőfia kiszabadítja a sárkányok fogságában senyvedő királylányokat. Ám, ez a történet a mongoloknál még hősdal formájában él. Feltűnően sok a párhuzam: magyarban is, mongolban is leveszik a vitézek ebédjét, alvilágba kell leereszkedni és megküzdeni a sárkányokkal. Elég bizonyításként talán egyetlen idézet is; a mongol hős így szerzi barátait:

Futott akkor dzsangar bátor,
Futott mérhetetlen gyorsan.
Közben, amíg lábát szedte,
Két hegy ugrott fel előtte.
Csodálkozva látta akkor,
Hogy a két hegyet egy legény
Hóna alá kapja könnyen:
Cserélgeti, dobálgatja ... és így tovább.

Már a honfoglalás előtt hőseink szólhattak a magyarság eredetéről (csodaszarvas, illetve turul-monda), a vándorlásról (szarvasüldözés, nőrablás) a vérszerződésről és más, történeti jellegű eseményekről is, ezeket később prózai mondák formájában őrizték meg latin nyelvű legendáink, gestáink és krónikáink.

A honfoglalás a kalandozások időszakáról szintén e középkori latin nyelvű gestáink és legendáink szólnak. Bár ezek tudatosan elfordulnak a néphagyománytól, így az egyetemi műveltségű Anonymus egyenesen a parasztok „csacska meséiről” és csalfa énekeiről szól, mégis óhatatlanul beleszórták műveikbe feltehetőleg korábbi vagy korabeli énekrészleteket is, latin prózává átalakítva. Maga Anonymus sem állhatja meg, hogy a honfoglaló Tétény vezérről a hivatásos dalnokok énekek egy részletét idézze; sajnos, latinul; magyarra fordítva kb. így hangzik:

Mindnyájan űk földeket szerzének
S maguknak hírt, nevet nyerének.

Íme tehát még írásos emlék is maradt, ez azonban már inkább történet-ének mint hősdal; ilyenek szólhattak a honfoglaló vezérekéről, a kalando-

zásokról is. Anonymus más helyütt is engedményt tesz, filológusaink szóra ismétlődnek (a magyarok vitézségéről, az ellenség gyáva megfutamodásáról stb.), s bár egyébként Anonymus remek latin stilszta, ezek a csataleírások mégis kissé laposak, szemmel láthatólag magyarból vannak latinra fordítva!

Ilyen történeti, vitézi énekek szólhattak a fehér lóról. Lehel vagy Lél vezérről, a népszerű Botondról, akinek párviadala részben biblikus, részben nemzeti hagyományban gyökeredző történet. Majd amikor a magyarság áttért a kereszténységre, a legendák vették át a történeti és hőseinkből való közhelyeket: így pl. Csanád vezér Gyulával szemben úgy bizonyítja, hogy Ajtonyt ő ölte meg, hogy István királynak felmutatja a kivágott nyelvet. (E motívum A sárkányölő vitéz mesében maradt fenn.) De Bátor Oposról is azt olvashatjuk krónikáinkban, hogy kitűnő harcos volt és az ecsedi lápban tanyázó sárkányt is ő ölte meg. Századokig népszerű volt az Alap személynév, amely a hőseinkben szereplő hőst jelentette, de ismert a hasonló jelentőségű bátor szavunk is, amelyet az említett Bátor Opos is viselt a nevében.

Több rokon műfaj is örökölt tehát a régi hőseinkből, mint már említettük. Még a legendák Szent Lászlója is halhatatlan hős, aki győzelme után éppúgy a megmentett leány ölébe hajtja fejét, mint a keleti hősdalok vitézei. Régi hősköltészeti vonás, hogy e legendák még lovának nevét (Szög) is feljegyzik és lelki kiválóságai mellett hatalmas termetét és testi erejét is magasztalják.

Sok-sok középkori hősről mutathatnánk még ki az epikus, csodás, keleties vonást; Mátyás király az első igazán „modern” népi hős nem véletlen, hogy róla már más műfajok, többek között írásba foglalt epikus énekek is szólnak. (De Zrínyi Miklós másfél század múlva is idéz egy történeti énekből, amelyet Mátyásról zengtek még a kicsiny leányzók is.)

E gyér nyomokat tovább kutatva, legutóbb Vargyas Lajos ért el figyelemreméltó, ha nem is mindenben végleges eredményt. Ő, a magyar népballadák európai párhuzamait, történeti nyomait kutatta, így bukkant rá hőseinkből balladákba átszármazott adatokra. Eredményei oly érdekesek és jelentősek, hogy megérdemlik a futó áttekintést.

Vargyas szerint Kerekes Izsák balladája Európában ismeretlen. E ballada arról szól, hogy a hőst hiába ébreszti apja, anyja, csak mátkája szavára kel fel, hogy megküzdjön az ellenséggel; de már későn: a túlerővel szemben egyenlőtlen harcban elesik. E történet tulajdonképp egy keleti hősének egyik részlete, idők folyamán balladává vált, sőt legutóbb már betyár balladaként is előkerült. Csak az epikus hősök alszanak ilyen mélyen és mernek megküzdeni egyszál magukban a túlerővel szemben, mint ez a balladái Kerekes Izsák. A balladában szereplő gyalogösvényt vág—szekérutat csap mondat is hőseinkből való lehet és egyáltalán nem véletlen, hogy ezen kívül még Szilágyi és Hajmási históriás balladájában maradt fenn. Kerekes Izsák búcsúszavait is megadjuk Kádár István énekében:

Kádár István éneke:

Kiontom véremet én szegény hazámért,
Ezenről meghalok kedves nemzetemért...

Kerekes Izsák szavai:

Kiontom vérem apámért, anyámért,
Megöletem magam szép gyűrűs mátkámért,
Meghalok én még ma magyar nemzetemért...

Ezzel egyetlen hősepikai eredetű balladával szemben több vallási motívum és formula eredeztethető még a honfoglalás előtti hősköltészetből. Többek között a magyar Molnár Anna balladában a csábító férfi az asszony ölébe hajtja fejét, miközben az asszony észreveszi, hogy a fejük fölött levő fán lógnak az előzőleg megölt nők tetemei. Ez a fa csak a magyar balladákban szerepel, szintén keleti hősepikai elem, a fán függenek a vitézek fegyverei és odaaggatják fel áldozataikat, győzelmi jelvényeket is.

A magyar balladák némelyikében példátlanul kegyetlen büntetés jár a hűtlen asszonyoknak: a férj gyolcsba tekerteti, szurokkal bekeneti és eleven fáklyaként égeti el. Ez a barbár kegyetlenség is hősepikai, ahol az ellenségnek segédkezet nyújtó asszonyt büntetik ezzel a halálennel. A balladában való előfordulás tehát másodlagos.

A balladai Budai Ilona az ellenség elől menekülve inkább kincseit, mintsem gyermekeit menti, elhagyott gyermekeit, akiket később — egyes balladaváltozatok szerint a farkasok veszik pártfogásukba, mint a keleti hősdalokban is. (Ne feledjük persze a Romulus és Remus mondával való hasonlóságot sem.)

Vargyas szerint hősdalokból kerültek át a balladákba e másutt Európában nem ismert mondatok, formulák is: — Egy eleméntében gyalogösvényt vágta, Visszajövetében szekérutat nyitva... — Vérem a véreddel egy patakot mosson, Testem a testeddel egy sírban nyugodjon!... — A fejénél fölkelte ragyogó napvilág, A lábánál fölkelte tündöklő holdvilág... amint előzetesen már említettük.

Íme, ennyi az eredmény és ez nem kevés! A kutatás addig mindenestre eljutott, hogy a magyar hősepika honfoglalás előtti meglétét bizonyítottan vehetjük. A tudomány nem ismer lehetetlent, vagy lezárt kérdéseket, s bár időben mind távolabbra kerülünk a szóban forgó korszaktól, sőt maga a szóbeli költészet is lassan-lassan elhal, közvetett módszerrel mégis némi eredményt tudtunk és fogunk is tudni elérni. Azt is nyugodtan állíthatjuk, hogy a jövőben még több, még biztosabb nyomot derítünk fel és remélhetőleg nem is sokára újabb, megbízható eredményekről sikerül majd újra beszámolnunk!

Rezime

Problem herojske epike kod Mađara

Pošto je evropska javnost u drugoj polovini XIX veka upoznao narodni ep Kalevala prikupljen u Finskoj, poznati mađarski pesnik Janoš Aranž je napisao studiju pod naslovom „Naš naivni ep”. U svom tekstu — na osnovu tada poznatih podataka — on tvrdi, da je i mađarski narod imao svoju herojsku epiku, ali ta epika je skoro bez traga nestala do XVI veka. U proteklih sto godina folkloristi nisu otkrili taj narodni ep, ali su sređivanjem poznatih podataka i daljim istraživanjima utvrdili činjenicu i sporadične tragove nekadašnjih herojskih epova.

Autor teksta Imre Katona u analizi herojske epike evropskih naroda kaže, da su herojski epovi nastali na nivou prvobitne zajednice, prema tome ako je mađarski narod nekada bio na nivou te društvene formacije, nelogično bi bilo tvrditi, da nije imao epiku koja odgovara tom stepenu razvoja.

Sporadični podaci, koji su analizom otkriveni u srednjovekovnim latinskim kodeksima koji su nastali u Ugarskoj, jasno ukazuje na to, da pre uvođenja hrišćanske religije kod mađara postojao je jedan stalež profesionalnih pevača-pesnika, koja je imao zadatak, da opeva ratne podvige paganskih mađarskih plemena. Međutim, kad je Stevan I potisnuo paganstvo, to je značio i početak pada nekadašnje azijske tradicije. Neki latinski kodeksi su ipak sačuvali nekoliko stihova te herojske epike u latinskom prevodu (Anonymus: Gesta Hungarorum).

Najnovija istraživanja Lajoša Vardjaša na polju mađarske balade jasno ukazuju na činjenicu, da su neki elementi herojske epike nalaze se u najdrevnijem sloju narodnih balada.

Prema autoru teksta, iluzorno je očekivati otkrivanje nacionalnog herojskog epa, ali postoji verovatnoća da se otkriju dosad nepoznati tragovi ovog drevnog sloja mađarske narodne tradicije.

Resümee

Problem des Heldenepos bei Ungarn

Da die europäische Öffentlichkeit in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts das in Finnland aufgefundene Volksepos Kalevala kennenlernte, schrieb der bekannte ungarische Dichter János Arany eine Studie unter dem Titel „Unser naives Epos”. In seinem Text — auf Grund der damals bekannten Angaben — behauptet er, daß auch das ungarische Volk sein eigenes Heldenepos gehabt habe, aber diese Epik sei bis zum 16. Jahrhundert fast ohne Spuren verschwunden. Während der vergangenen hundert Jahren haben die Folkloristen dieses Volksepos nicht entdeckt, aber mit dem Ordnen der bekannten Angaben und mit weiterer Forschung stellte man die Tatsache und die umstrittene Spuren der ehemaligen Heldenepen fest.

Der Autor des Textes, Imre Katona schreibt in seiner Analyse der Heldenepen bei den europäischen Völkern, daß die Heldenepen auf dem Niveau der

Urgemeinde entstanden seien, das heißt, wenn das ungarische Volk einst auf solchen Niveau der Gesellschaftlichen Entwicklung stand, wäre es unlogisch zu behaupten, daß dieses Volk keine Epik hätte, die einer solcher Entwicklungsstufe entspricht.

Die umstrittenen Angaben, die durch Analyse der in mittelalterlichen lateinischen in Ungarn entstandenen Kodexen entdeckt worden sind, weisen deutlich darauf hin, daß vor der Einführung des Christentums bei Ungarn auch ein Stand der Sänger-Dichter bestand, der die Aufgabe hatte, die Kriegsheldentaten der ungarischen Heidenstämme zu besingen. Aber als Stephan I das Heidentum niederdrückte, bedeutete das damals auch den Verfall der ehemaligen asiatischen Tradition. Einige lateinische Kodexe haben trotzdem einige Stophen dieser Heldenepen in lateinischen Übersetzung aufbewahrt. (Anonymus: *Gesta Hungarorum*)

Auf dem Gebiet der ungarischen Ballade deuten die neuesten Forschungen von Lajos Vargyas klar auf die Tatsache hin, daß einige Elemente des Heldenepos in der ältesten Schicht der Volksballaden vorhanden seien. Nach dem Autor des Textes ist es doch illusorisch ein Auffinden des nationalen Heldenepos zu erwarten, aber es besteht die Wahrscheinlichkeit, daß die bisherigen unbekannten Spuren dieses uralten Schichtes in ungarischen Volkstradition entdeckt werden.

AZ ÉLŐ JOGI NÉPSZOKÁSOK EURÓPÁBAN

A századfordulón a törvényalkotással foglalkozó legelőkelőbb európai jogászokban már az a meggyőződés alakult ki, hogy a huszadik században a törvények és rendeletek, tehát a belső állami jog olyan, részletkérdésekre is kiterjedő összefüggő egészet alkot majd, amely az élet minden követelményére szabályt tartalmaz.

Ezt a nézetüket akkor két körülmény felületes és csak felszínes értékelése látszott alátámasztani. Az egyik a jogi szokások számának és intenzitásának csökkenésével összefüggésben a szokásjog fejlődési ívének aláhanyatlása, a másik az írott jog szerepének növekedése volt.

A jogtörténeti fejlődés elég világosan nyomon követhető. A legrégebbi emberi társadalmakban a jog szerepét a szokás töltötte be, tehát az egyén és a társadalom, a jogok és a kötelezettségek egymásra hatásának központi szabályozója a szokásos volt. Nehezen lehet elképzelni, hogy a fejlődés ezen a szakaszán lényeges elvi különbséget lehetett volna tenni a szokások struktúrájában, pl. az öltözködési szokás vagy a foglalási szokás között. Az emberek a szokásokat belső meggyőződésüket követve alkalmazták: fel sem merült bennük, hogy más módon is élhetnének.

A szokás kizárólagos uralmát az állam létrejötte változtatta meg. Az emberi kapcsolatok legfontosabb szabályai ekkortól kezdve az állam, a nagy uralkodók akarat kijelentésében, a törvényben kerültek kinyilatkoztatásra, tehát a szokás mellett az emberi magatartások befolyásolásának egy új formája, a közhatalmi eszközökkel kikényszeríthető írott jog alakult ki. A feudalizmus hosszú időszakában, szinte a 16. századig Európában a szokásjog és írottjog egyenértékű forrása volt a jognak, a jogi szokás lerontotta a törvényt és viszonyt. A XVIII — XIX. századokban már az írottjog minden területen fölénybe került annak ellenére, hogy egy jelentős jogfilozófiai irányzat, az ún. német történeti-jogi iskola az igazi jogot a jogot teremtő Volksgesetz-en alapuló szokásjogban látta.

Az írottjog a századfordulón már szinte kizárólagos jogforrássá vált. Ekkor több ezer §-os nagy törvénykönyvek, hatalmas rendelet gyűjtemé-

nyek Európa szinte minden országában a technikai fejlődés gyorsulásának ütemében álltak rendelkezésre és olyan lezártak tűnő belső jogrendszeret alkottak, amelyen a jogi szokás, a szokásjog nem üthetett rést. A második világháború után már nemzetközi szinten is törekvések mutatkoztak a jogrendszerek egységesítésére a közel azonossá váló kulturális-műszaki alapokon.

A kialakuló helyzet azt a követelményt támasztaná az állampolgárokkal szemben, hogy családi, gazdasági, kereskedelmi intézkedéseik előtt lapozzák fel a törvénykönyveket és azt tegyék, ami azokban számukra elő van írva. Sokan ma is feltételezik, hogy az emberek jogi műveltsége, jogi tudata meg fogja majd közelíteni a hivatásos jogászokét és ezáltal a jogi köztudat is a kodexek szintjére fog emelkedni. A jogi szokásokat, a szokásjogot ezért az elmúlt hetven esztendő alatt vasvillával akarták kiűzni évezredek során kialakult pozíciójából.

A századfordulón és azóta is sok jogásznak ez volt a törekvése és most, hogy a század hetvenes éveiben járunk, kíséreljünk meg egy rövid áttekintést a rendelkezésre álló empirikus anyag alapján arról, hogy mennyiben valósult meg ez a jogász álom.

Előre kell bocsátanunk, hogy rendkívül gazdag európai anyag áll rendelkezésre, amiből most csak csipegetni fogunk. Az ilyen irányú kutatások történetét felvázoltam 1967-ben „Results and Task of Legal Ethnology in Europa” című tanulmányomban a Párizsban megjelent *Ethnologia Europaea*-ben. Itt alkalmam nyílt a tudománytörténeti összefoglalás mellett arra is rámutatni, hogy olyan jogi szokások is élnek még Európában, amelyek már régen meghaladott társadalomtörténeti fokok idejéből (pl. ősközösség, feudalizmus, stb.) származnak.

Most csak néhányat mutatnék be ezek közül. Ilyen volt a foglalás, a foglaló jegyek szokása, amelynek nyomai több ezer évre visszamenőleg megtalálhatók. Ez az eredeti tulajdonszerzés egyik módja, amelynek tárgya gazdátlan, uratlan dolog lehet. A gyűjtögető életmódot folytató ősember a vadméh odúját éppen úgy a saját jelével látta el, mint ma az a lengyel paraszt, aki a más tulajdonában álló erdőben találja azt meg. A jel biztosította részére a mézhez való jogot és senki sem merte azt vitássá tenni. A halászok a varsáikra, a fogóeszközökre tesznek jelet szinte Európa minden népénél hasonló célból.

A közös munkával kapcsolatban ma is sok régi jogi szokás él. A bándáknál, a bér munkások e csoportjánál a munkamegosztás és a haszonból való részesedés szigorú jogi elveket követ, amelyeket vita esetén az állami bíróságok is elismernek. Hasonló a helyzet a közös vállalkozásoknál. Pl. a norvégoknál a kezdetleges bálnafogásnál való közreműködésre és a kifogott bálna különböző testrészeinek a megosztásánál a részvétel módjához igazodó rendet követnek. Az egymás kisegítésére szolgáló társasmunkák, a közös földmunkák szinte minden népénél azonos jogi szabályokat fejlesztettek ki. Az élő lapp szakásjog is sok régi hagyományt megőrzött.

A régi törzsi és nemzeti szervezetre különböző lappangó hagyományai

még sokak által követett jogi szokásokban ma is tovább élnek a Balkán egyes körülhatárolt községeiben. Albániában, amely talán ma is jogi szokásokban Európa leggazdagabb országa, a régi törzsi kánonok a felföldeken, a nemzetségre korlátozzák a *párvalasztás* körét (szigorú endogámia), megengedik a *próbaházasságot* és korlátozzák a gyakorlatban a *nő jogait*. Durres környékén a mohamedán parasztok körében még 1959-ben is nagyon gyakori volt a *többnejűség*, mert a nő értékét munkaereje jelentette; 2—3 feleség esetén a férj szinte munka nélkül megélt. M. HASLUCK 1939 körül a Gheg hegyen rendkívül változatos jogi szokásokat figyelt meg és gyűjtött össze.

Külön említést érdemel Albániában és Korzikában a hagyományos elemekkel teletűzdelt, de sokszor korszerű eszközökkel végrehajtott *vérbosszú* (vendetta) intézménye, amely miatt ma is sokan élnek retteghetben. A nagyobb városok környékéről évente 8—10 olyan gyilkosságot emlegetnek, amelyet vérbosszúra vezetnek vissza. A falvak törvénye megköveteli a bosszút és kivetik magukból azt, aki nem követi a szokást, sokszor világszerte kutatnak az után, akin bosszút kell állniok.

Pár évvel ezelőtt egész Jugoszláviában nagy feltűnést keltett egy *Cafo* nevű tanító esete. A vele haragos viszonyban álló másik család kicsalta a faluból és megtámadta, hogy leszámoljon vele. De fegyverével ő terítette le két támadóját, amiért 15 évi börtönbüntetését tölti. Ő maga a börtönben biztonságban van, de családjának 15 férfi tagja nagyapától unokáig tisztában van azzal, hogy minden pillanatban elérhetik valamelyiküket a meggyilkoltak fivéreinek golyói. Házukat ezért magas betonlapokból álló lőrészekkel ellátott kerítéssel vették körül, s ponyvakkal is takarták, hogy senki ne láthasson be még az udvarba sem. Idegent nem engednek magukhoz, a gyermeket orvoshoz nem viszik, a mezőre csak az asszonyok merészkedik, akiket nem érhet a hosszú. Az áldozatok egyik fivére pedig köztudottan készül a bosszúra, mert egyébként az egész falu kinevetné.

A házassággal kapcsolatban Európa különböző népeinél ugyancsak változatos szokások élnek. Ilyen pl. a *jegyber* (móring, Morgengabe), amelyet a férj a házasság megkötése és teljesítése esetére ígér a feleség részére. Ezt sokszor szerződésben kötik ki, más helyen csak második házasság esetén szokásos. Előfordul, hogy kölcsönösen kötnek ki jegyért egymás javára. Akkor válik esedékessé, ha a házasság gyermektelen marad és a férj vagy feleség meghal. Sokfajta szokást jegyeztek fel a *hozománnyal* kapcsolatban, amit a nő hoz a házasságba az együttélés megkönnyítése érdekében. Sok vitát váltott ki a magyar bírói gyakorlatban is a nászajándék megítélése, tehát azoknak az ingóságoknak a sorsa, amelyeket valamelyik házastárs az eljegyzés jeléül, vagy a házasságkötés alkalmával kap a másik házastárstól, rokonaitól vagy ismerőseitől. A probléma az, hogy ezt külön vagyonnak vagy közös vagyonnak kell-e tekinteni; erre nézve pedig általában a helyi jogi szokást veszik irányadónak.

Különböző jelekből arra lehet következtetni, hogy a *nagycsalád*, mint

vagyon- és gazdálkodási közösség a Balkánon, Közép-Európában, Svájcban, Spanyolországban a Pireneusok vidékén, Norvégia nyugati részén a gazdasági változások ellenére sok helyen még fennmaradt. A nagycsalád, amely a családfő férfi vezetése mellett a leszármazók és felmenők 3—4 generációját is munkaközösségbe fogta össze, rendszerint közös házban lakott, közös vagyonban gazdálkodott és tevékenységét szigorú munkamegosztási szabályok szerint végezte. A hasznot részben a közös fejlesztésre fordították, részben belső törvények szerint a kiscsaládok osztották meg maguk között. Nem volt ritka, hogy a kiscsaládok magánvagyonot is szereztek maguknak.

A községen belül a *közös jószágtartásra* nézve Európa szinte valamennyi népénél gazdag szokásjogi anyag került összegyűjtésre. A jószágtartó közösségek rendszerint úgy jöttek létre, hogy a társult gazdák legelőt béreltek, pásztorokat fogadtak, a jószág elszállásolására és a tej feldolgozására berendezéseket, eszközöket vásároltak. A gazdák a felmerült költségeket és a tejet vagy sajtot — ez utóbbiakat általában naponta — a felhajtott jószágok arányában osztották meg egymás között. A svájci Alpokban a legelő használatára a mértékegység az ún. tehénjog, amely szinte személyes tulajdont jelent; ez örökölhető, eladható, átruházható jogosultság. Különös szabályok találhatók az ír falvak legelőközösségeire nézve. Romániában minden évben újraalakítják a tejgazdaságokat és a tavaszi első fejés eredménye határozza meg, hogy a gazdasági évben melyik gazda mennyi sajtot kap.

Az *öröklési szokások* is nagy változatosságot mutatnak, noha a törvényi öröklés alapelve a természetbeni egyenlő osztály. Két jogi szokás a parasztságnál még ma is rendszerint megfigyelhető. Az egyik szerint a családon belül az egyik fiúnak kiváltságos helyzetet biztosítanak, a másik rovására. Ez vagy a legfiatalabb vagy a legöregebb fiú, pl. a magyaroknál az előbbi, a németeknél pedig az utóbbi, de a szokás feltalálható napjainkban a Pireneusokban, Korzika szigetén is és sok helyen más középeurópai népénél. A másik domináló szokás a lányok megrövidítése az öröklésnél, akik általában csak kiházasztást kapnak, olyan indoklással, hogy úgyis hamar elkerülnek a háztól, tehát nem játszanak tovább szerepet a vagyon gyarapításában. Aki távol van a családtól, az általában mindenfelé kevesebbet kap, akár tanulás, iparűzés vagy egyéb ennek az oka, mert azt tartják, hogy „aki távol van, az nem testvér”. A megrövidítés eszköze a végrendelet, vagy ingóságoknál a kiváltságos gyermek részére való közvetlen átadás.

A *kereskedelem* gyorsan változó igényeihez mérten a polgári jog fejlődése sok államban lassúbb és ez ugyancsak vezethet jogi szokások kialakulásához és követéséhez. A lehetőséget erre a szerződési szabadság elve teremti meg, tehát a felek a kereskedelmi szerződésekbe olyan feltételeket vehetnek fel, amilyeneket a legjobbaknak találnak saját érdekeik szempontjából. Ezek törvénytől szabályokká válnak, amelyek a kereskedelmi ügyfelek akaratából folynak a szárazföldi, a vízi szállításoknál,

valamint az ügynöki és a képviseleti szerződéseknél. A fejlett kapitalista államokban (pl. Franciaország) a kereskedelmi kamarák rendszerint összegyűjtik ezeket a *konvencionális szabályokat*, valamint az ún. *usance-okat*, amelyek sokszor a szerződések helyi interpretálásának is az eszközei. Természetesen a nemzetközi kereskedelemben is érvényesülnek szokások, de a jog forrásaivá ezek csak olyan országokban válhatnak, amelyekben a felföldi jog a szokást, mint a jog formális forrását elismeri.

Az áttekintést a különböző európai népek viszonylatában az irodalom gazdag forrásai alapján még folytathatnánk. Mindez meggyőzhet bennünket, hogy a századeleji jogászok már említett jóslata nem vált be, mert a jogi szokások minden európai népnél ma is élnek a belső életviszonyok által meghatározott körben és intenzitással, de természetesen szerepük jóval kisebb, mint a történeti korszakokban volt, vagy mint most is érvényesülnek pl. a gyarmati vagy a kevésbé fejlett országokban.

Ha azt vizsgáljuk, hogy mi a forrása az emberi magatartásokat ma is befolyásolható jogi népszokásoknak, nagyon érdekes eredményekre jutunk.

Elsősorban megfigyelhető a történelmi hagyományok továbbélése, részben azonos csoportokon belül egyik generációról a másikra, részben úgy, hogy valamely felsőbb osztály szokását alsóbb osztály veszi át (gesunkenes Kulturgut).

Európa népeinél a legutóbbi időkben is különböző társadalomtörténeti fokokról származó jogszokások léteznek. Az ősi emberi foglalkozások közül a gyűjtögetés emlékét idézik a foglalójegyek és a velük kapcsolatos jogi szokások, amelyek élő emlékeit A. F. VIRTANEN a finn-ugor népeknél feltárta.

A *jog mágia* körébe tartozik pl. a román „sânger”, a föld négy sarkába ütött véres fakaró Vrancea környékén, amivel H. H. STAHL szerint megvédi idegenektől a földet. Ahogy K. OSTBERG, az ónorvég kezdetleges bálnafogást, a kifogott bálna különböző testrészeinek a megosztására évezredek óta kialakult és alkalmazott szokást leírja, vagy ahogy Albániában a régi nemzetiségi szervezet belső működésére érvényesült szokások a családok életében csökevényként továbbélnek, nehéz elvonatkoztatni magunkat a feudalizmus előtti koroktól. A vándorló cigányoknál és a Balkán egyes primitív, transzhumáló pásztornépeinél is mintha több évszázad óta megállt volna az idő kereke, mert egyik generáció a másikra szinte változatlan tartalommal, szokásmaggal hagyományoz át társadalmi magatartási szabályokat személyi és vagyoni kérdésekben.

A korai és a késői feudalizmus emlékei még inkább fellelhetők az európai jogi néprajz felgyűjtött anyagában. Ezek többnyire a földhöz, a földhasználathoz, a föld fogalmához, örökléséhez fűződnek, továbbá a családhoz. Problematiszus lenne valamely történeti korhoz kapcsolni a nagycsaládot, a házközösséget (zadruga), de változatos formáiknak azt a magját, amelyben a XIX. század végétől tanulmányozható volt, már

kétségtelenül a feudalizmus alakította ki. Ugyancsak a feudalizmus különböző elemei szövik át a község belső szervezetét, a közös feladatok megoldására létrejövő számtalan gazdasági, kulturális és szociális intézményt (pl. a bíróság, a közös jószágtartás, a közös tűzvédelem, a közös temetkezés, stb.), mint a kisebb-nagyobb népi csoportok autochton szerveit, amelyeket főleg a németek és a svájciak vizsgáltattak. A kapitalizmus időszakából többek között a kereskedelmi szokások (vásári gyakorlat, *usance*) kerültek a jogi néprajz tárgykörébe. A szocializmus viszonyairól egyelőre nem lehet ebből a szempontból képet alkotni, de úgy tűnik, hogy még az állami szervek belső együttműködésében is szerephez jutnak a „szokásszerűség” tendenciái, az áruforgalmi viszonyokban pedig a kereskedelmi szokások érvényesülnek.

A társadalomtörténeti fejlődés mellett a jog ágazati szempontjából is értékelhetjük anyagunkat. A feltárt szokások főleg a magánjog területére osztályozhatók, tehát a személyi jogot, a tulajdonjogot, a kötelmi jogot (ezen belül a kereskedelmi jogot), az öröklési jogot, a családjogot és a házassági vagyongjogot érintik. Már kevésbé gazdag a közigazgatási jog és a büntetőjog területére tartozó szokásanyag.

A felkutatott jogszokások és jogi hagyományok rendkívül változatosága az etnikai és vallási okokon túlmenően az Európán, valamint az egyes államokon (népeken) belüli egyenlőtlen gazdasági és társadalmi fejlődés egyenes következménye. Levonható az a tanulság, hogy egyetlen nép sincs jogi szokások nélkül. Ez a körülmény változatos kutatási területet biztosít a jövőben még olyan országokban is, amelyekben a jogi kultúra viszonylag magas fokon áll. A jogi néprajz részére a kutatási lehetőség Európa valamennyi országában a jövőre nézve is adva van, bármilyen típusú jogrend uralkodik is benne.

Az irodalmi anyagban a kutatás elnevezésére többféle megoldással találkozunk, attól függően, hogy tárgykörét milyen más tudományokkal hozták kapcsolatba. A franciáknál a néprajzi és a szociológiai jellegű kutatók egyaránt a *folklore juridique* kifejezést használják. Az olaszoknál többféle elnevezéssel találkozunk: *folklore giuridico*, *folkloristica giuridica*, *etnologia giuridica* (főleg jogászok részéről). A németek történeti érdeklődése szerint egyesek a *rechtsgeschichtliche Volkskunde*, vagy *Rechtsarchäologie*, A. H. Post nyomán az *ethnographische Jurisprudenz*, vagy J. Kohler alapján az *ethnologische Rechtsforschung* kifejezést használják, de mindjobban előtérbe kerül a néprajzosok terminológiájaként a *rechtliche Volkskunde* kifejezés. A hollandok a *juridieke folklore*, a lett kutatók a *juridiska folklor*a, a lengyelek az *etnografia prawn*a, a csehek a *právní etnografie* és a *právní lidoveda* megjelölés mellett foglaltak állást. A magyaroknál is általában a jogi néprajz, a jogi népszokáskutatás, népi jogkutatás, népi jogélet kutatás a megnevezése kutatási águnknak, míg Svédországban és Angliában *legal anthropology*-val találkozunk.

Az európai kutatók egy része a jogi néprajzot, illetve azt a tevékenységet, amelyet ezen a néven művelnek, a néprajz ágának, mások a jogtörténet segédtudományának, ismét mások az összehasonlító jogtudomány vagy a szociológia részének tekintik.

Az eredményekhez annak megemlítése is hozzátartozik, hogy a jogi néprajz közös művelésére is történtek már kezdeményezések. Ilyennek tekinthetjük többek között az Académie Internationale de Droit Comparé 1932. évi hágai kongresszusának azt a határozatát, amely a primitív népek írott és szokásjoga mellett feladatául tűzte ki Európa országai népi jogi szokásainak és jogifolklorjának a kutatását. A csehszlovák R. Horna 1952-ben ilyen célból cseh, lengyel és szlovák jogászok kongresszusát javasolta. A Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques VII. (1964) moszkvai tanácskozásain központi témaként szerepelt a szokásjognak, mint a törvényalkotás forrásának a közös kutatása.

A történelmi hagyományok mellett a *kodifikáció*, a könyvekbe lefektetett jog fejletlensége is nyit meg csatornákat a jogi szokás számára. A jogszabály és a joggyakorlatban jelentkező élő jog elválása, elkülönülése a jogszociológia legjellegzetesebb problémája, aminek a vizsgálatára valamennyi országban már történtek kezdeményezések. 1953 óta pl. már a Szovjetunióban is figyelemmel vannak a társadalmi jelenségek jogi oldalára, tehát azt is vizsgálat tárgyává teszik, hogy a törvények hogyan mennek át az életbe. Az új társadalmi struktúrában a nép jogi kultúrájának a törvényi követelményként meghatározott szabályokkal való összehasonlítása azért volt fontos a szovjet állam számára, mert területén különböző műveltségi fokon és vallási meggyőződésben levő nemzetiségek is élnek. Pl. egyes kaukázusi népek szokásjoga még sokáig elismerte a többnejűséget, a nők jogfosztott állapotát, a családi megtorlás igazságosságát. Emiatt egyes helyeken jog és szokásjog között naponta került összeütközésre sor.

A helyi szokás érvényesülését a törvénnyel szemben sok helyen a bírói gyakorlat is kénytelen elismerni. Pl. a magyar Legfelsőbb Bíróság abban a kérdésben, hogy a fiatal pár részére a házasságkötés napján a rokonság részéről adott ajándék a férfi vagy az újasszony tulajdonát képezi-e, sokáig a helyi szokás domináló szerepét tartotta irányadónak. Ez ugyanis az ország területén belül helyileg is változó volt, mert ismertek voltak olyan megoldások, hogy amit a férj családja adott, az a férfié, amit a nőé adott, az pedig az övé volt, vagy minden közösbe került, de nagyon sok helyen mindezzel szemben azt tartották igazságosnak, hogy ezek az ajándékok mind a nő tulajdonába kerüljenek.

Franciaországban a falusi szokást — R. Maunier szerint — mint a jog helyettesítőjét, vagy interpretálóját, megvilágítóját ismerik el, törvény hiányában azonban kiegészítő szerepet biztosítanak neki. Maunier nagyon szellemesen jegyezte meg, hogy a jogi szokások nélkül „a jogi

professorok joga a levegőben lógna". Ez a megjegyzés többé-kevésbé valamennyi európai jogra érvényesnek tekinthető.

Az Európában élő népeknek nemcsak a nyelve, viselete, díszítő művészete, folklórja mutat rendkívül színes, változatos, gazdag és gyönyörködtető képet, hanem jogi szokásaik is, tehát azok a szabályok, amelyek a kisebb közösségeken belül jogi tudatukat, magatartásukat befolyásolják. Tudományos feldolgozásuk is megindult Európa szinte valamennyi országában.

E hatalmas munkához a jogi néprajz művelőinek, a jogtörténészeknek és a jogszociológusoknak közös együttműködése szükséges.

Irodalom

O. BRANKOVIĆ: A vérbosszú rabjai. Ilustrovana politika. 1970. 626. sz.

E. KÜNSSBERG: Rechtliche Volkskunde. Halle, 1936.

F. MAROI: Costumanze giuridiche popolari. Roma, 1925.

J. MORVAY: Asszonyok a nagycsaládban. Budapest, 1956.

K. OSTEBRG: Norsk Bonderet. Oslo, 1914—1936.

E. TÁRKÁNY—SZÜCS: Results and Task of Legal Ethnology in Europe. In: Ethnologia Europaea. Paris, 1967, 3.

R. VULCANESCU: Etnologie juridica. Bucurest, 1970.

Rezime

Živi pravni običaji u Evropi

Krajem prošloga i početkom našega veka najugledniji evropski pravni stručnjaci su smatrali, da u dvadesetom veku razvijeni pravni sistemi sačiniti takvu kompletnu celinu, koji će odnositi na sve probleme svakodnevnog života. Međutim, ova predviđanja pravnika nisu se ostvarila ni u sedamdesetim godinama našega veka, svedoci smo i danas kontinuiteta drevnih pravnih običaja, pravna etnografija i dan danas ima široke mogućnosti za prikupljanje folklornog blaga takve vrste.

Autor teksta analizira pravne običaje zajedničkog rada u seoskim sredinama, a naročito ističe krvnu osvetu, koja i dan danas nezaobilazna stvarnost u nekim sredinama Evrope. Problemi vlasništva i nasledstva i u našim danima se ponegde rešavaju u duhu drevnih pravnih običaja, koji su zadržali i konzervirali mnoge elemente patrijarhalnog društva, nekad iz prvobitne zajednice.

Pravni sistemi nekih sredina čak i u međunarodnim trgovinskim aranžmanima uzimaju u obzir pravne običaje, prema tome autor konstatuje, da paralelno sa pisanim pravom i dalje egzistira pravni folklor.

Živi pravni običaji su konzervirali razne slojeve iz raznih perioda društvenog razvoja, nedavno je i poligamija bila važeći običaj kod nekih naroda u Evropi. A kad je i pravna magija poznata kod nekih naroda na Balkanu, onda i pri kraju dvadesetog veka ima još puno posla za istraživače pravne etnologije.

Summary

Living judicial customs in Europe

At the end of the previous and the beginning of this century the leading judicial experts were holding the view that in the 20th century the fully developed judicial systems would result in such a perfect administration of justice that would cover all the problems of our daily life. However these anticipations of the lawyers have not come true, not even in this decade of the present century, we can still witness the continuation of the ancient common laws and customs, the judicial ethnography has still got a far ranging possibility of collecting such folk treasures.

The author of the article is analysing the ruling customs of collective work in rural communities. He is pointing out the blood vengeance, which has been and is still an unavoidable reality in certain parts of Europe. The questions of ownership and heritage are still, somewhere, being solved in the spirit ancient judicial customs, which have kept and preserved many elements of the patriarchal community and sometimes of the tribal alliances.

The legislations of certain communities even in their foreign trade arrangements are taking into account the legal customs, as it is, the author concludes that along with the written system of law there still exists a judicial folklore.

The living legal habits have made possible the survival of different orders of people at different stages of social development. Not a long time ago polygamy was also a ruling habit with some peoples on the Balkans. Then again when magic is still used in judicial procedures by some Balkan peoples, then there is still, at the end of the 20th century, a great deal of work left for the researchers in the field of judicial ethnography.

Az Egységes
Népfelszabadító Front
harmincadik évfordulója

AZ ANTIFASISZTA PROLETÁR EGYSÉGFRONT TAKTIKÁJÁNAK ALKALMAZÁSA AZ 1935. ÉVI VAJDASÁGI SZTRÁJKMOZGALMAKBAN

Az 1929-től 1935-ig terjedő hatéves időszakban a vajdasági munkásosztálynak nem volt lehetősége védekezni helyzetének állandó rosszabbodása ellen. A január 6-i diktatúra a legkegyetlenebb módszereket alkalmazta a sztrájkmozgalmak ellen. A vezetőség nélkül maradt kommunista párt szektás módon bojkottálta a legális szakszervezeteket, a szakszervezeti vezetők pedig a munkásellenállás hiábavalóságának elméletét vallották a válság idején. A fenti okok miatt éppen akkor került sor a munkásellenállás lanyhulására, amikor a körülmények hatására éppen erősödnie kellett volna, nem pedig gyengülnie. Ez a lanyhulás világosan látszik az alábbi táblázatból is, amely az 1921-től 1935-ig terjedő időszakban szervezett sztrájkokat tünteti fel.

Év	Sztrájkoló vállalatok száma	Sztrájkoló munkások száma
1921	74	17 947
1922	220	40 477
1923	726	18 193
1924	60	7 357
1925	59	10 225
1926	66	15 697
1927	91	8 536
1928	44	5 618
1929	13	2 446
1930	16	4 879
1931	5	346
1932	7	1 370

A sztrájkhullám 1922-ben volt a legerősebb. Ebben az évben több mint 40 000 munkás szüntette be a munkát. A gazdasági válság három évében mindössze 6600 munkás sztrájkolt, vagyis hatszor kevesebb, mint 1922-ben. Ezeknek a tényeknek alapján nem túlozunk, ha megállapítjuk, hogy a munkásosztály a válság idején kizsákmányolói kénye-kedvének volt kiszolgáltatva. Éppen ezért vált lehetővé, hogy a tőkések a gazdasági válság terheinek java részét a munkásokra hárítsák, hogy a béreket mélyen a létfenntartási minimum alá csökkentsék és a szociális törvényhozás munkáját szüneteltessék.

A munkabérek csökkenése a válság idején

Ha kiindulópontnak az 1930-as évet vesszük — ebben az évben 27,76 dinár volt a szavatolt napibér —, akkor ehhez az összeghez képest a munkabér százalékban kifejezett csökkenése a következő:

1930	27,76	—
1931	26,19	5%
1932	24,53	15%
1933	23,22	16%
1934	22,24	19%
1935	21,65	22%

Az említett időszakban ugyan egyes termékek ára csökkent, ám a munkabércsökkenés sokkal nagyobb méretű volt az árcsökkenésnél. Hogy a jugoszláv munkásosztály szempontjából mindez hová vezetett, azt igen meggyőzően bizonyította a rosszhírű Dragiša Cvetković, akiről egyáltalán nem állítható, hogy álláspontja ellentétes volt a kapitalistákéval. Az 1935. és 1936. évi országos sztrájkok hatására ugyanis kénytelen volt megállapítani az országgyűlés pénzügyi bizottságában, hogy a munkások és a tőkések jövedelme között akkora az aránytalanság, hogy azt semmivel nem lehet igazolni. „Kétségbeejtően nyomorúságos bért adnak az embereknek” — mondta Cvetković —, s arra hivatkozott, hogy a biztosítónál nyilvántartott 651 649 munkás közül 330 452 napibére 20 dinár, 86 500 munkásé pedig 8 dinár. Miután megállapította, hogy a számítások szerint egy nőtlen munkásnak legkevesebb 630 dinárra van szüksége ahhoz, hogy megéljen, egy négytagú családnak pedig 1500 dinárra, Cvetković a következőket mondta: „Amint látják, uraim, egy hatalmas munkástömeg — 330 000 ember — 20 dináros átlagos napibérért dolgozik; ha tehát 21—25 munkanapot számítunk havonként, ezeknek a munkásoknak a keresete — levonva belőle a járulékokat — kb. 350—390 dinár. Kérdem Önöket, uraim, s azt hiszem ebben mindannyian egyetértünk, megélhet-e egy család, egy ember a mai körülmények között ilyen nyo-

morúságos kis keresetből, s elvárhatjuk-e ezektől az emberektől, hogy békésen szemléljék a nálunk uralkodó viszonyokat, s vajon ezekben az emberekben okkal növekszik-e állandóan a gyűlölet mindazokkal szemben, akiknek több van, s alakul ki bennük a lehetséges zavargások feltetele?”

Az Újvidéki Munkáskamara 1935 októberében megtartott rendes közgyűlésén a munkások napibérének kérdésében a következő határozat született:

1. Megállapíthattuk, hogy noha a munkások és alkalmazottak fizetése már régóta kevesebb, a létminimumnál továbbra is csökken.

A csökkenés kerekén egymilliárd dinárra rúg évente az 1930. évi helyzethez képest, s a fizetések valójában csökkennek az utóbbi idők árdrágulása következtében is.

2. A bér munkások és alkalmazottak azért olyan helyzetbe kerültek, hogy legelemibb szükségleteiket sem tudják kielégíteni: egyre jelentéktelenebb fogyasztókká válnak. Ez tovább mélyíti a gazdasági válságot, növeli a munkanélküliséget és a szegény néprétegeket a degenerációba taszítja.

Az alacsony napibéreknél sokkal inkább fenyegette a jugoszláv munkásokat a munkanélküliség veszélye. A Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottsága 1936. évi áprilisi plenumának a „JKP feladatairól és az ország helyzetéről” szóló határozata megállapítja, hogy a munkanélküliek száma Jugoszláviában elérte a 400 000-t, s ez a szám a családtagokat is számítva Jugoszlávia összlakosságának egytizede.

Lemaradás a szociális törvényhozás terén

A munkásság ellenállásának lanyhulása alkalmat adott a hatalom birtokosainak arra, hogy a válság idején megszakítsák szociális törvényhozó tevékenységüket. A jugoszláv gyáriparosok testülete képviselőinek, akik látogatást tettek a szociálpolitika miniszterénél, azt mondták, hogy a miniszter nagyobb jelentőséget tulajdonít a politikai törvények meghozatalának, mint a szociális törvényekének, főként azért, mert az országban szociális szempontból nyugalom tapasztalható. A testület bizalmas jellegű iratában, amelyben tagjait értesítette a miniszternél tett látogatás eredményéről, a következők olvashatók: „A munkaadók és munkások közötti viszony többnyire jó, mivel közös problémával kell megküzdeniük: a válsággal. A szociális törvény megalkotásával a mostani jó viszony csak romlana. Éppen ezért a miniszter úr azon a véleményen van, hogy egyelőre mellőzi a nyugdíjbiztosítás kérdését, sőt mi több, a munkanélküliség esetén történő biztosítás kérdését is... a miniszter úr hasonlóképpen mellőzni kívánja a lakástörvényt is...”

Amikor tehát a munkások bérét a létminimumhoz szükséges határ alá süllyesztették, amikor Jugoszlávia lakosságának egytizede rendes jöve-

delem nélkül maradt, amikor a nyomorúságos munkabérek 25 százalékát a lakbér emésztette fel, a régi Jugoszlávia szociálpolitikai minisztere nem látta szükségesnek a szociálpolitikai törvények megalkotását.

Igen jellemző a viszonyokra, a tőkések felfogására és álláspontjára a szociális háború előestéjén a minimális munkabérekéről szóló törvény javaslatának sorsa. A munkabérek hirtelen csökkentése és az elkeseredés, amely fokozatosan és aggasztó méretekben gyülemlett fel a munkásokban, a hatalom birtokosainak egy részét arra készítette, hogy félmegoldásokkal hosszabbítsák meg az osztálynyugalom állapotát. Törvényhozó körökben úgy tartották, hogy a minimális munkabérről szóló törvényjavaslat körüli hosszú vitákkal érik el legalkalmasabban a fenti célt. 1934. december 4-én összehívták Belgrádban a jugoszláv gyáriparosok képviselőit, hogy zajos bejelentés után megtárgyalják a kormány törvényjavaslatát. Az értekezlet jegyzőkönyvéből kitűnik, hogy a gyártulajdonosok nagy többsége határozottan ellenezte még a gondolatát is a munkásság teljesen szabad kizsákmányolása megszüntetésének. A ljubljanai Kereskedelmi Iparkamara képviselője kijelentette:

„Elvben minden kamarának elleneznie kell azt a kísérletet, mivel egy ilyen törvény megnehezítené a munkaadók helyzetét.” Ilyen negatív álláspontot foglalt el a belgrádi kamara képviselője is, az újvidéki kereskedelmi és Iparkamara képviselője pedig többek között ezt mondta: „Országunkra ez az új törvény nagy bajt hozna”.

A JKP Központi Bizottságának sajtóorgánuma, a *Proleter* a következő álláspontot foglalta el a minimális munkabérekéről szóló törvényért folyó harcban: „A munkások garantált minimális munkabérről szóló törvény meghozatalának gondolata a munkaadók között született meg, a reformista vezetők pedig csak elfogadták a tőkések gondolatát. A munkaadók egy része csak azért nyilatkozik a törvény mellett, hogy fennmaradjon, és biztosítva érezze magát olyan vállalatok konkurrenciája ellen, amelyek munkaerőként főként koldusbotra jutott parasztokat használnak fel, akiket sokkal rosszabbul fizetnek, mint a városi munkásokat. A reformisták azért támogatják a törvény meghozatalát, mert a munkásosztály erősödő harcát az ilyen törvényért folyamodványok és kérvények útjára szeretnék terelni. A kapitalista államhatalom képviselőinek és birtokosainak egy része azért nyilatkozik egy ilyen törvény mellett, mert éppen ennek a törvénynek a segítségével szeretné maga számára biztosítani a közvetítő jogát a munkások és munkaadók közti vitákban, ilymódon megakadályozni és lehetetlenné tenni a sztrájkokat meg az osztályharcot. A munkaadók és reformista vezetők igyekezetével szemben a kommunistáknak össze kell fogniuk, fel kell készülniük a munkabérek csökkentése elleni és a bérek növeléséért folytatandó küzdelemre; harcolniuk kell minden vállalatban és szakmában a kollektív szerződések megkötéséért stb. S mindehhez rögtön hozzá kell kezdeni, nem várva szemmiféle törvényre. Nem szabad beleegyezni a harc halogatásába egy munkabérekéről szóló bizonytalan törvény reményében.

Ez az álláspont nem azt jelenti, hogy a kommunisták ellenzik azt az igyekezetet, hogy a burzsoá állam a munkások kiharcolt sikereit — például a munkabérek felemelését — törvényeiben ugyancsak elismerje. Konkrétan ez annyit jelent, hogy a kommunistáknak és a többi osztálytudatos munkásnak harcolnia kell az olyan illúziók ellen, hogy a munkásság helyzetét valamiféle törvénnyel jobbítani lehet. Csak a munkástömegek harca javíthat a helyzeten. A munkásság érdekeit védő törvények sohasem lehetnek következményei a kizsákmányolók valamiféle jóindulatának: A burzsoáziát a tömegek harcával kell munkástörvények megalkotására és alkalmazására kényszeríteni.”

A Kommunista Párt új szakszervezeti taktikája

A január 6-i diktatúra betiltotta a haladó osztályharcos szakszervezeteket, köztük a független szakszervezeteket is, amelyek keretében sikeresen tevékenykedett a Jugoszláv Kommunista Párt. Legális tevékenységi jogot csak a reformista szakszervezetek kaptak. A JKP vezetősége, Mavrakkal és Gorkićtyal az élén bojkottálta ezeket a szakszervezeteket. Ez téves lépés volt, mert ezáltal a kommunisták saját magukat fosztották meg attól a lehetőségtől, hogy legális körülmények között tevékenykedjenek. Ehelyett a párt kitartóan arra törekedett, hogy illegális forradalmi szakszervezeteket hozzon létre. Ezt a taktikát J. Cazi a következőképpen értékelte: „A trojka szervezési elve, amelynek piramis formájában kellett volna tovább fejlődnie, az akkori vezetőség szektás szemléletét és tehetetlenségét mutatja: a szakszervezeti munkának nem tudott tömegbázist teremteni. Amikor a diktatúra 1929 és 1932 között szétzúzta a pártszervezetet, megsemmisültek az illegális forradalmi szakszervezetek is.” E téves taktikával a párt 1934 végén Ljubljánában megtartott IV. országos értekezlete számolt le. A pártvezetésben bekövetkezett törésre nem véletlenül került sor. „Az elméletileg képzett káderek, főleg Josip Broz kiszabadulása a börtönből (1934 márciusában) fölbecsülhetetlen volt a JKP megújítása és fejlődése szempontjából.”

A negyedik országos értekezlet az országban uralkodó helyzetet elemezve megállapította, hogy a reformista szakszervezetek két részre szakadtak. „Az ORS vezetői nyíltan szövetkeznek a fasisztákkal. Az URS keretein belül két szárny harcol egymás ellen: Pavičević, Belić, Sedej és mások az egyik oldalon, Topalović, Krekić, Petejan, Uratnik és mások a másik oldalon. Az utóbbiak egyre nyíltabban közelednek a fasisztákhoz. A reformisták e két ága mellett léteznek formálisan független (nyomdász, bankár és különböző szakmai szakszervezetek), klerikális és fasiszta szakszervezetek, amelyekben kisszámú kommunista, de jelentős számú forradalmi hangulatú munkás is van.” Habár Jugoszlávia bér munkásságának mintegy 90 százaléka nem volt tagja ezeknek a szakszervezeteknek, mégsem vonható le az a következtetés, hogy a reformista szakszervezetek

jelentősége csekély volt. Ezt az országos értekezleten is hangsúlyozták, ahol konstatálták, hogy ezek a szakszervezetek a sztrájkok alkalmazásával megmozgatják „az illető vállalat összes vagy majdnem összes munkását.” Miután közlik, hogy a legális szakszervezetek közepes és alacsony rangú kádereiben növekszik az elégedetlenség a vezetőség politikájával szemben, az országos értekezlet pártdokumentuma kimondja a következőket: „Ahol mi jól alkalmazzuk az egységfront taktikáját, megvalósul az akcióegység, függetlenül a vezetők ellentétes álláspontjától... Ezért mi azt valljuk: szükség van a munka tágabb hatáskörére, tágabb szervezési formákra; jobban legalizálni kell a munkát az RSO tömegmozgalmának kiszélesítése érdekében a szakszervezetek és a tagság megnyerése szempontjából.”

Alapos vita után kialakították az új startégiát és taktikát is. Csak azokat a részeket idézzük belőle, amelyek föltétlenül szükségesek a későbbi elemzések megértéséhez:

1. A Párt és az RSO erejét a munkásosztály mindennapi harcának szervezésére és vezetésére kell összpontosítanunk, és tovább kell fejlesztenünk a szakszervezetekben folyó forradalmi munkát.

2. A mindennapi harc akcióegységének megteremtését a vállalatokban, a helységekből és a körzetekben kell elkezdenünk. A harc kezdetén csak azokat a követeléseket kell hangsúlyoznunk, amelyek elfogadhatóak a reformista szakszervezetek alacsony és közepes szintű aktívái számára is, tekintetbe véve, hogy a legfontosabb feladat a harc és harcon belüli munkásegység.

3. Ugyanakkora reformista, klerikális és más vezetők elé kell tárni az egész front akcióegységének érdekében kialakított platformunkat, az alacsonyabb szintű szervezetekben és a tömegek között pedig határozott harcot kell folytatnunk a javaslat elfogadásáért. Az akcióegység megteremtése érdekében be kell szüntetnünk a támadásokat az olyan szervezetek és vezetők ellen, akik lojálisan részt vesznek a mozgalomban, velük együtt pedig ki kell éleznünk a harcot azok ellen, akik nem hívei az akcióegységnek.

4. A közös akciók végrehajtását össze kell kapcsolnunk a szakszervezeti mozgalom osztályalapon történő egyesítésével, s a közös akciók alapján javasolnunk kell a párhuzamos helyi és körzeti szervezeteknek az egyesülést. Az egyesítés végrehajtásakor ne várjunk a központi szervek egyesülésére; az alacsonyabb szintű szervezetekből kell küldenünk a központi szerveknek a javaslatokat, s presszió alkalmazásával kell őket megegyezésre, valamint arányos számú képviselővel egyesülési kongresszusra kényszerítenünk. Ilyen alapon kell megteremtenünk a legális egységmozgalom feltételeit minden szakszervezetben.

5. A szervezetlen munkásság beszerzése az akcióegységért folyó harc és a szakszervezeti mozgalom egyesítésének egyik legfontosabb feladata. A mozgalom és a sztrájkok alapján a munkástömegeket be kell vonnunk azokba a szervezetekbe, amelyek a szakszervezeti egység jelszavával részt vesznek a közös megmozdulásokban.

6. Munkánk, befolyásunk növelése, osztályharcos szakszervezeti politikáért folyó harcunk és a tagság tömegének bizalma alapján harcolnunk kell minden választási funkcióért a szakszervezetekben és a munkásintézményekben. Nemcsak az ellenőrzés és a reformista mesterkedések leleplezése miatt van szükség az egyes funkciók megszerzésére, hanem a vezetés átvételéért, és azért, hogy e szervezeteket az osztályharc szerveivé tegyük.

1935 márciusában a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottsága újra elemezte az antifasiszta szakszervezeti egységfront kialakításának szükségességét, s többek között a következőket bízta a tagságra:

„Az antifasiszta népfront tevékenységének magában kell foglalnia a városi és falusi szociális rétegek gazdasági harcának összes formái mellett a tüntetések lehetséges formáit is. Alkalmazni kell a legenyhébb demonstrációs formákat (delegációkat kell meneszteni a közigazgatási szervekhez; petíciós kampányt kell indítani; memorandumokat kell benyújtani, amelyeket aláírásgyűjtés előz meg); utcai tüntetéseket kell szervezni, parasztmeneteléseket a városokba; véghez kell vinni a demokratikus jogok önhatalmú megvalósítását az összes sztrájkformák alkalmazásával (kisiparosok, fogatosok és kiskereskedők sztrájkjai), valamint élni kell a politikai tömegsztrájkok lehetőségével. A megmozdulások támogatására meg kell nyerni a munkáslakosság minden rétegét.”

A hat évig tartó szociális nyugalom és a hatalmas sztrájkhullám megindulása előtt a JKP így jelölte meg feladatait: Az eredmények hamar megmutatkoztak. Mindenekelőtt megállt a szervezett munkásság taglétszámának 1934-ig tartó állandó csökkenése, s helyette növekedett a szervezett munkások száma. Jól mutatja ezt az URSSJ-nek, a legerősebb reformista szakszervezetnek 1931 és 1937 között készült kimutatása is. Újvidékre vonatkozóan az URSSJ kongresszus előtti kimutatásában a következő adatok találhatók:

Év	Fémipari munkások	Gazdasági alkalmazottak	Közlekedési és szállítási munkások	Dohányipari munkások	Építőipari munkások	Bőriipari munkások	Textil- és szabóipari munkások	Élelmiszeripari munkások
1931	245	174	95	4	188	8	118	158
1932	118	187	172	23	206	38	132	127
1933	116	198	115	8	143	68	253	63
1934	194	322	54	35	241	44	120	41
1935	207	300	44	12	327	57	150	117
1936	151	372	30	63	841	232	328	299

Év	Ácsok	Szállodai- és háziszemélyzet	Mezőgazdasági munkások	Kisipari dolgozók	Az URSSJ taglétszáma az összes ágazatban
1931	—	40	3758	—	4788
1932	20	40	2380	33	3476
1933	10	40	1324	78	2416
1934	17	61	520	64	1712
1935	263	77	442	99	2273
1936	538	155	2729	334	6638

Az új pártpolitikának másik fontos következménye az új sztrájkhullám volt, amely erősebb volt az előzőeknél.

A vajdasági sztrájkok jellege és politikai háttere

Az osztályharc felújulása, a bérharcok és a sztrájkösszetűzések egyre gyakoribbá válása nyugtalanságot keltett a vajdasági gyáriparosok körében, és sok kellemetlenséget hozott nekik. Az új helyzet „ürügyet szolgáltatott a Gyáriparosok Egyesületének, mint a munkaadók szervezetének arra, hogy alaposabban érdeklődjön e mozgalmak okai és iránya iránt. A szervezet megállapíthatta, hogy a munkaadók nem szolgáltatottak sem formális sem pedig valós okokat, mivel a munkafeltételek nem rosszabbodtak, s a munkabérek sem csökkentek. Arra lehetne inkább utalni, hogy az okok vállalatokon kívüli eredetűek, kívülről kerülnek a munkásság közé. Az új helyzetben döntő szerepe volt a kollektív szerződések követelésének, amelyekben mindig a következő lényeges és jellemző feltételek voltak: követelték, hogy a kollektív szerződést ismerjék el az egyetlen illetékes és meghatalmazott munkásszervezetnek, s ez a szervezet legyen egyedül felhatalmazva arra, hogy engedélyt adjon az újonnan alkalmazott munkások munkabábelésére. Tisztában lévén a kollektív szerződésekkel, könnyű belátni az ilyen követelések fontosságát, célját és horderejét.”

A Gyáriparosok Egyesülete egyik dokumentumából vett fenti idézet alapján látható, hogy a tőkések tudták: a vajdasági sztrájkok szervezői a kommunisták voltak. Az egyesület egyik képviselője ezt világosan ki is mondta a gyáriparosok 1936 augusztusában Bledben megtartott tanácskozásán. Dr. Balabušić többek között ezt mondta: „A gyakori ipari sztrájkokkal kapcsolatban elmondhatom, hogy azokat külföldről szítják. Az *Izvesztija* című orosz lapban már tavaly bejelentették a sztrájkhullámot, amelynek Athénban kellett kezdődnie, és a Balkánon keresztül kellett áttérjednie Franciaországra. E sztrájkok főkolomposainak takti-

kája és viselkedése mindenhol egyforma. A sztrájkok ugyanazon képlet és kaptafa szerint kezdődnek és fejeződnek be. A munkabeszüntetések alkalmával leggyakrabban a munkásbizalmiakkal tárgyalnak, ők azonban nem írhatnak alá megegyezést, mert hatáskörüket pontosan meghatározza a törvény. Az egyezményt a munkásság nevében a szakszervezet írja alá. A munkaadók között viszont hiátus mutatkozik, mivel a Gyáriparosok Egyesülete nem írhat alá kollektív szerződést... A munkásságnak ma fogalma sincs arról, hogy tulajdonképpen mit akarnak azok, akik a sztrájkmozgalmat vezetik, mert soha nem mondják meg az igazat. A munkásságnak kizárólag a szakszervezetek által történő munkábalépése — ezt a cikkelyt gyakran beveszik a kollektív szerződésekbe — törvényellenes. A törvény csak a munkásbörzétet hatalmazza fel munkaközvetítésre.” A bledi értekezleten I. Kavčić a következő pánikszerű kijelentést tette: „A legutóbbi sztrájkok következtében kialakult helyzet rendkívül súlyos. A fenti példák alapján már tulajdonképpen a gyáraknak a munkásság által történő elfoglalásáról kell beszélnünk. Véleményem szerint a jelenlegi helyzetért a gyenge iparszervezés is felelős... Szükség van a szakmai munkaadó szervezetek egységfrontjának kialakítására az egyre gyakoribbá váló sztrájkok ellen... Az államhatalomnak nagyobb kedvvel és tekintéllyel kell beavatkoznia a sztrájkokba.” F. Schleimer gyáros a következőket mondta Bledben: „A politikusok olyan jelszavakat is terjesztenek a nép között, hogy „adjátok a parasztnak a földet, a munkásnak pedig a gyárakat.” Egy Sirc nevű gyáros „néhány jellemző jelszót említett meg, amelyeket a munkásság körében terjesztenek, s amelyek szerint a gyárakat elkobozzák, ha a munkások kibírják a hathetes sztrájkot. Dr. Balabušić úr megerősítette, hogy ugyanezeket a jelszavakat terjesztették a beocsini cementgyárban is a legutóbbi sztrájk idején.”

S. Popović, a belgrádi kereskedelmi és Iparkamara titkára is igen, határozottan értékelte a helyzetet: „Ne hitegessük magunkat! A kérdés nagyon fontos és jelentős, s az egymás után következő sztrájkok formájában megnyilvánuló tünetek tulajdonképpen csak a kezdet kezdetét jelentik. Minden előrelátó gyáriparos már most felvetheti az ipar fennmaradásának kérdését az ilyen nehéz körülmények között. Tisztában kell lennünk azzal a ténnyel, hogy a munkás- és sztrájkszervezetek mögött külföldi ügynökök állnak. A Tivernál történt sztrájk esete, amelyet megkezdése után néhány perccel már bemondott a Moszkvai Rádió, azt bizonyítja, hogy létezniök kell bizonyos kapcsolatoknak. A sztrájkokhoz szükséges alapok Bécsen keresztül jönnek, eredetük azonban túlságosan is jól látható... A munkaadókkal szemben minden sztrájk esetében egységes egész — tulajdonképpen front áll, a munkaadók viszont ezzel a fronttal nem szállnak szembe egységesen, nincs meg az az együttműködés, amelyre itt szükség lenne. Frontot kell teremteni a fronttal szemben. Elsősorban a munkaadók egységére és szolidaritására van szükség érdekeik egyeztetésénél. Az engedékenysége és a minimális napibérek megállapítása tulajdonképpen érdekeik védelmének feladását jelenti. Ha a szociális kérdés

feszegetése megkezdődik gyáripárunkban, a munkásság követelése napról napra növekedni fognak, mert ha egyszer napirendre kerülnek, már nem lehet őket többé megtagadni.”

A jugoszláv kommunisták S. Popović akarata ellenére is napirendre tűzték a szociális kérdést politikájukkal és a sztrájkmozgalomban kifejtett aktivitásukkal. Hogy e mozgalmak mögött Vajdaságban a kommunisták álltak, arra még vannak bizonyítékok. Például egy bizalmas jellegű dokumentum, „A zrenjanini, verseci és más munkásmozgalmak (sztrájkok) politikai háttere” című, amelyet a Gyáripárosok Egyesülete juttatott el Paunovichoz, a Dunabánság bánjához 1935. december 28-án. Mivel eddig közöletlen, nagyon érdekes és bizalmas a dokumentum. Majdnem teljes egészében idézzük:

„Az egymást követő sztrájkok és munkásság egyéb mozgalmi a Gyáripárosok Egyesületét mint munkaadó szervezetet arra késztették, hogy alaposabban érdeklődjön a munkásság célja és szándéka iránt, hogy kikutassa e mozgalmak tendenciáját és néhány motívumát, s mindezt főként azért, mert a munkaadók nem szolgáltattak sem formális, sem valós ürügyet a mozgalmak kirobbanásához, mivel a munkafeltételek nem rosszabbodtak, a bérek pedig nem csökkentek. Az egyesület már az elemzés kezdetén megállapította, hogy különösen Bánát nagyobb központjaiban létezik kiterjedt és jól szervezett munkásmozgalom, amelynek célja nem a munkásság anyagi helyzetének javítása, hanem elégedetlenség szítása és terjesztése nemcsak a munkaadók, hanem a gazdasági rendszer és végső soron az állam ellen is.

Ez a mozgalom, bár a napisajtó szerint csak helyi jellegű, egyre nagyobb méreteket ölt, s már elterjedt Bánát összes nagyobb városában, elsősorban Petrovgradban, Nagyikindán és Versecen. Mindezekben a helységekben azonosak a mozgalom céljai és szándékai tevékenységének eszközei is, tehát valóban tarthatunk azoktól a következményektől, amelyeket a munkásmozgalom okozhat. A munkások mozgalmától való félelem érthető, ha tudjuk célját, ismerjük a mozgalom élén állók múltját és szociális meggyőződését. Többé-kevésbé minden munkaszervezet élén olyan dolgozók állnak, akik már el voltak ítélve és letöltöttek 3—8 év börtönbüntetését kommunista propaganda miatt. Ezek közé tartozik Veréb Zoltán, Bisof Nikola, Polinger Petar és más ismert petrovgradi kommunista agitátorok. A sztrájkok, lázadó összejövetelek és sztrájkjelőkészítések során kifejezésre jutó egyéni és kollektív viselkedés meg eljárás, valamint a fenti tények alapján szemmel láthatóan le kell vonni a következtetést a munkásmozgalom igazi céljára és jellegére vonatkozóan. A munkásság soraiban történő célzatos elégedetlenség keltés tulajdonképpen az ipari és mezőgazdasági munkásság bolsevizálását célozza és forradalmi irányvétele van. Az állam és társadalom szempontjából veszélyes mozgalom központja és vezetősége a Munkáskamara petrovgrádi kirendeltsége, amelynek tisztviselői, Nikola Knebel és Jovan Rajković a fő sugalmazói a mozgalomnak, ők a fő szervezői a sztrájkoknak, és ők bűjtatják ellen-

állásra a munkásságot a munkaadók ellen. Erről egész sör bizonyíték van. A Munkáskamara és olvasóköre a munkások mindennapos értekezletének színhelye. A kamara funkcionáriusai és más munkásvezetők ezeken az értekezleteken megismertetik a munkásságot a kommunista doktrinákkal, a Szovjet-Oroszországban folyó munkával, az ottani államrendezéssel és jóléttel; az ellenállással, a munkássztrájkokkal, sőt az általános sztrájkok szervezésével is. A Petrovgrádban tartott három sztrájk szervezésében fontos szerepet játszott a Munkáskamara. Knebl Nikola tisztviselő odáig megy, hogy a vállalatok kapujában személyesen írja fel azoknak a nevét és fenyegeti meg azokat, akik dolgozni akarnak. A Munkáskamara munkásőrséget szervez, amely a vállalatok előtt ügyelesteskedik, hogy szándékukban megakadályozza a dolgozni akarókat, ugyanakkor pénzt gyűjt és szétosztja a sztrájkolók között... A Munkáskamara kirendeltsége, illetve annak funkcionáriusai — bár ez nem tartozik hatáskörükbe —, kollektív szerződések tervezeteit dolgozzák ki, amelyekben enyhén szólva furcsa, s a munkaadók részére teljesen elfogadhatatlan feltételeket szabnak. Ezekben a szerződésekben különleges szerepet szánnak a munkásszervezeteknek, elvárják, hogy a munkaadók elismerjék őket, amelyek alapján egyedül ezek a munkásszervezetek adhatnának engedélyt az újonnan felvett munkások alkalmazására. Előre tudható, hogy a munkaadók semmilyen körülmények között nem fogadják el ezeket a feltételeket, mivel ez a vállalatok bolsevizálását jelentené, éppen ezért a munkásvezérek már a tárgyalások megkezdése előtt szervezett sztrájkkal fenyegetik a munkaadót. Ily módon, mivel a munkaadó nem fogadhatja el a kollektív szerződés minden feltételét, a munkásság sztrájkba lép, a vállalatok pedig, amelyeket határidős áruszállítási megállapodások köteleznek, arra kényszerülnek, hogy más helységekből alkalmazzanak munkásokat. A Munkáskamara által sztrájkba csábítottak munka és kereset nélkül az utcára kerülnek, elégedetlenségük növekszik, és hamar bolsevista tanok hatása alá kerülnek. Éppen ilyen eset játszódott le ez év szeptemberében az újvidéki Csavar- és Vasgyárban. A gyár munkásai a vezérek rábeszélésére sztrájkba léptek, majd később kivétel nélkül elvesztették állásukat, s az utcára kerültek. A fentebb kifejtettekből tehát nyilvánvalóvá válik, hogy ennek a mozgalomnak és a munkabeszüntetésnek az igazi célja a munkásság bolsevizálása és elégedetlenség szítása...”

A dokumentum végén a Gyáriparosok Egyesülete kéri a bánt, hogy szíveskedjék elrendelni a következőket: „Hogy a munkafelügyelőség és a rendőrkapitányságok társadalmi és gazdasági rendszerünk érdekében kellő figyelmet szenteljenek ennek a munkásmozgalomnak, amelynek teljes egészében politikai és kommunista háttere van; hogy a Munkáskamara petrovgrádi kirendeltségének munkáját, illetve funkcionáriusainak tevékenységét vizsgálják felül; valamint hogy ennek a féléhivatalos, törvényes rendelkezésnek alapján alakított intézménynek tegyék lehetetlenné a munkásság további bolsevizálását, az elégedetlenség szítását, a vétkeket pedig vonják felelősségre. Az egyesület bátorodik kihasználni az alkalmat,

hogy egyben felhívja a figyelmet néhány kisebb, a Dunabánság északi részén megjelenő lapra. Ezek javarészt magyar nyelvű lapok, s közülük is elsősorban a *Népszavára* hívná fel a figyelmet. Ezek a lapok gazdasági rovatunkban leggyakrabban a szovjetorosz viszonyokról írnak, a fejlett munkafeltételekről, a munkásság jólétéről stb., s mindezt olvasmányként kínálják fel a munkásságunk.”

Ez a dokumentum világosan mutatja, hogy a vajdasági gyártulajdonosok milyen jelentőséget tulajdonítottak az 1935. év második felében tartmányunkban lezajlott bér- és sztrájkmozgalomnak. Ahogy az az idézett szövegből és a gyárosok egyéb megnyilatkozásaiból is látszik, nyilvánvalóan, hogy a sztrájkok politikai hátterét hangsúlyozták, a szervezést a kommunistáknak tulajdonították, s nem akarták észrevenni vagy pedig elhallgatták a mozgalom gazdasági céljait, a nyomort és az alacsony béreket. Dolgozatunk első részében elég nagy figyelmet fordítottunk a sztrájkok gazdasági okaira. Hisszük tehát, hogy az olvasó meggyőződhet a tőkések téziseinek tendenciózus voltáról. Mivel régebben és ma is hallhatóak olyan vélemények, hogy a vizsgált sztrájkmozgalom csak gazdasági okokra vezethető vissza, s mentes minden politikai tartalomtól — itt elsősorban Krekićre gondolok —, nagy hangsúlyt fektettünk arra, hogy ezt a második kérdéskört kellő levéltári anyaggal, és az illegális pártsajtóból vett, erre vonatkozó írásokkal világítsuk meg. A kutatások során komoly nehézségekkel kellett megküzdenuünk. Az illegalitásba kényszerített politikai szervezetnek szükségszerűen, titkolnia kellett tevékenységét. Egy ilyen szervezet nyomait kutatni és a tevékenység hiteles dokumentumait meglelni nagyon nehéz feladat. A IV. országos tanácskozás, a Központi Bizottság pártplenumai és az 1935. évi pártsajtó anyagának tanulmányozása — ahol csak lehetséges volt, elég részletesen és hosszasan idéztük a legbizonyítóbb részleteket — világosan mutatja, hogy a párt mekkora figyelemmel, elemző kedvvel és milyen átgondoltan fogott hozzá az ország szakszervezeti egységfrontjának kiépítéséhez, a sztrájkmozgalmak megszervezéséhez. S hogy ezen a téren nagy sikerei voltak, reméljük, bizonyítani tudtuk. A szakszervezeti egységfront követői — elfogadva a párt irányvonalát — a szakszervezeti sajtóban is hangot adtak támogatásuknak. A *Radničke novine* című munkáslapban cikksorozat jelent meg, amely a szakszervezeti egységfront megalakítását támogatta. Az egységfront megalakítását ellenző opportunisták szakszervezeti vezéreket valósággal megostromolták a tagok, aktivisták és saját szervezeteik. Az egyre erősödő folyamat megfélemlítette Krekićet, a megrögzött áruló szocialistát, s a jelenség okozta félelmében egyre inkább terjesztette romboló hatású és áruló tetteit. 1935 végén a következőket írta:

„A munkásság körében bevetettek egy jelszót, amely az újoncok számára teljesen újnak tűnik, ám amelyről azok, akik a munkásmozgalomban öregedtek meg, tudják, hogy régi... Ez a munkások egységfrontjának jelszava. Az egységfront jelszavának szerzői nemcsak a munkástömegek naivitására számítanak, hanem a műhelyben dolgozó bizalmikéra

is, valamint az egyes szövetségek magasabb szerveinek és szekcióinak választmányi tagjaiéra. Zavart kelteni (másként szólva: megnyerni őket. A szerző megjegyzése. G. Gy.) a tájékozatlanok soraiban könnyű, mivel megvan már a tüzéség is (sajtó formájában: a *Pregled, Svetlost, NIN és más lapok*), amely az egységfront puskaporával töltött kartácsokat a legnagyobb odaadással lövöldözi.” A kartácsoknak pedig nagyon jó hatásuk volt a szervezetekben tevékenykedő naiv embereknel, ahogy az öntudatos munkásokat nevezi Krekić. „A jószándékú és naiv emberek soraiban azt hiszik, hogy rátaláltak az új, megváltó eszmére . . . A nyomorban türelmét vesztett munkások részére ez az eszme az egységfront kellene hogy legyen. A munkásság életszínvonala évek óta a legalacsonyabb szinten van. A demoralizált munkásoknak az egységfront olyan, mint a fuldoklónak a mentőöv a megáradt folyóban. A munkásmozgalom szakszervezeti fórumai elé munkásgyűlések határozatai és értekezletek döntései formájában érkezni kezdtek az egységfrontnak mint a megmentés frontjának megalakítására vonatkozó követelések. Úgy tekintettek erre az egységfrontra, mint Noé bárkájára, amely a munkásosztályt elviszi az Ararát hegyére.” Ez lenne tehát az, ami Krekićet szellemes és elmés cikkének megírására ösztönözte, s ez sarkallta arra, hogy minden erejét latba vetve harcoljon az általa naivnak nevezett emberek érdekeiért, hogy megmentse őket tévedésüktől és eltérítse őket a mentőöv igénybevételétől. Cikkének további részében Krekić bebizonyítja, hogy az egységfront jelszava a kommunista jelszava és megvalósíthatatlan. „Nem segíthet tehát semmiféle egységfront, segítség csak erős munkásszervezetek révén remélhető.” Krekićet még egy dolog zavarja. A kommunista sajtó javasolja a munkásságnak, hogy lépjen be az URS-féle szakszervezetekbe, és ezeknek a szakszervezeteknek a meghódításáról beszél. Izgalmában jámboran felkiált: „Ki elől kell a szakszervezeti munkásmozgalmat elhódítani?” S attól való félelmében, nehogy az olvasók számára rögtön világos legyen, hogy éppen tőle és a hozzá hasonló árulóktól, Krekić patetikusan harsog: „Ha most a munkásoké és mindig is a munkásoké volt, a munkásoké is marad. És kinek kell majd azután hozományként átadni, ha elhódítják a munkásoktól? Badarságok ezek.”

Am, hiába makacsolta meg magát Krekić. Az egységfront megalakulásának folyamata megkezdődött, ha nem is a vezetők kezdeményezésére — mivel Krekić és támogatói akadályozták —, a munkásokéra annál inkább, s ez volt a legfontosabb. Ezt állapítja meg a *Radničke novine* is egyik elemzésében, amelyben a szakszervezeti front 1935. évi helyzetét vizsgálja. A cikk megállapítja, hogy a bérekért folyó sztrájkok „a legteljesebb egységbe vonták, egységes mozgalommá formálták az osztályharcos elemeket. Nagy szavak és érzékeny jelenetek nélkül került sor az egység kialakítására a műhelyekben, gyárakban, építkezéseken. Mindenhol, ahol munkások vannak, létrejött az egység, s ez a legbiztosabb záloga az eljövendő sikereknek.”

A téma megértéséhez igen fontosak azok az értékelések, amelyeket Ed-

vard Kardelj elvtárs adott ezekről a mozgalmakról. „Ezek a tünetek (a január 6-i rendszer széthullása — a megjegyzés tőlem: G. Gy.) egyben rámutattak arra is, hogy milyen álláspontot kell elfogadnunk politikánkban. Ez pedig nem lehetett már a kommunista párt magányos harcának politikája a rezsim ellen a fegyveres felkelésre való közvetlen felkészülés jelszavával, hanem a nép kitartó és széles körű aktivizálásának politikája a társadalmi élet minden területén a demokratikus jogokért meg a mindennapos gazdasági és szociális követelések megvalósításáért folyó harcban. Akciója során a párt a népi mozgalom megvalósításáért és erősítéséért szállhatott síkra a munkásosztállyal az élen, demokratikus jogok, meghatározott és közvetlen gazdasági és szociális célok elérése érdekében, amelyek az első lépést jelentették a dolgozók demokratikus uralma és a szocialista forradalom felé vezető úton.” Kardelj elvtárs a továbbiakban a következőket mondja: „Az volt az elv, hogy akár a vállalatokban, akár a szervezetekben a kommunistáknak kell képviselniük azt a vezető szerepet, amely a tömegek akarátának, céljának és kívánságainak megfelelő aktivitást fejt ki. Ily módon a kommunisták gyorsan visszaszerezték befolyásukat a munkásosztály gazdasági harcaira, és biztos pozíciókat foglaltak el az intézményekben meg a szervezetekben. A kommunisták szerveztek és vezettek több kisebb-nagyobb sztrájkot, gazdasági mozgalmat. . . A kommunisták hatására egymás után alakultak a legális vagy illegális akcióbizottságok, amelyek a hivatalos szakszervezeti szervek mellett, néha pedig azok ellenében szervezték a munkásosztály gazdasági harcait. A január 6-i diktatúra idején persze minden sztrájk egyszersmind politikai színezetet is kapott, mert mindig ellenállásra talált nemcsak a tőkéseknel, hanem az államhatalomnál is. Éppen ezért ezeknek a vállalkozásoknak a legkisebb gazdasági eredménye is még inkább növelte az illegális kommunista párt tekintélyét. . . Ezek a vállalkozások és a többi ilyenfajta akció újra visszaadta a munkásosztálynak saját erejébe, és képességébe vetett hitét, hogy eredményes harcot folytathat a diktatúra és az elnyomás ellen. Ezekben az időkben a párt megerősítette pozícióit, mert bár illegálisban tevékenykedett, mindenki tudta, hogy tagjai szervezik ezeket az akciókat.”

A vajdasági és jugoszláviai sztrájkmozgalom hirtelen, váratlan és ugrásszerű fejlődésének tényét a munkásosztály tarthatatlan helyzete mellett nyilvánvalóan a kommunista párt energikus, átgondolt és tervszerű munkájának lehet tulajdonítani. A régebbi sztrájkmozgalmakhoz viszonyítva 1935-től kezdve egy határozottan új jellegzetessége van, nevezetesen e sztrájkok támadó jellege, amelyből az következik, hogy a munkásosztály forradalmi élcsapatának, a pártnak vezetésével sikeres sztrájkokkal és bérharcokkal nemcsak hogy megakadályozta a munkabérek további csökkenését, hanem növelte is őket, és az elért vívmányokat tartósabban szavatolni is tudta a kollektív szerződések megkötésével. Ez a fázis az osztályharc magasabb fokát jelentette. A munkásosztály védekezésből támadásba lendült át. A szakszervezeti szabadság és a szabad

szakszervezeti munkásbörzék követelése nagy lépést jelentett előre. A tömegek érettebb és határozottabb harci fellépésről tettek tanúbizonyságot. Ezzel kapcsolatban ki kell emelnünk, hogy a sztrájkmozgalmak eredményei nemcsak a sztrájkoló munkások vívmányai voltak, hanem hatottak a munkásság általános helyzetére is; a munkaadók ugyanis a további akcióktól való félelmükben változtatták és módosították álláspontjukat. A napibérek nem csökkentették tovább. A minimális napibérekkel kapcsolatban vallott merev álláspontjukat pedig már a bledi értekezleten megváltoztatták. Ez látszik I. Kavčić felszólalásából: „Ezért nem tudok egyetérteni dr. Steve Popović úr véleményével, hogy nem kell engedményt tenni a munkásságnak, és azzal, aki azt vallja, hogy az ilyen álláspont háború előtti és a mai körülmények között anakronisztikus.” 1936 derekán a minimális napibérek törvényes megállapításához való elvszerű hozzájárulás nemcsak egy gyáros kivételes álláspontja volt, hanem azt az álláspontot egyhangúlag el is fogadták Bledben. Majdnem hihetetlennek tűnik, mégis tény, hogy megtörtént. Egy Bledből küldött tudósításban szó szerint a következő áll: „Az elnöklő Vladimir Arko úr szavazásra bocsátotta, hogy elvben ki ellenzi és ki támogatja a minimális napibérek megszavazását, majd az értekezlet egyöntetűen a minimális napibérek mellett foglalt állást.” A valóság tehát ebben az esetben is minden kétséget kizáróan rámutatott a proletariátus helyes álláspontjára: hogy a munkások érdekeit védő törvények soha nem a tőkés kizsákmányolók belátásának következményei, hanem ezeket a törvényeket csak a tömegek harca eredményezheti, és csak a tömegek kényszeríthetik a burzsoáziát e törvények alkalmazására.

A vajdasági és jugoszláviai proletárok harca megakadályozta a burzsoáziát abban, hogy csökkentse a béreket, s arra kényszerítette a hatalom birtokosait, hogy folytassák a munkát a szociális törvények meghozataláért. Az eredmények megerősítették a munkásosztálynak saját erejébe vetett hitét, és azt tudatosították benne, hogy a jugoszláv proletariátus képes eleget tenni történelmi hivatásának: a kapitalista rendszer megdöntésével hozzáláthat majd az osztálynélküli társadalom építésének nagy-szerű feladatához.

Rezime

Primena taktike antifašističkog proleterskog jedinstvenog fronta
u vojvođanskim štrajkaškim akcijama

U svom prilogu Djerđ Gal analizira štrajkove vojvođanske radničke klase do sredine tridesetih godina i ukazuje na uzroke opadanja radničkog otpora u tom periodu. Pored najokrutnijih mera šestojanuarske diktature kao razlog autor navodi i sektašku liniju obezglavljene Komunističke partije. Pored temeljitog

razmatranja pada radničkih nadnica u doba krize, autor piše i o nazadovanju na terenu socijalnog zakonodavstva u tom periodu.

U analizi nove sindikalne taktike Komunističke partije Djerdj Gal ukazuje na rezultate te taktike i strategije i između ostalih kaže: „Novi val štrajkova, koji je po intenzitetu bio jači od sviju prethodnih, bila je druga važna posledica nove partijske politike.” Kao prvu važnu posledicu autor navodi tendenciju snažnog porasta broja sindikalista.

U drugom delu svog priloga autor daje analizu karaktera i političke pozadine voJVodanskih štrajkova.

Resümee

Verwendung der Taktik der antifaschistischen proletarischen einheitsfront in Streikaktionen Woiwodinas

In seinem Beitrag analysiert György Gaál die Streiks der Arbeiterklasse in Woiwodina bis zu Mitte der dreißiger Jahre und deutet auf die Ursachen der abnehmenden Widerstandsleistung der Arbeiter in dieser Periode hin. Neben den grausamsten Maßnahmen der Sechste Januar-Diktatur nennt der Verfasser auch die sektiererische Linie der ohne Führung gebliebenen Kommunistischen Partei. Der Verfasser schreibt neben den gründlichen Betrachtungen über die senkenden Arbeitslöhne in der Krisisperiode auch über den Rückgang auf dem Gebiet der sozialen Gesetzgebung in dieser Periode.

In der Analyse der neuen Syndikaltaktik der Kommunistischen Partei deutet György Gaál auf die Ergebnisse dieser Taktik und Strategie hin und er sagt unter anderem: „Die neue Streikwelle, die der Intensität nach stärker der allen vorherigen Streiks gewesen war, war die zweite wichtige Folgeerscheinung der neuen Parteipolitik.” Als die erste Folge nennt der Autor die starke steigende Tendenz der Zahl der Syndikalisten.

Im zweiten Teile seines Beitrags analysiert der Verfasser den Charakter und den politischen Hintergrund der Streiks in Woiwodina.

A DNSZSZ KÖZSÉGI SZINTŰ ÁTSZERVEZÉSÉNEK ALAPVONALAI

Az új alkotmányos rendelkezések, a JK SZ Elnöksége 21. ülészakának politikai határozatai, Tito elvtárs és a Végrehajtó Iroda levele, valamint a JK SZ X. kongresszusán meghozott határozatok kiküszöbölték a Szocialista Szövetség öngazgatású szocialista társadalmunkban betöltött szerepével és helyével kapcsolatos eszmei dilemmákat és különböző elméleti közelítésmódokat. Az elmúlt időszakhoz képest tehát radikális lépés volt ez előre, hisz a közelmúltban különböző fölfogások uralkodtak a Szocialista Szövetség szerepével, helyével és politikai jellegével kapcsolatban.

Az elmúlt időszakban gyakran tartották a Szocialista Szövetséget párhuzamos politikai szervezetnek, kétségbe vonták osztályjellegét, s politikailag és eszmeileg semleges társadalmi szervezetnek tartották. Mindezek a nézetek és álláspontok egyenes következményei voltak a társadalmi-gazdasági viszonyok területén, s különösképpen a jövedelemelosztás és a többletmunka körében tapasztalt általános helyzetnek. A Szocialista Szövetségben ilyen körülmények között inkább csak a fórumokban folyó munkára tolódott át a hangsúly, az egyéb társadalmi-politikai szervezetekkel párhuzamos munka folyt, s hiányzott az álláspontok egysége, valamint az akcióegység. Az ily módon jellemezhető politikai helyzetben a Szocialista Szövetség elsősorban a gazdasági és politikai hatalmi központokra támaszkodott, valamint kisebb csoportokra, egyénekre, meghatározott rétegekre és megfelelő fórumokra.

Politikánk jelenlegi pillanatában egyre inkább érvényre jut a Szocialista Szövetség nyilvánvaló mulasztásainak kritikai felmérése, valamint a szervezett belső átalakulása azzal a céllal, hogy tevékenysége szervezettebbé, mozgékonyabbá és politikailag tartalmasabbá váljon. Ugyanakkor arra kell törekednünk, hogy a szervezet egyre szorosabb szervezeti és tevékenységi kapcsolatot építsen ki a legtagabb társadalmi és öngazgatási bázissal, minden öngazgatási szervezetbe és közösségbe tömörült dolgozóval és polgárral, valamint a társadalmi-politikai szervezetekkel.

A Szocialista Szövetségre jelentős szerep vár és fontos feladatok hárul-

nak öngazgatású társadalmi-politikai rendszerünk további fejlődésében. A JKSZ forradalmi irányvételének jegyében végrehajtott alkotmányos rendelkezések által a Szocialista Szövetségre még fontosabb és tartalmasabb szerep vár. A társadalmi-politikai rendszerben végrehajtott változásokkal összhangban szükségképpen változásokat kell végrehajtani a Szocialista Szövetség politikai szervezetén belül is.

A Szocialista Szövetség átszervezésével kapcsolatos alapvető módszerbeli megjegyzésünk az lenne, hogy nagy figyelmet kell szentelni az átszervezés sajátos és lényegi kérdéseinek. A Szocialista Szövetség társadalmunk jellegzetessége, amelyet igen nehéz a jogtudomány, politológia, szociológia és más társadalomtudományok klasszikus kategóriáival megmagyarázni. Ugyanakkor viszont a Szocialista Szövetség átszervezésének folyamatában figyelmet kell szentelni a valós társadalmi viszonyoknak, minden közeg sajátos fejlettségi szintjének, a társadalmi viszonyok összetettségének, a nyilvánvaló ellentmondásoknak, valamint a politikai szervezésben eddig elért sikereknek, de a hiányosságoknak is.

Minden más közelítésmód azt jelentené, hogy mellőznénk a lényegi kérdéseket és az átszervezést kizárólag szervezési-politikai kérdésnek tekintenénk.

A múltat elemezve megállapíthatjuk, hogy a Szocialista Szövetség más-más módon tett eleget feladatainak az időszaktól, a társadalmi közegtől és a konkrét politikai feladatoktól függően. Nyilvánvaló, hogy a Szocialista Szövetség politikai szubjektumaiként volt és van jelen, új öngazgatói mechanizmus, a szocialista öngazgatás megvalósításának tényezője, s ezenkívül társadalmunk szervezett és öngazgatói elkötelezettségű szocialista erőinek frontja.

A Szocialista Szövetség átszervezésének a következő feltevésekből kell kiindulnia:

- a) Lehetővé kell tenni a munkásosztály, valamint minden dolgozó és polgár számára, hogy politikailag szervezett tagjává váljon a szocialista erők egységfrontjának, amely döntő hatást fog gyakorolni a társadalmi fejlődés irányvételére és tartalmi meghatározóra.
- b) Szervezeti, anyagi és káderezempontból képessé kell tenni a Szocialista Szövetséget arra, hogy eredményesen eleget tehessen alkotmányos funkciójának.

A Szocialista Szövetség szervezetének alapja a dolgozó, amelynek különböző érdekei, szükségletei és felelőssége van. A dolgozót azonban nem mint egyént, hanem mint mindennapi munkájának és mindennapi életének szervezett részét tekinti. Látható tehát, hogy a szervezés igen széles alapokon nyugszik, sőt kifejezetten heterogén. E bázis egyes részei közötti ellentétek azonban nem osztályjellegűek, hanem a konkrét érdekek és szükségletek kifejezői, s nincs osztályjellegű meghatározottságuk. Az ér-

dekek és szükségletek egyeztetésének alapvető módszerei minőség tekintetében különbözőek; ide tartozik az öngazgatási megegyezés, a társadalmi megállapodás, a tervezés stb.

A DNSZSZ, a szervezett szocialista erők frontja

A szervezett szocialista erők politikai és akciófrontjának tézise többszö-
rösen jelentős. E tézis egyáltalán nem új dolog politikai elméletünkben és
korszerű politikai gyakorlatunkban. A Szocialista Szövetség a szocialista
erők szervezett frontja volt és az is maradt. Ha volt is bizonyos különbség
ezen a téren, akkor az elsősorban a szervezés mikéntjében, a tevé-
kenység jellegében és a szervezet főnállásának alapvető célkitűzéseiben
keresendő.

A mai viszonyok között, az új alkotmányos rendelkezések végrehajtá-
sának idején az összes szervezett szocialista erők széles frontjaként tevé-
kenykedő Szocialista Szövetségnek az aktivitása objektív szükséglet és
politikai érdek, úgy a szervezetet alkotó összetevők, mint a Kommunista
Szövetsége, a Szakszervezeti Szövetség, az Ifjúsági Szövetség, a Harcosok
Szövetsége és minden más társadalmi szervezet szempontjából, amelyek
a Szocialista Szövetség akcióegységének részei. Az alkotmányos rendel-
kezések megvalósítása és a társadalmi viszonyok kialakítása az összes
szervezett szubjektív erők közös akciójával valósítható meg; a párhuzam-
os, gyakran nem egyeztetett, csak félig végrehajtott, sőt néha egymással
ellentétes akciók nem hozhatnak eredményt. Az integrált politikai egy-
ségként átszervezett Szocialista Szövetség válik alkalmassá a szervezet
múltjában és közelmúltjában tapasztalt mulasztások leküzdésére, ezek a
mulasztások és fogyatékoságok különösen a liberalizmus idején voltak
evidensek. A párhuzamos tevékenység, az eredménytelenség, a kettőzött
munka és a Szocialista Szövetség elszigetelődése mind lényeges problémája
a politikai és társadalmi fejlődésnek.

Az öngazgatású társadalmi-politikai rendszernek megfelel a Szocia-
lista Szövetség ilyen szempontú szervezési platformja és tevékenysége. A
társadalmi-politikai szervezetek önállósága csak akkor igazolt, ha a Kom-
munista Szövetség vezetésével és eszmei-politikai irányelveinek alapján
jött létre, s minden szervezett szocialista erő közös frontjának közösségi
jellegéből és megállapodásából ered. Külön hangsúlyozni kell, hogy a szer-
vezett szocialista erők frontjának funkciója szorosan kapcsolódik a KSZ-
hez, mivel a DNSZSZ politikai kezdeményezéseinek hordozója, valamint
elindítója a Kommunista Szövetség. A Kommunista Szövetségnek har-
colnia kell a Szocialista Szövetség keretein belül megvalósuló front poli-
tikai és akcióegységéért. A Kommunista Szövetség fenti szerepe a követ-
kezőkben valósul meg: minden társadalmi kérdésben világos eszmei-poli-
tikai álláspontot alakít ki; a kommunisták minden társadalmi-politikai
szervetben egységes akcióval küzdenek az álláspontok valóráváltásáért;

a párt a tevékenység tartalmi meghatározóinak osztályjellegű gazdagításáért küzd, és a döntések során mindig az osztályjelleg hangsúlyozását tartja szem előtt; ugyanakkor nem téveszti szem elől a többi társadalmi-politikai szervezet önállóságát és felelősségét sem.

A DNSZSZ összegező-egyeztető funkciója

A Szocialista Szövetség összegező-egyeztető funkcióját tekinthetjük kifejezetten politikai, kizárólagosan gyakorlati-szervezési és jelentős elméleti kérdésnek is. A fenti kérdésekben létrejövő összhang előfeltétele a Szocialista Szövetség sikeres átalakulásának, a szervezet további fejlődésének és alkotmányos funkciói eredményes betöltésének.

A Szocialista Szövetség összegező-egyeztető funkciójának lényegét elméleti szempontból elemezni kell, ugyanakkor gyakorlati szempontból meg kell határozni. Erre nemcsak a teória, hanem a kifejezetten gyakorlati-szervezési okok miatt is szükség van. Az elemzésnek és a meghatározásnak a következő feltevésekből kell kiindulnia:

- A Szocialista Szövetség nem jelenti a kooperatív rendszer szervezési formáját;
- A Szocialista Szövetség nem egy mindent felölelő szervezet, nem jelenti a kollektív tagság formáját;
- A Szocialista Szövetség nem az egyes szervezeti küldöttségek egyesülése;
- A Szocialista Szövetség nem jelenti a csak fórumokon folyó tevékenység egybefogását.

A felsorolt feltevések a Szocialista Szövetség negatív meghatározói, s azt mutatják, hogy a szervezet tevékenységére mi nem jellemző, s amilyen a jövőben sem lehet.

A szervezési megoldások adekvát megválasztása szempontjából helyesen kell értelmezni a Szocialista Szövetség politikai-összegező szerepének lényegét. Az önigazgatói szocialista társadalom építésének időszakában, a más-más gazdasági, politikai, kulturális és egyéb viszonyok között szükség van egy közös, összetartó erőre, amely magában egyesíti az összes erőforrásokat; vagyis kialakítani a társadalom haladó erőinek politikai és akcióegységét és közösségét.

A Szocialista Szövetség mint társadalmi-politikai szervezet nem az egyetlen összegező tényezője társadalmunknak. A Szocialista Szövetség nem monopolizálja, s a jövőben sem monopolizálhatja a társadalomban az összegező funkciót. A Kommunista Szövetséggel az élen minden társadalmi-politikai szervezetnek összegező szerepe van. A Szocialista Szövetség összegező funkciójának keretében valósul meg a dolgozók és a polgárok tömeges részvétele a társadalmi ügyek intézésében, valamint a társadalmi érdekek kifejtése a legtömegesebb társadalmi bázis keretében. A Szocialista Szövetség községi szintű összegező funkciójának a szerve-

zet társadalmi alapjaiban munkálkodó alkotóelemeknek közös és egyeztető aktivitásán keresztül kell kibővílnie. A Szocialista Szövetség összegező funkcióját éppen ezért az osztályérdekek egységére, valamint az összes társadalmi-politikai szervezetek programjának és akcióinak egységére kell alapozni.

A Szocialista Szövetség összegező funkciója nem jelenti azt, hogy a szervezet fölérendelt helyzetbe kerül a többi társadalmi-politikai szervezettel szemben. Ellenkezőleg: a szervezet összegező funkciója biztosítja az összes politikai tényező aktivitásának egyeztetését az öngazgatás fejlődése érdekében. Ilyen feltételek között a Szocialista Szövetség a legalkalmasabb kerete és mechanizmusa az öngazgatás további fejlődésének. A Kommunista Szövetséggel az élén a szervezett szocialista erők frontjaként tevékenykedő Szocialista Szövetségnek meg kell valósítania egyeztető funkcióját, s szavatolnia kell a különböző érdekek megállapodáson, valamint megfelelő csoportosításon alapuló akcióegységét, és a döntések valóraváltását. A társadalmi-politikai szervezetek feladatainak helyes értelmezése céljából pontosan meg kell határozni, hogy az egyeztető funkció mely részét vagy vonatkozását valósítják meg a társadalmi-politikai szervezetek külön, s melyet közösen a Szocialista Szövetség keretein belül. Csak ily módon haladható meg az átviteli funkció, és szűnik meg a Szocialista Szövetség munkájában tapasztalt párhuzamosság.

A szocialista elkötelezettségű erők legszélesebb frontjaként tevékenykedő Szocialista Szövetség munkájának eddigi tapasztalata azt mutatja, hogy ez a szervezet még mindig nem afirmálódott a gyakorlatban megfelelő mértékben. Még korántsem vált olyan tényezőjévé az integrációnak, aminek kellene lennie, s nem vette még át teljes egészében azt a szerepet, amely a politikai és társadalmi megegyezés, valamint a különböző társadalmi érdekek egyeztetése terén reá vár. Mindennek számos oka van, amelyeket természetüknél fogva objektív és szubjektív kategóriákba sorolhatjuk be.

A Szocialista Szövetség szervei és tevékenységének formái

Eddigi fejlődése során a DNSZSZ saját szervezési struktúráját a konkrét társadalmi feltételekhez és az eléje tűzött társadalmi-politikai feladatokhoz igazította. A Szocialista Szövetség szervezeti fejlődése párhuzamosan haladt társadalmunk egészének általános demokratizációjával.

A Szocialista Szövetség szervezeti fejlődésének folyamatára alapvető tendenciaként jellemző, hogy mindig igyekezett meglegelni azokat a szervezési formákat, amelyek mentesek voltak a merev és szükségtelen szemantizmustól. A szervezet mindennapi politikai aktivitásában megmaradtak mindazok a formák, amelyek a gyakorlatban alakultak ki, s igazolták létüket. A Szocialista Szövetségnek mint társadalmi-politikai szervezetnek aktivitásában bekövetkezett változások kihatottak szervezési formáira is.

Mivel nem áll módunkban széleskörűbben elemezni, és összevetéssel vizsgálni a kommunális rendszer fejlődését és a Szocialista Szövetség szerveinek, valamint munkaformáinak evolutív fejlődését, meg kell állapítanunk, hogy a Szocialista Szövetségben folyó szervezési változások folyamata párhuzamosan haladt a közösségek politikai-területi szervezésének folyamatával. A helyi közösségek megalakításának folyamata ugyanakkor megfelelő változásokat követelt meg a Szocialista Szövetség tevékenységének módszerei és formái terén közszégi szinten is. Mindez azt mutatja, hogy a Szocialista Szövetség eddigi szervezeti kiépülése során a területi elv mindig fontos szerepet játszott.

A Szocialista Szövetség szervezeti tevékenységében domináló területi elv igen nagy mértékben korlátozta társadalmi-politikai szerepét, és lehetetlenné tette a tagság szélesebb körű és korszerű alapokon nyugvó részvételét a jelentős társadalmi kérdések megoldásában. A most következő átszervezés során éppen ezért nagyobb figyelmet kell szentelni az új tevékenységi formák bevezetésének vagy a régiók bővítésének, hogy a Szocialista Szövetség valóban a szervezett szocialista erők frontjaként hasson a társadalmi szervezés minden szintjén.

A küldöttrendszer és a Szocialista Szövetség

A Szocialista Szövetség átszervezésének egyik legfontosabb kérdése a szervezet funkciójának meghatározása a küldöttrendszer megvalósításában. A Szocialista Szövetség szerepének meghatározása és akciópolitikai kijelölése jelenti a szervezet elkötelezését a munkásosztály alapvető érdekei, az öngazgatás további fejlődése, a politikai hatalom szervezése és funkcionálása mellett, valamint minden általános és egyéni érdek mellett. A szervezet elkötelezése egyben az érdekek egyeztetését is jelenti a munkásosztály alapvető érdekeivel.

A Szocialista Szövetségnek a küldöttrendszer megvalósításában vállalt szerepe kijelölésekor előbb alaposan át kell tekinteni a küldöttviszonyok működésének politikai dimenzióit. Az új viszonyok lényege abból áll, hogy a munkásosztály és a dolgozók közvetlenül hozzanak döntéseket, s ne csak megválasszák küldöttségeiket és küldötteiket, akik majd a nevükben döntenek. A Szocialista Szövetségnek a társadalmi bázisból kell kiindulnia a küldöttrendszer kiépítésekor, nem pedig a társadalmi-politikai közösségek és a társult munka szervezeteinek politikai hatalmi központjaiból. A küldöttrendszer lényege nem a küldöttségek és küldöttek megválasztásában rejlik — a választásokat az előző választási időszakokban figyelemre méltó eredménnyel vezette le a Szocialista Szövetség —, hanem a megfelelő feltételek megteremtésében, hogy a munkásosztály, a dolgozók és a polgárok magukévá tegyék a társadalmi élet összes lényeges kérdéseit, hogy ezekről a kérdésekről döntést hozzanak öngazgatási szervezeteikben és közösségeikben, valamint hogy hatalomgyakorlási és dön-

tési jogaiat munkahelyükról és szűkebb környezetükből átvigyék a társadalmi-politikai közösségek szintjére is.

A Szocialista Szövetség átszervezésével biztosítani kell a küldöttségek közti viszonyok egyeztetését, mégpedig olymódon, hogy ez az akció ne ösztönszerűen és találmra menjen végbe, hanem a szervezetből irányított szervezett folyamatként.

A Szocialista Szövetségben, különösen községi szinten, jó szervezéssel és gyakorlattal kell megoldani sok fontos kérdést, például a küldöttségek munkájának összehangolását és egyeztetését, a küldöttek és küldöttségek megfelelő tájékoztatását, a társadalmi-politikai közösségek és a küldöttségek közti kapcsolatok kérdését, valamint azt, hogy a társadalmi-politikai közösségek döntései minél megfelelőbb módszerrel valósuljanak meg a gyakorlatban.

A gyakorlati tapasztalatok, különösen az új alkotmány meghozatalakor lefolytatott közvita tapasztalatai, valamint a Szocialista Szövetségben folytatandó közvitákról szóló dokumentum, amelyet igen csekély mértékben alkalmaztak a gyakorlatban, jó kiindulópontként használhatók az új szervezési megoldások kiválasztásakor.

Rezime

Osnove organizacije SSRN u opštini

Polazeći od ustavne uloge Socijalističkog saveza autor u članku posebno analizira ulogu ove organizacije posle usvajanja novog ustava, koja se ostvaruje na osnovama revolucionarnog kursa SKJ. Naglašavajući da je Socijalistički savez svojevrsna specifičnost jugoslovenskog samoupravnog društva, autor ističe da je nju teško objasniti i izraziti klasičnim kategorijama društvenih nauka, koje su uobičajene u pravnim, političkim i drugim naukama. Istovremeno, reorganizacija Socijalističkog saveza mora voditi računa i o realnim društvenim uslovima, konkretnoj razvijenosti svake opštine, složenosti društvenih odnosa, evidentnih protivurečnosti, postignutih rezultata i slabosti u dosadašnjem organizovanju. Svaki drugačiji pristup značio bi zanemarivanje suštine i svodjenje stvari isključivo na organizacione-politička pitanja.

Osnovni pravci organizovanja Socijalističkog saveza u opštini moraju biti usmereni u sledeća dva pravca: obezbeđenju radničkoj klasi i svim radnim ljudima i građanima da se politički organizuju u jedinstven front socijalističkih snaga, i drugo, organizaciono, kadrovsko i materijalno osposobljavanje Socijalističkog saveza da uspešno ostvaruje svoje ustavne funkcije. Osnova organizovanja mora da bude radni čovek i građanin, ali ne kao pojedinac, nego organizovan na mestu svakodnevnog života i rada.

Autor posebno analizira neka najznačajnija pitanja kao na primer: Socijalistički savez kao front organizovanih socijalističkih snaga, integrativno-kordinativna uloga Socijalističkog saveza, organi i oblici njegovog delovanja i uloga Socijalističkog saveza u ostvarivanju delegatskog sistema.

Summary

The basic principles of Organization of the Socialist Alliance of Working People in the municipalities

In view of the constitutional role of the Socialist Alliance the author of this article is particularly analysing the role of this organization, after the adoption of the new constitution, which is being fulfilled on the basis of the revolutionary course of the Yugoslav League of Communists. Emphasizing that the Socialist Alliance is a rather unique feature of the Yugoslav selfmanaging society, the author points out that it is difficult to explain and to express it in classical categories of social sciences, in those terms that are common in judicial, political and other sciences. At the same time, the reorganization of the Socialist Alliance has to take into account the real social conditions, the concrete development of each municipality, the complexity of the social intercourses, the obvious contradictions, the achieved results and the shortcomings in the organization so far. Any other approach would mean the disregard of the essentials and the reduction of the matter to an exclusively socio-political question.

The basic tendencies of the organization of the Socialist Alliance have to be in keeping with the following two guidelines, to safeguard the organization of the working class and all working people as well as every citizen, into a united front of socialist power, secondly the organizational and financial enablement of the Socialist Alliance for the successful realization of its constitutional function. The basic unit of the organization should be the worker and citizen, not as individual but rather comprised at the place where he lives and works.

The author of this article gives a special attention to the most significant matters as for instance: the Socialist Alliance as the front of the organized socialist power, the integrating and co-ordinative role of the Alliance, the organs and forms of its activity, and the role it has in the realization of the delegate system.

Műhely

SOMLÓ BÓDOG

Pozsonyban született 1873-ban, Kolozsvárott halt meg (öngyilkosság) 1920. szeptember 28-án.

Jogász, egyetemi tanár, szociológus. Tanulmányait Kolozsvárott, Lipcsében és Heidelbergben végezte.

Akárcsak Pikler Gyula ő is fiatalon kezdi tudományos pályafutását, huszonöt éves korában már mint egyetemi magántanár működik Kolozsvárott, 1899-ben jogbölcseletet ad elő, 1903-ban pedig már politikát, 1899-től nagváradi akadémiai tanár, 1905-től 1918-ig Kolozsvári, 1918 és 19-ben budapesti egyetemi tanár (jogbölcselet, nemzetközi jog). Pályafutását mint pozitivistá jogbölcselet kezdte, és mint neokantiánus fejezte be. A polgári jogbölcselet egyik kiemelkedő művelője volt nemcsak Magyarországon, hanem Európában is.

Működését mint Pikler Gyula tanítványa kezdi. Ezzel tudományos fejlődésének első szakaszában, Pulszki és Pikler mellett a magyar pozitivistá állam- és jogbölcselet egyik legkiemelkedőbb alakja lett.

Mondhatnánk, hogy működését, egész életművét két alapvető szakaszra oszthatnánk, amik között, habár Somló ennek ellenkezőjét vallja, nincs meghatározott határ. Erre a két szakaszra jellemző az ami annak idején jellemző volt az egész magyar állam- és jogbölcseletre: átmenet a pozitivistá szakaszból az újkantiánus szakaszba. És bizonyos, hogy ennek az átmenetnek legmarkánsabb képviselője Magyarországon Somló Bódog volt. Egész életfelfogása, gondolatmenete és nem utolsósorban életmódja merőben különbözött munkatársaiétól, barátjaiétól. Ezzel szemmi esetre sem szeretném azt mondani, hogy magának való ember volt, akit nem érdekeltek mások problémái. Pont az ellenkezője! Somlót igenis érdekelté mindaz ami körülötte történik, és mindazt át is tudta élni, csak sajnos nem volt képes arra, hogy azt kellőképpen meg is mutassa. Másszóval: a tiszta tudomány vizein szerette volna megközelíteni az őt körülvevő világot, nélkülözvén azt az annyira fontos érzést, amelyik a gyakorlati alkalmazáshoz vezet. Ez oknál fogva Somló sehogy sem tudott beleilleszkedni

azokba az eseményekbe, amelyek akkortájt oly nagy gyorsasággal változták egymást fel Magyarországon.

Pont azért mert Somló annyira tartotta magát a tiszta tudományhoz, tudjuk nála oly világosan követni azt a tudományos átalakulást, amely jellemző volt az egész akkori magyar állam- és jogbölcseletre. Ez az átmenet a pozitivista szakaszból az újkantiánus szakaszba talán senkinél sem tűnik ki oly egységesen mint Somlónál.

Habár ez a két irányzat felfogásokban határozottan megkülönböztethető, valójában az egyik felfogás elemei benne rejlenek a másikban.

„Idealista társadalmi szemléletük és agnoszticizmusuk közös, egyik a történelmi materializmus elvetésében, és megegyeznek a fennálló igazolni akarásában, azonosak a metafizikus módszerben”.

A fő különbség e két irányzat között, amint ezt Somló Bódog működése is mutatja, abból áll, hogy az érdeklődés a társadalmi kérdések felé, vagy pedig a spekulatív filozófia kérdései felé fordul. Továbbá különböznek a bizonyítékul felhasznált anyagforrásban. Míg az első az állam- és jogbölcseletet a burzsoá szociológiához, egy „hamisan megrajzolt őskori társadalom rajzhoz” kapcsolja, addig a másik a burzsoá idealista filozófiát veszi kiindulópontjává állam- és jogbölcseletének. Míg az első a létező „van” (Sain) okait próbálja felkutatni, addig a másik a helyes, tökéletes a megvalósítandó ideális állam és jog utain jár.

Mindezeket a jellegzetességeket azonban Somlóval kapcsolatban bizonyos fenntartással kell elfogadnunk. Éspedig annál az egyszerű oknál fogva, hogy a fent említett jellegzetességek a pozitivista és újkantiánus irányzatra csak mint egészre vonatkoztathatók, Somló pedig tudományos munkássága folyamán e két irányzat igen szpecifikus képviselőjévé vált, aki soha sem tette teljes egészében magáévá e két irányzat összes felfogásait, hanem csak bizonyos részeit, keverve azt saját filozófiájának elemeivel.

De mindettől eltekintve, mivelhogy Somló a magyar pozitivista állam- és jogbölcselet utolsó jelentős képviselője, és munkásságának második szakaszában az újkantiánus jogbölcseletnek jellegzetes magyar alakja és nemzetközileg is elismert képviselője, mindezen okokból kifolyólag munkásságát kettévágva a már említett két szakaszaként kell tanulmányozni.

Somló Bódog tudományos munkásságának első szakasza

Első jelentős műve az 1896-ban Kolozsvárott megjelent könyve, amelynek a „A parlamentarizmus fejlődéséről” című doktori disszertáció szolgáltatta a keretet. Címe: „A parlamentarizmus a magyar jogban”, amelyben azt írja, hogy „... a parlamentarizmus ugyan a magyar közjogban sem a történelmi fejlődés, hanem az elmélet révén került, de olyan előzmények után, mint másutt sehol sem, és ennek következtében nálunk kevésbé is idegen mint Anglián kívül bárhol”. Somlónak e megállapítása,

mai szemszögből vizsgálva, a marxista filozófia szempontjából, igen éles kritikát érdemelne, viszont az akkori körülményeket tekintve, rámutat bizonyos tudományos óhajokra, amit Somlónak a következő megállapítása is alátámaszt, miszerint a „politikai tudományokban is teljesebb indukcióra kell törekedni”.

E művében „az emberi fejlődés rendjén” előállott intézményeket pusztán relatív értékűeknek fogja fel, előtérbe helyezve így a szerves történelmi fejlődést.

Tehát már első művében olyan gondolatok vetődnek fel, amelyeket későbbi írásaiban részletesebben dolgoz fel. Látni, hogy első műveiben bizonyos fokig a történeti iskola behatása alatt volt, ahonnan már nem hosszú az út Herbert Spencer és Comte filozófiájának követéséig.

A Kolozsvári egyetem doktora Budapestre jön, ahol erősen Pikler Gyula behatása alá kerül. Pikler Gyula a jogbölcselet alatt a jog természet-tudományát értette. Maga Somló is Piklernek úgynevezett belátásos elméletének hatása alá került, úgyhogy e korszakban íródott művei is hasonló szempontokból indulnak ki.

Következő műve a Budapesten 1898-ban megjelent „Törvényszerűség a szociológiában” című értekezés.

Itt még azon az állásponton van, miszerint a szociológia csak „alkalmazott lélektan” és miszerint „sajátlagos értelemben vett szociológiai törvény nincsen”.

E művében leírt tévedéseit azonban egyhamar belátja, és két esztendővel később már azt állítja, hogy a lelki élet törvényei éppen állandóságuknál fogva nem alkalmasak arra, hogy a társadalmi fejlődés változottságát, a jogrendszerek különféleségeit megmagyarázzák. (Jogbölcseleti előadások I. füzet Kolozsvár 1905., 14—15. old.)

Következő műve: „A nemzetközi jog bölcseletének alapelvei” (Budapest 1898). E művében már igen érezhető Pikler Gyula hatása. Pikler behatásos elméletét igyekszik e nemzetközi jogra alkalmazni. Alapvető gondolatai e művéből a következők lennének: „... a nemzetközi jog fejlődése nem érzelmek és jogelméletek, hanem célszerűségi belátás produktuma” (i. m. 49. old.); „hogy az államok összefüggéseik arányában alkotnak nemzetközi jogot, és hogy minden nemzetközi jogelvnek külön kell kifejlődnie nemzetközi célszerűsége alapján”. Állítását államalakulást megelőző törzsközi jogból vett példákkal támasztja alá. (Pl.: a Battas törzs — nyílt csatában az a fél, amelynek az első halottja van, legyőzöttnek tekinti magát és elhagyja a harcteret, úgy, hogy minden harc rendszeren csak egy emberéletbe kerül.)

A nemzetközi joggal foglalkozó írókat Somló három csoportba osztja: az elsőbe a történelmi eklekticizmust követő írókat, a másodikba az érzelmi elméletet követőket, míg a harmadikba a logikai elméletet követőket sorolja. Ezekről a kérdésekről eltekintve Somló e művében, számunkra sokkal érdekesebb és időszerűbb problémákkal is foglalkozott:

Somló igen élesen ítéli el a nagyhatalmak önkényes viselkedését a kis

országokkal szemben. „A mai nemzetközi alkotmány egy oligarchikus köztársaság típusát viseli. A nagyhatalmak tanácsa rendelkezik minden nemzetközi kérdés legfőbb hatalmaképpen... A nagyhatalmak... alakítanak és szüntetik meg államokat... s szabják meg a kis államok határait. A kisebb államok alig jutnak szóhoz, azok kénytelenek magukat a nagyhatalmak diktátumának alárendelni.” Eddig maga a gyakorlat mutatta meg, hogy Somló még ma is mennyire időszerű kérdésekről beszélt.

Somló már ebben a művében belátja, hogy a kiindulópontként használt belátásos elmélet, nem a legmegfelelőbb a nemzetközi viszonyok megmagyarázására: „... a szubjektív célszerűség tanából magából nem vezethető le semmilyen konkrét intézmény, mint eredmény...”.

Itt jelentkezik először Somló ama felfogása, mely szerint a jog keletkezését nem a belátásra, hanem a hatalmi viszonyokra vezeti vissza.

Következő műve a Pikler Gyulával közösen írt „Der Ursprung des Totemismus” (Berlin 1889), amelyben Somló induktív bizonyító anyagot gyűjt, Piklernek a tételéhez, amely szerint a totemet írásjelként használják s a totem így gyakorlati célt szolgált.

A természettudományos szociológia egyik alaptétele, hogy a kezdetleges népek intézményeinek vizsgálata igen hasznos lehet a magasabbrendű alakulatok megértéséhez. Ezen felfogásból indul ki Somló, amikor megírja az: „Adalék a matriarchális családi szervezet kérdéséhez” című tanulmányát. (Budapest 1899). Művében egy antropológiai szempontot vet fel a matriarchalizmus megmagyarázására.

Somló a továbbiakban mind jobban belemélyed Spencer filozófiájának a tanulmányozásába. Ekkor jelenik meg két kiskönyve, az: „Etika” (Budapest 1900) és a: „Szociológia” (Budapest 1901), amelyek amint maga a szerző is mondja, teljesen Herbert Spencer e témákra vonatkozó gondolatainak rövidre fogott összefoglalása.

Ide tartozik még Herbert Spencer a: „Végző Alapelvek”-et tárgyaló művének a fordítása (Budapest 1903).

Habár itt Somló már erősen Spencer szintetikus filozófiájának a hatása alatt állt, már: „Háború és béke” című értekezésében (Budapest 1900. okt. 21. Magyar Egyetemi Szemle I. szám), bírálja Spencert a háborúról alkotott elmélete miatt. Spencer szembeállítja a militarizmust az indusztrializmussal, holott — mondja Somló — a második egyik legerősebb oszlopa az elsőnek. Somló itt már sejteti, hogy a Spencer-féle túlzott individualizmussal szemben a szocialisztikus elméletet helyezi előnybe.

A spenceri természettudományos felfogásból kiindulva vizsgálja Somló „Az erkölcs túlkövetelései” című előadásában, az erkölccsel összefüggő kérdéseket. (Előadta a Társ. tud. társaság 1901. dec. 30-ai ülésén, megjelent a Huszadik Században III. évf. 1902-ben).

Hasonló problémával foglalkozó műve „Spencer Herbert etikája” című dolgozata is. (Társ. tud. társ. 1904. jan. 24. Spencer emlékünnepe, megjelent a Huszadik Században 1904-ben).

Az ez után írt kisebb méretű műveket is főleg a Spenceri filozófia körüli viták töltik ki.

- „A társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról” (Budapest, 1903); Spencer fejlődés gondolataival foglalkozik.
- Spencer szélső individualista felfogásával ütközik meg Somló a „Spencer Herbert” (Budapest 1900) és a „Jogbölcsélet” című füzetében.

Mindezekkel a problémákkal, és különösen az állam- és jogbölcsélet az állami étellel foglalkozó részével, Somló külön foglalkozik egyik legjelentősebb művében, az: „Állami beavatkozás és individualizmus”-ban.

E könyvében, mint ahogy az a címből is kitűnik, Somló az állami beavatkozás problémáit vitatja meg. Könyve három alapvető részből áll. Az elsőben az állami beavatkozást, mint a lélektani alkalmazkodás eszközét vitatja, a másodikban ugyanezt a természetes kiválasztódás szempontjából, míg a harmadikban az állami beavatkozás fejlődésének irányát írja le.

Az egész könyvön egy alapvető gondolat fut végig, amelynek lényege, szükséges-e az állami beavatkozás, vagy nem, és ha igen, akkor annak mi a végcélja?

Bizonyos formában ebben a művében felvetődik a történelmi materializmus kérdése is.

Kitűnik, hogy Somló művében részben az idealizmust részben a materializmust fogadja el. Tehát valami középutat keres e filozófiai alapprobléma keretein belül. Ennek során elismeri a történelmi materializmus bizonyos tételeit. De ezután mindjárt éles ellentétbe kerül saját magával, mivelhogy a történelmi materializmust, Stammlertől vett idézetekkel próbálja bemutatni. Ezek szerint arra a következtetésre jutott, hogy a történelmi materializmus: „éppen olyan egyoldalú társadalombölcsélet, mint többi elődje, amely csődöt mondott”¹, és hogy a történelmi materializmus: „ferde társadalombölcséleti elmélet”, amely igen egyoldalúan próbálja bemutatni a társadalom fejlődését. E tételeinél abból indul ki, hogy szerinte a gazdaságnak nincs akkora döntő szerepe, a társadalomban, mint ahogyan azt a történelmi materializmus bemutatja. (A jog és a gazdaság viszonylatában teljes kölcsönhatásról beszél, amelyben a gazdaság ugyanúgy függ a jogtól, mint a jog a gazdaságtól). Szerinte a történelmi materializmus egyik „hibája” az, hogy Somló szerint elhanyagolja az ember szervezetét, mint olyant, és így képtelen megmagyarázni az eszméket, amelyeknek viszont igen fontos szerepük van a csalekvésünk meghatározásában. Szerinte az eszmék nem „valami misztikus módon, a gazdasági életből” keletkeznek, hanem idegrendszerünk működésének az eredményei. Somló azt tartja, hogy a történelmi materializmust nem kell komolyan venni mivelhogy annak „több mint a fele politika”. De ugyanakkor elveti az idealizmust is, mert az eszméket nem lehet „önállóan ható okoknak” tekinteni, hanem mögöttük reális szükségletek, de nem egyedül gazdasági szükségletek rejtőznek.

Szerinte maga a történelmi materializmus, mint egy olyan társadalomtudomány, amely a természettudományos szemléletből indul ki, pont az állami beavatkozás kiterjesztését feltételezi, és jósolja. Ezzel szemben viszont áll Herbert Spencer aki a legélesebben elítél mindennemű állami beavatkozást. Spencer szerint az állami beavatkozás csak egy óriási akadályt jelent a szerves világ „Leghatalmasabb tényezője” a természetes szelekció folyamatának. (Darwin-természetes kiválasztódásról szóló elméletét veszik mint védelmező bizonyítékot).

Somló művében nem tesz elvi különbséget a vallási és tudományos eszmék között. Szerinte ezek biológiaiilag azonos szükségletek kielégítését szolgálják. Tehát a vallás és a tudomány közt „lélektanilag és biológiaiilag” nincs „lényeges elvi elválasztó vonal”.

(Művében az állami szabályozás lélek- és élettantát akarja adni vagyis a szociológiai, pszichológiai és biológiai irányát kísérli meg egyesíteni.)

Somló azt a feladatot teszi fel magának, hogy az „állam szabályozásának a természetes kiválasztás szempontjából való tisztázatlan jelentőségét tisztázza.”

Fejtegetése során kimutatja, hogy a társasélet folyamán az emberek szükségszerűen hatnak egymásra, kölcsönösen befolyásolják egymást. Ennek a kölcsönös befolyásnak egyik alapneme, a kölcsönös kényszerítés szükségszerűsége, amelynek mintegy alneme az állami beavatkozás. Tehát az állami beavatkozás a társadalmi fejlődésnek, épp oly természetes folyamata, mint bármi más. Az állami beavatkozás szükségszerűségét pedig természettudományos érvekkel is bizonyítja. Ez a beavatkozás szerinte nem más, mint a természetes kiválasztásnak mesterséges irányítása. Tehát végeredményben az állami beavatkozás a természetes kiválasztással egyetemben mint egy fajta mesterséges kiválasztás lép fel. Ezek szerint az állami beavatkozás nem állítható szemben a természetes kiválasztással. De ha ez meg is történne, be kell látni, hogy az emberi belátás álltal vezetett állami beavatkozás, nem akadályozhatja meg, az öntudatlan, ösztönös természetes kiválasztást. Ez csak olyan esetben lenne lehetséges, ha mesterséges úton elő lehetne teremteni mindazokat a feltételeket és elemeket, amelyeket a természet fejlődésének bizonyos fokain igényel. És ez a pontos jövőbelátás, gyakorlatilag lehetetlen. Tehát Somló szerint, mivelhogy az állami beavatkozás nem akadályozhatja, hanem csak legfeljebb előidézheti eltolódását, az állami beavatkozás alapelve nem lehet vitás, egyedül csak a beavatkozás „mikéntje” lehet helyes vagy helytelen. Somló szerint a helyes álláspont az hogy „avatkozzunk be, ahol csak el tudjuk érni a kívánt eredményt”. És tovább: „az ideális állapot pedig mindenre kiterjedő ismertek mellett mindenre kiterjedő beavatkozás”. És ami az állami beavatkozás egyik alapvető célja a természetes kiválasztódásban, Somló szerint: „Az az ideál, amely felé haladunk: az alkalmatlan utódok produkálásának megakadályozása; illetve: lehetőleg alkalmas utódoknak a megfelelő számban való produkálása”.

Bizonyos Somló egyes gondolatai az állami beavatkozásról ma már nem

bírnak akkora jelentőséggel, mint abban a korszakban, amikor megíródtak. Már csak abból kifolyólag, hogy a mai szocialista ideológia és gyakorlat az állami beavatkozás csökkenését helyezi előtérbe. Manapság egy olyan folyamat megy végbe, amelynek a végcélja az államnak, mint olyannak, a teljes kihalása. Érthető, hogy ilyen körülmények között, az állami beavatkozás kérdése veszít elsődleges jelentőségéből, másszóval egy olyan elvi kérdésre vezethető vissza, amelynek lényege, hogyan, mily módon lehet az állami beavatkozást a lehető legkisebb mértékre vezetni? Mai körülmények között azonban, amikor az állam még igen fontos szerepet játszik Somló Bódog egyes állításai is igazolásra találhatnak. Például az a tény, hogy a mi családjogunk bizonyos előírásokat tartalmaz, amelyeknek a többi között, egyik lényege abból áll, hogy megakadályozza az alkalmatlan utódok produkálását. Így például a közeli vérrokonok közötti házasságkötési tilalom egyik célja, hogy megakadályozza az esetleges nemnormális, testileg nem ép gyerekek születését. Továbbá lelkibeteg személyek házasságkötési tilalma, mivelhogy feltételezhető, hogy egy ilyen házasság a többi negatívumok (házastársi feladatok kitöltésének teljes vagy részleges lehetetlensége) mellett, nem egészséges utódok produkálását is előidézhethet.

Ezen elmélkedések után, Somló áttér a társadalmak történeti fejlődésére, és egyben ez könyve harmadik része is, amelyikben az állami beavatkozás fejlődését vitatja. Somló a társadalmi fejlődés vizsgálatán keresztül szerzett „induktív bizonyítékok” alapján, a következő zárótételre jut el: „... ismereteink növekedésével... egyre nagyobb körű, többet fejlődő állami szabályozás felé haladunk” (i. m. 139. old.), azonban „a kényszerhatalomnak való alárendelődés, a fejlődés rendjén egyre önkéntesebb egyre spontánabb lesz” (i. m. 154. old.).

És amit a könyv alapgondolatául is vehetünk: „Az állami beavatkozás egyre nagyobb körre terjed, de az emberek szabadsága ennek a mindenkori beavatkozásnak a megváltoztatására is egyre nagyobb lesz. Növekvő állami szabályozás, növekvő politikai szabadsággal karöltve: ez a fejlődés ideálja.” (i. m. 175. old.).

Ehhez a megállapításhoz azonban igen érdekes lenne hozzáfűzni magának Somlónak erre vonatkozó gondolatait. Az első egy cikkből való, amely 1902-ben jelent meg a Huszadik Században: „Hogy... in concreto hol és kire nézve vagyunk a beavatkozáshoz szükséges ismeretek birtokában, hol milyen beavatkozás helyes, vagy hol helyesebb a beavatkozástól való tartózkodás, ezek oly kérdések, amelyek csak konkrétan oldhatók meg.”

S hogy Somló szerint az állami beavatkozás csak az individualizmus ellentéte, de nem képezi szerzőnk szerint az egyéniség szabad kifejlődésének az akadályát, arra nézve pedig idézhetjük „Jogbölcseleti Előadásai-ból” a következő idevágó idézetet: „... ha valószínűnek kell tartanunk a ... munka és az utolsó csepp munkaerőig való kiszipolyoztatás megszűnését, a tudomány és művészet áldásainak és szeretetének általánosabbá

válását... akkor hinnünk kell az egyéniség dúsabb fejlődésében, keményebb érvényesülésében, szabadabb mozgásában, nagyobb megbecsülésében, és annak az igazi szabadságnak megvalósulásában, amely a társadalmi együttlét és a jogi szabályozás béklyóiból szárnyakat alakít.” (Jogbölcseleti Előadások 1905, I. füzet, 103. old.).

Somló Bódog e könyvében, mint már említettem, bizonyos formában foglalkozik a történelmi materializmussal, evvel egyetemben a marxizmussal is. A már említett bírálatok mellett, Somló itt bizonyos pozitívumokat is elismer a szocializmusnak. Szerinte a „szocializmus jutott el legközelebb az objektív tudományos igazsághoz.” (Állami beavatkozás és individualizmus 134. old.). Megállapítja, hogy az állam osztályjellegét egyedül a történelmi materializmus ismerte fel. Ebből ahhoz a megállapításhoz jut, hogy az állam nem minden ember egyforma szükségleteit szolgálja. Sajnálatát fejezi ki ezek után, hogy az állam osztályjellege miatt, az osztályfeletti, tiszta tudományok — amilyen az övé is — nem jutnak kifejezéshez.

Az eddig leírtak alapján, egy képet nyerhetünk arról ami Somló Bódog tudományos fejlődésének első időszakát jellemezte. Befejezésékképpen megállapíthatjuk, hogy erre az időszakra nagy hatást gyakorolt a Pikler-féle célszerűségi belátás elmélet és a Spencer-féle evolucionista filozófia; Somló azonban e két filozófiai irányzat közül egyiket sem fogadja el teljes egészében, hanem „... lenyesegeti belőlük azt, amit nem tud megegyeztetni eredeti gondolkodása saját irányjaival”.²

Míg, az Állami beavatkozás és individualizmus című könyve főleg az állam problémáival foglalkozik, addig e korszakát lezáró fő műve, amelyben már inkább a jogbölcselettel foglalkozik, a: „Jogbölcseleti Előadások” első és második füzete. Ezekben a füzetekben jogbölcseleti-, a jogot és különösen a büntetőjogot illető pozitivista nézeteiről ad számot.

Mielőtt azonban áttérnék e mű bemutatására, talán idézném Szabó Imrét, egy rövid jellemzést azokról az évekről, amelyekben ez a mű íródott.

„Somló pozitivista elméleti állásfoglalását e kezdeti szakaszban, nála is polgári radikális társadalmi tevékenység egészíti ki (amely azonban távolról sem olyan harcos mint Pikleré). Már nagyváradi jogakadémiai tanár korában heves támadás érte az evolúcióról tartott egyik előadása miatt, a jogakadémiai klerikális-reakciós tanárai részéről; ezzel összefüggésben 1903-ban élénk sajtóvita támadt körülötte, amelynek során az ifjú Ady Endre többször is tollat ragadott Somló védelmében, s a csata hevében némileg el is túlozta Somló érdemeit. Szepepe volt a Társadalomtudományi társaságban is, amelynek egyik titkára volt, s a Társaságon belüli 1906. évi válság során közreműködött abban, hogy a Társaság polgári radikális kezekben maradjon. Lassanként azonban az ilyen irányú közéleti szerepléstől visszavonult és a polgári radikálisoktól szinte ugyanúgy elszakadt, mint pozitivista felfogásától; további útja tudományosan és politikailag is mindinkább a jobboldal felé vezetett.”³

Most pedig térjünk vissza a „Jogbölcseleti Előadásaira”.

Ez a műve már bizonyos mértékben, elfordulást jelent a történelmi materializmus addig elismert tételeitől. Ez egyben Somlónál az újkantianus filozófia felé fordulást is jelzi.

A jogbölcseletet Somló a jog szociológiájának tekinti, amely jogra vonatkozó ismereteink egységes rendszerét képezi, azáltal is, hogy a jog és egyéb társadalmi jelenségek között az összefüggéseket kideríti.

Egyébként Somló ebben a művében is foglalkozik az állam problémájával. De felfogásai itt már lényegesen különböznek attól, amit az Állami beavatkozás és individualizmusban leírt. Somló itt már nem hangsúlyozza annyira az állam és a jog osztályjellegét. Ennek ellenkezőjéleg azt tartja fontosnak, hogy „mindennemű jogrendszernek vannak kiterjedt részei, amelyek az összes népesség érdekeinek szolgálnak” és továbbá, hogy „a jog egy része... még az általa elnyomottak érdekét is szolgálja” (Somló B. Jogbölcseleti Előadások, Kolozsvár 1905. I. füzet, 43. old.).

Tehát Somlónál itt már észre lehet venni a burzsoá állam- és jogbölcseletnek azt a klasszikus megfogalmazását, miszerint az állam- és a jog mindenki érdekét szolgálja, tehát „párton kívüli”. Somló ennél azonban egy igen fontos dologgal nem volt tisztában. Éspedig avval, hogy a jog milyen mértékben szolgálja az általa elnyomottak érdekét? Bizonyos, hogy a jog az általa elnyomottak érdekét is szolgálja, de csak annyiban, amennyire ez a hatalmon levő osztálynak megfelel. A történelemben számtalan példa volt rá, hogy az elnyomó látszólagos engedményekkel szeretné tompítani az osztályharcot. Tehát Somló megállapításához, hozzá lehetne fűzni, hogy „... olyan mértékben, amennyire az megfelel a hatalmon levő osztály érdekeinek...”. Mindenesetre figyelembe kell vennünk azt is, hogy amikor Somló azt mondja, hogy „elnyomottak érdekei” akkor ő evvel automatikusan elismeri továbbra is azt, hogy vannak elnyomók is. És ez nem más, végső esetben mint az osztályjelleg elismerése.

A jog Somló szerint nem az államtól veszi eredetét, hanem valamiféle „legmagasabb rendű földi hatalomtól”. Tehát arra a megállapításra jut, hogy az állam és a jog között nincs feltétlen, szükséges kapcsolat.

Az állam szerinte minőségileg nem különbözik az ősközösségi rendszertől, eltérés csak a szervezettség fokában van. Más szóval az állam valamivel magasabb szervezettségi fokon áll az ősközösségtől. De ezt a szervezettségi, átmeneti fokot az ősközösségtől az állam felé, nem lehet szigorúan elhatárolni.

Itt még határozottabban megmarad a tétele mellett, amely szerint a jog és a gazdaság egyenrangú társadalmi jelenség. Bizonyos, hogy Somló itt nem tesz megkülönböztetést a társadalmi alap és felépítmény között. Elkerülhetetlen volt szerintem, hogy az ilyen irányvétel, amely hasonló tévedésekkel jár, végül is egy olyan állam- és jogbölcseletbe vezessen, amelynek jellegzetességei igen közel állnak az idealizmus határaihoz.

Somló e művében foglalkozott a jövő jogával is. Evvel kapcsolatban idézném talán Szabó Imrét: „... polgári radikális illúziókkal, részben

imperialista követelményekből álló végső következtetéseket...” (Szabó Imre, A burzsoá állam és jogbölcselet Magyarországon, 272. old.). Szerintem Szabó Imre e megállapításában egy kicsit túl élesen, szigorúan bírálja el Somlót, hogy miért állítom ezt, rögtön világossá válik ha idézem magát Somlót. Tehát Somló szerint a jövő jogát: „... Szélesebb körű jogi szabályozás (azaz szorosabb nemzetközi együttműködés), a társadalmi osztályok ellentétének enyhülése, a háborúk csökkenése, a jog racionalizálódása...” — fogja jellemezni. Bizonyos, hogy Somlónak voltak valamiféle illúziói, ami a háborúk csökkenését, és az osztályok közötti ellentétek enyhülését illeti, de ezt semmi esetre sem nevezhetnénk imperialista követelményeknek. Előbb állíthatnánk azt, hogy Somló alapvető tévedése abból állt, hogy nem volt egészen tisztában avval, hogy az álltala kitűzött és elgondolt célokat hogyan és mily módon lehetne elérni. És erre pedig semmi esetre, nem megfelelő mód a jogi szabályozás területének a kiszélesítése. Sőt ellenkezőleg: pont a jogi szabályozás területének csökkentése kell, hogy megfelelő alapot nyújtson az új társadalmi viszonyok létrejövéséhez.

Egy dolgot azonban nem szabad semmi esetre sem szem elől tévesztünk: hogy amikor Somló a jogi szabályozás területének a kiszélesítését látta elő, neki a KAPITALIZMUSRA vonatkozóan, teljesen igaza volt. Hogy miért, az egy egész tanulmány témájává lehetne, azonban elég lesz ha csak megemlítjük a következőket. Az első világháború utáni korszakban jelentkezik először az államkapitalizmus kifejezettebb formában. Ez különösen a huszas évek nagy gazdasági válsága idején következik be. És ha tudjuk, hogy az államkapitalizmus egyik fő jellegzetessége, az állam által gyakorolt jogi szabályozás kiterjesztése, akkor teljesen világossá válik előttünk, hogy miért volt Somlónak igaza.

Jogbölcseleti Előadásaiiban Somló az „alkalmazott jogbölcselet” kérdéseként már foglalkozni kezd a helyes jog problémájával is.

Érdeklődése mindinkább elfordul a valóságtól és a társadalmi tényektől, a helyes jog felé fordul a teleológikus jogszemlélet felé közeledik. A helyes jogról vitázva, azt állítja, hogy: „... a célok és értékek világába léphet anélkül, hogy az ok birodalmát elhagyni kénytelen volna...”. A cél alatt „elképzelt okozatot” ért csupán, az „érték momentumát a cél fogalmában még nem látja”.⁴ A végső cél megállapításához egyszerre két utat jelöl meg. Az egyik az objektív módszer: „a természet szükségszerű fejlődési irányából indul ki és úgy találja, hogy a természet a környezetünkhöz minél jobban hozzáalkalmazkodott élőlények minél nagyobb számát hozza létre, amiből kifolyólag az emberiség és így a helyes jog végső célja is: minél nagyobb számú, minél tökéletesebb emberek létrehozása. (a tökéletességet a környezethez való minél tökéletesebb alkalmazódottság értelmében veszi.)”⁴ A másik út, az úgynevezett szubjektív módszer, az ember szervezetéből indul ki, és úgy találja, hogy a boldogságra való törekvés az emberi szervezetben minden körülmény között szükségképpen előáll, annak nélkülözhetetlen, lényeges jellemző tulajdonsága. Ebből ki-

folyólag jut el azután az utilitarisztikus Bentlam-féle elvhez, a lehető legnagyobb szám lehető legnagyobb boldogulásának a végcéljához.⁴

Tehát Somló szerint a helyes jog ekként megállapított mércéje: minél nagyobb számú minél tökéletesebb ember létrehozása, és a lehető legnagyobb mértékű boldogság elérése az embereknél (a boldogságot itt egy általános életfilozófiai értelemben kell venni).

Ezt alkalmazza most már Somló a büntetőjog bölcseletében is, amelynek folyamán különösen a büntettek elkövetésének okait és a büntett elleni küzdelem helyes eszközeit kutatja.

Munkájának e része rendkívül világos és szabatos bemutatása a Lambrozo, Garofalo és Fezzi által kidolgozott és megállapított „modern” pozitív büntetőjogi iskola tanainak.

„Jogbölcseleti Előadásai, egyáltalában rendkívül világosan, igen könnyen érthetően s a nyelvnek olyan kifejező erejével s olyan lendületesen vannak megírva, mint talán Somló Bódog munkái közül is kevés” — Móor Gyulának e megállapítása talán a legjobban jellemzi Somló e művét.

A helyes jogról szóló fejezetben történt tévedéseiről, maga Somló ír „A helyes jog elméletéről” nyolc évvel később írt dolgozatában (Kolozsvár 1914). E dolgozat tulajdonképpen az „objektív” és a „szubjektív” levezetési módnak a cáfolata.

Ezzel körülbelül le is zárulna Somló Bódog munkásságának az első szakasza. A második szakaszban már a kanti filozófia alaposabb tanulmányozásába mélyed bele, és ennek következményeként a kritikus filozófia gyökeres változást hoz létre egész gondolkodásában. Mielőtt azonban ez a gyökeres változás bekövetkezne, Somlónál bizonyos eltávolodás jelentkezik a szélső objektivizmus irányában. Ez az irányváltoztatás: „... teljes szakítás a pikleri belátásos elmélettel és a burzsoá szociológia lélektani irányával és csatlakozás a biológiai szociológia művelőihez — még mindig annak a hitnek alapján, hogy az állam és a jog, sőt az egész társadalom kérdései csak természettudományos alapon érthető meg”⁵.

Mit is jelent ez az eltávolodás tulajdonképpen?

Mint már említettük „Törvényszerűség a szociológiában” című értekezésében azt az álláspontot képviselte, miszerint a szociológia csak alkalmazott lélektan lehet.

A „XX. század szociológiája” (Budapest 1907, a Budapesti Naplóban) című tanulmányában, és a „Huszedik Század”-ban megjelent sorozatos cikkjei során (vita Piklerrel), egy egészen ellentétes elméletet próbál kifejteni, avval, amit nyolc évvel azelőtt vallott.

Abból indul ki, hogy a szociológiában mellőzni kellene mindenféle pszichológiát. Ennek a tanulmánynak következményeként Somló Bódog és Pikler Gyula között egy vita robban ki. Ez bizonyítja legjobban, Somlónak, Pikler belátásos elméletével való szakítását.

Piklerrel folytatott vita során Somló azt mondja, hogy a társadalomtudománynak mellőznie kell minden lélektant, mert mint ahogy írja: „... a társadalmat egyéni lélektani alapon nem is érthetem meg”, továbbá

„... az emberközi fizikai folyamatokkal” — kell kapcsolatba hozni a megmagyarázandó társadalmi tüneményt. S azokat az „anyagi (fizikai) folyamatokat”, amelyek a társadalom fejlődését meghatározzák, Somló anyagcsere folyamatoknak látja, „... kizárólag a társadalmi anyagcserefolyamatokban kell keresni a társadalmi történet okait.” Tehát, a társadalom nem más, mint egy meghatározott „anyagcsere-egység” a társadalom törvényei „a benne lefolyó anyagcserének a törvényei”; az objektív szociológia a társadalom jelenségeit az emberközi anyagcsere társadalomfiziológiai törvényeire vezeti vissza.⁶

Ez tehát azt jelenti, hogy a társadalom az anyagi javak termelése és cseréje azonos törvények szerint játszódik le, mint az anyagcsere a természetben.

Tehát Somló a természet törvényeit a társadalomra is alkalmazni próbálja. Ezt a biológiai törvényeknek, társadalmi folyamatokkal való kiegyenlítését, úgy is értelmezhetjük, mint egy olyan kísérletet, hogy az akkor fennálló burzsoá termelési viszonyokat, minden időkre elfogadhatónak és meggingathatatlanoknak mutasson be. (Ezt elvileg állíthatjuk, de gyakorlatilag a dolgok bizonyos másfolyó fényben mutatkoznak meg. Éspedig oly módon, hogyha figyelembe vesszük Somló egész munkásságát, meglátjuk, hogy ő egy csöppet sem volt megelégedve az akkori társadalmi viszonyokkal).

Somló és Pikler között, az anyagcsere körül folytatott vitában (anyagcsere a már említett értelemben), hamarosan mások is bekapcsolódtak. Végeredményben ekkor már mindenki érezte, hogy a természettudományos szociológia, illetve állam- és jogbölcselet zsákutcába vezet. Mondhatnánk, hogy végül evvel a vitával, amelynek semmilyen végső eredménye sem lett, zárult le Magyarországon a természettudományos szociológia és állam- és jogbölcselet korszaka.

Ezek után Somló rövidesen áttért a pozitivista kutatásokról az újkantianus filozófiára és jogbölcseletre, a helyes jog kérdésének, a jog érték-mérőinek a kutatására. Somlónak ez átállása nyilvánvaló jele volt a magyarországi pozitivista állam- és jogbölcselet természettudományos szakasza befejeződésének. És lényegében ez az átmenet egybeesett Magyarországon a klasszikus kapitalizmusnak imperializmusba való átmenetével. És az imperializmus már új igényekkel lép fel a társadalomtudományokkal szemben, amely új állásfoglalásra készítette a burzsoá állam- és jogbölcselet képviselőit is.

Befejezés előtt talán még megemlíteném Somlónak két kis művét, amelyek még az „objektív szociológia” fejezetesi korszakához tartoznak. Habár terjedelmileg kis művek a külföldi kritika igen különféle reagálását váltotta ki. Ezek a „Der Güterverkehr in der Urgesellschaft” (Leipzig 1919), és a: „Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie” (Berlin, & Leipzig 1909).

És végül egy összefoglaló jellemzést Somló e korszakáról, Szabó Imrétől: „... ez a másik Somló azonban már a magyar jogtudományak

nem egyedül pozitivisták elődeire támaszkodik, hanem olyanokra is, akik különösen 1867-től nagy buzgalommal és nyíltsággal a konzervatív oldalon képviselték az idealista állam- és jogbölcseletet, olyanokra akik felfogásuknak idealista voltát nem igyekeztek a vulgáris materializmus spanyolfalával elrejteni. Az imperializmus magyarországi állam- és jogbölcseletének megvoltak a maga hazai konzervatív reakciós hagyományai és elődei; érthető, ha az imperializmus szakaszában ezek kerültek előtérbe s e hagyományok képviselői váltak mindinkább hangadókká.”

Somló Bódog tudományos munkásságának második szakasza

Az eddigiek során megismertük Somló Bódogot a belátásos elmélettől egészen az objektív szociológiához vezető úton, amely időbelileg körülbelül az 1897—1909-ig terjedő tizenkét esztendő tudományos munkásságát öleli föl.

„Bármilyen hatalmas változáson ment is keresztül tudományos felfogása ezen idő alatt, legvégső filozófiai alapja változatlanul a Spenceri filozófia világfelfogása: a belátásos elmélet szubjektív racionalizmusától egészen az objektív szociológia szélső végletéig vezető ingamozgás egész ideje alatt érintetlen maradt az a szeg, amelyen az inga függött.”⁷

Ez a megállapítás azonban semmi esetre sem végérvényű, mert Somló végül mégis elhagyja a „spenceri filozófia talaját” és a „kanti ismeretelmélet szikláira helyezkedik”.⁷

Mielőtt azonban teljes egészében áttérnénk e korszak bemutatására, említést szeretnénk tenni Somlónak egy igen érdekes tételéről a büntetőjog bölcseletével kapcsolatban.

Somló a büntetőjog bölcseletéről szólva a determinizmus mellett tört lándzsát. A bűncselekményt elkövető akaratát, szerinte három tényező: az antropológiai, a fizikai és a gazdasági határozza meg; azok a gazdasági tényezők azonban amelyek a szerinte a büntettes akaratát meghatározzák különböző, de nem az alapvető gazdasági és osztálykörülmények, hanem másodlagos anyagi tényezők. A determinizmust Somló az energia megmaradásának elvével magyarázza és az akarat kötöttségét az alkohol akaratváltoztató vagy akaratot befolyásoló hatásával bizonyítja; álláspontja ebből, kitűnően vulgáris materialista. Hogy pedig determinista felfogása mennyire mechanikus, kitűnik abból, hogy a büntetésnél kizárólag a társadalmi védekezésre utal s a felelősséget teljesen mellőzi; az, hogy a tettes „megérdelmi-e” a büntetést, számára épp úgy nem kérdés, mint a felelősség: „nem keressük a felelősség fogalmát, hanem védekezzünk a veszedelemmel szemben.”⁸

Azt hiszem Somlónak e tétele Szabó Imre magyarázatán kívül, még bizonyos magyarázatra szorul. Lássuk először, hogy tulajdonképpen mi is az a determinizmus? Lexikális meghatározása körülbelül így hangzana: a természeti, társadalmi és pszichikai jelenségek egyetemes meghatáro-

zottságáról kialakult felfogás. Másszóval olyan felfogás, amely szerint minden létező törvényszerűen, meghatározott okok hatására keletkezik és pusztul el. Somló esetében megkülönböztethetnénk a determinizmus mechanikus és dialektikus materialista irányzatát.

A mechanikus determinizmus szerint a külső okok közvetlenül és egyértelműen meghatározóak. Evvel szemben a dialektikus materialista determinizmus a tárgyak, jelenségek konkrét összefüggéseit, a közöttük fennálló egyetemes összefüggést és kölcsönhatást, az okok belső és külső feltételének egységét értelmezi. „Csak ettől az egyetemes kölcsönhatástól jutunk el a valóságos oksági viszonyhoz” — írta Engels. Visszatérve Somló elméletéhez, megállapíthatjuk, hogy az igenis mechanikus, mert nem veszi figyelembe a belső okokat, hanem kizárólag a külső okokra szorítkozik. Továbbá Somló determinizmusát nem társadalmi okokkal, hanem kizárólag azzal magyarázza, hogy az akaratképződés lelki folyamata a természeti törvényeknek van alávetve. A büntetőjog területén a büntetett akaratának determináltságát egyes esetekben annyira kizárólagosnak és feltételnek tartja, hogy a büntetésnek a büntetett irányában semmi jelentőséget nem tulajdonít. Somló arra a következtetésre jut, hogy a „beszámíthatóság és a felelősség csak a régi úgynevezett klasszikus büntetőjogi felfogásnak nélkülözhetetlen requisitumai” (Somló Bódog, Jogbölcseleti Előadások, Kolozsvár 1906, II. füzet, A büntetőjog bölcselete 128. old.) Világos, hogy itt Somló mennyire téved, de hogy a determinizmusnak, nem mechanikus hanem dialektikus materialista alakjában mekkora jelentősége van nemcsak a büntetőjog területén hanem máshol is talán a legjobban bizonyítanak Leninnek következő szavai: „... amikor a determinizmus eszméje megállapítja az emberi cselekedetek szükségyszerűségét és elveti a szabad akarat ostoba meséjét, a legkevésbé sem szünteti meg sem az emberi észet, sem az emberi lelkiismeretet, sem az emberi cselekedeteinek az értékelését. Éppen ellenkezőleg, csakis a determinista felfogás teszi lehetővé, hogy szigorúan és helyesen értékeljük, s ne hárítsuk a szabad akaratra bármit tetszésünk szerint.”⁹

És, hogy visszatérjek Somló második fejlődési szakaszának a tárgyalására, megállapítottuk, hogy bizonyos változásokon ment keresztül. Ilyennemű változásokat Somló Bódog gondolatmenetében a „Das Problem der Rechts-philosophie” (1908) című felolvasásában, majd utána a „Mass-täbe zur Bewertung des Rechts” című dolgozatában (Berlin 1910) már megfigyelhetünk. Ezek a művek akárcsak a „Kauzális vagy normatív etika” című dolgozata (Budapest, 1910) és „Az érték problémája” című dolgozata (Budapest 1911 és Leipzig 1912), is főleg filozófiai problémákkal foglalkoznak, a nelyekkel a jelen esetben alkalmatlan lenne bővebben foglalkozni mivel már azok magukba véve is igen terjedelmesek. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ezeknek a műveknek semmi közük Somló jogbölcseletéhez. Sőt! Somlót pont a helyes jog kérdése jutatta el az erkölcsi értékelés problémájához, amely téren való kutatásainak ered-

ményeit foglalja össze „Az érték problémája” című művében, amely sokak szerint Somló, filozófiai szempontból írt legértékesebb műve.

Természetes, hogy filozófiai alapfelfogásának gyökeres megváltozása mellett, jogbölcseleti felfogásai sem maradtak változatlanok.

Így például míg „Jogbölcseleti Előadásai” a jogbölcseletet a jog szociológiájának tekinti, addig a „Das Problem der Rechts philosophie” című dolgozatában „e kauzális szociológiai szempont mellé, mint teljesen egyenértékűt állítja oda a teleológikus értékelő szempontot.” S végül a „Das Verhältnis von Soziologie u Rechts philosophie, insbesondere die Förderung der Rechtsphilosophie durch die Soziologie” című felolvasásában (Darmstadt, 1911. jún. 8-án), már teljesen kizárni kívánja a „jog szociológiáját a jogbölcselet köréből”.

Nézete szerint, a jogbölcseletnek két probléma-komplexum megoldására kell szorítkoznia: a jog fogalmával összefüggő kérdéseket és a jog értékelésével összefüggőket kell tisztáznia.

A jog értékelésével összefüggő problémákkal a helyes jogról és az érték problémájáról szóló fentebb említett dolgozataiban foglalkozott, még a jog fogalmával összefüggő kérdéseket a „Juristische Grundlehre” című nagy munkájában dolgozta fel.

Az e problémakörbe tartozó kérdéseket, a jogalkalmazásról és a szokásjogról, már egy előző művében a: „A jog alkalmazásáról” című dolgozatában (Budapest, 1911) feldolgozott.

Ebben az utóbbi művében, Somló azt állítja, hogy a „törvénymagyarázat szabályainak csakis mint valamely pozitív jog részének van józan értelmük”. Vagyis továbbá: „a bírói jogmagyarázatnak egy bizonyos módon való szabályozása helyes jogként követhető.” Ennek folyamán megcáfolja a jog hézagságáról szóló elméletet, kimutatva, hogy a joghézag csak mint jogpolitikai fogalom, mint a jog helytelenített kritikája állhat meg, de nem beszélhetünk jogalkalmazási hézagról, minthogy a fennálló jog alapján mindenkor el lehet dönteni, hogy valamely konkrét eset tiltott, parancsolt, megengedett vagy jogilag irrelevans-e? Az, hogy a döntés célszerűtlen vagy igazságtalan eredményre vezetne, egészen más lapra, éppen a jogkritikai oldalra tartozik. Hasonlóképpen nem a jogalkalmazás kérdése a szabadjogi iskolának az az érvelése, hogy a bírói joggyakorlat sokszor a jogtól eltérő új jogalkotáshoz is vezethet. Ez a jogforrások tanába tartozik. És végül helytelenül hivatkozik a szabadjogi iskola arra is, hogy a bírászkodás lelki folyamatában nemcsak logikai, hanem értékelő funkciókat is találhatunk, mert „egyesegyedül a jog tartalmától függ, hogy a bírónak mennyiben kell ítélezése közben csak logikai funkciókat, mennyiben pedig ezeken kívül még erkölcsi ítéleteket is, vagy pedig más tetszése szerinti döntéseket is véghezvinnie” (Somló Bódog, A jog alkalmazásáról, 186. old.).

„A szokásjog” című dolgozatában (Kolozsvár 1914; Farkas Lajos — Emlékkönyv) a jog fogalmának rövid kifejtése után, azt a tételt állítja fel, hogy az elsődleges szokásjog és az elsődleges írott jog teljesen egyen-

értékűek, minthogy mind a kettő a legfőbb jogalkotó hatalom akaratát foglalja magába és éppen ezért nem létezhetik olyan szabály, amely ezen főhatalom felett állva azt, akaratának nyílt vagy hallgatóságos kifejezésében korlátozhatná. Minthogy pedig csak a jogalkotó hatalmat alkotó legfőbb szervek alkothatnak elsődleges szokásjogot, azért a „nép meggyőződése”, a „közvélemény” legfeljebb csak konvencionális szabályt hozhat létre. Hogy ez jogivá váljon, szükséges, hogy a főhatalmi szervek azt nyíltan vagy hallgatóságosan adoptálják. Igaz, hogy sokszor a másodlagos bírói szokásjog ellenkezik a törvénnyel, amely jelenség azonban csak úgy lehetséges, ha a legfőbb hatalom ezt az eltérést hallgatólag akceptálja, amikor is tulajdonképpen ő alkot a törvénytől eltérő elsődleges szokásjogot. A másodlagos szokásjog kérdése szerzőnk szerint tisztára tételes jogi kérdés.

S, hogy végül egy teljes képet nyerhessünk Somló munkásságáról mindenesetre meg kell, hogy ismerjük, „Juristische Grundlehre” (Jogi alaptan) című munkáját.

Ez a mű 1917-ben jelent meg Leipzigben. A német nyelvű kiadás már a háború alatt megjelenhetett, de sajnos magyar kiadásra nem kerülhetett sor. Ezért Somló 1920-ban Budapesten, magyar nyelven kivonatossan megjelentette a művét, „Jogbölcsezet. Jogi alaptan című műve után” cím alatt.

Ez Somlónak egyetlen munkája, amely egy nagy probléma-komplexumnak rendszerbe foglalt részletes kifejtését tartalmazza. Valamiképpen ezt a művet az író gondolatmenetének végállomásaként is tekinthetjük, mert az e műben lefektetett alapelvein, többé már nem változtatott.

A „Jogi alaptan”-t ilyen rövid helyen lehetetlen teljes egészében bemutatni, ezért megpróbálok csak a legfontosabbra szorítkozni. Tehát, megpróbálok a művet a szempontból vázlatosan bemutatni, amely szempontból e mű összefüggésben áll, Somló Bódog egész jogfilozófiájának a fejlődésével.

Kezdjük talán a következőképpen:

Szerzőnk szerint mielőtt a tételes jogtudomány területén a jog tartalmának rendszeres feldolgozásához hozzáfoghatnánk, előbb ismernünk és ezért tisztáznunk kell a jog foglamát, az abból folyó konzekvenciákkal együtt. Minthogy pedig a jog fogalmi alkatelemének minden jogszabályban tekintet nélkül annak tartalmára, benn kell foglaltatnia, mert hiszen épp ez teszi az illető szabályt jogszabállyá, minősíti azt a bizonyos tartalmat jogi tartalommal, azért a jog fogalmához nem is lehet a jogszabályok tartalmának a vizsgálatából bármilyen messzemenő általánosítások útján sem eljutni. Hanem e célból mintegy a jog fölé kell emelkedni, el kell hagyni a jogszabályok területét; hogy ezt a területet a jog fogalmának megállapítása útján a szemszédos területektől elhatárolhassuk, arra tágabb térre kell kilépnünk, amelyen maga a jogfogalom is megtalálható. (Jogi alaptan 2., 5., 7. old.). Az a tudomány, amely ekként előfeltétele minden jogtudománynak, amely eltekintve minden jogi tartalomtól, puszt-

tán a jog formájával foglalkozik, amely a jog fogalmát keresi, és a belőle folyó konzekvenciákat keresi, amely nem a jogi normák tartalmát adja elő, hanem a normákra vonatkozólag általános érvényű igazságokat állapít meg: a jogi alaptan.

Hogyan függ össze már most az ilyen értelemben felfogott „Jogi alaptan” Somló általános filozófiai felfogásával? Akként, hogy Kant kritikus filozófiájának alapgondolatát, az abban rejlő módszert alkalmazza a jogtudományra. Amiként a „Tiszta Ész Kritikája” magának a tapasztalatnak a lehetőségét teszi kritika tárgyává és felfedi azokat az „a priori” fogalmakat, amelyek minden tapasztalatnak szükségszerű előfeltételei, akként a „Jogi alaptan” magának a jogszabálynak, a jogi mivoltát teszi vizsgálódás tárgyává és keresi azokat a jogi tartalom szempontjából „a priori” „jogi alapfogalmakat”, amelyek, minden jogszabály jogi mivoltának szükségképpen formális előfeltételei. Amiként Kant a tiszta ész határait akarja kimérni, kiterjedését pontosan megállapítani, és azokat az „a priori” fogalmakat, amelyek minden tapasztalatban benne vannak, de amelyekben nincsen semmi sem a tapasztalat empirikus anyagából, teljes rendszerbe foglalni, akként szeretné Somló is a jogfogalom területét pontosan elhatárolni és lehető teljes rendszerbe foglalni mindazokat a jogi alapfogalmakat, amelyek minden joggal együttjárnak, de amelyek, de amelyekben semmi sincs az esetleges és változékony jogi tartalomból. És amilyen élesen elhatárolja Kant az „a priori”-t az „a posteriori”-tól, éppoly élesen elválasztja Somló a „jogi alapfogalmakat” a „tételes jogi fogalmaktól”.¹⁰

Nem pusztán véletlen tehát, ha azt mondja művét a „Prolegomen minden jövőendő jurisprudentia számára” címmel is lehetne illetni: a kanti szellem nyoma felismerhető az egész könyvön.

Érdekes, hogy amilyen élesen igyekszik Somló a jogi alapfogalmakat a tételes jogi fogalmaktól elhatárolni, s a jog fogalmából folyó ezen jogi alapfogalmaknak a rendszeres kifejtése útján magának a jog fogalmának a kiterjedését megállapítani, éppoly kevés súlyt helyez arra, hogy ez a jogfogalom szilárd alkatrészekből és ne elasztikus elemekből legyen felépítve. „A jog fogalomnak bizonyos mérvű folyékony-sága, széleinek csipkézettsége ugyanis szintén hozzátartozik — mondja — a fogalom sajátosságaihoz. Aki a jognak egészen simára köszörült, éles fogalmát igyekeznék nyújtani, már ezzel eltévesztette volna feladatát”. (Jogi alaptan 106. old.)

Ami ezek után a jog fogalmáról adott meghatározását illeti, jog alatt azon empirikus társadalmi szabályokat érti, amelyek „a legfőbb hatalomtól” származnak. Legfőbb hatalomnak pedig azt az állandó jellegű hatalmat nevezi, amely akarátát rendszerint és más hatalmaknál eredményesebben tudja keresztülvinni, s amely az életviszonyoknak egy széles körét vonja szabályozása alá. Ezen jogfogalom alapján dönti el azt a sokat vitatott kérdést is, hogy jog-e a nemzetközi jog, úgy találván, hogy a nemzetközi jogszabályok — amellet, hogy a mögöttük álló hatalom

nem eléggé állandó, és szabályait túl gyakran sértik meg — még azért sem tekinthetők jogi szabályoknak, mivel az életviszonyoknak csupán egy kis körére terjednek ki. (Ugyanezt fejtí ki a „A nemzetközi jog mi-benléte” című értekezésében is; Kolozsvár, 1917).

Majd a jogfogalom elemeit boncolgatva, arra az eredményre jut, hogy a szabály fogalma nemcsak parancsot jelenthet, hanem ígéretet is amennyiben a jogalkotó hatalom saját jövőbeli magatartására nézve tesz az alattvalók számára kijelentéseket. Az „ígérő jognak” ezen fogalma alapján tárgyalja a legfőbb hatalom jogi megkötöttségének s az alanyi jogoknak a tanát. Behatóan kifejti továbbá a társadalom és az állam fogalmát, a szuverenitást, az államkapcsolatokat, a jogforrásokat a jogalkalmazást, a jogalanyok elméletét és még egy csomó kisebb jelentőségű kérdést. Mindezen problémák fejtegetését az alaptani, a tételesjogi, és az értékelő szempont éles szétválasztása jellemzi. Érdekesen mutat rá magának a jogszónak is kétértelműségére, amely a jogi értelemben vett jogosnak a különböző jelentéseit fedi. Az említett három alapvető szempontnak következő szétválasztása annál fontosabb, mivel rendesen nem szokott megtörténni aminek folytán máris igen sok zavar támadt az elméleti jogtudomány legfontosabb kérdései körül. Azt az óriási érdemet, amely az említett szempontok éles szétválasztása tekintetében a „Jogi alaptant” megilleti azoknak is el kell ismerniök, akik különben nem értenek egyet a jogról adott fogalommeghatározásával.¹¹

Somló életművének szánta a „Prima philosophia” vagy magyarul „Gondolatok egy első filozófia köréből” című művet. Sajnos azonban az a tragédia, amely szeptember 28-án történt, megakadályozta a mű befejezését. Így a kézirat elkészületlen maradt, nem kerülhetett nyomda alá.

Életének utolsó évében még megír két kisebb terjedelmű művet. Az egyik: „Platon államtana” (Budapest 1920), a másik: „Machiavelli” (a Társadalom Tudomány című folyóirat első száma részére írta, s közvetlenül végzetes kolozsvári útja előtt fejezte be. Ez az utolsó mű, amit Somló Bódog sajtó alá bocsájtott).

A művek bizonyos jelentőséggel bírnak, mivelhogy az ókor nagy „köl-tő-filozófusának” és a „renaissance művészi hajlamú politikusának” államelméleti felfogásukat ismerteti.

És evvel talán a végére is értünk volna annak, amit Somló Bódog tudományos fejlődésének nevezünk. De vajon nevezhetünk-e befejezettnek egy életművet, egy életet? A testi halállal az eszmék is eltűnnek?

Figyelman kívül szabad-e hagynunk egy olyan tudós munkásságát, aki talán egyike volt a legeredetibb, és legérdekesebb alakjainak a századforduló Európa tudományos életének? Nem szabad abba a hibába es-nünk, hogy könyörtelenül eldobjunk valakit, semmibe vegyük egész munkáját. Vitathatatlan, hogy Somló Bódog sok problémára nem találta meg a helyes választ. De próbáljuk meg mindezt egy történelmi korszak szem-szögéből megfigyelni. Mennyire voltak Somló Bódog elvei igazoltak egy olyan világban és egy olyan környezetben, amelyben ő maga élt és dol-

gozott? Vajon ellenállhatott-e egy Somló veretű filozófus azoknak az áramlatoknak, amelyek annak idején vettek lendületet nemcsak Magyarországon, hanem az egész világon?

De mindettől eltekintve, bizonyos, hogy Somló Bódog egyes elvei még ma is időszerűek, másszóval helytállóak. És végeredményben nem-e annak az elvnek vagyunk hívei, miszerint abból ami múlt, el kell dobni a rossz-
szat és megtartani a jót. Somló Bódog egy jó alkalom arra, hogy gyakor-
oljunk. És ezt semmi esetre sem szabadna elhalasztanunk.

És talán Moór Gyula szavaival fejezném be:

„Somló Bódog azok a gondolkodók közé tartozott, akik a filozófiát nemcsak átgondolják, hanem át is élik.” Valamit még mondhatna szá-
munkra az a pátoszi felkiáltás, amivel Moór Gyula annak idején elbúcsú-
zott Somló Bódogtól:

„Igazság keresésének fáradhatatlan, fáradt lovagja, bátor lovagja most
már pihenj meg! Sit tibi terra levis!”

Jegyzetek

¹ Somló B. Állami beavatkozás és individualizmus 15—24. ugyanez Somló B. Jogbölcséleti előadások, I. füzet, 53—56. old.

² Moór Gyula: Somló Bódog 11. old.

³ Szabó Imre: „A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon” 269. o.

⁴ Moór Gyula: Somló Bódog 11—12. old.

⁵ Szabó Imre: A burzsoá állam és jogbölcsélet Magyarországon, 273. o.

⁶ Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon, 273. o.

⁷ Moór Gyula: Somló Bódog, 17—18. old.

⁸ Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon, 329. o.

⁹ Lenin: Művei I. kötet, 145. oldal

¹⁰ Moór Gyula: Somló Bódog

¹¹ Moór Gyula: Somló Bódog

Használt irodalom

1. Szabó Imre: „A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon”, Budapest, 1955, Akadémiai kiadó
2. Dr. Moór Gyula: „Somló Bódog”, Különlenyomat a Társadalomtudomány c. folyóirat 1. évf. 1. számából, Budapest Poltzer Zsigmond és fia, 1921.
3. Új Magyar Lexikon — 6. Budapest 1962, Akadémiai kiadó —
4. Magyar Életrajzi Lexikon — II. Budapest 1969, Akadémiai kiadó
5. Magyar Jogi Lexikon — VI. Budapest 1907. Pallas Irodalmi és nyomdai részvénytársaság — szerk. Dr. Márkus Dezső
6. Filozófiai kislexikon — második, módosított kiadás, Kossuth könyvkiadó, 1972.

7. Dr. Antalffy György—Dr. Papp Ignác: Szemelvények állam- és jogelméleti szerzők műveiből — I. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.
8. Somló Bódog: „A jog alkalmazásáról”, Külön lenyomat a „Jogállam” X. évf. 2—3. füzetéből.
9. Somló Bódog: „Állami beavatkozás és individualizmus” — második kiadás, Grill Károly könyvkiadóvállalata, Budapest IV. Veres Pálné utca 16. 1907.
10. Dr. Somló Bódog: „Szociológia”, Pozsony 1901. Budapest, Stampfel Károly kiadása
11. Dr. Somló Bódog: „Ettika”, Pozsony 1900. Budapest, Stampfel Károly kiadása.
12. Somló Bódog: „Platon államtana”, Magyar Jogi Szemle könyvtára, Budapest 1920.
13. Somló Bódog: „Jogbölcseleti előadásai”, első füzet; kézirat gyanánt, Kolozsvár 1906.
14. Somló Bódog: „Törvényszerűség a szociológiában”, Budapest 1898.
15. Somló Bódog: „A nemzetközi jog bölcseletének az alapelvei”, Budapest 1898, Franklin Társulat
16. Somló Bódog: „Jogbölcselet — Jogi Alaptan című műve nyomán”, Budapest 1920, Grill Károly könyvkiadóvállalata.
17. Somló Bódog: „Jogbölcseleti előadásai”, I—II. füzet, Kolozsvár 1906, (A büntetőjog bölcselete)

Rezime

Felix Šomlo

Felix Šomlo je sigurno jedan od najoriginalnijih i najinteresantnijih ličnosti Evropskog naučnog života pre početka drugog svetskog rata. Filozof, pravnik, profesor univerziteta, sociolog. Rodio se 1873-e u Požonju, a umro u Koložvaru 1920-e godine (samoubistvo). Pripadao je plejadi pradjanskih filozofa države i prava. Svoj naučni razvitak je započeo kao pozitivista, a završio ju je kao pristalica neokantizma. Bio je jedan od retkih gradjanskih filozofa, koji se bavio i problemom istorijskog materijalizma, a samim tim i pitanjem marksizma. U jednom svom delu je napisao da je: „socijalizam dospeo najbliže do objektivne naučne istine”. To je u svakom slučaju značajno ako znamo kakav su stav tada neki gradjanski filozofi zauzimali prema socijalizmu. Ovakav stav sigurno svrstava Šomloa u red najnaprednijih gradjanskih filozofa. Međutim, njegova celokupna naučna ličnost nije bila dovoljno jaka, da se odupre uticaju neokantizma, i da na taj način dodje do pravih naučnih istina. Neki od njegovih učenika postali su kasnije istaknuti revolucionari, naučnici i nosioci marksističke misli. Takav je na primer bio i jedan od najistaknutijih marksističkih filozofa današnjice, nedavno preminuli Djerdj Lukač.

Najznačajnija Šomloova dela su: „Državno unutrašnje mešanje i individualizam”, „Predavanja iz filozofije”, „Juristische Grundlehre” (Uvod u pravo).

Felix Somlo

Felix Somlo ist sicher einer der originalsten und interessantesten Gestalten des europäischen wissenschaftlichen Lebens von dem Beginn des zweiten Weltkriegs. Er war Philosoph, Jurist, Universitätsprofessor und Soziologe. Er ist 1873 in Pozsony (Bratislava) geboren und ist in Kolozsvár (Cluj) 1920 gestorben (Selbstmord). Somlo gehörte zu der Plejade bürgerlicher Philosophen des Staates und Rechtes. Seine wissenschaftliche Entwicklung beginnt er als Positivist und beendet als Anhänger des Neokantismus. Er war einer von den wenigen bürgerlichen Philosophen, die sich mit den Problemen des historischen Materialismus und daher auch mit der Frage des Marxismus befaßten. In einem von seinen Werken schrieb er: „Sozialismus ist am besten zu der objektiven wissenschaftlichen Wahrheit gelangt.“ Das ist in jedem Falle bedeutend, wann wir wissen, was für eine Stellungnahme damals einige bürgerliche Philosophen zu dem Sozialismus hatten. Nach einer solchen Stellungnahme kann man Somlo zu den progressivsten bürgerlichen Philosophen einreihen. Aber seine ganze wissenschaftliche Gestalt war nicht genug stark um sich dem Einfluß des Neokantismus entgegensetzen zu können und auf solcher Weise zu den wirklichen wissenschaftlichen Wahrheiten anzulangen. Manche von seinen Schüler sind später hervorragende Revolutionäre, Wissenschaftler und Träger des marxistischen Gedankens geworden. Ein solcher war zum Beispiel einer der hervorragendsten marxistischen Philosophen der heutigen Zeit, der unlängst verstorbene Georg Lukács.

Die bedeutendsten Werke von Somlo sind: „Das staatliche Einmischen und der Individualismus“, „Vorlesungen aus der Philosophie und aus dem Recht“, „Juristische Grundlehre“.

ADALÉKOK A SZABADKAI NYOMDÁSZOK MOZGALMAHOZ — A SZAKEGYESÜLET MEGALAKULÁSAIG

Múlt század végi előzmények, események,
a szabadkai nyomdászok mozgalmában

A múlt század második és századunk első felében Szabadka környéke főleg mint gabonatermő, állattenyésztő és boráról híres vidék, csupán néhány szakma és a kereskedelem fejlett. Vajdaságban az első nyomda aránylag későn létesült. A múlt században, száz évvel a törökök elűzése után kezdte meg működését vidékünkön az első nyomda (Újvidéken). Városunk jóval később kap nyomdát: mert a múlt század negyvenes éveiben több nyomdaalapítási kezdeményezés történt. Az 1844-es év jelentős Szabadka város kultúrtörténetében, tehát Szabadka másodiknak létesített nyomdát Vajdaságban. A történelmi adatok azt mutatják, hogy városunkban a nyomdászat az ipar többi ágával (malom-, bőr- és textiliparral stb.) egyidejűleg jelentkezik. BITTERMANN KÁROLY 1844. március 7-én I. Ferdinánd császár aláírásával kapott nyomdaalapítási engedélyt Szabadkán. Korábban Budán, Pesten, Szegeden, Eszéken és Kalocsán készítettek szabadkai rendelésre nyomtatványokat.

A császári—királyi szabadalmak intézménye (nyomtatásra és terjesztésre okiratokat adott ki) az 1848-as időkkel megszűnt. Továbbá az 1867. esztendő is fordulópont volt; kevesebbet kellett várni a nyomdaalapítási engedélyre, azt jelentette, hogy a szabadkai nyomdaipar nemcsak hozzájárult a körzet általános ipari fejlődéséhez a legrégibb időktől kezdve, hanem ma is az ipar fejlesztésének egyik alappillére.

Bittermann Károly részt vett az 1848-as forradalomban is. Nyomdájában az események ideje alatt olyan nyomtatványok készültek, amelyek bizonyos módon a forradalom mellett foglaltak állást. Ezzel Bittermann megszegte a császári engedélyben feltüntetett királyi Helytartó Tanács által engedélyezett kiadványokra vonatkozó rendeletet. A forradalomban való részvétele miatt Bittermant Temesváron hat hetes börtönre ítélték.

Az első szabadkai nyomdászt víg kedélyű, vendégszerető, szerény és becsületes embernek ismerték városunkban.

Egy érdekes eset fűződik hozzá: az ötvenes években Heckenast Gusztáv budapesti nyomdásztól egy kislejeztezett gyors-sajtót vásárolt. Ezen a gépen olyan gyorsan folyt a nyomás, hogy a nyomdai alkalmazottak munka nélkül maradtak. A gépet ezért eladta. Különben Bittermann Károly nyomdájában, felesége és gyermekei mellett szedőnyomó segédek dolgoztak. Munka közben tilos volt a hangos beszéd, káromkodás; ha nem volt munka ismert volt az egymást bosszantgató szokás, vagy valamelyik kolléga ugratása „fölhúzása”. Sokáig divatban voltak ezek a nyomdász „szokások”.

Az 1868—1869 közötti időszakban főleg politikai nyomtatványokat készített Bittermann. Úgy az akkori jobboldaliaknak, mint a baloldaliaknak. Ezek a nyomtatványok magyar, szerbhorvát és német nyelven készültek. Városunkban a rendszeres újságkiadás 1870-ben kezdődött.

*

A magyar Szociáldemokrata Párt megalakulásáig, tehát a hetvenes évekig, a munkásegységek aránylag gyors ütemben fejlődnek. Alapelvük a kölcsönös megsegítés szociális biztosítás formájában (munkanélküliség, betegség vagy halál esetén). Szabadkán 1871-ben alakult meg az *Első Munkásegység* és 1885-ben pedig *Általános Munkás Betegsegélyző és Rokkant Pénztár fiókeja*. A szociáldemokraták haladó szellemű és szocialista mozgalmakkal erősítették pártjuk irányvonalát. Vidékünkön a múlt század végén az elkoboztatás ellenére is új lapot akartak alapítani a Bács megyei szocialisták.

Az 1888-as Szakegység kerületi beosztása szerint Szabadka és Zombor város nyomdásza a szegedi kerülethez tartoztak.¹ Meg kell említeni, hogy az új kerületekről az I. (magyar) Nyomdászkonferencián 1878-ban kezdtek szervezkedni. Az említett szegedi kerület 1882-ben kezdte meg működését. Ez előtt Szegeden már működött 1874-től a *Szegedi Könyv- és Könyvnyomdászok Segélypénztára*, (később Utas- és betegsegélyző-egylet).

Milyenek voltak a múlt század végén a viszonyok városunkban a nyomdatulajdonosok és nyomdászok között? Az alábbiakban kivonatokat közlünk egy nyomdász panaszából, amely a *Szabadság* című hetilap 1888. június 10-i számában jelent meg.

A nyomdászat az utóbbi 20 év alatt országszerte szépen felvirágzott, s néhány év óta Szabadkán is sokat haladtunk e téren. Amint azonban baj mindenütt esik, úgy megesik az a nyomdászok között is, s ha aztán

feljajdul a sértett a bántalom miatt, nem is csodálkozhatunk. A cikkíró felhozza, hogy komiszul fizetnek, kevés az egyleti tag, 2—3 elemi iskolát végzett fiúkat vesznek föl tanoncnak. Így pl. Schlesinger-féle nyomdában az első szedő 7, a többi pedig 4 forintot kap hetenként.

Tízen vagyunk Szabadkán, kik közül csak magam vagyok egyleti tag. Mint látható, itt is csak a „komisz fizetés” az oka, hogy így állunk, mert miből fizessék az egyleti járulékot, ha fizetésük majdnem kevés az ellátásra. E nyomdában a különórát is furcsán díjazzák: ha egész héten minden nap éjjelig dolgoznak, azaz csinálnak 25—30 különórát, kapnak ugyanannyi krajcárt vagy sokszor még annyit sem; ezenkívül a vásár- és ünnepnapok délelőttjén is kötelesek dolgozni.

De hát jól van ez így? A munkaadót okozni nem lehet, hanem a munkásokat, mondják talán szaktársaim. Nem úgy van ez itt, mert az említett főnök — ámbár tanult nyomdász — éppen olyan, mint személyzete. Nem kíván tiszta, jó, ízléses munkát, csak hogy minél több és minél előbb készüljön, nem törődve azzal, hogy visszadobják a munkáit, melyeket potom áron vállal el. Így például 500 színlapot, 100 gyászjelentést 2 forintért készít, miből személyzetét természetesen nem fizetheti jobban, mint ahogy fizeti. S személyzete is olyan, aminő a fizetés, se főnökük, se ők nem törődnek a munkával.

Megszokott dolog ott a „ternetés” (kihagyás), éppúgy, mint a „lakodalom” (duplaszedés), hemzseg a hiba minden nyomtatványon, mert amint kiszednek valamit, úgy olvasatlanul beemelik a gépbe, a gépmester bezárja és minden igazítás nélkül ki is nyomja. Megjegyzendő, hogy a gépmester magától tanult, s így nem is tud a géppel bántani. Megesett a télen egy színlapon nagy betűkkel akarták kiemelni egy akkor föllépő vendég nevét, és a betűk összeolvadnak, de szerencsére, mert legalább nem lehetett a falon elolvasni a szép szedést. És a hiba rakáson volt. Tele kevert betűkkel, — ez különben minden nyomtatványuknál így van, ami nem csoda, mert 3—4 féle betűt helyeztek egy szekrénybe. Például egy kenyérírás (folyó betűk) ugyanolyan címírásokkal van együtt.

A főnök, ennek a neje és a munkások egymás közti viszonya is igen érdekes. A télen történt ugyanis, hogy az asszony takarékoságból nem fűttetett a nyomdában, amiért a munkások zsebetett kézzel le- és föl sétáltak. Ezért a főnök a főnöknét, ez pedig a gépmestert üté arcon. A gépmesterrel különben — rokon lévén — mindent szabad. Más alkalommal az asszony az első szedőt „szemtelennek” nevezte, mert ez valahogy fához jutott, utóbbi nem hallgatván el a hízelgő szót, „piszkos szájú asszony”-nak titulálta, amiért rögtön, a 14 napi felmondás kifizetése nélkül ki kellett lépni. Az eset az iparhatóság elé került, s a szedő megnyerte keresetét, erre az asszony becsületsértésért emelt panaszt, de elutasított.

Van még két nyomda Szabadkán, amelyekben a viszonyok bár kedvezőbbek, mégsem kielégítők.

*

MÁJUS ELSEJE MEGÜNNEPLÉSE

„8 8 8” — A szabadkai nyomdászok követelése

Szabadka, 1890. V. 1.

A chicagói általános munkássztrájk 1886. május 1-én tört ki. Négy munkásvezető a vérengzés áldozata lett, és 1889-ben ezt a napot a munka nemzetközi ünnepévé nyilvánították. A következő évben a szabadkai nyomdászok 16 főnyi csoportja² felvonulást szervezett. Jelvényeiken ez a felirat állott: „Mindannyian egyért — egy mindannyiért!” A felvonulók követelték, hogy a 14 órás napi munkaidőt csökkentsék 8 órára és szüntessék be a vasárnapi munkát.

A munkások menetét a lovasrendőrség oszlatta fel. Ez a tizenhat munkás ünnepelte meg vidékünkön először a munka ünnepét, a hatóság szigorú tilalma ellenére is. A felosztatott csoport Palicson újra találkozott, tagjai feltűzték jelvényüket és csendben tüntettek. Ezen a napon Palicson és a Setaerdőben „a szokottnál több kiránduló volt”.

Az első munkás-május után írta a „Népszava”: „A május elsejére előkészített munkásünnep méltóságteljesen megtartatott; a munkásgyűlés nagyszerűen végbement, és most a meglepetés és bámulás benyomása alatt áll mindenki, ki a megtörtént dolgoknak tanúja volt. Nagyszerű volt a részvétel, nagyszerű a munkások higgadt, komoly és önérzetes magatartása és minden, még a legmerészebb várakozást is felülmúlta. Örömmel konstatáljuk, hogy a munkásosztály érettségének oly bizonyítékát szolgáltatta, hogy ellenfelei tájékozatlanul és bámulva állnak a végbement tények előtt.”

Majd egy évszázad múlt el azóta, hogy a szabadkai nyomdászok először szerveztek megmozdulást. A kilencvenes évektől kezdve gazdasági és politikai harcot vívtak a jobb jövőért, az egyetemes munkássággal karöltve, tehát az osztályjogokért. Az említett időszakban korosztályok váltották egymást, a mozgalom pedig azóta kivívta jelenlegi vívmányait, pozícióit.

1898

Ebben az évben a szabadkai nyomdászok első szervezetebb jelentkezéseinek tanúi lehetünk. Kevés azonban a tanult nyomdász, aki a mozgalom erőteljesebb megszervezésén és a nyomdákban uralkodó helyzeten javíthatna. Egy érdekes akkori versengésből megismerhetjük a nyomdák között uralkodó viszonyokat. Ebben az évben a Városi Tanács a nyomtatványok készítése jogát pályázat

nélkül Nikola Tomić nyomdásznak adta át. A vállalkozót a „Bácskai Hírlap” és a többi nyomdatulajdonos megtámadta. Tomić „olcsón” dolgozott és összejátszással jutott munkához. Különben ebben a nyomdában az olcsó árak miatt havonta 20 forintot lehetett keresni, ezért innen gyakran „szöktek” a nyomdászok. Budapesten vagy Szegeden vállaltak munkát.

1899

Ezernyolcszázkilencvenhétben az elavult árszabály megújításával foglalkozott a Szövetség. Az árszabály-mozgáalom az egész országra kiterjedt és ki volt benne hangsúlyozva a vidéki béremelés.

Szabadkától még 1899-ben távol állt ez a megmozdulás, mert városunkban csak három nyomdász volt tagja a szakszervezetnek. Az akkori idők jelentősebb eseményei közé tartozik, hogy rossz életkörülményeik miatt grafikusaink 1891-ben és ebben az évben is sztrájkoltak.

A SZERVEZETT MUNKA KEZDETE

1902

A szabadkai nyomdászok már 1900-ban kisebb csoportba tömörültek; nagy hatást tett rájuk budapesti szaktársaik politikai sztrájkja.

Május első napjaiban, 1902-ben Szabadkán nem jelentek meg a lapok, mert a nyomdászok munkaszünetet tartottak. Kora reggel a Gergics vendéglőben gyülekeztek és délelőtt a Kiserdőbe, délután pedig Palicsra kirándultak testületileg. Idejüket nemcsak pihenéssel töltötték; egy megbízott kartárs beszédet tartott. Az ünnepélyen budapesti vendégek is jelen voltak.

„*Typographia*”, a Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Politikai Közlönye (később az Egyesület hivatalos hetilapja) minden évben agítált május elsejének impozáns megünneplése érdekében. Az akkori sajtóban nem találunk sok adatot, de az idősebb nyomdászok vallomása szerint városunkban 1890-től rendszeresen megemlékeztek a nyomdászok a munkásság ünnepéről.

1903

A múlt század végén az Egyleten belül csoportok és szakegyletek jöttek létre. Szakegyletek illetve a nyomdász szakszervezetek elődje különféle segélyzőegylet vagy társaskörök³ voltak. Visszatérve a később alakított sza-

badszervezet szakegyletekre, a szabadkai csoport 1903-ban alakult.

Ebben az évben hivatalosan is megalakult a KÖNYVNYOMDÁSZOK ÉS BETŰÖNTŐK SZAKEGYESÜLETE, szabadkai csoportja, amely a mai JNH út 22. alatti házban székel. (A későbbi idők folyamán a szabadkai nyomdászok helyi csoportjának szakegyesülete a Horváth vendéglőben volt — mai Harambašićeva utca). Első elnöke REICH Lipót volt; vezetőségi tagok Bába Imre, Strubel István és Molnár József voltak.

Századunk elején milyen volt a szabadkai nyomdákban uralkodó helyzet. Az elnök, *Reich Lipót* szavait idézzük. — Szabadkán öt nyomda van, tekintve hogy Szabadka teljesen földművelő város, két nyomda is elég volna. Krausz-Fischer teljesen árszabályhú nyomdája kivételével itt a legnagyobb szennykonkurenciát űzik. A Kladek-Hamburgernál ketten beszerződtek 12 korona heti fizetéssel. A Braun-nyomda gépmestere az egyleti kötelezettségnek nem tesz eleget, a személyzet többi tagja évente, csak egyszer-kétszer megy a szaktársak közé. Bittermannál van egy szedő-gépmester, aki a 20 koronát csak részben, néha visszont egyáltalán nem kapja meg. A Szabados-nyomdában van egy megrögzött alak, aki soha sem volt a szaktársak között; a főnök 1—2 osztály végzettségű kislányokat vesz föl — folytatta Reich — és a fent említett alakkal taníttatja őket szedni.

A szabadkai nyomdák nemcsak a város igényét fedezték, hanem a helyi és a vidéki rendeléseknek is törekedtek eleget tenni.

Ezekben az években a *Typographia* szakközlönyön kívül, városunk nyomdászai olvasták a *Népszava* központi hírlapot is. Továbbá jellemző, hogy kötelező százalékot nem fizetnek a tagok Szabadkán. Elhangzott a felhívás; akik nem tagjai az anyaegyesületnek, íratkozzanak be, a tagok pedig rendszeresen tegyenek eleget kötelezettségüknek.

A második nagy esemény ebben az évben; 1903. Őszén megkezdődtek a tarifa tárgyalások. A Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Szakegyesülete az I. országos kongresszuson elfogadta az új árszabályt.

Megjegyzések

¹ Nagybecskerek (Zrenjanin), Újvidék, Kikinda, Fehértemplom, Pancsova és Versec pedig a Temesvári kerületet alkották.

² Az 1890-es adatokból kitűnik, hogy Szabadkán négy nyomda működik, és

csak öt tanult nyomdász van alkalmazásban, a többi személyzet segédmunkaerő vagy a tulajdonos rokona. A múlt században, amikor a nyomdákban nem alkalmaztak mechanikai erőt a gyorsajtóknál, a gépeket kerékhajtó segéd munkások hajtották. — A gőz- és villanyenergia alkalmazásával a segéd munkások megszabadultak a nehéz fizikai munkától. A berakónőket és általában a női munkaerőt az 1900-as évektől szabadabban alkalmazták a nyomdaiparban. A papír gépbe való be- és kirakását a régi időkben férfiak végezték.

³ Az első pártkongresszustól; a múlt század kilencvenes éveitől kezdve képviseltetik magukat a szabadkai munkások összeföveteleken és kongresszusokon. Egy szélesebb körű összeföveten először 1905-től képviselteti magát Szabadka is kiküldöttel.

Forrásmunkák

Szabadság c. hetilap, 1888. június 10.

Novitzky N. László: EGYESÜLT ERŐVEL. Budapest, 1914.

Malusev Sándor: SZABADKA szab. kir. város CZÍM ÉS LAKJEGYZÉKE. Szabadka, 1906.

Lerner Dezső: NYOMDÁSZKÖNYV ÉS ÚTIKALAUZ (több évfolyam), Budapest, Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Szakegyesülete.

Milan Dubaić: IZLOŽBA. RADNIČKI POKRET I NOB U SUBOTICI. 1964. SUBOTICA 1944—1964 (više autora), izdanje SSRNS — Subotica.

VÁLOGATOTT DOKUMENTUMOK A SZEGEDI NYOMDAI MUNKÁSOK MOZGALMÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL (1473—1801—1973) 1874—1919. Összeállította: Gaál Endre, Szeged, Szegedi nyomda, 1973.

Ezenkívül a nyomdaipari értégyűjteményből és a következő lapokban megjelent cikkekből merítettem adatokat: Népszava, Magyar Grafika, Typographia, Grafikai Szemle, Nyomdaipar Magyarországon. Továbbá a következő szabadkai intézetek: a Városi Múzeum, a Történelmi Levéltár és a Városi Könyvtár anyagát kutattam.

Rezime

Štamparije i pokreti grafičara u Subotici krajem XIX veka

Prva štamparija je osnovana u Subotici godine 1844. To je bila druga štamparija u Vojvodini; prvu su osnovali u Novom Sadu. Vlasnik prve subotičke štamparije bio je Karolj Biterman. Pošto je učestvovao u mađarskoj revoluciji, Karolj Biterman je bio u zatvoru u Temišvaru. U svojoj štampariji do 1869. godine uglavnom štampao publikacije političke prirode, a redovno objavljivanje listova u Subotici počelo je 1870. godine.

Stvaranjem radničkih društava grafičari su se uključili u rad tih društava, međutim u Subotici malo je bilo članova radničkih društava iz redova grafičkih radnika.

Autor teksta citira članke grafičkih radnika, koji govore o stanju u subotičkim štamparijama. Vlasnici su radili veoma brzo, nisu obraćali pažnju na kvalitet, i njihove usluge su bile jeftine. Primanja grafičara su bila veoma niska.

Razvojem radničkog pokreta subotički grafičari su se svake godine sve intenzivnije uključili u pokret. 1890. godine su održali svoje prve mirne demonstracije. U narednim godinama su organizovali prve štrajkove, i borili su se protiv manipulisanja pojedinih štamparija za dobijanje porudžbina. Sistematsko organizovanje subotičkih grafičkih radnika počelo je 1900. godine, a 1902. godine su održali štrajk, i u prvim danima maja listovi u Subotici nisu izlazili. U to vreme u Subotici bilo je već pet štamparija.

Summary

The press workers' movement in Subotica at the end of the 19th Century

The first printing press to appear in Subotica was established in 1844. It was the second in Vojvodina, the first was founded in Novi Sad. The owner of the first press in Subotica was Károly Bittermann. He was put to prison in Temesvar because of his participation in the hungarian revolution. Up to the year of 1869 he was printing in his press mostly political material, the first papers to appear regularly started in 1870.

When the first workers' associations were founded the press workers also took part in their activities, however there were few of them comprised in Subotica.

The author of the present study is quoting the articles of the press workers, describing the conditions in the printing presses. The owners were working very fast, regardless to the quality, and their services were inexpensive. The workers' income was extremely low.

Along with the progress of the working class movement the press workers year by year increased their participation in it. In the year of 1890 they held their first peaceful demonstrations. In the years to come they organized their first strikes protesting against the malpractice of some presses in their efforts to gain more orders. The systematic organisation of the press workers began in 1900 and two years later they held a strike, during the first few days of May there were no newspapers issued in Subotica. At that time there were already five printing presses in Subotica.

Tájékoztó

BOCSÁNAT, HELYESBÍTEK!

A SZAVAK SZESZÉLYESSÉGE

SZÍVES ÖRÖMEST elismerem, hogy írás közben minduntalan föllapozom, nagy haszonnal forgatom anyanyelvünk újabb és régibb értelmező szótárait. Kissé lehangol ugyan, hogy vaskos köteteikben mindhiába kutatok olyan közkeletű kifejezések után, mint amilyen az élet értelme; mégsem ezeknek a derék nyelvészeti munkáknak a hiányossága vagy a megbízhatatlansága, hanem maguknak a szavaknak a szeszélyessége és az ingatagsága vitt rá, hogy egy helyesbítő szótár megírására adjam a fejemet.

A SZAVAKAT AZÉRT találtuk ki, hogy az embertársainkkal megértessük magunkat; ez azonban a legegyszerűbb esetekben sem a legragyogóbban sikerül. Amikor egy pohár bort kérünk, azt is langyosabban vagy hidegebben, másmilyen pohárban és másféle mozdulattal adják elénk, mint ahogyan szeretnénk; nem is szólva arról a csekélyeségről, hogy zamatos nedű helyett majd mindig hamis vinkóval kell beérnünk.

Még kisebb siker kilátásával igyekszünk teljes épségükben átültetni egy másik ember érzelmi és értelmi világába a tetteink indítékait. Mindazt, amit részletesen kifejtettünk és tüzetesen tisztáztunk, fölfoghatják homlokegyenest ellenkező értelemben is. Amikor arra hivatkozunk, hogy a szeplőtelen igazság védelmében szálltunk síkra, a legtöbben azt gyanítják, csupán a magunk mocskos érdekeit kívánjuk megvédeni.

A legcsiklandósabb mégis az, hogy ahány ember, annyiféle képet, értelmet, gondolatot támaszt a tudatában egy-egy mindennapi fogalom. Ha kimondjuk vagy leírjuk ezt a szót: fa — embertársaink agytekervényeiben a legkülönbözőbb képzettársítások bukkannak fel.

Egy regényes csitri virágba borult akácfára gondol s alatta menten magát is elképzei, valami boglyas üstökű kamasz ölelésében. Egy idős, rákbeteg férfi előtt csupasz diófa rémlik fel, annak is a legvastagabb ága,

amelyre felköthetné magát, hogy kínjaitól megszabaduljon. A fakereskedő nyilván deszkákra, gerendákra, hasábfákra gondol; az ácsmester képzületében föl villan az egész tetőszerkezet; az asztalos ragyogóra fényezett szekrényeken, ágyakon, székeken legelteti lelki szemeit; a temetkezési vállalat üzletvezetője ábrándosan koporsókban gyönyörködik, talán még az aranypapírból fölragasztott betűket is elképzeli.

Az sem vitatható, hogy csaknem minden szónak többféle jelentésárnyalata van; majd mindegyiknek akad jó és rossz értelme is. Olykor az a kínos érzésünk támad, nem is egy másik ember, hanem maguk a szavak üznek rossz tréfát velünk, akarnak bennünket szántszándékkal megtéveszteni.

Igaz, éppoly jogosan állíthatjuk, hogy mégsem a szavakban, hanem a kimondóikban és a felfogóikban van a hiba. Hiányos kifejezőképességünkkel gyatrán fogalmazzuk meg a mondanivalókat; szegényes érzésvilágunkkal, tunya agyvelőnkkel képtelenek vagyunk követni a szavak szárnyalását.

Ennél is rosszabb, amikor fellengősen vagy képmutatóan, nem a helyénvaló kifejezést használjuk. „Felséges lakoma!” — dicsérjük a legközönségesebb bablevest, ha szépasszony főzte. „Lángelméjő gondolat!” — hízogunk a legmindennapi intézkedésnek, ha fölöttesünktől ered. Szüntelen kiforgatásukkal odáig jutottunk, hogy számos szó elvesztette az igazibb értelmét; gyakorta ez az elfajulás okozza embertársaink félreértését, ez vezet az egész világ félreismerésére.

SEHOGY SEM BIROK szabadulni attól a rögeszmémtől, hogy tisztázatlan fogalmakkal a félreértések végeláthatatlan sorozata lesz az egész életünk, és hogy a világ félreismerésénél semmi sem kínosabb. Helyesbítő szótárrammal tehát arra törekszem, hogy gyakori téves értelmezésük helyett megkísérleljem kihámozni a szavak igazibb értelmét, igyekezzek rávilágítani valódi jelentésükre.

Eleve közlöm azonban, magam tudom a legjobban, hogy ez a kísérletem mennyire kockázatos, a lehetetlennel határos vállalkozás. Miképp is lehetne száz szeszélyes szó segítségével megtalálni egyetlenegynek a józan jelentését! Fölötte kétes vállalkozás a félreérthetetlen fogalmazás azért is, mert végső fokon nem az író, hanem az olvasó múlik a megértés vagy a félremagyarázás. A legvilágosabb szöveg sem gátolhatja meg azt, aki mindenáron félre akar érteni valamit.

Azt is hozzá kell fűznöm, hogy szóértelmezéseimet korántsem vélem vitathatatlanoknak, még kevésbé csálthatatlanoknak. Bevallom, nem is annyira a megfőllebbezhetetlen igazságot kutattam; inkább csak arról teszek vallomást, mit értek magam egy-egy kifejezés vagy szó alatt.

A leghíváságosabb nyilván mégis az a végcélul kitűzött szándékom, hogy a legmindennapi szavak használatakor is több megfontolásra ösz-

tönözsem, mások szavainak a meghallgatásakor viszont nagyobb elővigyázatosságra késztessem embertársaimat. Valamilyen ködös kifejezés felbukkanásakor különösen ajánlatos, rajongó meghódolás helyett, kipuhatolni a rejtélyes idegen igazi kilétét.

A SZAVAK IGAZIBB jelentésének a kihámozására irányuló buzdításom mégis csupán azoknak szól, akik fontosnak tartják elkerülni a félreértéseket. Bölcsen tudom, hogy mások félrevezetésénél is jobban szeretjük önmagunkat ámítani; jó lélekkel kimondhatom, hogy a világ tökéletes félreismerése mellett is boldog lehet valaki; még bátrabban állíthatom, hogy szándékainak a merő félreértése ellenére is boldogulhat az életben.

Olykor elfog a kétség: nem tévedek-e magam is, amikor nemcsak az eszményemnek, ha a becsületbeli kötelességemnek tekintem a félreérthetetlen fogalmazást? Hiszen olyan sok szerzőt tett híressé és olyan sok olvasót boldoggá a nemcsak sejtelmes vagy homályos szöveg, hanem a teljességgel értelmetlen szavak összevisszasága.

Fiatalabb éveimben az egyik jeles bíráló fölvilágosított, hogy a költészet egy kicsit mindig zavarosban halászás. Ez a szava jó időre elriasztott minden versírástól: nem akartam tisztességtelen dologgal foglalkozni. Ma már inkább arra vetek: alighanem éppenséggel arra buzdított, hogy a mondanivalómat homályosabban közöljem. Csakugyan, miféle művészet az, amelyet meg is lehet érteni?

Robert Browning (Brauning, 1812—1889) a legérthetetlenebb angol költők egyike, tudatosan fogalmazta homályosra a verseit; mélységesen megsértődött, ha valaki azt merészelte állítani, hogy megértette valamelyik költeményét. A legenda szerint, az egyik ismerőse bátorságot véve megkérdezte: mi a mondanivalója egyik versének?

Browning némi töprengés után, bár nem minden büszkeség nélkül így válaszolt:

„Amikor megírtam, ketten tudtuk az értelmét, Isten és én. Ma már csak egyedül Isten tudja!”

MÉGSE HINNÉM, hogy a zavaros fogalmazáshoz, irigylendő képességek kellenek; inkább a tudás, a józan ész vagy a tisztesség hiánya szükséges. Legtöbbre azonban korántsem a költők vitték azzal, hogy a zavarosban halásztak, sőt szántszándékkal félrevezették a híveiket.

A JÓSÁG FOGALOMZAVARAI

HÁROM HETE SINCS, hogy egy negyvenéves tanítónő — tehát nem valami merőben tudatlan és teljességgel tapasztalatlan teremtés — ezt kérdezte tőlem mély zavarral és őszinte kíváncsisággal:

— De hát akkor ki a jó ember?

— Holmi pipogya fráter semmi esetre sem az! — vontam vállat jelezve, hogy hirtelenében nem tudok világosan válaszolni.

Az emberi jóság körüli kétséggel kapcsolatos legrégibb emlékem az, hogy valahányszor rossz embernek neveztem valakit ifjúságom haragos hevességével, édesanyám elnéző szelídséggel így enyhítette szigorú ítéleteimet:

— Nem rossz ember az fiam, csak buta!

Evvel a szavával azt akarta mondani szegény, senki sem tehet róla, ha nem éri fel észszel, hogy rossznak lenni ostobaság. Nálánál nagyobb gondolkodók ugyan arra intenek bennünket, de még a közmondás is arra vet, hogy jónak lenni ostobaság; ezzel kapcsolatban azonban érjük be annyival, hogy aki jótette helyébe jót vár, az nem is annyira jó ember, mint amennyire együgyű.

AZ ÓGÖRÖG BOLCSÉSZET legkiválóbb tükrözője, Platón (i. e. 427—347) a jóságot tekintette a legfőbb emberi erénynek; és máig sem kétséges, hogy eszmények nélkül minden emberi közösség széthullana.

A mindennek a fonákját kutató kiábrándult, vagy ha úgy tetszik leplező írók mégis másvalamire voltak a legkíváncsiabbak. Hosszú soruknak az egybehangzó ítélete szerint, akárcsak a többi erénynek, a jóságnak sem valami ragyogóak az indítékai. Nem tudok pontosan visszaemlékezni, de valahogy La Rochefoucauld (Rosfuko, 1613—1680) szájába illik az a vélemény, amely a legjobban meghökkentett:

„A jóság a gyengék vigasza!”

Tehát kerteles nélkül kimondja, hogy voltaképpen nincsenek jó emberek, hanem csak gyengék vannak. Eltekintve attól, hogy nem az indíték, hanem az eredmény a döntő, ez a felfogás mégis inkább azt igazolja, hogy a legkiválóbb elmék is szépecskén összezavarták a fogalmakat. Mint majd mindenki, ők is az engedelkenységet vagy a nyájasságot vélték jóságnak. Valakinek az engedelkenysége vagy a nyájassága azonban éppúgy nem bizonyítja, mint ahogyan a nyersesége vagy a kérlelhetetlensége sem zárja ki a jóságot. A jóság gyakorlása korántsem puha, hanem igen kemény jellemet követel.

Az engedelkeny emberek minden érdeme az, hogy bárha a segítségükre alig számíthatunk, a törvéseiktől sem nagyon kell tartanunk. Meggondolva a régi római szállóige — „Az ember embernek farkasa” — igazságát és mind kirívóbb valóságát, csupán ártó szándékuk hiánya miatt is megkülönböztetett megbecsülést érdemelnek az engedelkeny emberek. Építeni rájuk mégsem ajánlatos; fegyvertársaiknak és közvetlen környezetüknek súlyos károkat okozhatnak ezek az igazi mivoltukban csakhogy gyenge és gyáva emberek.

A nyájasság külső máz csupán. Olykor valóban szívbeli jóindulatból ered; olykor a legsötétebb rosszindulatot leplezi. Senki sem álnokabb a mézesmázos, örökké vigyori pofánál.

A JÓSÁG FOGALMÁNAK a tisztázását talán megkönnyíti, ha nem a jó embernél, hanem a jó gépkocsivezetőnél, a jó szülőnél, a jó ételnél kezdjük a vizsgálódásainkat.

A jó gépkocsivezető nyilván nem az, aki ugrik kinyitni előttünk a kocsiját; hanem az, aki kellő biztonsággal és megfelelő gyorsasággal vezeti, gondot visel a járműve hibátlan működésére is. Szolgálatkészége ugyan kellemesebbé teszi utasainak a közérzetét, bár a legkevésbé sem kezeskedik a testi épségük felől. A jó szülő is aligha az, aki majomszeretettel csügg a csemetéjén; hanem az, aki minden szeretete mellett is munkás emberré neveli, végszükségben nyakoncsördítéssel sem szánja tisztességre buzdítani a magzatát. A gyermekei talán kisebb rajongással vesznek körül, de semmi esetre se válnak sehonnai semmirekellőkkel. A jó étel se valami nyalánkság; hanem az, amely az ízletessége mellett tápláló és jól emészthető. A legínycsiklandóbb ételek inkább csak szertelen bendőtömésre csábítanak bennünket; bár nyilván jobb túltáplálnak lenni, mint éhezni.

A jó tehát az, ami okvetlen a javunkat szolgálja, ha első hatásával mégolyan kevésbé ragadtat is el bennünket. Egyetlen szóval kifejezve, az a jó, ami hasznos. A jót meg a szépet összevetve, a jó az, ami nélkül nem élhetünk, a szép meg az, ami nélkül élnünk sem érdemes.

Mindezek után nyilvánvaló, hogy a jó ember az, akiben három kiválóság: a jóindulat, az értelmesség és az állhatatosság egyesült és így akarja is, tudja is, birja is környezetének a javát szolgálni.

Ilyen volt Mahatma Gandhi (Gandi, 1869—1948) India függetlenségének az erőszak nélküli szabadságharcosa; a meghurcolást, bebörtönzést és mártírhalált egyaránt vállaló, de az elveiből egy bötüt sem engedő, hindu népezér. Sokan merő politikai fogásnak tartották, hogy megbocsátva gyilkosának, haldoklásában is elítélte az erőszakot; én azonban mélyen meghajlok az ilyen politikai fogás előtt.

Ilyen volt Kiss Imre (1893—1965) az a bácskai magyar orvos, aki nemcsak a testi, hanem az anyagi nyomorúságát is számon tartotta betegeinek; ingyenes gyógyítás mellett orvossággal és élelemmel is segítette a legszegényebbeket. Olyan jó ember volt, hogy haláltusájának a látványától is megkímélte a családját, és amikor órája elérkezett, zokszó nélkül a közeli város kórházába ment meghalni. A faluján kívül ugyan a nevét is alig ismerte valaki Kiss Imrének, én azonban számtalan világhírességnél nagyobb tisztelettel gondolok rá máig is.

IGEN, A JÓSÁG örökös, tudatos szolgálat, amelyért leginkább éppolyan hálátlansággal fizetnek az emberek, mint amilyen kevés jutalmat nyújt a sors. A jó emberek meg korántsem puha, hanem nagyon is kemény jellemek; különben a másokban és magukban szüntelen hatalomra törő rosszal sem küzdhetnének meg.

AZ IGAZSÁG REMÉNYTELENSÉGE

AZ IGAZSÁGOT, a régi rómaiak hagyománya nyomán, Iustitia (Juszticia) istenasszony jobb kezében mérleget, baljában kivont kardot tartó, bekötött szemű alakjával jelképezi a jogtudományt.

A tetteink és a szavaink súlyát megállapító mérleg és a gazságainkra lesújtó kard jelképe világos és félreérthetetlen; az igazság istennőjének a bekötött szeme felől azonban homlokegyenest ellenkező véleménnyel vannak az emberek. A jóhiszeműek azt vallják, bekötött szeme az igazság pártatlanságát fejezi ki; a rosszhiszeműek arra vetnek, bekötött szeme is azt igazolja, hogy az igazság vak!

Jó magam nem bírok szabadulni attól a gondolattól, hogy Iustitia istenasszony kendője legjobban a pereskedő felek szemére illenék, hiszen ők azok, akik elvakultan keresik a maguk igazát. Ez az egyik oka annak is, hogy olyan reménytelennek látom az igazság ügyét. A kárvallott pereskedők mindig úgy érzik, hogy súlyos igazságtalanság esett velük.

AZ IGAZSÁG reménytelenségének a másik oka az, hogy a bíróságok nem annyira az igazságot, mint a törvényességet kutatják. Hogy ez a két fogalom mennyire nem egyező, arranézve elegendő egyetlen, kirívó példát megemlíteni. A törvények betűje szerint az idő múlásával nem súlyosbodnak, hanem teljes megbocsátást is nyerhetnek — a jogtudomány nyelvén elévülnek — a büntettek következményei. Így, a mai törvényes rendelkezések értelmében húsz év után elévülnek a gyilkosság megtorlásának a lehetőségei is.

A jogtudósok erre vonatkozó legfőbb érve az, hogy büntettének a tagkargatásával, a kipattanásától való rettegésével, a lelkifurdalás marcangolásával minden börtönbüntetésnél jobban megszenvedett a büntett elkövetője. A hétköznapi ember igazságérzete azonban a leghosszabb idő múltával sem bírja megbocsátani a gyilkosságot. Azt tartja, az elévülés jogszabálya valósággal a büntettek elkövetőinek a cinkostársává teszi a törvényt.

Még reménytelenebbé válik az igazság ügye, ha általánosságban vizsgálódunk. Már a kezdet kezdetén ráocsúdunk, hogy a világon mindenütt háromféle igazság uralkodik.

Az első a hatalom bírójának, a fennálló társadalmi rendnek az igazsága: ez a törvényesség. A másik a törvényesség betartására szorított állampolgárok, a nép jogérzete. Ez a kettő sem hajszálra ugyanaz, hiszen a nép olykor hősöknek tekinti azokat, akiket a törvényes rend gaztevőkként bebörtönöz vagy kivégeztet. A sztrájkok, a kisebb zendülések, az egész országot lángba borító forradalmak még nyilvánvalóbban bizonyítják az államrend és a nép igazságának az éles különbözését.

Eszem ágában sincs azonban olyan gondolatokat ébreszteni, hogy a törvényesség netán nem is lehet igazságos. Nyilvánvalóan az, hiszen jog-

tudósok dolgozzák ki és a nép képviselői szavazzák meg — épp csak az államrend bitonsága szemszögéből nézi az igazságot. Az államérdeken felül a dolgozó polgárságnak is védelmet nyújt a csalók, a tolvajok és a rablógyilkosok garázdálkodásával szemben.

Mennyire reménytelen volna a törvényesség és a nép jogérzete közötti feltétlen igazság után kutakodni, lehet-e egyáltalán feltétlen igazságról beszélni — erre nézve is elegendő egyetlen, mindennapi példát felhozni. Bármennyire tudatában van a társadalmi rend fenntartóira nehezedő kötelezettségekkel — az egészségvédelem, az iskoláztatás, a katonaság terheivel — adófizetéskor mindenki úgy érzi, hogy jogtalanul megkárosították.

A TÖRVÉNYESSÉG és a nép jogérzete mellett azonban van egy harmadik, kicsit sem lebecsülendő igazság is: minden ember egyéni becsület-érzése.

Ismét csak egyetlen, mindennapi példára utalok. Bármilyen jól tudja, hogy ez a tette a törvényességgel éppúgy, mint a nép igazságérzetével ellenkezik, némelyik üzletvezető mégis egészen jogosnak tartja, amikor minden térítés nélkül hazavisz néhány kilogramm cukrot, lisztet, egyebet. Az ő jogérzete szerint ez a legkevesebb, amit megszolgált, hiszen sem a munkáját, sem a felelősségét nem fizetik meg érdeme szerint. Szarkaságait az esze ágában sincs lopásnak tekinteni; tettei jogosságára még a közmondást is bizonyságul hívja:

„Nyomtató lónak nem lehet a száját bekötni!”

Legreménytelenebbé mégis akkor válik az igazság ügye, ha az életünk során bennünket ért kisebb-nagyobb sérelmekre gondolunk. Ugyan ki tudna bíró lenni annak a perében, aki igazságtalannak tartja az előléptetése elmaradását; fűnek-fának elpanaszolja a házastársa hűtlenségét; a szívére veszi, hogy gorombáskodtak vele a társaskocsiban?

József Attila (1905—1937) a nagy magyar költő, noha számos sérelem érte, szakadatlan nélkülözések között hanyódott és végül öngyilkosságba menekült sorsának reménytelenségéből, a feltétlen igazságra törekedve, mégis csak „vélt igazáról” szól az egyik versében. Nyilván bölcsebb, ha a bennünket ért méltatlanságok felpanaszolása helyett, mi is fontolóra vesszük: nem vélt igazunkról beszélhetnénk-e csupán? Ha azt is meggondoljuk, hogy mi sem vagyunk mindig a legigazságosabbak másokkal szemben, még inkább beletörődhetünk a világ és a sors cudarságába.

Jó magam azt szoktam mondani, hogy senki meg nem halhat addig, amíg le nem nyel legalább egy mázsányi sérelmet. Most azt is hozzáfűzhetem, hogy nem is ember az, aki nem bírja elviselni a mindennapi igazságtalanságokat.

Eszem ágában sincs azonban olyasmit mondani, hogy tétlenül kell tűrnünk a legnagyobb igazságtalanságokat is, nem kell minden erőnkkal küzdenünk a feltétlen jogaink kivívásáért.

VÉGEZETÜL Katona Józsefet (1791—1830) a drámaíró és a főügyészt akartam megidézni koronatanúnak, az igazság reménytelenségének a bizonyítására. „Aki száz meg százezreket rabol, bírása leszen annak, akit a szükség garast rabolni kényszerített!” — panaszkolja keserűen a Bánk bán jobbágy parasztja. Utóbb azonban attól kezdtem tartani, hátha költői túlzásnak vélik majd Katona Józsefnek ezt a feljajdulását. Így aztán tapasztalt bíró barátom rideg jó tanácsát adom tovább végzőként:

„Aki az igazságát keresi, annak legelőbb alkalmas prókátort kell találnia! Bár az se rossz, ha akad olyan hatalmas pártfogója, aki bíróság nélkül is segít a baján, érvényre juttatja a jogait.”

A MUNKA EREDENDŐ MEGBÉLYEGZÉSE

A LEGRÉGIBB és a legcsodálatosabb meséskönyvek egyike tragikus fordulattal kezdi gombolyítani az első emberpár történetét. Ádám és Éva édes semmittevésben élték világukat az édenkertben mindaddig, amíg az eredendő bűnt el nem követték. Akkor azonban lángkardú angyalával kiűzte őket a paradicsomból az Úr, azzal tetézve büntetésüket, hogy azontúl arcuk verejtékével egyék a kenyerüket! — borzaszt el bennünket.

Ha az eredendő bűn mibenléte felől nem is szól teljes nyíltsággal, az arcunk verejtékével megszerzett kenyeret illetően annál félreérthetetlenebbül nyilatkozik a Biblia. Azt tanítja, a munka az ember legsúlyosabb büntetése a földön.

HA SEMMI MÁST, az ősiégi meséskönyvnek ezt a legkirívóbb tévtanát a legmakacsabb istentagadók is megingathatatlanul magukévá tették. Nincs az az ember, aki édesörömet el ne menne a munka temetésére.

— Te talán szeretsz dolgozni?! — szegeznek olykor mellemnek a kérdést és én, fejemet lesunyva, hallgatok. Pedig, hiába is tagadnám, valóban szeretek dolgozni; azt is hozzáfűzhetem, hogy a munkában leltem fel a legtartósabb örömeimet. Igaz, olykor mégis befáradok a munkába, de hát az ember már ilyen: olykor torkig lakik a csókolózás édességével is.

Azt a merész állítást is meg merném kockáztatni, hogy valójában minden ember szeret dolgozni, bár valamilyen rejtélyes és semmiképp föl nem fogható ok miatt, szörnyen röstellli ezt a csúf szenvedélyét. Nem kívánom a Bibliára kenni a felelősséget, hiszen az a tévhit, hogy dolgozni emberhez méltatlan fogalatosság, ősi keletű; mégis, vállalva az istenkáromlás iszonyatos vádját is, ki kell mondanom kereken, hogy az Úr legméltatlanabb igazságtalansága a munka eredendő megbélyegzése volt.

Talán azért sem nevet ki senki, ha a tudósok kutatásait fölibe helyezem a mesemondók képzelgéseinek. Márpedig a tudósok egybehangzó állí-

tása szerint az égvilágon senki sem kényszerítette a munkára, hanem önmaga jószántából kezdett az ember dolgozni. Éppenséggel a munka tette emberré is; amíg nem dolgozott, addig csak majom volt. Eleinte ugyan vajmi keveset tett-vett; hosszú évezredek folyamán azonban olyan szertelen szenvedélyévé vált a munka, hogy ma már képes látástól vakulásig dolgozni.

Azt is megfigyelhette minden nyitott szemű ember, hogy a nyugdíjasok, elérkezve abba a paradicsomi állapotba, amikor többé már nem arcuk verejtékével kell megszolgálni a kenyerüket, rövidesen belepusztulnak, vagy ami még rosszabb, behülyülnek az édes semmittevésbe. Van-
nak ugyan, akik azt állítják, hogy ennek az oka inkább az alacsony nyugdíjban gyökerezik; ez azonban az én szellemi képességeimet meghaladó társadalomtudományra tartozik.

ANNÁL MÉLYEBB röstellkedéssel ismerem el magam is, hogy anyanyelvünk legújabb értlemező szótára sehol sem fogott mellé olyan szégyelletesen, mint a munka meghatározásakor. „Testi és szellemi erőnkifejtést kívánó, céltudatos, tervszerű, társadalomra hasznos emberi tevékenység” — írja szó szerint. Ennek az elolvasásakor igazán nem tudtam, sírjak-e vagy nevessek kínomban?

A testi erőnkifejtés még csak hagyján, hisz mindenki úgy tartja, hogy dolgozni nehéz. Ám annak a pusztá feltevése, hogy valaki munka közben gondolkodik is, céltudatosan, sőt tervszerűen tevékenykedik — biz ez mégis sok egy kicsit. Az viszont, hogy a társadalom hasznára kívánna lenni, merő rágalom. Büszkén szögezem le, hogy a rengeteg hibás gépezet, silány élelmiszer, gyatra ruhaféle és alig pár hónappal a felépítése után pusztulásnak induló lakás egészen másvalamit bizonyít.

Úgy tűnik, a társadalmi fejlődés mai fokán nem is méltányos azzal az elavult mértékkel firtatni a munka mibenlétét, hogy közhasznú-e, vagy teljességgel haszontalan valamilyen tevékenység. Hogy csak egyetlen, merőben ártatlan példát említsek, a közösség számára mi sem károsabb, mint az élet iramát zavaros ügykezeléssel bénító tisztviselők százezreinek az okvetetlenkedése; az ő szent meggyőződésük mégis az, hogy nélkülük meg-
állna az égen a nap.

A munka mibenlétét fürkészve ma már sokkal méltányosabb volna a lélektan parányserpenyőjén azt mérlegelni: nehezünkre esik-e, vagy szórakoztat bennünket valamilyen foglalatosság? Ha nehezünkre esik, akkor minden bizonnyal munka, ha mégolyan káros is; ha szórakoztat bennünket, akkor nem is lehet más, mint játék, ha mégolyan közhasznú is!

Ennek ellenére is meg merném kockáztatni azt a legmerészebb állítást, hogy a munka korántsem olyan megerőltető testi erőfeszítés, mint amilyennek állítani szeretik. Inkább csak amolyan szófia beszéd, hogy a munkában meg is szakadhat valaki; Attila (433—453) királyról viszont szavahihető krónikások jegyezték fel, hogy a nászéjszakán belepusztult abba a tevékenységbe, amelyet a legnagyobb testi gyönyörűségnek szokás

tekinteni. Bármelyik orvos megerősítheti, hogy az ölelkezés csínja-bínja minden munkánál nagyobb erő kifejtést kíván.

Minden további csűrés-csavarás helyett kimondom kereken, hogy a munka megvetése szemforgató képmutatás csupán. Mégis hiba, hogy a legtöbb ember alig törődik vele, mi lesz a munkája, annyira kap rajta, hogy bármit dolgozhasson; jóllehet kedvére válogathatna a vezérigazgatóságtól a miniszterelnöki munkakörig. Az sem kétséges, hogy bármilyen kellemes dolgozni, azért a munkát sem jó túlságba venni.

BEFEJEZÉSÜL, íme a helyesbített megfogalmazás:

A munka az egyetlen szórakozás, amelybe az életünk végéig sem unhatunk bele — hogyan is unhatnánk bele, amikor eleitől fogva gyűlöljük; és amelynek az elvégzése után azzal a jóleső tudattal hajthatjuk álmra fejünket, hogy teljesítettük a társadalom iránti kötelességünket — kivéve ha éppúgy fűtyülünk minden kötelességtudatra, mint az egész társadalomra.

Ráadásul még fizetnek is a munkánkért, bár keveset; minden más szórakozásért viszont nekünk kell fizetnünk, méghozzá olyan sokat, hogy a legvágyottabbakra sosem futja a zsebünkből.

SÉTA A SZÉP KÖRÜL

TALÁN EGYETLEN MÁS szónak a tisztázásával sem bajlódtak annyit a művészeti szakértők, a bölcselek meg a nyelvészek, mint a szép fogalmának a meghatározásával.

„Mit kell ezen fennakadni, hisz tudott dolog, hogy nem az a szép, ami szép; hanem az, ami tetszik!” — gondolnánk paraszttésszel. Az ám, csak-hogy a jó meg a kellemes, a kedves meg a hűséges, a hősiesség meg a nemes, az érdekes meg a tréfás — és ki győzné felsorolni, mi minden más — éppúgy, sőt talán még jobban tetszik Minthogy a szépet mégis a tetszés vagy a nemtetszés dönti el, bár korántsem választja el a többi vonzó fogalomtól, nekünk is el kell ismernünk, hogy a szép mivoltát csakugyan bajos pontosan kifejezni.

Ha meghatározásával mégis annyit vesződtek a tudós koponyák, annak a legfőbb okát abban kereshetjük, hogy a művészi alkotások legsajátosabb jegyének a szépet tartották. Tehát igen jól tudták, hogy a művészi alkotások legsajátosabb vonása a szép, jóllehet nem tudták megmondani: mi is maga a szép? Bármilyen furcsán hangzik, mégis így volt, így maradt máig is; bár nem egészen. Ma már más sajátosságokat tartanak legtöbbször a hozzáértők; a szép után olykor hiába is kutatnánk a művészi alkotásokban.

BIZONYOS BIZTATÓ jelekből arra következtethetünk, hogy az eddigi elvont fogalmak helyett, rövidesen egy nagyon valóságos valami is

elnyeri méltó helyét a művésziesség legsajátosabb jegyei között. Az ifjabb, lánglelkű költők ihletett percekben nyíltszívűen belekakilnak a verseikbe, és a leghivatottabb bírálók csalhatatlan ítélete szerint, épp ez avatja az alkotásaikat remekké. Mégsem annyira forradalmi jelenség ez, mint a népi elemek újabb térhódítása a költészetben.

Fiatal anyák lelkendeznek, tapasztalt öregasszonyok bólogatnak ősidők óta ezzel a szóval:

„Milyen szépet kakilt a kicsike!”

Ha valami, az ifjabb költőnemzedéknek ez a néppel való kakis összeforrása valóban lélekemelő.

A GYAKORLATIAS EMBEREK, akik nem szeretik hiábavalóan törni a fejüket, úgy tartják, a szép pontos meghatározásánál is fontosabb ennek a szónak a veleje. A szép legigazibb jelentése viszont ez:

„Ide vele!”

Bármilyen sivár ez a felfogás, mégse hinném, hogy a légvárakban tanázó rajongók között is sokat találhatnánk, aki beérné a szép pusztá létezésével, és az eszébe se jutna valami szépet magának megkaparintani.

Homlokegyenest ellentmond ennek a józan felfogásnak és alighanem azért volt olyan nagy sikere Emánuel Kant (1742—1804) német bölcselel meghatározásának.

„Szép az, ami érdek nélkül tetszik” — alakult ki a köztudatban Kant megállapítása. Ő ugyan nem éppen ezt mondta, hanem azt hirdette, hogy „az ízléssel meghatározott tetszés minden érdek nélküli.” A német bölcselel tehát nem a szépet, hanem a tetszést tartotta érdek nélkülinek; ami végső fokon éppúgy egykutya, mint amekkora képtelenség. Végére nemcsak anyagi, hanem érzelmi, szellemi és erkölcsi érdeket, hasznót is ismerünk, és fölötte korlátolt, vagy szörnyen tekintélytisztelő az, aki Kant kedvéért elhiszi, hogy nem jelent semmilyen örömet, gyönyörűséget, kielégülést a pusztá tetszés is. Meghatározását legfeljebb úgy fogadhatnánk el, hogy „szép az, ami anyagi érdek nélkül tetszik” — amivel tisztázódnak ugyan hogy a szép gyönyörűsége nem tömi meg a zsebüket; de amiből még mindig nem derül ki, hogy mi is hát a szép?

Csernisevszki (1828—1889) orosz irodalomtudós, úgy gondolta, hogy csakis az lehet szép, ami egyben jó is; tehát egy vipera ezt a jelzőt meg nem érdemelheti. Jámbor jóhíszeműségét megcáfolja az a kutató orvos, aki egy kísérleti célból eléje adott patkány láttára önkéntelen ezt dörögi:

„Micsoda pompás példány!”

Nyilván senki sem kétli, hogy az ökölvívók szép kiütést, a banditák szép szívlovést, a hóhérok szép akasztást is ismernek. Azt meg a legbékésebb hajlamú polgárok is elismeréssel emlegetik, hogy valakinek szép halála, szép temetése volt.

Móricz Zsigmond (1879—1942) a jeles magyar író, egyik elmefuttatásában arra vet, hogy a szép fogalma azért megfoghatatlan, mert a szép

indulatszó, akár a jaj! Annyi bizonyos, hogyha nem önkéntelen, hanem csak bizonyos meggondolások után, vagy éppen vonakodva mondjuk ki ezt a dicséretet, akkor annak a szépnek nincs mivel kérkednie.

Stendhal (Sztendál, 1783—1842) a francia irodalom nagy századának a legmélyebb lélekbúvára, így nyilatkozott:

„A szép a boldogság ígérete!”

Ez a megállapítás a lényegénél is többet árul el a szépről; rámutat, hogy élvezése nyújtja a legnagyobb gyönyörűséget. Visszakanyarodva Kanthoz, úgy tűnik, a szépet valóban a birtoklása nélkül élvezhetjük zavartalanul. Egy gyönyörű vázának az eltörése miatt jobban reszketünk, mint amekkora örömünk telik benne; egy nagy művész eredeti festményének a birtokosaként inkább az alkotás anyagi értékét becsüljük; és csak akkor ocsúdunk rá, hogy egy csúnyácska asszonnyal alighanem jobb életünk lehetne, ha valami híres szépség boldogít bennünket.

A SZÉP VELEJÉNEK a kutatása során megkísértem kivallatni az egyik illetékes ismerőst, a világirodalom egyetemi tanárát is. „Hátha ő tud olyasvalamit, amiről én még soha harangozni sem hallottam?” — gondoltam bizakodva; de csak pórul jártam vele.

— Mire volna jó még egy szerencsétlen meghatározással elködösíteni azt, amit szerencsére minden meghatározás nélkül is nagyon jól tudunk mindnyájan? — akarta elvenni reménytelennek tartott vállalkozásomtól a bátorságomat.

Szívemből örülnék, ha valóban mindenki nagyon jól tudná azt, amit senkinek sem sikerült világosan kifejeznie. Csakhát, amit olyan jól tudunk, azt már nem olyan ördögös feladat tévedhetetlenül kimondani sem; és engem éppen az aggaszt, hogy nem annyira a kifejező képességeink hiányából, mint amennyire a szép felőli bizonytalanságunkból ered az a sok félig sikerült meghatározás.

VIZSGÁLÓDÁSAINK BEVEZETŐJEKÉNT tisztázzuk, hogy a szépnek két nagy csoportját különböztethetjük meg. Az elsőbe a természet alkotásai és jelenségei, a másikba az ember készítményei és megnyilatkozásai tartoznak.

A természetben fellelhető szépet három alcsoportba oszthatjuk. Az elsőbe a természet képződményei és tüneményei sorolhatók: egy szép táj, tengeröböl vagy hegycsúcs; illetve egy szép hajnalhasadás, naplemente vagy szivárvány. Minden kétkedés nélkül kimondhatjuk, hogy a természet képződményei és tüneményei főképp a külsejükkel, a formájukkal gyönyörködtetnek, bár a velük kapcsolatos tetszésünk mélyén is meghúzódik bizonyos belső tartalom. Nyilvánvaló, hogy egy szép tájban vagy a szép időben nemcsak a kedvünk telik, hanem a közérzetünk is kellemesebb, az életkedvünk is lobogóbb. Amikor szép időről beszélünk, igazában nagyon jó időre gondolunk.

Mutassunk rá, hogy a természet képződményeivel és tüneményeivel kapcsolatos tetszésünk — éppúgy, mint minden mással kapcsolatos ízlésünk — tudatosan a legtöbbször nem tisztázott, de annál mélyebb okokból: a származásunkból, nevelésünkéből, lelkialkatunkból és a hajlamainkból táplálkozik. Az alföldi ember számára nincs szebb a végeláthatatlan rónaságnál; a bár a földtúrát és a falusi elmaradottságot gyűlölő fiatalok számára nem a hegyvidék vagy a tenger, hanem a nagyváros a legszebb táj. Regényes hajlamú és főképp fiatal teremtetések különösen élvezettel köszálnak az őszi esőben; noha a legtöbben csúfnak találjuk az ilyen időt.

Mindezt meggondolva, meg merném kockáztatni azt az állítást, hogy elfogulatlan, sőt feltétlen szépérzékről semmiképp sem szólhatunk. Nagyon igaz a közmondásnak az a szava is, hogy „az ízlések és a pofonok különböznek” — annál kevésbé helyeselhető a belőle kicsendülő jóváhagyás. A szép körüli vizsgálódásra is azért vállalkoztunk, mert korántsem egyenértékű mindenkinek az ízlése; még nagyobb jelentőségű a saját magunk számára, hogy mit találunk szépnek vagy nemszépnek.

A TERMÉSZET ALKOTÁSAINAK a másik alcsoportjába az élőlényeket, az embereket és az állatokat számítjuk. Az élőlényeket sem csupán a külsejük, hanem az olykor csak vélt, szép vagy csúf tulajdonságaik miatt találjuk tetszetősnek vagy taszítónak.

Nem vitás, hogy jórészt nem tudatosult eredőkön múlik az emberek iránti tetszésünk vagy nemtetszésünk. Anyánkkal vagy más vonzó személlyel való hasonlósága tehet valakit olyan széppé a számunkra; rúttá meg az, hogy egy gyűlült valakire emlékeztet bennünket. Rendkívüli hatása lehet a tetszésünkre vagy a nemtetszésünkre valakinek a viselkedése is. Legendás ereje van a női mosoly varázsának; rokonszenvet tanúsító magatartása nemcsak kedvesebbé tesz, hanem meg is szépít mindenkit.

A vadállatok és a madarak némelyikét — részben az ősi tapasztalat, részben a költők képzelete nyomán — már gyermekkori képeskönyveinkben sajátos jellemvonásaikkal együtt ismerjük meg. Jórészt páratlan ereje és mozgékonyága, nem utolsó sorban hangzatos címe miatt tekintjük olyan szépnek az oroszlánt; még nagyobb ereje, de lomhasága miatt tesszük kevésbé az elefánt; ravaszsága és kártékonyága okán nem nevezzük szépnek a rókat; és alattomos harapása miatt ítéljük olyan csúfnak a viperát. Gyermekkori élményeinktől függ, hogy a kutya vagy a macska szebb-e számunkra; ahhoz azonban már kifinomult kutyabarátnak kell lennünk, hogy egy förtelmesen kinyírt díszebet is szépnek láthassunk.

A természet alkotásainak a harmadik alcsoportjába osztható növényzetet sem épp csak az alakja miatt és még kevésbé tárgyilagos ízléssel találjuk szépnek vagy legszebbnek. Egy magánosan álló, hatalmas jegegyében hajlamosak vagyunk jelképet felismerni; az ibolya a szerénysége miatt tetszik annyira; az estike meg azért, mert anyánk kedves virága volt.

AZ EMBERI KÉSZÍTMÉNYEKET és megnyilatkozásokat is három alcsoportba sorolhatjuk.

Az első alcsoportba a kézművesek, ma már inkább a gyárak termékei tartoznak. Ezekről alig is kell hangsúlyoznunk, hogy nemcsak a külsejüket, hanem a hasznosságukat, sőt érzelmi okokat is számbavéve találjuk tetszetősnek. A tulipános ládát minden gyakorlati haszon nélkül, pusztá hagyományszeretetből, bár csak az előszoba díszeként véljük szépek; a hatalmas, tömör bútordarabokat a használhatóságuk és a tartóságuk miatt tartjuk gyönyörűnek. A behúzott erkély aligha tetszetős annak, aki tudja, hogy a mögötte levő szobába kevesebb fény jut; egy kisbaltá akkor a legszebb, ha a céljának is legjobban megfelel.

Az ipari készítményekkel kapcsolatos ízlésünket mégis főképp a divat rémuralma szabja meg. Nagyon értelmes és nagyon határozott embernek kell lennie, bár az is untig elegendő, ha nagyon szegény valaki, hogy lakásának a berendezésében és a ruházatában ne kövesse rabszolga módjára a divat majomságait. Különös elégedettséggel láthatjuk, hogy a mai divat egyik jellegzetes ruhadarabja épp a szegények zsebéhez igazodik. Nemcsak azért, mert a legolcsóbb anyagból készül, hanem azért is, mert a rendben tartásával egyáltalán nem kell törődni; sőt, annál szebb, minél kifakultabb, foltosabb. A módosabb szülők gyermekei ugyan itt is megmutathatják a finomabb ízlésüket; nekik a külföldi, tehát a drágább farmernadrág a legszebb, ha a hazaival vetekvő, vacak anyagból készült is.

BEVALLOTT IJEDELEMMELE fogok az emberi készítmények másik alcsoportjának, a művészi termékeknek a tárgyalásába.

Köznevelésre felkészülve írom le, hogy a művészet sajátosan érzelmi színezésű, szellemi szépségeivel gyönyörködtető, az eszmények pillérein a valóság fölé emelt világ, amelynek társadalmi jelentősége van, és amelybe az erkölcs ad menlevelet. Ebbe a világba vágyik, érzelmi élményeket és szellemi gyönyörűséget áhít minden jóérzésű ember, amikor muzsikát kíván hallgatni, irodalmi munkát vesz a kezébe, vagy befordul a kép-tárba.

A három legfőbb művészet közül a zenét tekinthetjük a legtisztább művészetnek, minthogy dallamával, összhangjával és hullámozásával nem az értelmünkre, hanem az érzelmeinkre hat. Beszélünk ugyan zenei gondolatokról is, ennek azonban inkább átvitt értelme van. A muzsika, az érzelemkeltés mellett, inkább csak gondolatokat is ébreszt, mintsem jól érthető gondolatokat tolmácsol. Annál kevésbé vitathatjuk, hogy nemcsak a zenei alkotáshoz, hanem a komoly muzsika élvezéséhez is nagyobb szellemi képesség és zenei csiszoltság szükséges.

Egyik kereskedő barátom minden zenei képzettség nélkül járogat a feleségével az operaelőadásokra.

— Ugyan mondja meg lelkére, Marcikám: igazi gyönyörűsége telik

magának az operák hallgatásában? — bújt ki belőlem egy alkalommal a leküzdhetetlen kíváncsiság.

— Bevallom, Józsi bátyám, csakugyan nem bírom felfogni, mi az a nagyon szép bennük, hiszen énekelve előadott szövegük miatt, még az operák meséje sem valami világos a számomra. Annál jobban tudom, hogy az operaelőadásokra a legjobb közönség jár, tehát nyilván az a legszebb muzsika. Miért ne hallgathatnám én is a legszebbet, ha nincs is benne valami nagy gyönyörűségem? — válaszolta jámbor őszinteséggel.

Mindnyájan tudjuk, nem az én Marci barátom az egyetlen, aki efféle okokból jár az operaelőadásokra; akinek nem a muzsika, hanem az a legfőbb gyönyörűsége, hogy a legjobb társaságban foglalhat helyet. Sokak számára a színházi bemutató előadásokon is a hölgyek ruhája és az ékszere a legfőbb vonzerő.

NAPJAINKBAN, A RÁDIÓISKOLÁK jóvoltából, az isten háta mögötti tanyák lakói is megszerezhetik az alapvető zenei, irodalmi és általános műveltséget, ha nem röstellik a fáradságot meg az agyuk facsarását. Márpedig igazán nagy kár az általános és a művészi szépérzékünk fejlesztését szolgáló fáradságot röstellni, mert némi hozzáértéssel a rádióban közvetített operaelőadás, zenekari hangverseny vagy színdarab meghallgatása is igazibb élvezet, mintha tuskó módjára ott ülnénk magunk is a nézőtérén. Az operaházakban és a színházakban — bármilyen hangzatos a címük és bármilyen parádésan kiöltöztek — mégsem a nézőközönség, hanem a zeneszerző és a színdarabíró a legjobb társaság. Vagy ha mégsem ő az, vagy ha képtelenek vagyunk felfogni a művészetét — akkor éppolyan szánandó, mint amilyen nevetséges erőlködés az operába vagy a színházba járás. S bárha az érzelmeinkre hat, de mivel tökéletesebb művészetének az élvezéséhez nagyobb értelmi képesség szükséges, a szellemi világunkat is gazdagítja, az érzelmi életünket is elmélyíti a komoly muzsika.

A képzőművészetekről talán csak annyit, hogy noha a színeivel és a vonalaival meg az összhangjával, tehát az ábrázolásával hat, valamilyen eszményt vagy eszmét is sugároz a művészi festmény vagy szobor. Nem kétséges, hogy a képzőművészeti alkotások igazi élvezéséhez is múlhatatlan a hozzáértés; annál kevésbé vagyok hajlamos elhinni, hogy egy festészeti remekmű minden szépségét csak akkor élvezhetjük fenéig, ha a tenyerünket látcsővé görbítve, annak a résnyi nyílásán szemléljük a kép részleteit.

Az irodalmi művek szépségének elengedhetetlen föltétele a tetszetős forma: a tiszta és világos nyelv, a mondatok hullámzása, a nyelvi és gondolati játékosság, a humornak, az érzelemkeltésnek és az érdekességnek a sava-borsa, a villogó gondolatok, a szerkesztési ügyesség, az alakok élő volta és a mese kerek gombolyítása. Mégis mindennél fontosabb az irodalmi munkák belső szépsége: az eszmék és az eszmények sugárzására nemcsak

ezeknek van a legjobb lehetőségük, hanem ez volna a legfőbb feladatuk is.

CSAKHOGY, AMINT AZ ipari készítményekkel kapcsolatos ízlésünk a divat zsarnokságát nyögi, a művészi termékekkel kapcsolatos tetszésünk felett a korízlás erőszakoskodik.

Igazán nem panaszkodhatunk a mai korízlás túlfinomultsága miatt; a szerencse csak az, hogyha a ruházata és a használati tárgyai dolgában nem sokat töri a fejét, a művészi értékek megítélésében annál kevésbé hagyja magát az orránál fogva vezettetni egy értelmes valaki. Bármilyen nagy garral hirdetik és bármilyen meggyőzően dicsérik a művészeti szakértők, mindaz, amit ma a korszerűség címkéjével árusítanak, sehogyszem számíthat átütő sikerre. Azért beszélék szántszándékkal művészi termékekről is, mert ihletett alkotásokkal mind kevésbé találkozhatunk.

A legfőbb panaszunk — valóban nemcsak egymagam fájlalom — a mai művészet minden ágának az általános eldurvulása. Már megemlítettem, hogy az ifjabb költők verseiben a trágya és a trágárság a lángelme legfőbb biztosítéka. A filmekben nemcsak a legalantasabb ösztönök felajzására halmozzák a véres és vad gyilkosságokat, hanem jogosnak hirdetik a banditizmust is.

Amikor megkérdeztem a bíráló bizottságnak azt a tagját, akitől őszinte választ remélhettem: ugyan mi az első díjjal jutalmazott elbeszélés legfőbb értéke? — szemrebbenés nélkül így válaszolt:

— A benne lengő enyhe léhaság.

Amikor legnagyobb sikereit a szeméremérzetének a teljes hiányával kicsikaró költőnőnek a szemére lobbantottam, hogy még az anyanyelvét sem ismeri tisztességesen, ezt vágta vissza nagy fennén:

— Annál nagyobb bátorság, hogy mégis verseket írok!

— Valaha úgy tartották, hogy az ilyesmihez nem bátorság, hanem pofa kell... — dörmögtem.

— Hát az nagyon régen lehetett! — mosolygott vidáman.

MÁSIK NAGY PANASZUNK az a világjelenség, amelyet a legtalálóbban művészietlen művészetnek mondanék; bár belátom, hogy még ezzel a szavammal is megbocsáthatatlan maradiságomat árulom el. Korszerűen alighanem ellen-művészetet, tetszetősebben anti-művészetet, sőt a legtökéletesebben anti-szakrifikálizmust kellene mondanom.

A muzsikában nem is annyira a rángatózásra késztető tánczenére gondolok, hisz bizonyosfajta rángatózásra minden kor ifjúságának múlhatatlanul szüksége van. Annak a komoly zenének nevezett lármának a mélységét nem bírom felfogni, amelyben a dallamot és az összhangot a csattogás, a kattogás meg a csikorgás helyettesíti és amelyben a plity-pluty a csúcsteljesítmény.

A képzőművészetekben már kissé maradnak számítanak a minden ki-

vehető alak nélküli színfoltok és kőgömbölyítések is. Ma azok a dom-borműszerűségek a legkorszerűbb remekek, amelyeken a színfoltok zagyvaságát ihletetten beágyazott lófárokkal, cserépdarabokkal, miegyéb-bel emelik tökélyre. Ha sikerül egy éjjeliedény fülét is olyan sejtelmesen a képbe építeni, hogy egészen bizonyosak mégse lehessünk, hogy csakugyan éjjeliedény füle az — akkor kétségkívül lángelméjű az alkotás. Korunk feltétlen szellemóriása üres vásznakat kereteztetett be azzal, hogy mindenki képzeljen rájuk olyasvalamit, amit a legjobban szeret; ha van kellő képzelőereje, akár naponta másvalamit. A legfőbb teljesítmény az volt mindebben, hogy a szellemóriás alá is írta azokat az üres vásznakat. Sajnos, maradi fejemmel nem jegyeztem meg; az üres vászonnak az alsó vagy a felső, a jobb vagy a bal sarkába, netán műveinek a hátuljára firkan-totta-e a nevét? — noha lenyűgözve ismerem el, hogy ég és föld a különbség.

Mélyen megvetve a kispolgári szórakoztatást, művészi eszközök helyett adatokkal, tényekkel és jelenségekkel szolgálják áligazságaik nagy ügyét az irodalomban, a színházban és főképp a filmekben; gondolatok és eszmények helyett sikolyokkal és suttogásokkal, hörgésekkel és fogcsikorgatásokkal, vagy egyszerűen csak összefüggéstelen szavak zagyvaságával tárják eléink sivár lelküket a legkorszerűbb írók és filmrendezők.

A kérdés legfőbb bibéje nem is az, hogy művészi élményekre, sőt kisebb igényű szórakozásra, teljes kikapcsolódásra a legragyogóbb szellemek is jogos igényt tartanak; nem is szólva arról, hogy tisztességtelen fogás bármilyen árut hamis címkével forgalomba hozni. A kérdés legfőbb bibéje az, hogy nincs az a föltétlen igazság, amely olyan erővel hatna ránk, mint a művészet tétova eszközei. A művészietlen művészetből nemcsak az a varázslatos világ, hanem a meggyőző erő is hiányzik.

Töredelmesen bevallom, hogy a művészietlen művészet legfőbb indokoltságát a művészi képességek hiányában gyanítom, vagy legalább a tehetségtelenség járványának a fertőzésére ismerek.

HIRTELENÉBEN ÚGY TŰNIK, az emberi megnyilatkozásokban a legnehezebb a szépet a többi tetszetős tettől vagy magatartástól — a jótól, a nemestől, a hősiestől elválasztani. Jobban meggondolva, épp az emberi megnyilatkozások nyújtják a legjobb lehetőséget a szép fogalmának a tisztázására.

Éppúgy, ahogyan a kisbaltának nemcsak alakja, hanem tartalma is van, az emberi megnyilatkozásoknak nemcsak lényegük, hanem formájuk is van; és az emberi megnyilatkozások is akkor szépek, ha a formájuk és a tartalmuk is tetszetős.

Az alapvető emberi megnyilatkozásnak, a kimondott gondolatnak a formája a közlési mód. Ez akkor szép, ha tömör, világos, tetszetős a megfogalmazás, a szavai választékosak, a mondatai kellemesen hullámzóak, akad bennük betűrim vagy szóösszecsen-gés, sőt megkapó hasonlat is. Ilyen József Attilának (1905—1937) ez a közismert töredéke:

„Ne légy szeles.

Bár munkádon más keres —
dolgozni csak pontosan, szépen,
ahogy a csillag megy az égen,
úgy érdemes.”

Ha ennek a formájával tetszetős versnek nem volna mélyebb mondanivalója, kedves játéknak mondanánk. Ha gondolatát nehézkesen, döcögősen közölné, bölcsességnek tarthatnánk. Mivel azonban a formája éppolyan tetszetős, mint a tartalma, ez a kis vers szép.

Éppígy van formája a szép tettnek is. Ha valaki a bajban levő segítségkérését gorombán elutasítja, az csúf viselkedés. Ha együttérzést mutat, de nem bír segíteni, akkor emberséges; ha csak nagy nehezen, de mégis segít, akkor jót tesz. Ám, ha valaki készségesen és nyájasan segít a bajban levőn, akkor az szép.

Hasonlóan megvizsgálva minden más tetszetős magatartást, nem sokat kell törni a fejünket, hogy mikor beszélhetünk hősie, hűséges vagy nemes magatartásról és mikor emelkedik széppé az efféle viselkedés.

MINDEZEK UTÁN csakugyan nem nehéz meghatározni magát a szép fogalmát sem:

Szép az, ami a formájával is meg a tartalmával is gyönyörködtet.

Példáink kibővítésére említsük meg, hogy a szívárvány akkor szép, ha átfogja az egész égboltozatot és jól láthatóak a színei; de azért is szép, mert valamilyen reménységet támaszt bennünk, jó érzéssel tölt el bennünket. Az alma akkor szép, ha nagyocska, gömbölyded, vonzó színű; de azért is szép, mert jóízű és hasznos táplálék. A szép szövetnek a színe, a mintája és a szövése van a kedvünkre, meg az a feltevés, hogy belőle varrott ruhában csinosabban festünk majd magunk is. Egy szép nő vonzó vonásaival, dús hajával, sugárzó szemével, bársonyos bőrével, arányos és formás alakjával váltja ki a férfiak tetszését; de azzal a feltevéssel is, hogy szerelme boldoggá teszi az életüket, vagy legalább azzal, hogy különös édességű a csókja és az ölelése. Nem vagyok eléggé túlfinomult, hogy pontosan meg tudnám mondani, miért tetszik egy szép férfi egy másik férfinak; nem is hinném, hogy egy elferdülés nélküli hím különös gyönyörűséggel nézhetne a vetélytársára. Valami tetszésfélét különb voltak az önkéntelen, irigységgel vegyes elismerése, vagy valamilyen vele való hasonlóságának a felismerése válthat ki belőle. Egy szép férfi arcképét vagy szobrát már a hozzáképzelt erővel, ügyességgel, szellemi és erkölcsi értékeivel együtt találjuk valóban tetszetősnek; ehhez azonban némi képzőművészeti tájékozottság is szükséges. A könyvgyűjtőket ugyan alig érdekli a kötetben levő mű, de számukra se csupán a könyv alakja, papirosa, nyomtatásának és kötésének a módja, hanem a régisége, a ritkasága és valamilyen hozzáképzelt varázs a legfőbb vonzerő. A bélyeggyűjtés is akkor lesz igazi öröm, ha az ábrázolt személyek és tájak felől is szer-

zünk némi tudást, és a bélyeget szemlélve az ábrázolt kiválóság vagy az ismeretlen táj felől is eltűnődhetünk. Egy szép kavics sem csak alakjának a kecsességével meg a színével, hanem a játékra való alkalmasságával vagy a hozzáfűzhető ábrándokkal lehet olyan nagyon a kedvünkre.

Ezek a példák azt is igazolják, hogy a szép dolgok tartalma leginkább érzelmi, olykor azonban éppenséggel gyakorlati értékű. Nyilvánvaló tehát, hogy a szép nem minden érdek nélküli, hanem éppenséggel kétszeres, formai és tartalmi haszonnal bír.

MÚLHATATLANUL RÁ KELL mutatnunk arra is, hogy a szép nem alapfogalom, mint a jó, a hű, a hősies; vagy az arányos, a sugárzó, a dallamos. A szép összetett fogalom, amellyel többféle tetszés együttes hatását és vonzóerejét ismerjük el.

Talán vizsgáljuk meg apróra: elképzelhető-e a szép alapfogalomként is; van-e önmagában való szép?

A szeme akkor tetszetős egy embernek, ha kissé nagyobb a szokásosnál, de korántsem aránytalanul nagy és ha a módjának megfelelően nyugszik a szemgödörben, tehát egy kicsit sem áll ferdén vagy dülled ki; ha a szem alakja kerek és a szemnyílás egyenes metszésű, bár van akinek a ferde vágású szemnyílás különös varázsú; ha a szivárványhártyája az ízlésünk szerinti színű; ha a szemgolyó sugárzó vagy csillogó; ha értelmet és érzelmeket fejez ki; és főképp ha rokonszenvet árul el. Tehát az arányossága, az alakja, a színe, a csillogása, a kifejező ereje és a vonzódást tanúsítása, illetve mindezeknek a szokásosnál nagyobb foka az, amire azt mondjuk: szép.

Önmagában való szépet aligha képzelhetünk el; mindig többféle és fokozottabb tetszésünknek az elismerése a szép. Így csakugyan igaza van Móricz Zsigmondnak, hogy a szép indulatszó, akár a jaj. Olykor, különös tetszésünk kifejezésére, ezt a két indulatszót együtt mondjuk ki:

— Jaj, de szép!

Mégis tisztázzuk, hogy nem a szép a legmagasabb erkölcsi eszmény. Nyilván a legtöbben egyetértünk Platónnal (i. e. 427—347) az ógörög bölcsélet legkiemelkedőbb szellemével abban, hogy a legmagasabb emberi eszmény a jó. Még a művészi alkotásokról sem a szép a legnagyobb elismerés, bár minden szépség nélküli művészi alkotásokról sem beszélhetünk.

A szép tehát korántsem a legnagyobb, a legfontosabb és a legkülönb, de okvetlen a legvonzóbb érték. A szép az — alig is tudom, bár nem is nagyon törekszem másképp mondani — ami az életünket is szebbé teszi.

ÍGY JUTOTTUNK EL addig, amiért érdemesnek láttuk a szépet minden más fogalomnál tüzetesebben megvizsgálni és megvilágítani; addig, hogy a szép nemcsak érzelmi értékű, hanem a feltétlen tetszésünk kifejezőjeként, erkölcsi súllyal is bír. Amikor azt mondjuk: szép — nemcsak a kedvünkre valónak, hanem értékesnek is nevezünk valamit és ezzel

ítéletet mondunk önmagunkról is, hiszen az eszményeink emelkedettségét vagy sekélyességét valljuk meg.

Ezért nemcsak olyan nagyon különbözőek, hanem korántsem egyenlő értékűek az ízlések. Aki a korízlés előtt meghajolva, valamilyen zavaros mázsolmányt akaszt szobájának a falára egy feltétlen értékű festészeti remekmű sikerült másolata helyett; aki nem a meghitt közösség megteremtésének a célkitűzésével, hanem csak a kéjvágya kielégítésére választ szerelmezt; aki szép versek helyett szép szívlövést ismert — annak nemcsak az ízlése, hanem az erkölcsi világa felől sem lehetünk valami nagy véleménnyel.

Az ízlésünk csiszoltsága, vagyis az erkölcsi világunk emelkedettsége viszont nemcsak a társadalom, hanem jómagunk számára is döntő jelentőségű. Finomabb ízléssel, tehát mélyebb erkölcsiséggel, tartalmasabb, kiegyensúlyozottabb, boldogabb lesz az egész életünk.

Arra az ellenvetésre, hogy akadnak igen csiszolt ízlésű, mégis velejéig romlott emberek, az a válaszuk, hogy ezek kiváló műveltségű, de fonák lelkivilágú szerzetek. Megtanulták, mi a feltétlenül szép, mégsem bírnak igazi gyönyörűséget lelni benne. Valami különös becsű képzőművészeti alkotást, eredeti festményt, szobrot vagy vázát sem a szépségeért, hanem részben hivalkodásból, még inkább az anyagi értéke miatt szereztek meg, tartanak olyan nagyra. A művészi szép igazi élvezőinek untig elég a jó könyv, a legnagyobb zenei alkotások lemeze, a festészeti remekmű sikerült másolata is.

Kenyérgondok közepette, anyagi nyomorúságban ugyan senkinek sem fülhet a foga a szépség keresésére; arról sem tehet senki, ha kicsi korában nem kergették az asztal körül, amikor nem akart valami feltétlen szépen gyönyörködni. Mégis, nemcsak taszító csúfság, hanem merő oktalanság, ha kicsit se törjük magunkat a legtisztább, a legmélyebb és a legtartósabb örömek, az igazi szépségek megismerésére.

NEM KÉTLEM UGYAN, hogy első meghatározásommal kielégítően tisztáztam a szép lényegét; magasabb igénnyel mégis egy más meghatározást választanék:

Szép az, ami az eszményire emlékeztet.

Ez nemcsak arra mutat, hogy a szép a tökéletesre hasonlít; és nemcsak arra vet, hogy csakis olyasmit találhatunk szépnek, amely felől van többé-kevésbé kialakult, tudatos vagy ösztönös, valóságos vagy elképzelt példaképünk is. Mindenekfölött ráébreszt bennünket, hogy az eszményeink hiányossága, a példaképeink kialakulatlansága, a tökéletesben való tökéletlenségünk az oka, ha olyan szánandóan járatlanok vagyunk az élet igazi szépségeinek a fölismerésében, olyan ijesztően bizonytalanok vagyunk a szép megítélésében. Ez az oka, ha sokkal inkább a divat tukmálja ránk, mint a tulajdon tetszésünk választja meg a bútorainkat, a ruházatunkat, de még a hajviseletünket is; ezen múlik, ha eszünk ágában sincs

befordulni a képtárakba, ha a komoly zenének a pusztá bejelentésére botorul elcsavarjuk a rádiót.

Ez a meghatározás ébreszt bennünket arra, hogy az igazi szépnek az élvezéséhez először az eszményeinket kell megválogatnunk.

EGY NEHÉZ EMBER TEHERBIRÁSA

AMIT EL AKAROM mondani, az a legjobb barátom és a legádázabb ellenségem, a legőszintébb jóakaróm és a legártalmasabb kártevőm vallo-mása. Ilyen szélsőséges szerzettel vitába szállni merőben reménytelen vállalkozás; annál érdekesebb meghallgatni a szavait.

ÍME A MONDÓKÁJA:

„Ifjúságomban, ha az idősebbek jóhiszeműen megróttak, hogy nehéz ember vagyok, gúnyos fölénnyel megkérdeztem:

— Aztán milyen nehéz vagyok?

— Legalább egy mázsa! — legyintettek lemondással.

— Egy mázsa? Talán egy tonnát tetszett gondolni! — méltatlankodtam vérig sértve, hogy olyan csekélyre taksálják a nehéz voltomat.

Az ám, szörnyen büszke voltam rá, hogy nehéz ember vagyok; úgy tudtam, kevés kivétellel ilyenek voltak az emberiség szellemóriásai. Kissé megkésve döbbsentem rá, hogy valakinek a nehéz volta korántsem a kiválóságának az ismérve; ma már annál jobban tudom, hogy a legtöbb nehéz ember sehonnai semmirekellő.

Nehéz ember voltom legválságosabb óráján fegyveresek vettek körül; egyikük géppisztollyal a markában a hátam mögé állt, parancsnokára függesztett tekintettel várta, mikor kell cselekednie. A fegyveresek valamennyien állva maradtak, csak engem ültettek le az árokpartra. Sosem szívelhettem, ha valami magas társaságban mindenki ülve fogadott, engem azonban állni hagytak; akkor tanultam meg, hogy a fordítottja még kutyább.

Olyasmire akartak rábírní azok a fegyveresek, ami végképp ellenkezett a becsületérzésemmel. Eszembe se jutott, hogy a kezükből kikerülve ki-játszhatom őket, megszeghetem kieroszakolt ígéretemet.

— Efféle kaméleon szerepre nem vállalkozom! — utasítottam vissza kereken álnok ajánlatukat.

— Miféle kaméleon... — dörmögte füle tövét vakargatva a parancsnokuk, majd némi töprengés után szabadon bocsátott.

Jó ideig önérzetesen gondoltam rá, milyen keményen megálltam nehéz ember voltom legsúlyosabb tűzpróbáját; magamban ki is nevettem a fegyveresek parancsnokát. Arra vetettem, sejtelve sem volt, mi lehet az a fránya kaméleon, az zavarta meg annyira. Ma már jól tudom, szabadulásomat korántsem nehéz voltomhoz való törhetetlen hűségemnek, csupán különös szerencsémnek köszönhettem.

Nem akarom elhallgatni nehéz voltomnak a legkicsinyesebb példáját sem. Mióta kihullottak a fogaim, a tej a fő táplálékom. Szerencsémre, a lakásommal szemközt hajnaltól késő estig nyitva tart az egyik tejbolt. Én azonban, fittyet hányva ennek a szerencsés körülménynek, már a második éve a város központjában vásárolom a tejet meg a kenyeret. Nem, dehogyis azért, mintha másutt jobb tejet vagy kenyeret kaphatnék; csupán azért, mert a szemközti boltban egy alkalommal méltatlanul megbántottak.

Gyanítom ugyan, hogy megsértőim csak nevetnek rajtam, amikor a hálóval a markomban a városba indulni, vagy hazafelé cipekedni látnak; azt se kétlem, hogy majd minden igazunk vélt igazság csupán. Csakhogy azt is gyanítom, majd mindig efféle csip-csup dolgokkal kezdődnek a megalkuvásaink. S minthogy semmiképp sem akarok megalkudni, még a tejbolt alkalmazottaival sem, továbbra is a városban vásárolok; bár emiatt az is megesik, hogy egész nap tej meg kenyér nélkül maradok.

Tovább igazán nem kell bizonygatnom; a vak is láthatja, hogy valóban nehéz ember vagyok.

HA MOST MEGKÉRDEZED: hatvanon fölüli fejemmel miképp viselem el nehéz voltom súlyát? — magam is csodálom a teherbírásomat. Többször roskadoztam, de sose rogytam össze nehéz voltomnak nem is annyira az anyagi, mint az erkölcsi terhei alatt. Elborulva gondolok arra a számomra se kevésbé fájdalmas tényre: mennyire megnehezítettem a hozzám legközelebb állóknak is, hogy szeressenek!

Megvallom, nemrégiben a sors is kigúnyolta oktan magtartásomat. Valami húszpercig kellett sorban állnom és lassan fokozódó rosszullét fogott el. Végül, elveszítve az eszméletemet, össze is estem, épp akkor, amikor sorra kerültem. Miután apróra megvizsgáltak, az orvosok úgy találták, semmi különösebb bajom sincs, kivéve, hogy a gerincem elferdült. Az az egyetlen oka, ha nem birom a hosszú ácsorgást. Még nevetségesebb, ha valaki olyan rátarti az egyenes derekára, noha ferde a gerince.

Mindezek után könnyen kitalálhatod, ma már korántsem vagyok olyan büszke a nehéz ember voltomra; én szeretném a legjobban, ha egy tonna helyett csupán egy mákszemnyi volna a súlyam.

Jókora késéssel értesültem, hogy bárha inkább kivételesen, de a szellemóriások között is találkoztak szeretetreméltó emberek. Nem bukkantam rá idejekorán Earl of Chesterfield (Őrl of Cseszterfild, 1694—1773) leveleire sem. Ragyogó Leveleit a keresztfiának, pontosabban a törvénytelen gyerekének okulására írta a nemes gróf, legfőbb életszabályul ezt kötve a lelkére:

„Légy kellemes az emberek számára!”

Nem írnám éppen alá, hogy ez a legfőbb életszabály, bár nem is olyan ostoba ez a jótanács. Gerinces, de nyájas embernek lenni — alighanem ez

a legkülönb magatartás. Nyilván a legnehezebb is; nagy kérdés, képes lettem volna-e rá? Mindenesetre érdemes lett volna megkísérelnem.

Az utolsó szavam mégis ez: bármilyen nehéz vagyok önmagamnak is, annál jobban örülök, hogy nem váltam túlságosan könnyű emberré!” — bólintott nagyot befejezésül.

EGYETLEN KÖZBESZÓLÁS nélkül hallgattam végig, minden megjegyzés nélkül adom tovább a legjobb barátom és a legádázabb ellenségem, a legőszintébb jóakaróm és a legártalmasabb kártevőm vallomását. Mégsem tagadhatom, hogy olykor-olykor hosszan eltűnődök a szavain.

A KÉTKEZI MUNKÁS MEG A DIPLOMATA

A NYELV BIRODALMÁNAK két egyformán közismert fia, mégis egymással szöges ellentétben álló honfitársa a mennyiség meg a minőség szó.

A mennyiség józan és becsületes fogalom, egyike nyelvország legderekebb kétkezi munkásainak. Sosem törekszik a valójánál többnek mutatni magát; mintha csak hazája tisztességét kívánná igazolni, esze ágában sincs bárkit félrevezetni.

Egyetlen pillantással fölmérhetjük: sok-e vagy kevés, nagy-e vagy kicsi az, ami előttünk áll. Egyszerű számlálással pontosan megállapíthatjuk, hogy az anyagi vagy a szellemi javaknak hány darabjával gyarapodtunk vagy károsodtunk; minden bonyodalmasabb eljárás nélkül megmérhetjük a kézzelfogható dolgok súlyát, területét, köbtartalmát.

A MINŐSÉG BÓDÍTÓ és család fogalom, egyike nyelvország legagyafúrta diplomatainak. Legfőbb törekvése az, hogy minél kevésbé lehessen kiismerni; mintha csak hazája hatalmát kívánná biztosítani, szüntelen zavarokat támaszt a szomszédos és a legtávolibb birodalmakban egyaránt, a tudományokban éppúgy, mint a művészetekben, a kereskedelemben éppúgy, mint a termelés valamennyi ágazatában.

Semmi módunk rá, hogy csalhatatlanul felismerjük a szemünk előtt levő anyagi és szellemi javak igazi értékét, rejtett hibáit. Hozzáértésünk is jóval szerényebb, mérőeszközeink is sokkal silányabbak, semhogy teljesen bizonyosak lehetnénk egy pár cipő, egy ruhaszekrény, egy vers vagy egy festmény minősége felől. Ízlésünkre sem támaszkodhatunk feltétlenül, annyira befolyásolja a divat meg a nagyhangú szakvélemény.

Pusztá megjelenésével is többnek mutatja magát ez a ravaszdi diplomata, mint amennyit a külseje takar. Eredeti értelmében ugyanis a kézzelfogható dolgok és a szellemi termékek, a jelenségek és a folyamatok jellegzetességeinek az összességét jelenti a minőség; tehát mindazt, ami valamit azzá tesz, ami. Mi azonban menten bizonyos dicséretet hallunk kicsendülni elhangzásából, okvetlen valami kíválóra gondolunk, jöllehet selejtes minőséggel sokkal gyakrabban találkozunk.

Magam vagyok az utolsó, aki elegendőnek vélné a pusztá mennyiség mértékével felbecsülni az anyagi és a szellemi teljesítményeket és javakat; erős kétkedéssel fogadom azt az állítást is, hogy mennyiség minden esetben átalakulhat minőséggé. Nyilván mások is megrökönyödnek, amikor a vegyészet területére tévedve megtudják, hogy egyetlen hidrogénatom sokkal mozgékonyabb, tevékenyebb és hatékonyabb, mint ha kettő egyesül. Itt tehát nem a több, hanem éppenséggel a kevesebb mutat bizonyosfajta kiválóbb tulajdonságokat; ebben az esetben a mennyiség növekedésével nem fokozódik, hanem csökken a minőség értéke.

ANNÁL NAGYOBB meggondolatlanságnak tartom a mennyiség teljes lebecsülését; senkinek se mernék olyan bolond tanácsot adni, hogy egyet se gondoljon munkájának a mennyiségével, csupán a minőségre törekedjen.

El nem bírom felejtetni nagyapámnak azt a cipészlegényét, aki valamennyi segéde között a legjobb munkát adta, de hetenként csak négy pár lábbelit tudott elkészíteni. Hiába fizetett ő neki páronként többet, mint más legényeinek; azoknak a segédeknek, akik hetenként hat pár cipőt összeütöttek, a markát is nagyobb summa ütötte. Minden más tekintetben is a rövidebbet húzta, megbecsülés helyett csak kifigurázást, szána-kozást érdemelt ki az a minőségre törekvő cipészlegény.

Szándékosan vettem példát a lábbelikészítő iparból, hiszen azt már a verebek is csiripelik, hogy a szellemi minőségek legkiválóbb termelőinek, főképp a művészi alkotóknak a java része nyomorral küszködött. Úgy tűnik, a minőség mindenek fölé helyezése afféle írott malaszt csupán anyagi, erkölcsi és érzelmi téren is; az élet főbb követelménye mégis a mennyiség. A „sokat, de jót” igénye viszont merő képtelenség.

Edisonnak (Edizon, 1847—1931) a legtermékenyebb feltalálónak az intése szerint a lángelme ugyan alig egy százalék ihlet és kilencvenkilenc százalék verejték; a művészetek lángelméit mégis inkább az édes ábrándozgatás, mint a szakadatlan munka csábítja. A különösen termékeny művészi alkotók életművére csakugyan jogos Lessingnek (Leszing, 1729—1781) a nagy német drámaírónak és művészeti szakértőnek az egyik szavából kikerekített ítélet:

„Kevesebb több lett volna!”

A művészi alkotók többsége tehát éppolyan habozás nélkül, mint amilyen jogosan tör pálcát az előkelő minőség mellett, veti meg a parlagi minőséget. „Több eszük van, semhogy halálra dolgozzák magukat!” — bölintünk nagyot majd mindannyian. A minőség mindenek fölé helyezésének a legtúlzóbb kijelentése sem tudóstól vagy földművestől, hanem a francia írásművészet példaképétől Flauberttől (Flober, 1821—1880) származik.

„Ma igen jó napom volt, megírtam egy tökéletes mondatot!” — dicsekedett az egyik levelében.

ANNÁL SZOMORÚBB, hogy a legkiválóbb szellemi értékeket vajmi ritkán fizetik meg az érdemük szerint; bár annál többször túlfizetik a talmít.

Ennek a legfőbb oka az, hogy legtöbben az alkotók művészi, sőt társadalmi tekintélye alapján ítélik meg a műveik becességét; hírneves művészek jó áron el tudják sütni a kevésbé sikerült munkáikat is. A másik oka az, hogy mindig akadtak jó torkú kalmárok, akik a mennyiséghez hozzáhazudták a minőséget is. A legkiválóbb minőségek alacsony árfolyamának a harmadik oka abban rejlik, hogy a legnagyobb értékeket felismerni nem tudó világ nem is láthatja be, miért kellene mélyebben a zsebébe nyúlania?

A legnagyobb hiba mégis az, hogy a legtöbben nemcsak felismerni nem tudjuk, hanem élvezni sem bírjuk a legkiválóbb értékeket; így aztán igazán semmi okunk sincs rá, hogy valami nagyon kapkodjunk a legkiválóbb minőségek után.

MÁS, MINT A TÖBBI

BÁRMILYEN MEGHÖKKENTŐ, mégis Jean-Jacques Rousseau (Zsán-Zsak Russzo, 1712—1778) a természet és az igazság embere, a szívével gondolkodó társadalombölcselelő, az emberi egyenlőség megszállott hirdetője mondta ki elsőnek, hogy ő bizony nem olyan, mint a többi halandó!

„Nem vagyok olyan, mint bárki azok közül, akikkel találkoztam; merem állítani, hogy másként vagyok alkotva, mint bárki más a létezők közül. Lehet, hogy nem érek többet náluk, de mindenesetre más vagyok. A természet összetörte a mintát, amelyben megalkotott!” — közli szó szerint, az élete vége felé írott Vallomásai elején.

Az őszinteség nagy képmutatója ez egyszer önfeledten elszólta magát; egészen kivételesen, bár annál árulkodóbban, valóban őszinte volt.

AMI A LEGKÜLÖNÖSEBB, nem is álmodta, hogy önfeledt vallomásával az egyik alapvető emberi életérzést mondotta ki, hiszen édes mindnyájan szentül hisszük, hogy valami módon mások vagyunk, mint a többi halandó. Jobbak és különbek természetesen; ám ha ezt nem hajlandó elismerni a világ, vagy megcáfolja a sors — vállaljuk rosszabb és alávalóbb voltunkat is, de okvetlen mindenki mástól különbözni akarunk.

Az egyenlőség csak annyiban szent igazság, hogy a többi emberek mind egyformán hitványak és ostobák, a silány embernyájából egyesegyedül mi válunk ki. Ez a legfőbb jogcímünk a mindenki másétól nagyobb boldogságra is; égbekiáltó igazságtalanság, ha mégis nyomorúságos az életünk.

Ha valaki netán egy szemernyit is kételkednék, néhány találompróbával végképp megbizonyosodhat, hogy korántsem ő az egyetlen halandó, aki valami módon különbnek véli magát a többi embernél. Serdülő gye-

rekek és a sír szélén álló aggastyánok, daliák és nyomorékok, miniszterek és utcaseprők ugyanezzel áltatják magukat.

Nyilván ez az oka, ha fukar elismerésként fogadjuk a legszemérmetlenebb hízelgést is; nyilván ez a titka, ha a társadalmi érvényesülés és a szerelmi siker legbiztosabb útja az udvarlás. Bölcs vezetők szívesen dicsérik az alárendeltjeiket is, és ezzel a fogással többet facsarnak ki belőlük, mint minden gáncsoskodással vagy szidalmazással.

MÁSIK MŰVÉBEN, az emberek közötti egyenlőtlenségről írott értekezésében, így háborog Rousseau:

„Az első, bekerített bizonyos területet, és merészkedett ennek a szónak a kimondására: „Ez az enyém!” — s elég együgyű embert talált, aki ezt el is hitte neki — az volt a polgári társadalom megalapítója. Mennyi bűntől, háborútól, gyilkosságtól, mennyi nyomortól és borzalomtól kímélte volna meg az emberi nemet az, aki kihúzza a cölöpöket és betömve az árkokat, ezt kiáltotta volna társainak: — Őrizkedjete e gazember meghallgatásától; elvesztek, ha elfelejtitek, hogy a gyümölcs mindnyájunké és a föld senkié!”

Szenvedélyes igazságérzettől átfűtött munkájában épp csak azt mulasztotta el kipuhatolni a tiszta szívű gondolkodó: ugyan mi adhatott bátorságot annak az elsőnek, hogy a magáénak merészkedjen nevezni valamit? Mennyire megrökönyödött volna, ha ráébredszük: semmi más, mint külön voltának a tudata! Még mélyebben megdöbbsent volna, ha arra is ráeszmél, hogy ugyanebből a tudatból fajult el minden zsarnokság és minden elnyomás.

NEKEM AZONBAN az eszem ágában sincs megróni, inkább fölötte hasznosnak találom ezt az alapvető életérzésünket. Hiszen ez nyújt a számunkra önbizalmat vállalkozásaink során, a jövőnkért vívott harcainkban; kétségeink óráján is ebben az életérzésben kapaszkodunk meg: méltán bizakodhatunk, hogy legyűrhetünk minden elénk meredő akadályt, hiszen mások vagyunk, mint a többi emberek. Ez önt belénk erőt a kudarcaink nyomán, bátorságot a halálos veszedelmek között, hitet a súlyos betegségeinkben; különb voltunk tudata teszi jogossá azt a reményiségünket, hogy kegyes lesz hozzánk a sors. És ha mégis végképp elbukunk, legalább teljes joggal zúgolódhatunk.

Nem annyira a műszaki tudományok vívmányaiba vetett bizalmuk, mint amennyire ez az életérzésük ad bátorságot az úrhajósoknak, hogy vállalják fölrepüléseik roppant kockázatát. Ez az életérzés a végső magyarázata a suttyó legénykéek leányokhoz illő hajviseletének, élmélyítő szőrtobzódásának is. Ők nemcsak szentül hiszik, hanem ily módon akarják tudtára adni mindenkinek, mennyire különböznek a többi embertől. Nyilván ez az életérzés ad vélt jogot a fiataloknak arra is, hogy fölényes közvetlenséggel vállon veregessék az idősebbeket, mintha csak ezt kívánák tudatni velük:

„Jól van vén számár, megbocsátom ha egyelőre el is szívod előlem a levegőt, bár jól tudom, mennyire más vagyok, mint te!”

Öreg hiba azonban, ha különb voltuk igazolására tökéletesen elegendőnek vélik a szörzetük fitogtatását és ölbé tett kézzel várják a szájukba röpülő sült galambot a fiatalok. Azzal is csak ideig-óráig boldogulhatnak, ha öntelten döngetik a mellüket, maguk kiáltják ki remekművekké selejtes elmeszüleményeiket.

A legsúlyosabban akkor tévednek, amikor a természetességet és az ízléstelenséget összetévesztő meztelenséggel, gépjárműveik eszeveszett száguldozásával, vagy éppenséggel a kábítószerek élvezésének az önpusztításával vélik igazolni különb voltukat vagy keresnek vigaszt a méltatlan mellőzésük miatt.

FÉLREÉRTÉS NE ESSÉK valahogy, nem afölött siránkozom, hogy a kisiklott fiatalok százezrei miatt pusztul el majd a világ. A világ pusztulásának a szép ügyét sokkal megbízhatóbban viszik előre az atomrobantással játszadozó lángelméjű tudósok és bölcs államférfiak, az egész nemzetek kipusztítására törő, céltudatos hadvezérek.

Azon sajnálkozom egész szívemből, hogy éppúgy, mint minden más adottságunkkal, ezzel a hasznos életérzésünkkel is visszaélni tudunk a legjobban; mi, mindenki mástól annyira különböző emberek!

A RÖGESZMÉK HATALMA

AZ, AKI MEGDÖNTHETETLEN érvekkel alátámasztva, félreérthetetlen világossággal és higgadt józansággal fejt ki egy kétségkívüli igazságot, aligha számíthat többre a közönyös tudomásulvételnél. Az viszont, aki sántikáló bizonyítékokkal támogatva, zavaros következetességgel, de lángoló szenvedéllyel süvölt el egy nyilvánvaló rögeszmét, majd mindnyájunk elragadtatását bizonyosra veheti. Ennek az oka nem is annyira az értelmi képességeink határtalan gyarlóságában gyökerezik, mint amennyire abból a gyógyíthatatlan emberi vágyakozásból ered, hogy a világot szebbnek lássuk a valójánál.

Az igazságok szégyenszemre mindig azt bizonygatják, hogy a világ olyan, amilyen.

— Nagyon igaz, de most talán táncoljak örömömben? — kérdezzük fanyarul.

Az üdvözítésünket ígérő rögeszmék hallatára azonban minden ízünket átsugározza valami földöntúli gyönyörűség.

— Mindig sejtettem, hogy a világ mégsem lehet olyan sivár, amint azt mások állítják! — sóhajtjuk boldog szédülettel.

Így jutnak hatalomra, így döntenek bennünket még súlyosabb nyomorúságba a győzedelmes rögeszmék; bár tagadhatatlan, hogy amíg hata-

lomra nem jutottak, amíg hihettünk bennük, addig boldogabbá tettek bennünket, mint a legragyogóbb igazságok.

A LEGCSIKLANDÓSABB MÉGIS az, hogy a rögeszmék hirdetőit ugyan mindig elárulja a megszállottságnak valamilyen nyilvánvaló tünete; az elmebajnak ezek az árulkodó jelei azonban nemhogy elriasztanak, hanem éppen ezek ragadnak meg a leghatalmasabban bennünket. Valamilyen józanul kifejtett rögeszmét nyilván kétkedéssel fogadnánk valamennyien; a téboly tüneteivel élénk tárt rögeszmék azonban mindnyájunkat megrészegetnek. A rögeszmék legnyomósabb érve és legfőbb biztosítéka nem is lehet más, mint az örület.

Tudott dolog, hogy szenvedélyes szerelemre gyúlva, a legjózanabb nyárspolgár is holdkóros módjára viselkedhet. Épeszű emberhez sehogyszem illő magatartásával azonban nemhogy elriasztaná, hanem épp eszelősségének a jeleivel győzi meg érzelmei igaz voltáról a szerelmesét. Mikképp is bírna ellenállni egy szíve mélyéig meghatott hajadon annak a férfinak, aki elváltozott arccal térdre bukva eldadogja, hogy ő, csakis ő életének az egyetlen reménysége és minden üdvössége!

Nyilvánvaló, hogy Hitler (1889—1945) világhódító ígéreteinek sem a józan valószínűség volt a legfőbb biztosítéka, hanem az az eszelős elvakultság, amely ellenállhatatlanul magával ragadta a súlyos anyagi helyzetben sínylődő német nép többségét.

Az örület hatalmának a legkülönösebb példája, hogy a felvilágosodás egyik élharcosa, az értelem diadalra jutásáért hadakozó Voltaire (Volter, 1649—1773) sem annyira az igaza nyilvánvalóságának, mint a sötétség izzó gyűlöletének, a szavaiból áradó gyilkos gúnynak, írásai szenvedélyes hangjának köszönhetette rendkívüli hatását. Bármilyen különös annak, hogy a rögeszmék álruhájába bújtatta az igazságokat; annak, hogy a józan ész megszállottja volt.

Igen, az örület tünetei még akkor is meghódíthatnak bennünket, ha értelmes ügyért lángolnak; bár a legnagyobb sikereiket kétségkívül a rögeszmékkel vívják ki.

MEG KELL AZONBAN különböztetnünk egymástól a rendkívüli meg a mindennapi rögeszméket.

A rendkívüli rögeszmék hatása az alkoholéhoz hasonlatos. Megrészegetnek és semmi máshoz nem hasonlítható boldogságérzettel töltenek el bennünket; ha utóbb fel is dülhathatják, tönkre is tehetik az egész életünket. A rendkívüli rögeszmék legsimertebb példája a végzetes szerelem.

A mindennapi rögeszmék hatása inkább a dohányzáséhoz hasonlatos. Nem ráznak meg bennünket, csupán szelíd örömmel töltik el szívünket; káros hatásuk alig van, mégis megszépítik az egész életünket. Ilyen hétköznapi rögeszme, hogy valaki kiváló szabómester, példás szülő, vagy fölülmúlhatatlan szakértője a labdarúgásnak.

Utóbbi példának a fele se tréfa, hisz nincs az a tudós, aki önelégültebben tér haza szaktekintélyek előtt megtartott előadásáról, mint az a vállalati beszerző, aki a sarki kocsmában csalhatatlan bizonyossággal kifejtette, miért kapott ki kedves csapata a legutóbbi mérkőzésen. Ez a példa azt is elárulja: a hétköznapi rögeszmék esetében sincs semmilyen fontossága annak, hogy valaki valóban a szakértője is legyen valaminek. Már hogyné árulná el, amikor a labdarúgás olyan mély és annyira szövvényes valami, hogy minduntalan belebuknak a legkiválóbb szakértői is!

A hétköznapi rögeszmék esetében is csupán az a lényeges, hogy valakinek minden porcikáját áthassa a választott kevesek közé tartozásának a tudata, és hogy a nyomorúságos világ egyedül üdvözítő szentségének tartsa a rögeszméjét.

MINDEN FÉLREMGYARÁZÁSI lehetőség elkerülésére tisztázzuk, hogy korántsem a rögeszmék, hanem az emberi nem legnagyobb törekvései közé sorolom az elnyomott népek és kizsákmányolt társadalmi rétegek szabadságharcait és forradalmait; egy emberhez méltóbb világ megteremtésének a küzdelmeit.

Fölötte oktan ugyan, aki azt képzei, hogy társadalmi változások után jogosan várhatja a tátott szájába röpülő sült galambot; mint ahogyan fölötte elvetemült szerzetnek kell lennie annak, akit nem tölt el jó érzéssel, hogy a nyolcszáz milliós Kínában, minden termelési elmaradottsága mellett, többé senki sem éhez.

Lord Byron (Bájon, 1788—1824) a világfájdalom első és legnagyobb költője, mindenkinél kiválóbb példa arra, hogy egy balgatagul megválasztott rögeszmével világhíre, gazdagsága és szerelmi sikerei ellenére is szörnyen szerencsétlennek érezheti magát valaki.

Amikor felkereste Bertel Thorvaldsent (Torvaldszen, 1768—1844), hogy az megmintázza isteni fejét, gyászos arckifejezéssel, sötét reménytelenséggel foglalta el kijelölt helyét.

— Üljön szabadabban, legyen olyan, mint máskor — biztatta nyájasan a szobrász.

— De hiszen én valóban ilyen vagyok! — vágta vissza a költő sértődötten.

Szobrának elkészülte után keserűen megrázta fejét:

— Nem jó, én sokkal boldogtalanabb vagyok!

Ha a világfájdalom költőjének balszerencsésen megválasztott, rendkívüli rögeszméje — az, hogy végzetes ember — az egész sorsát megkeserítette, sőt ez okozta korai végét is; egy szerencsésen megválasztott, mindennapi rögeszme mindenki másnak biztosíthatja a boldogságát az élete végéig.

Töredelmesen megvallom, ha a legtöbben kigúnyolják, én megindultan szemlélem a mindennapi rögeszméket. Hogyan is szólhatnék meg valakit azért, mert valamimód külön szeretne lenni az igazi mivoltánál, okvetlen fölül akarna emelkedni önmagán! S ugyan ki tehet róla, ha józan

ésszel semmiképp, csak zavaros elmével hihetjük magunkat többnek, mint gyarló és esendő embernek?

ANNÁL INKÁBB ELRÉMÜLÖK az egész sorsunk megváltoztatását ígérő, álnok rögeszmék megpillantásakor. Azoknak a magunk szülte vak-hiteknek vagy tömegőrületeknek a felbukkanásakor, amelyek éppúgy nyomorúságba dönthetnek egyes embereket, mint egész nemzeteket. Jeges borzongás fut végig a hátamon azoknak a rendkívüli rögeszméknek a bűvöletére, amelyek még csalódásaink után sem szűnnek meg kísérteni bennünket; amelyekre még keserves következményeik után is sajgó szívvel gondolunk — hiszen olyan mérhetetlenül boldogok voltunk, amíg hihettünk ámitásuknak!

AZ EGYENLŐSÉG KÉTSÉGEI

TÜSTÉNT TISZTÁZZUK, hogy eszem ágában sincs az egyenlőség megvalósulásának a gyakorlati kérdéseivel foglalkozni; ez a társadalomtudományra tartozik.

Elvi, vagy inkább csak nyelvi szemszögből vizsgálva a kérdést, az anynyira áhított egyenlőség megvalósulásának az egyik bibéje az, hogy ahány ember, annyiféleképp értelmezi, bár senki se arra vágyik, amit ez a fogalom a valójában jelent.

A SZÓ SZERINTI egyenlőség ugyanis az volna, ha mindenkinek ugyanolyan értékű munkát kellene végeznie, mindenki ugyanolyan és ugyanúgy berendezett lakásban élne, ugyanazt és ugyanannyit kapna enni és inni, ugyanúgy öltözködne, ugyanolyanok volnának a szórakozási lehetőségei. Mindezzel korántsem merítettük ki az u g y a n o l y a n o k sorozatát, de máris nyilvánvaló, hogy a szó szerinti egyenlőség nemcsak kész lehetetlenség, hanem ráadásul a kutyának sem kellene!

A saját értelmezése szerint viszont, a legtöbb ember számára az volna az egyenlőség, ha a hajlamainak megfelelő munkát végezhetne, az igényeinek megfelelő lakást, az ízlését kielégítő bútorzatot és ruhát, a szája íze szerinti ételeket és italokat, a kedve szerinti szórakozásokat választhatna magának. Tehát menten megkezdődnek a m á s m i l y e n e k végeláthatatlan sorozata, aminek a megvalósulása éppúgy kész lehetetlenség, bár két kézzel kapnánk utána valamennyien.

ANYANYELVÜNK LEGÚJABB értelmező szótára felvilágosít bennünket, hogy politikai, helyesebben társadalomtudományi értelmében inkább egyenjogúságra kell gondolni az egyenlőség elhangzásakor. Arra az állapotra, amelyben a társadalom minden tagjának egyenlők a jogai és a kötelességei. Ez már kissé értelmesebben, bár még mindig eléggé meggondolatlanul hangzik. Miképp is lehetnének mindenkinek egyenlő jogai

és kötelességei, amikor sem maguk az emberek, sem a munkájuk, sem a jövedelmeik, sem a vágyaik nem egyformák.

Azzal se megyünk nagyon sokra, ha megfordítva a szót, jogegyenlőségről kezdünk beszélni. Ez a jogi elv csak azt kívánja biztosítani, hogy a törvények egyenlő elbánásban részesítenek mindenkit. Ez ugyan derék törekvés, mi azonban nemcsak a bíróság előtt kívánunk csorbítatlan jogokat. Ami a bíróságot illeti, az a legjobb, ha sose kerülünk a színe elé.

Az egyenrangúság sem az a szó, amely kielégíthetne bennünket. Hogyan is tekinthetné egy józan és törekvő vasmunkás magával egyenrangúnak azt a szaktársat, aki silányul dolgozik, annyiszor marad el a munkahelyéről, ahányszor csak a módját ejtheti, ráadásul örökké korhelykedik!

MINTHOGY MÉGCSAK igazi szavunk sincs arra a fogalomra, amelyet jobb híján egyenlőségnek nevezünk, fordítsuk meg a dolgot. Kísérjük meg kibogozni: mi is az, amit ez a fogalom meg szeretne határozni?

Nyilvánvalóan minden jóérzésű ember egy olyan társadalmi rendet tart a legigazságosabbnak, amelyben egyetlen foglalkozási ágnek — ha úgy tetszik, osztálynak — sincs kiváltságos helyzete. Sem a tudósoknak, sem a művészeknek, sem a politikusoknak, de a munkásoknak sem; hanem minden dolgozót olyan életkörülmények illetnek meg, amilyenekre munkáját a társadalom értékli. Nagyon igaz, a különféle tevékenységek társadalmi hasznossága erősen vitatható; ám ha ezt minden foglalkozási ág képviselői közösen döntenek el, akkor már a legjobb úton haladunk.

Minden jóérzésű ember éppúgy elítéli a születési előjogokat, mint a származási előnyöket. Azt a társadalmi rendet tartja a legjobbnak, amelyben nem a szülők társadalmi helyzete vagy az anyagi lehetőségei, hanem a felserdülő fiatalok szellemi képességei és erkölcsi értékei döntenek el a magasabb iskolázottság és a vezető állások elérésének a jogát.

Legvégül minden jóérzésű ember felfogása szerint az a legtökéletesebb társadalom, amelyben mindenki megkapja a tudásának megfelelő munkakört, a munkáját megillető jövedelmet és a tisztességével kiérdemelt megbecsülést; amelyben mindenki kiveszi a maga részét a társadalmi kötelezettségekből is.

MINDEZT ÖSSZEGEZVE úgy találom, hogy az érzelmes, de zavaros egyenlőség helyett alkalmasabb volna a rideg, de világos jogtisztesség kifejezését használnunk. Hiszen egy szóval kimondva, minden jóérzésű ember ezt kívánja: mindenkinek tisztességes jogokat, jogtalan előnyöket senkinek!

Nyilván nem a célkitűzéseink megfogalmazása, hanem a megvalósulása legfontosabb; de talán a megvalósulást is elősegíti, ha világosabban fejezzük ki a célkitűzéseink lényegét.

A DICSŐSÉG DÉLIBÁBJA

HA NINCS IS RÓLA világosan kialakult nézetünk, ha nyíltan bevallani röstellenénk, szívünk mélyén mégis a hírnév kivívását tartjuk az üdvösség netovábbjának édes mindannyian.

Senki sem bír a dicsőség sugárzásával szemben közönyös maradni; a nyilvános szereplés perceiben gyorsabban ver a szíve mindenkinek. Sokan csöppet sem törődnek a hírnevük szellemi vagy erkölcsi aranyfedezetével; azt sem bánják, ha nem a fejük, hanem a fenekük fitogtatásával váltak közismertté.

Mégsem tévedünk, ha úgy tartjuk, hogy az emberiség javát szolgáló hőstettekkel, tudományos eredményekkel vagy művészi alkotásokkal kiérdemelt hírnév édességét semmi sem múlhatja felül.

ANNÁL VASKOSABBAN tévedünk, ha azt hisszük, hogy az emberiség szolgálatával kiérdemelt dicsőség szárnyal a legmesszibbre, válik a legmaradandóbbá. Jóllehet a legnagyobb tudósok egyike volt, Newton (Nyutn, 1642—1727) nevét hasonlíthatatlanul kevesebben ismerik, mint azét a Napóleonét (1769—1821) aki hadvezéri hódításaival pusztulásba vitte a honfitársai tízezreit is, több kárt, mint hasznót szerzett a hazájának is.

Még nagyobbat tévedünk, ha azt gondoljuk, hogy teljesítményeik jutalmaként, a közszeretetet vagy legalább a köztiszteletet is kiérdemlik kortársaik között a hírneves emberek. Az aragnál is nagyobb irigységet szít mindenkiben a dicsőség sugárzása; jogosultságánál mit sem kívánnak jobban elvitatni viselőiktől az embertársaik. A világhírességek különös szerencsájuknek tarthatják, ha vetélytársaik nem a szemükbe vágják, hanem csak a hátuk mögött mondják ki rága!maikat, amelyeknek a legszelídebbike is így hangzik:

„Vén marha!”

Legislegjobban mégis akkor tévedünk, hogy úgy véljük, hogy minden esetben csengő aranyakkal fizetik meg a dicsőséget. Bármilyen visszásan hangzik, éppenséggel azt mondhatnám, hogy minél nagyobb a hírnév erkölcsi és szellemi aranyfedezete, annál kisebb a jutalmul kapott bér.

Különösen a művészek, ezek között is főképp a költők sorsa bizonyítja, hogy a jólét kivívása helyett anyagi nyomorúsággal fizettek a dicsőségükért. A világirodalom három legnagyobb szelleme közé sorolt Goethe (Göte, 1749—1832) életrajzírói kimutatták, hogy miniszterelnöki jövedelmei és jelentős szerzői tiszteletdíjai ellenére sem gyarapította, hanem csökkentette a családi vagyonát. Ennek az oka korántsem az volt, mintha a koszorús költő két kézzel szórta volna a pénzt; csupán az, hogy miniszterelnöki jövedelmei és szerzői tiszteletdíjai együttesen sem veteledhetek vagyonszerző öregapja bornagykereskedői kerestével.

Goethe fölött ugyan egy szikrányt sem kell búsulnunk; az egész sorsát különösen boldognak mondhatjuk. Sokan mások annál kevésbé dicseked-

hettek, hogy hírnevük mellé anyagi jólétet, sok szerencsét nyújtott volna a sors.

A LEGNAGYOBB MAGYAR költő kétségkívül Petőfi (1823—1849). Ha verseit talán nem is, a nevét minden művelt országban ismerik az irodalmi körök. Fellépését sokan ellenérzéssel fogadták, a legkiválóbb pályatársai azonban tüstént felismerték rendkívüli tehetségét, hamar kivívta az érvényesülését. Szerencsés volt a szerelemben is, feleségül vehette azt a lányt, akit rajongva szeretett. Dicsősége máig sem kisebbedett, halálának századik évfordulóján, mint egyetlen más magyar költőnek sem, egymillió példányban kelt el verseinek a népszerű kiadása.

Mégis mindnyájan elborzadunk, ha arra gondolunk, milyen fiatalon és milyen szörnyű módon kellett elpusztulnia; bár épp mártírhálála ejti meg legjobban mindnyájunk szívét. Petőfi nemcsak verset írt róla, hanem be is váltotta, amit megígért: legfőbb eszményéért, a szabadságért, valóban elesett a harcmezőn. Gyönyörűek Petőfi versei, hitelesítő bélyegük mégis a mártírhálál. Ezért vették meg egymillió példányban, ezért olvassák máig is újra meg újra a verseit.

Gauguin (Gogen, 1848—1903) a francia festészet egyik legnagyobb alakja, Párizsban született; gyermekéveit azonban a dél-amerikai Peru állam fővárosában, a Csendes-óceán partján épült Limában töltötte. Párizsba visszatérve sokáig úgy látszott, élete átplántálásának nyoma sem maradt a lelkében. Józan nyárspolgár, jól kereső tőzsdeügynök vált belőle, csendesesen fodrozó házasságából három gyermeke született. Szabadidejében ugyan festegetett, de ezt mindenki csak pusztá időtöltésnek gondolta. Élete delén azonban váratlanul elhagyta családját, a polgári jólét kényelmét, a világváros ragyogását; egy csöpp déltengeri szigeten, nyomorúságos kunyhóban, együgyű bennszülöttek között élte le hátramaradt éveit.

Minezt azért vállalta, hogy egy alkalmasabb környezetben kivetíthesse gyermekkorá sugárzását, megfesthesse a paradicsomi derűt. Meg is festette, de amíg élt, a kutjának sem kellett a vásznai. Nem érte meg a legkisebb dicsőség örömét sem; mintha maga a sors is meg akarta volna büntetni vakmerőségét, csúf betegséggel, hosszú haldoklással sújtotta.

Többek sikertelen kísérlete után, egy ifjú amerikai tiszt, Lindbergh (Lindberg, 1902—1974) röpködte át elsőnek az Atlanti-óceánt. Alig kétszáz lóerős, egymotoros gépével, egymagában lebbent a végtelen vízi térség fölé, valóságos istenkísértés volt harminchárom órás hőstette. Jutalmul jelentős pénzdíjat, ezredesi rangot kapott, méltán emelte nevét szárnyaira a világhír.

Dicsőségének tetőpontján banditák rabolták el Lindbergh kisfiát. Magas váltságdíjat követeltek, azután a közfelháborodás miatti rémületükben, megölték a kicsikét. Ettől fogva, nemrég bekövetkezett haláláig, alig hallott valamit a világ Lindberghről. Hazájában sem szerették, egész nemze-

tével meghasonlott a nagyszerű pilóta. Legkevesbé arról beszéltek, hogy lélegzetállító hőstettét követő világhíre nélkül eszébe se jutott volna a banditáknak elrabolni és megölni a gyereket.

NAGYON IGAZ, mások annál jobban kamatoztatták a dicsőségüket, életpályájukat sem árnyékolta be semmilyen tragédia. Ezek azonban nem is annyira hősi jellemek, nem is olyan lángoló szellemek voltak; másféle parázson sütögették a pecsenyéjüket. A legtöbb esetben mégsem az üdvösség netovábbja, hanem emésztő kínok forrása, máskor meg csak afféle cifra nyomorúság a dicsőség.

Mintha épp azért volna olyan ellenállhatatlan a vonzása, épp azért volna olyan nagyszerű!

A VONZÓDÁS ÁRNYAI

BARÁTAIM BIZONYÁRA MÉLYEN meglepődnek ezen a szavamon, mégis kimondom kereken, hogy nem tartom a megengedettnél bolondabb embernek magamat. Ennek ellenére is be kell vallanom, hogy ha nagyobb-részt csak mások számára maradt rejtély az életem különös tetteinek a rugója, ifjúságomban elkövettem egy olyan furcsaságot is, amelynek ma-gam tudtam a legkevesbé okát adni.

NEM DICSEKEDNI KÍVÁNOK, de valóban csak a harmadik neki-rugaszkodással végeztem el, három évig jártam a gimnázium nyolcadik osztályába.

Nyolcadikos gimnazista korom második esztendejét egy boldogtalan szerelem és egy zavartalan barátság élményei sugározták be. Valami fél-százan, lányok és fiúk vegyesen, egy kopottas kishajóval utazgattunk Ti-sza menti szülővárosomból a szőke folyó kanyarulatának a túlsó partján fekvő falu magángimnáziumába; alighanem ez a naponta kétszeri, regé-nyes alkalom is hozzájárult, hogy meghitt közelségbe kerüljek az egyik osztálytársammal.

Nemcsak a jellemét szíveltük egymásnak, szörnyen egyezett az életlá-tásunk is. Ifjúi járatlanságunk biztonságával, megvolt a csalhatatlan íté-letünk a világ minden dolgáról, és annyira egy húron pendültünk, hogy mindketten be tudtuk fejezni a másikunk bármilyen megkezdett mon-datát. Tetszelegve tündököltünk diáktársaink előtt az efféle tréfákkal; olykor egymásnak is csak félig mondtuk ki nagyon zöld gondolatainkat.

Olyasmi sem akadt, ami versenytársakká téve, elválaszthatott volna bennünket egymástól. Barátom festőnek készült, bár erről inkább csak ábrándozgatott, mintsem buzgón alkotott; én költőnek hittem magamat és egyik ihletett hetemben huszonegy verset ütöttem össze minden meg-erőltetés nélkül. Mindketten más lányért rajongtunk, a kisebb gondunk is nagyobb volt, semhogy az iskolai előmenetelben vetélkedjünk; így az-

tán sülve-főve együtt tartottunk, nem birtunk betelni egymás társaságával.

Egyik nyárdélutáni sétánk során mégis minden szó nélkül, önmagam számára is merőben váratlanul, sarkon fordultam a ligetbe vezető úton és elrohantam barátom mellől. Szaladásomat kamaszos tréfának vélhették a gyanútlan járókelők, nekem azonban az eszem ágában sem volt játszani. Minden erőmből futottam, mintha csak űzött volna valaki, vissza se fordultam elhagyott társam felé. A Tisza töltésére érve, jókora kerülővel, a réteken át tértem haza, nehogy véletlenül megint egymásba botoljunk.

Amikor másnap délelőtt mégis felkeresett, úgy mint csaknem minden égadta nap, barátom semmilyen célzást sem tett, később sem esett soha szó közöttünk felfoghatatlan viselkedésemről. Barátságunk azonban mindinkább elhidegült; egyetemista korunkban hónapok múltak el anélkül, hogy a fővárosban összetalálkoztunk valahol, akkor se nagyon tudtunk mit mondani egymásnak.

Volt osztálytársam a célkitűzésétől is visszatorpant, mégsem festő lett belőle, hanem építészmérnök.

EGY CSATAKOS FEBRUÁRI napon befordult a bőrkereskedésünkbe és cipőfűző vásárlás közben megkérdezte a pénztárban őrködő édesanyámtól, mi hír van énfelelem?

— Hátat fordított az egyetemnek és fölcsapott újságírónak az újvidéki napilapnál! — sóhajtott bánatosan jó anyám.

— Akkor hát mégis ő volt az erősebb kettőnk közül! — bólintott önkéntelen elismeréssel egykori barátom, azzal elköszönt.

Amikor édesanyám nekem is elmondta ezt a szavát, egyszerre megvilágosodott előttem annak a felfoghatatlan megfutamodásomnak a magyarázata. Mi tehát nemcsak barátkoztunk egymással, amire megvolt minden jó okunk; hanem küzdöttünk is egymással, noha egy szemernyi okunk se lehetett volna rá.

Most döbbsentem rá, hogy mégis volt arra egy nagy okunk. Mindketten a különb voltunkat akartuk egymásnak bebizonyítani; mindketten bizonyos felsőbbiséget szerettünk volna kivívni egymással szemben. Bárha ez akkor még csak a tudatom mélyén forrt, az eldőlni sehogyse bíró viaskodás meglegeleése törhetett ki belőlem önmagam számára is olyan váratlanul. Ki tudja, talán azért menekültem el, mert hirtelen megrémültem, hogy én maradok alul!

És bárha egykori barátom csak azt ismerte el anyám előtt, hogy vele ellentétben nem tántorodtam el ifjúí célkitűzésemtől, én még valamit kihallottam a szavából. Úgy fogtam fel, utólagosan megadta magát velem szemben is.

AZÓTA VÁLT BENNEM mind tudatosabbá, azóta figyelem növekvő bizonyossággal, mint viaskodnak tudósok és kéményseprőlegények, miniszterek és koldúsok, minden rendű és viszonyú emberek, minden alka-

lommal, az első perctől fogva fáradhatatlanul a felsőbbbségükért. És nemcsak a viaskodás folyik szüntelen — hanem a legmeghittebb társulásokban, szeretők és házastársak, barátok és testvérek között is, ha talán csak burkoltan és kevésbé sértő módon — de az egyik parancsol, a másik meg engedelmeskedik.

Az is előfordul, és ezek a legszerencsébb esetek, amikor bizonyos téren az egyik, más téren a másik fél érvényesíti a maga akaratát. Ilyenkor egyik fél sem süllyed alantas helyzetbe, mindketten kiélhetik az uralmi vágyukat is. Nem lebecsülendő képesség a másik fél felé a legnagyobb tiszteletet mutatva, mégis majd mindenben a magunk akaratát érvényesíteni. A szolgaságban talán nem is a munka, a parancsok teljesítése, hanem a parancsnokló feltétlen különb voltának az elismerése a legkínosabb.

Mégsincs az égvilágnak olyan hatalmas egyénisége, akinek ne kellene fejet hajtani valaki előtt; nem egy hadvezérről derült ki, hogy a felesége papucsát nyögte. És nincs a földkerekségnek olyan pipogya frátera, aki ne akarna parancsolni valakinek. Ha semmi más módja nincs, hát kutyát tart vagy papagájt és afölött uralkodik.

Egy fővárosi kishivatalnok tiszteletbeli teremőrként uralkodott a nemzetközi sakkversenyeken. Egyik alkalommal megakadt a szeme egy ismeretlen valakin, aki a nézőtér első sorába merészkedett.

— Vonuljon hátrébb polgártárs, itt csak az előkelőségek foglalhatnak helyet! — csapott le rá.

— Én miniszter vagyok! — válaszolta az ismeretlen jegesen.

— Füttyölök rá, a sakkozásban nem vagy senki! — fortyant fel, tegezte le szavai nyomatékául a mindenható teremőr.

Ennek a kishivatalnoknak soha többé nem adtak a kezébe semmilyen hatalmat a sakkszervezők; azt a dicsőséget azonban senki se vehette el tőle, hogy az uralkodása folyamán kitessékelt az első sorból egy valóságos minisztert.

SZERENCSÉRE A MEGHITT viszonyban levők között nem nagyon gyakoriak az uralomvágy különféle túlkapásai; legtöbbször magam is megfeledekzek erről a kiirthatatlan emberi hajlamról. Olykor azonban önkéntelen elmosolyodok, amikor meghallom, hogy egy férfi és egy nő halálosan egymásba szeretett.

„Majd elválik, melyiküknek sikerül a másikat a rabságába fognia!” — füstölgök befelé.

Annál kevésbé támad mosolygós kedvem, amikor ráeszmélek, hogy nekem akar mindenáron a nyakamba ülni valaki.

AZ ÉLET VALÓSÁGA

VAN NEKEM EGY húsz évvel fiatalabb ismerősöm, akivel suttyó leányke korától barátkozom.

Diákéveiben tűnt fel rendkívüli művészi tehetségével, egyetemista korában országos híré sikereket aratott; az egyik váratlan nemzetközi kudarca után azonban végképp visszavonult minden művészi tevékenységtől. Balsikerének bújában, eleinte azt forgatta a fejében, hogy elmegy kolduló buddhista szerzetesnek Indiába; utóbb mégis okosabbat választott. Elvégezte a főiskolai tanulmányait, tanársegéd lett az egyik hazai egyetemen és megnősült. Azután a feleségével meg a két apró gyermekével külföldre távozott szerencsét próbálni; ma a földkerekség egyik legnagyobb nemzetközi vállalatának az európai főmérnöke.

Az utóbbi években szorgalmasan írogatunk egymásnak, és amikor az egyik levelében azzal fenyegetőzött, hogy egy szép napon még mindig eim lehet ő buddhista szerzetesnek is; a kétkedésemet fejeztem ki, hogy csakugyan elkövehet ekkora oktalanságot az, aki olyan jól helytállt az élet valóságában. Nem kis megrökönyödésemre, erre aztán megkérdezte: mi is voltaképpen az élet valósága?

Sose gondoltam volna, hogy egy számomra olyan világos fogalom felől a legkisebb kétsége is lehetne egy rendkívül értelmes valakinek; most azonban azzal másolom le a számára adott válaszat: hátha mások is rejtélyesnek találják az élet valóságát?

„KEDVES BARÁTOM, egyik vasárnap délután, amikor elindultam hazulról, hogy a rádióban felolvassam a sakkleveletem, utánam szólt a szomszédasszonyom.

— Jaj, kedves szerkesztő úr, megkérhetném valamire?

— Már hogyan kérhetne meg, kedves asszonyom! A kérdés csak az, bírom-e a kérését teljesíteni? — mosolyogtam gyanútlanul.

— Tetszik tudni, ma estére vendégeket várunk, és tegnap az egész városban nem találtam citromot. Ugyan forduljon be abba az egyetlen vasárnap is nyitva tartó önkiszolgáló boltba, hátha több szerencséje lesz, mint énnekem! — biztatott reménykedve.

— Kész örömmel! — intettem búcsút, azzal szedtem a lábomat, mert mindig az utolsó percig pepecselve az írásaimmal, most is az elkésés veszéyle fenyegetett.

A hídon át loholva is sakklevelem föl-fölbukkanó mondatain rágódtam; azután önkéntelen csavartam egyet a nyakamon.

„Hát nem búbájos ez az én szomszédasszonyom? Igazán nem kíván annál többet, hogy az egyetlen nyitva tartó boltban vegyem meg neki azt, amit ő az egész városban hiába keresett!” — füstölögtem magamban.

TÜLJUTVA A DOLGOMON, csakugyan befordultam az önkiszolgáló boltba is, hogy ne marjon a rossz lelkiismeret, de persze, mindhiába.

Akkor aztán megrágva a mondókámat, beóvakodtam abba a főtéri cukrászdába, amelybe sose járok, és ezt mondtam az üzletvezetőnőnek valahogy bátortalanul:

— Megbocsásson, kedves asszonyom, nagyon szépen megkérném valamire.

— Ott a telefon! — legyintett morcosan, mint aki amúgy is tudja, mit akarok.

— Sajnos, nem telefonálni szeretnék — néztem rá csüggedten.

— Hát mit akar? — lepődött meg.

— Tetszik tudni, a kis unokám beteg; lázas szegényke és nem birunk neki egy jó, szomjúság csillapító teát készíteni. Nagyon szépen megkérném, ha volna olyan nagyon jó és adna nekem egyetlenegy, kis citromot — esdekelttem.

— Piroska! — szólította magához az üzletvezetőnő az egyik kiszolgálólányt. — Eredj a konyhába és válaszd ki nekem a két legszebb citromot! — intézkedett határozottan.

Ahogy az érzelmes irodalom nagyjai mondanák, nem lehet azt leírni, milyen mélységes hála sugárzott szememből a nagylelkű üzletvezetőnőre.

— Ezeknél szebbet nem találtam — tette a főnöknője elé mentegetőzve a két, nem is olyan csúnyácska citromot Piroska.

— Tessék — bölintott felém az üzletvezetőnő kegyesen.

— Hát ez igazán... Nem is tudom, hogy köszönjem meg... De mennyivel tartozom? — dadogtam üdvözülten.

— Ez ajándék a kis betegnek, mi nem árusítunk citromot! — válaszolta méltatlankodva.

— Igen, persze, hogy nem árusítanak — mentegetőztem zavartan. — Hanem talán tessék megengedni, hogy szerény viszonzásul én is szolgáljak valami csekélységgel — húztam elő az irattáskámból egy nagyobb tábla, legfinomabb fajta csokoládét.

— Nem, nem — ingatta fejét az üzletvezetőnő olyan belső tusakodással, mint akit valami vágyott, de tilos dologra akarnak elcsábítani.

— Jaj, kérem, ne tessék már visszautasítani! Nyilván magának is van kislánya vagy kislfia! Ugyan tessék neki egy kis örömet szerezni! — rimámkodtam.

— Hát a gyerekek talán elfogadhatom... Köszönöm szépen! — bukant fel végül az üzletvezetőnő arcán a mosoly is.

HAZAÉRVE BECSÖNGETTEM a szomszédasszonyomhoz, és amikor kivettem az irattáskámból a két citromot, csodálatában majd kiesett a száján a feje.

— Magának csakugyan ördöge van, szerkesztő úr! — mondta lenyűgözve.

— Szörnyen rösteltem volna, ha még ezt a csöpp kívánságát se tudtam volna teljesíteni, drága asszonyom! — nevettem rá elégedetten.

Elnyúlva a pamlagomon, cigarettára gyújtottam és még egyszer végig-gondoltam az egész kalandomat.

Azért választottam azt a cukrászdát, amelyben különben sose fordulok meg, hogy az üzletvezetőnőnek sejtelve se lehessen, kivel van dolga tulajdonképpen. Ősz fejem és nem egészen ócska ruházatom láttára az is megfordulhatott az elméjében, hogy ilyen különös kéréssel nem is mérészelhetett akárki előrukkolni; még valami kellemetlensége támadhat, ha elutasít. Efféle kétségei miatt vonakodott a csokoládét is elfogadni. Ami a csokoládét illeti, nem egészen hiába fordultam be az önkiszolgáló boltba se. Beteg kis unokámra is jó lélekkel hivatkozhattam, hiszen nincs is unokám.

A legfontosabb azonban az, hogy nagyon felbuzdított a hirtelenében olyan képtelenségnek látszó kérés; és csakugyan röstelltem volna, ha nem tudok megoldani egy olyan feladatot, amelyhez egy csöpp találékonyságon, némi színészkedésen, no meg egy kis szerencsén kívül igazán nem kell több. Be kell vallanom töredelmesen, az ismerős cukrászdák valamelyikébe azért se mehettem be, mert ahol gyakran megfordulok, ott bizony össze is szoktam vitatkozni a személyzettel.

És bárha nagyon jól tudom, hogy egy picurkát mindenkinek hazudnom kell, ha jól akarok élni vele, ez még nem ok arra, hogy megvessem az embereket. Annál kevésbé, mert bárha négy fal között érzem a legnagyobb biztonságban magamat és mindennél többre tartom a függetlenségemet, a világ zajlása és az emberek létezése nélkül fabatkát sem érne az életem. Afelől sincs semmi kétségem, hogy magam se vagyok jobb a Deákné vásznánál. Nemcsak másoktól várom el, hanem önmagam is teljes sikerrel csalom meg jó hatvan esztendeje magamat.

Hát szóval, ez az élet valósága, barátom.

Az életidegen emberek meg azok a boldogtalanok, akik sem másokkal, sem önmagukkal nem tudnak szót érteni, de az élnetlenségük belátása helyett a világot vélik gyűlöletesnek.

EGYÉBKÉNT AZ IS az élet valóságához tartozik, hogy miután megbíztak, hogy egy koraesti és egy éjféli híren kívül, a reggeli híradóba írjak a rádiónak minden fordulóról valami színeset is; a sakkbajnokság keliős közepén, minden elfogadható indoklás nélkül, egyik napról a másikra lemondtak a további közreműködésemről, beleértve jó évtizede folyó, vasárnapi sakkleveleimet is. Vígán tehették, hiszen nem volt semmilyen szerződésem, munkaviszonyom; amiatt se kellett fájdtaniuk a fejüket, hogy emiatt tömegesen lemondják az előfizetést a méltatlankodó hallgatók.

És bárha ez a váratlan rúgás hatvannégy éves fejem tapasztaltságával sem volt éppen fájdalom nélküli; voltaképpen az nem múlta csodámat: hogyan viselték el olyan nagyon sokáig a „tisztességtelen versenyt” azok a lángelméjűség vádjával sehogysem illetendő sportújságírók? Annál is

inkább, mert sosem rejtettem véka alá a róluk alkotott, kicsit sem hízelgő véleményemet.

Az élet valóságának a végleges tisztázásra megemlítem — ha netán nem tudnád — hogy Szokratészt, korának az elismerten legbölcsebb és vitathatatlanul legerkölcsebb emberét, hetvenéves korában halálra ítélte a népbíróság. Színleg azért, mert bebizonyítottak találta azt a vádat, hogy megrontja az ifjúságot; valójában azért, mert ha van megbocsáthatatlan bűn, akkor az valakinek a szellemi és az erkölcsi fölénye.

Csakugyan, Szokratész sem volt hajlandó hamut hinteni a fejére. Védőbeszédében is azt fejtegette: miért nevezte őt az istenek felfogását közlő papnő a legbölcsebb görögnek; enyhe büntetés helyett kártérítést követelt a meghurcolásáért.

Barátai ugyan meg akarták szöktetni a börtönből Szokratészt, ő azonban, bölcshez illő példautatással, ki is itta a méregpoharat; halálával is megerősítette azt a tanítást, hogy a népbíróság ítéleteit akkor is tiszteletben kell tartani, ha netán tévesek. A népbíróság utóbb halálra ítélte Szokratész vádlóit is; épp csak a két halálos ítéletet kimondó bíróságot nem jutott az eszébe felelősségre vonni senkinek.

Igen az élet valóságának a mélyebb megértéséhez mégsem elegendő a mindennapi fortélyoknak és önmagunk hibáinak az ismerete; szükség van némi tanultságra is. Ha semmi másért, hát azért, hogy a legnagyobb igazságtalanságokra gondolva könnyebben elviseljük csip-csupp sérelmeinket; azt se csodáljuk, hogy bármennyire megváltozott a formájával és a külső igényeivel alig félszázad alatt, lényegében ugyanolyan maradt a világ két és fél évezred után is.

ANNAK A FELISMERÉSE, hogy rosszakaróim voltaképpen jót tettek velem, szintúgy az élet valóságához tartozik.

Eltekintve attól a kisebb kellemetlenségtől, hogy átmenetileg meg-sínyilem annak a hiányát, amit a rádióban kerestem, a javamra szolgál, hogy kénytelen leszek valami okosabbról írni, mint amilyen a sakkozás. Már elő is vettem évek óta porosodó Helyesbítő szótáramat, afelől sincs nagyobb kétségem, hogy ha megírom, akkor el is adhatom ezeket az elmefuttatásaimat. Igazán röstelleném, ha olyan élhetetlen volnék, hogy a jó árut sem tudnám pénzzé tenni, amikor mások vígan elsütik a kacsatot.

Most azonban csakugyan be kell fejeznem a fejtegetéseimet, mert végképp elfáradva, megkérdeztem a pontos időt a telefonközponttól. Óráim persze nincs, minthogy nem mennyiségre, hanem minőségre dolgozom. A telefonközpont viszont hajnali negyed ötöt jelez, és én még lábat is akarok mosni, ami föltétlen az élet valóságához tartozik. Csak a fellegekben tanyázó rajongók vélik úgy, hogy a társaságuk koszosan és bűzősen is kitüntető.

Őszinte barátsággal.”

AZ ÉLET VALÓSÁGÁRÓL adott, a jobb érthetőség és nagyobb határosság kedvéért példákkal is megtűzdelt, alapos fölvilágosításomra az én húsz évvel fiatalabb, külföldön élő főmérnök barátom csak valami félév múlva, szokása ellenére akkor is igen röviden, alig húsz sorral választott.

Mégse levelének a késése vagy a kurtasága, hanem az hökkentett meg igazán, hogy az égvilágon semmit se fogott föl a fejtegetéseimből. Hebe-hurgya fölületességgel, vagy makacs félrehallással, úgy összegezte a közléseim lényegét, hogy az élet minden kis részlete, az emberi érintkezések változatai és mindennek az átélése fűzi az élet valóságát kerek egészé. Bizony még az a kínos föltevés is fölillant bennem: azért hallgatott olyan sokáig és azért vált olyan szűkszavúvá ez az én jó emberem, mert megremült, hogy a keresetemtől elesve, anyagi támogatást találok kérni tőle.

Erre aztán mi mást tehettem, az élet valóságának mesékkel körített megvilágításával felsülve, kénytelen voltam nyersen az orrára koppintani a magyarázatot.

„KEDVES BARÁTOM, mivel tüzetes magyarázatommal kudarcot vallottam, próbáljunk szerencsét egy tömör meghatározással. A testi szükségleteink — a táplálékunk, a ruházatunk, a lakásunk és az egészségünk — biztosítása, meg a mindennapi kötelességeinknek — a munkánknak, a gyermekeink nevelésének, a társadalmi terheknek és az erkölcsi parancsoknak — a vállalása: ez az élet valósága.

Jobban meggondolva alig is csodálom, hogy olyan nagyon rejtélyes számodra ez az egyszerű fogalom. Hiszen levelezésünknek a megújulása is azzal kezdődött, hogy nekem lelki kényszer volt megküldeni a számodra egy olyan könyvet, amelynek megörültél; neked azonban az időközben elmúlt pár év alatt se jutott az eszedbe valamilyen apró ajándékkal viszonozni a figyelmességemet. Pedig nekem egy teljes évre van szükségem, hogy annyit keressék, amennyit Te alig egy hónap alatt megtalálsz. Vagy talán éppen ez volna mindennek a magyarázata?

Egyébként nemcsak kettőnk példája tanúsítja azt az általános furcsaságot, hogy akiknek a számára az élet valóságának a mibenléte nagyon világos, azok mégsem a benne való boldogulást tartják az egyedül üdvözítőnek; akik meg látszólag nincsenek tisztában a mibenlétével, azok teljes sikerrel lubickolnak az élet valóságában.

Hanem azért ne essünk túlzásba: én se tartom éppenséggel életidegen szerzetnek magamat, és nagyon röstelleném, ha végképp járatlan volnék az élet valóságában. Azt se tagadom, hogy mostanában nem a fogalmak tisztázásának az elvi kérdése a legfőbb gondom, hanem egy nagyon is a húsbomba vágó valami. Nemrég kiderült, hogy ütőérszűkület miatt érzek szüntelenül zsibbadást a talpamban, és bárha ennek nálunk is akad jó gyógyszere, én mégis svájci orvosságot szeretnék szerezni a gyógyítására. A betegség egyszerre ráébresztett, hogy mégsem a szellem, hanem a test parancsol. Nem kétlem, akad is majd olyan külföldön élő jó barátom, aki azt a bizonyos svájci orvosságot készséggel megküldi számomra.

Túl nagy gondba mégse essél miattam; a rádiónak írott sakklevelek helyett találtam másféle állandó jövedelmi forrást, még mindig nem fenyeget az éhenhalás veszélye.

Őszinte barátsággal.”

MÁSODIK LEVELEMMEEL csakugyan teljes sikert értem el. Húsz évvel fiatalabb, külföldön élő főmérnök barátom hamarosan és hosszasan válaszolt; afelől se hagyva kétségben, hogy most már teljesen világossá vált számára az élet valósága.

Csakugyan meggyőződött, mert levelével egyidőben megkaptam tőle a svájci gyógyszer is.

Szimpozion

AZ EMBER MUNKA ÉS KÖRNYEZETVÉDELME NEK TECHNIKAI- TECHNOLÓGIAI ÉS GAZDASÁGI LEHETŐSÉGEI

Mosztárban lett megtartva a fenti címmel 1975. március 20-án és 21-én a Jugoszláv mérnökegyesületek szövetségének szervezésében a környezetvédelmet sokoldalúan felölelő tanácskozás több mint 200 tudományos munkás és szakember részvételével.

A témakör és tanácskozás interdiszciplináris jellegét bizonyítja, hogy nagy számú tudományos ágazat képviselői vettek részt beszámolóval vitával a problémakör megvilágításában.

Dr. Aleš Bebler a Jugoszláv környezetvédelmi tanács elnöke üdvözlő szavaiban kiemelte a környezetvédelem fontosságát és rámutatott arra, hogy a probléma okozója a piactörvény terrorja, s hogy az öngazgatás hivatott ennek a terrornak a megtörésére, az emberek olyan viselkedésének megváltoztatására, amely környezetünk irracionális rombolásához, átalakításához vezet.

Mustafa Pljakić, a Jugoszláv Szakszervezetek titkára kiemelte a Szakszervezetek hetedik kongresszusán elfogadott álláspontot, amely alapján minden tudományosan megalapozott akció élvezni fogja a szakszervezet támogatását, mivel legfontosabb kincsünkéről — az ember érdekéről van szó.

A tanácskozáson 43 beszámoló és több vita hangzott el négy témakörre osztva:

- 1) Az ember munka és környezetvédelmének általános kérdései.
- 2) A környezetszennyeződés forrásai és technikai-technológiai kérdései.
- 3) Az ember munka és környezetvédelmének módjai és lehetőségei.
- 4) Az ember munka és környezetvédelmének, valamint javításának közgazdasági, jogi és nevelésügyi szempontjai.

Dr. Bulat Vuksan és dr. Danon Jakov bevezető jellegű beszámolója megállapította, hogy irányvételünkben legfontosabb:

- objektívan megállapítani a környezetrombolódás tényleges méreteit,
- hosszú lejáratú megelőző akciót tervezni,

- megvizsgálni a környezetrombolódás problémáját energetikai, nyersanyagtermelési, szociális, közgazdasági és egyéb szemszögekből,
- kialakítani az interdiszciplináris csoportmunkát.

Az eddigi akcióhiány indítékait abban látják, hogy még mindig nem rendelkezünk rendszerezett adatokkal a környezetszennyeződés fajtáiról, fokáról és szóródásáról hazánk területén, aminek alapján sokoldalúan igazolt, jól átgondolt akciókat lehetne tervezni. Hangsúlyozzák az öngazgatási megegyezésen alapuló hozzáállás szükségességét is, mert elfogadhatatlan a környezetvédelem költségeinek egyes TMASZ-okra hárítása. Ezzel összhangban öngazgatási érdekközösségek megalakításában látják a felmérések, akciók, pénzelés, tudományos munka összehangolásának lehetőségét.

Tekintettel arra, hogy a környezetvédelem nagy mértékben etikai probléma is, fontosnak látták, hogy a tanácskozás meghatározza, milyen módon és tartalommal kerüljön be a technikai nevelés tantervébe a környezetvédelmi problémakör úgy az elemi, mint a másodfokú oktatásban.

Az általános jellegű beszámolók közül kiemeljük: Radojević Radoslav „A környezetvédelem rendszerszemléleti megközelítése” című beszámolóját, amely rendszerszemléleti alapon közelíti meg, ellemzi a környezetvédelmi összefüggéseket.

Mr. Vasiljević Vidoje „Próbálkozás a környezetszennyeződés reális veszélyeinek objektív megítélésére” című beszámolójában rámutat, hogy minden dilemma „fejlődés” vagy a „környezet” megőrzése — hazugság. A dilemma csak úgy vethető fel, hogy maximális anyagi effektusokat akarunk-e a környezetrombolás árán is, ami a későbbi effektusokat csökkenti, vagy a maximálisan lehetőnél alacsonyabbat, ami a harmonikus fejlődésen keresztül biztosítsa a jövőbeni gyorsabb haladást.

Prelog Nenad „A környezetvédelem információs rendszerének helyzete és fejlődése Jugoszláviában” című munkájával nem tudunk teljesen egyetérteni, mert az információs rendszer és dokumentációs központ nem ugyanazt jelentik, márpedig a szerző információs rendszer fogalma alatt dokumentációs központról beszélt. (Az viszont logikus, hogy a jelenlegi dokumentációs tömeg hatékony kezeléséhez megfelelő információs rendszer is kell). Ennek ellenére beszámolója értékes bibliográfiát tartalmaz a referatív folyóiratokról, melyek környezetvédelemmel foglalkoznak.

Ljubić Velimir „Reciklizálás, az egyik lehető hosszú távú megoldása a környezetvédelem problémájának” című munkája a hulladékok újrafeldolgozásának problémájára és fontosságára mutat rá, külön kiemelve a városi hulladék, valamint a növénytermelési melléktermékek feldolgozását.

Külön figyelmet érdemel a növénytermelési hulladék mint cellulóznyersanyag, amivel hatalmas erdőterületeket lehetne megőrizni.

Mr. Petar Radičević és dr. Dejan Milovanović „Ásványi nyersanyagok mint az emberi környezet részei” című beszámolójukban az ásványi for-

rások kimeríthetőségére, valamint az ásványkitermelés szociálpszichológiai problémáira mutattak rá.

A második beszámolócsoporthoz környezetszennyeződéssel és védelemmel kapcsolatos gyakorlati problémákat mutatott be, mint például: Perdiša Branko „A zenicei vasművek légszennyeződése”, dr. Salatić Dušan „A mérgező reagensok felcserélése nem, vagy kevésbé mérgezőkkel a flotációnál, mint környezetvédelmi lehetőség”, dr. Brković-Popović Ivanka „Az ipari szennyvíz mérgeztségének kritériumai”.

Banić Dragan „A hazai gyártmányú motoros járművek káros gázki-bocsátása az európai standardokhoz viszonyítva”.

Petrović Stojan „A belső elégsű motorok kipufogógázainak elemzési problémái”.

Gehrecke Siegfried „A termikus terhelés mint környezetszennyeződési feltétel Jugoszláviában és a csökkentés lehetőségei”.

Dr. Zarić Stojan „A környezet hőtermelésének problémái”.

Mitrović Srđan „Potenciálisan veszélyes objektumok és környezetük, a nukleáris felszereléssel kapcsolatos tapasztalatok”.

Johanides Vera és mások „Az alkilbenzén szulfonátok biológiai bomlása” című munkáikban.

A harmadik beszámolócsoporthoz megemlíthető:

Jovanović Predrag: „Az emberi környezet védelme az ásványkitermelés következményeitől és annak néhány technikai-technológiai és gazdasági lehetősége”.

Dr. Popović Mirko „A biokémiai oxigénfogyasztás mint szennyvíz-minősítési kritérium”.

Ivanc Marijan „A szarajevói hulladék megsemmisítési lehetőségeinek összehasonlító vizsgálata”.

Ginder Ervin „A hulladék eltávolítása lakásokból és épületekből”.

Aleksić Bojana „A katalízis környezetvédelmi szerepe”.

Krstić Milenko „A légszennyeződés mai helyzete és megakadályozásának előfeltételei”.

Dr. Fukarek Pavle „Az erdőgazdaság helye és szerepe a Jugoszláv környezetvédelemben”.

Bišćević Ahmed „Erdőgazdálkodás az ivóvízgyűjtőkben”.

Mr. Jovanović Milorad „Altalajvizek tanulmányozásának és védelmének lehetőségei és szükségessége”.

Dr. Alić Vojislav „Az ipari vízellátásnak technikai-technológiai és gazdasági lehetőségei a környezetvédelem szemszögéből”.

Popčetović Rodoljub „Tervezés, elhelyezés, építkezés és környezet-szennyeződés”.

Dr. Janković Milorad „Szerbia tájtervezése és rendezése ekológiai szem-szögből”.

Dr. Sapundžić Milan „Vajdaság környezet- és tájarchitektúrai lehetőségei”.

A negyedik csoport ölelte fel a gazdasági-jogi és közművelődési szempontokat taglaló beszámolókat, amelyek közül kiemelhetők:

Dr. Blagojević Stevan „A környezetvédelem gazdasági effektusai az iparágvizonyok szemszögéből”, amelyben három jelentős problémát emel ki:

- hogyan mérni a környezetvédelmi befektetések gazdasági hatásait,
- milyen tényezők alapján megállapítani a környezetvédelmi befektetések prioritását,
- milyen gazdasági-pénzügyi mechanizmussal biztosítani a szükséges eszközöket és azoknak alakulását.

Dr. Vugrinec—Hitrec Vera „Az ember gazdasági viselkedésének változása tekintettel a környezeti krízisre”.

Prof. Simeunović Ivan „A munka és munkahelykultúra — a környezetvédelem minőségi komponense”.

Mitrović Srdjan „Környezetvédelmi normák és a társadalom felelőssége”.

Meg kell említeni Zolnai Albert, a szabadkai környezetvédelmi tanács elnökének beszámolóját a Palicsi-tó szanálásáról, mivel ilyen méretű és természetű környezetvédelmi munkát senki sem végez Jugoszláviában saját eszközeiből.

Külön figyelmet keltett az a tény, hogy a szűrőberendezések és egyéb felszerelések nagy része Szabadkán készülnek, s hogy a továbbiakban is foglalkozni fog Szabadka ipara a környezetvédelmi felszerelések előállításával.

A tanácskozás egészben véve sikeresnek mondható, de felróható a szervezőknek és a mezőgazdasági mérnökegyesületnek, hogy a talajvédelemmel szinte nem is foglalkoztak, holott életünk egyik legfontosabb (korlátozottan rendelkezésre álló) tényezőjéről van szó, amelynek csökkenése és szennyeződése legközvetlenebbül veszélyezteti az emberiséget.

Szemle

A MARXIZMUS ALKOTÓ ALKALMAZÁSÁNAK ÚTJÁN

(Mácza János: *A mai Európa művészete* c. monográfiájáról)

1. Mácza János alkotómunkásságát lépről lépésre, nemegyszer esetleges sorrendben és részleteiben ismerte meg a magyar irodalomtudomány „Felfedezése” egy Majakovszkijról írt tanulmányhoz kapcsolódik, amelynek anyaggyűjtése során derült ki, hogy ő a szovjet költő első magyar fordítója.¹ E fordításai irányították rá a figyelmet a csehszlovákiai kommunista párt napilapjára, a *Kassai Munkásra*, amelynek a huszas évek elején ő volt a szerkesztője, s amely szocialista irodalmunk kibontakozásának egyik fontos műhelyévé vált.²

A továbbiakban fény derült kiemelkedő művészetpolitikai szerepére a huszas és harmincas évek Szovjetuniójában és azokra a tudományos, főleg építészettörténeti és esztétikai munkákra is, amelyek az ötvenes és a hatvanas években születtek. E fölismerésekre rövidesen könyvkiadásunk is reagált. A Gondolat kiadó — Illés László kezdeményezésére — 1970-ben *Esztétika és forradalom* címmel az utóbbi évtizedekben írt témakör írásaiból tett közzé válogatást.³

Majd két évvel később a Corvina kiadó — Szabó Júlia szerkesztésében — *Legendák és tények* címmel az életmű egészéből adott ki szemelvénygyűjteményt, kiemelve a Tanácsköztársaság előtt és alatt írt színház-történeti cikkeket, s ízelítőt nyújtva a huszas és harmincas évek művészet-történeti tanulmányaiból.⁴

E kötetek nyomán egyre világosabban rajzolódott ki Mácza János életművének jelentősége. A bemutatott írások egy nemzetközi méretekben is számottevő gondolkodó tevékenységéről adtak jelzésszerű képet, aki számos elméleti kérdésben járult hozzá a marxista művészetelmélet és esztétika kibontakozásához.

Tanulmányunkban Mácza János egy — a huszas évek első felében írt, s magyarul, eddig csak részleteiben ismert mű: *A mai Európa művészete* c. kismonográfia bemutatásával kívánja további érvekkel árnyalni és elmélyíteni e lassan gyökeret verő, de még mindig nem eléggé általános felismerést.

2. A Tanácsköztársaságot követő évek alapvető fordulatot hoztak Mácza szellemi fejlődésében. Pályakezdése — mint ismeretes — Kassák köréhez, a magyar avantgardehoz kapcsolódott. A szocializmus gondolatvilágával csak a forradalmak idején ismerkedett meg, magával a munkásmozgalommal pedig csupán az emigrációban, 1920 tavaszától vett szervezett formában részt.

A „kassai évekre” Mácza János több ízben mint „szellemi tűzkereszt-ségére” emlékezett vissza. 1920—1922. májusa között ugyanis a kassai proletkult-műhely vezetőjeként ő irányította a helyi színjátzómozgalmat, s a *Kassai Munkás* irodalmi és kulturális rovatát, de alkalmasint a párt politikai munkájában is tevékenyen közreműködött. Mindezt azonban nagyrészt „ösztönösen”, tudatos és rendszeres elméleti alapok híján, nem-egyszer: érzelmi indítékok és a mozgalom napi elvárásai alapján végezte. A marxizmus módszeres, elméleti elsajátításához — naplójegyzeteinek tanúsága szerint — egyéves bécsi tartózkodása alatt (1922 májusa 1923 júniusa között) látott hozzá. A felkészülés, természetesen, nem csupán a kéznél levő elméleti irodalom passzív elsajátításából állt, hanem elsősorban korábbi tevékenységének, tapasztalatainak, alkotó újragondolásáról, marxista átrétegezéséből, újrafogalmazásából.⁵

Ránkmaradt jegyzeteiben pl. hosszasan ír az orosz irodalom történetével kapcsolatos tanulmányairól, amelyekben nem csupán, s nem is elsődlegesen a tények regisztrálását tartotta feladatának. Az orosz irodalmat a forradalom tükrének tekintette, nyersanyagnak, amelynek elemzése segítséget ad a történelmi folyamatok, a mozgalom mélyebb megértéséhez.⁶

Egy 1932-ben tartott vita zárszavában arról vall, hogy a bécsi „felkészülés” évében újragondolta egész pályakezdését, a magyar és általában az európai avantgarde útját, megkísérelve az új művészeti mozgalmak marxista értelmezését és értékelését.⁷

S közvetve ugyan, de elméleti vizsgálódásainak harmadik témaköréről is tudomásunk van: a nyugati szocialista irodalom háború előtti és korabeli alkotásairól, amelyek szintén nem önmagukban, hanem az osztálytudat történelmi megnyilvánulásaiként érdekelték.

E tanulmányok eredményei Mácza moszkvai tartózkodásának éveiben érték művekké, kisonográfáikká.

Röviddel Moszkvába érkezése után ugyanis a Közoktatásügyi Népbizottság irodalmi osztályára került, s nyelvtudása révén autentikus úton, közvetlenül tájékozódott mind a forradalom utáni orosz, mind pedig a nyugati szocialista irodalom új jelenségeiről, fejlődési tendenciáiról.

Elsőként, 1924-ben az orosz irodalom történetét írta meg, s szó volt arról, hogy azt — Stefan I. Klein fordításában — kiadja a frankfurti Tajfun kiadó. Megjelenése azonban nem valósult meg, mivel a kiadó megszűnt.⁸

A *mai Európa művészete* c. munkája viszont, amely 1926-ban jelent meg oroszul, s amelyet feltehetően 1925-ben fejezett be, meghozta szá-

mára a teljes elismerést. Művére — még kéziratban — maga A. V. Lunacsarszkij is felfigyelt,⁹ s kezdeményezésére a népbiztosságaról Mácza 1926. január 9-ével, tudományos munkatársként, a Kommunista Akadémia irodalmi osztályára került.

A népbiztossági munkája során megismert német, francia és angol művek elméleti vonatkozásait az *Irodalom és munkásosztály Nyugaton* c. könyvében (1927) összegezte.

E három műben Mácza eszmei fejlődésrajzának, marxista felkészülésének legfontosabb dokumentumait látjuk.

A *mai Európa művészete* c. bemutatását és részletes elemzését nemcsak azért emeltük ki, mert a szerző korábbi nézeteinek újraforgalmazását tartalmazza, hanem azért is, mert belőle indulnak ki a szerző szellemi életrajzának további szálai. (A mű megjelenése után ugyanis Mácza tevékenysége hosszú évekre a képzőművészet területére tevődik át.) E választást az életrajzi momentumokon túlmenően azonban az is indokolja, hogy a három monográfia közül elsősorban ebben a munkában sűrűsödnek össze a legtipikusabban a kor marxista művészetelméletének, esztétikájának problémái, gondjai. — Ezek jelzése, megoldásaik tanulsága nem érdektelen mai esztétikai közgondolkodásunk számára sem.

3. A kötet elé írt bevezetőjében méltán írta V. M. Fricse, a korabeli szovjet művészeti szakirodalom egyik vezető egyénisége, hogy feladatát a szerző „impozáns szélességben” fogta fel. Mácza ugyanis nemcsak az irodalmi és képzőművészeti jelenségeket vonta be vizsgálódásaiba; részletes kitekintést nyújtott a modern színművészet és zene kérdéseire is, sőt zárófejezetében a bemutatott témán túlmenően felvetette a modern művészeti vívmányok továbbélésének, felhasználásának a kérdéseit is.

A kötet azonban — érthető módon — a legrészletesebben a téma irodalmi és képzőművészeti vonatkozásaival foglalkozott, hiszen az új művészeti törekvések elsősorban ebben a közegeben bontakoznak ki.

Az első fejezet a világháború előtt született iskolákat tárgyalja: az olasz futurizmust, az expresszionizmust és a kubizmust, kitérve néhány általánosabb, módszerbeli és ideológiai kérdésre is, mint pl. szimultanizmus, a neoprimitivizmus, a modern misztika stb. stb.

A második fejezet a háború alatti és utáni irányzatok szemléjét adja, külön alfejezetté alakítva a „háború és forradalom” s a „forradalom és ellenforradalom” jelenségkörét. Az előbbiben mutatja be a szerző a német és magyar aktivizmust, a francia haladó mozgalmakat, többek közt a Clarté-csoportot, a jugoszláv zenitizmust és az új cseh irodalmat. Az utóbbiban viszont a dadaizmus, a purizmus és a konstruktivizmus kapott helyet, kiegészítve a weimari Bauhaus és a baloldali művészek „internacionáléjának” tevékenységével.

(Az új színházi kísérletek között döntő módon az expresszionista színházról esik szó; a zenei fejezet ugyancsak az expresszionista kezdeményezéseket, majd az ú. n. brutitizmust és a jazzmuzsikát tárgyalja.)

A kötet előszava aláhúzza, s ennek nyomán mi is szeretnénk hangsú-

lyozni: *A mai Európa művészete* fenti tartalmi ismertetésből kitetsző gazdagsága ellenére — nem szintetizáló monográfiaként készült. A felsorakoztatott művészi jelenségeket *egyetlen szempont*: a bennünk tükröződő eszmei tartalmak és azok társadalmi genézise vonatkozásában világítja meg marxista szándékkal.

Mácza szavait idézve, könyve elé azt a feladatot tűzte, hogy egyrészt bemutassa: „hogyan tükröződnek Nyugat új művészetében és irodalmában a kapitalista társadalom: a kispolgárság, a nagytőke és a proletariátus érdekeinek ellentmondásai”, vagy másfelől megközelítve a kérdést: „hogyan hozták létre ennek vagy annak az osztálynak (esetleg több osztálynak a közös) törekvései a különböző iskolákat, irányzatokat, azok sajátos vonásait”.¹⁰

A ma embere számára mindez nem új és nem is „eredeti”. Annak-idején azonban a marxista esztétika legkorszerűbb megközelítési módját jelentette, aminek jelentőségét csak növelte, hogy azt egy teljesen új, s akkor szinte még intakt művészi jelenségkörre alkalmazta.

4. Ez a tény figyelmeztet: a monográfia értékelésekor döntő módon történelmi szempontokhoz kell tartani magunkat. Nem lenne helyes a marxista esztétika mai eredményeihez viszonyítva ítélnünk,¹¹ bár a munka számos vonatkozásban a mai kutatás számára is példamutató következtetésekhez jutott. Értékelésünk koordinátáit elsősorban az esztétikai gondolat korabeli szovjet eredményeihez, állapotához kell igazítanunk, hiszen a szerző munkája ebben a közegben született, s hatását is benne fejtette ki.

Itt és előljáróban kell jelezni, azonban, hogy a huszas évek elején-közepén szinte még teljesen ismeretlenek voltak Marx és Engels művészetelméleti, esztétikai gondolatai, de még Leninnek az irodalommal kapcsolatos megnyilatkozásait sem gyűjtötték egybe.¹² Az elméleti és esztétikai irodalomban G. V. Plehanov nézeteit idézték a legszélesebb körökben, az ő nevét tűzte zászlajára a marxista esztétikát magának vindikáló, de ugyanakkor szinte egyedüli képviselő ú. n. „szociológiai iskola”.

Plehanov nyomán a szociológiai iskola az elemzett mű társadalmi genézisének a kimutatását tartotta fő feladatának, annak a felderítését, hogy az alkotásban kifejezésre jutó ideológia melyik osztály érdekeit képviseli. Az iskola gyakorlata szerint a marxista kritika két aktusra bomlott. Az elsőt abban látták, hogy „az adott műalkotás eszméjét a művészet nyelvről lefordítsák a szociológia nyelvére, hogy megtalálják azt, amit az adott irodalmi jelenség szociológiai ekvivalensének nevezhetünk”.¹³

A másik aktus, e felfogás szerint, „a műalkotás művészi erényeinek elemzése” volt, de ezt az egykori gyakorlat rendszerint elhanyagolta, vagy ha vállalkozott is rá, nem tudta az első aktussal való szoros kölcsönhatásban kimunkálni.¹⁴

A korabeli szovjet esztétika a művészt osztálya szószólójának tekintette, aki az osztály pszichikumának és ideológiájának a közvetítésével szolgálja annak érdekeit. (E nézetek elsősorban V. P. Fricse munkásságában

jutottak kifejezésre, ő alkotta meg magát az ú. n. pszicho-ideológiai terminust is.)

Ami a művészet társadalmi funkcióját illeti, azt a korabeli irodalom — A. Bogdanov és N. Buharin nézetei nyomán — kétféleképpen értelmezte: vagy az osztálypszichikum —, az osztály elé tűzött végcél irányában történő — megszervezését tartotta feladatának, vagy pedig azt, hogy *egyensúlyt* teremtsen az adott osztály pszichikuma és ideológiája között.

Arról, hogy az alkotásokból deszifrizozott osztályérdekek, vagy más kifejezéssel: a pszichikai és ideológiai elemek milyen művészi eszközökkel, hogyan és milyen szinten valósulnak meg, arról nagyon kevés szó esett. Hiszen Plehanov irányadó tanulmányai is legfeljebb azt mondták ki, hogy alkotás közben az író ne „a logika nyelvén”, hanem a „képek nyelvén” fejezze ki mondanivalóját.¹⁵

5. A tudomány történetében nemegyszer fordult elő, hogy egy-egy felfedezés megfogalmazása, egy-egy új szempont alkalmazása a hagyomány „fertőzetétől” mentes outsider nevéhez fűződött, a félig „dilettánséhoz”, aki józan eszére hallgatva vágott új logikai csapásokat.

A mai Európa művészetének példája bizonyos mértékig emlékeztet erre az esetre. Azonban távolról sem Mácza „dilettantizmusa” vagy éppen tárgyi ismereteinek hiánya, hanem a szerző outsidersége miatt. A modern művészetekkel és a marxizmussal való találkozása annyira más közegben ment végbe, hogy önálló szempontjainak megvalósítását nem tudták vizsgáztartani és befolyásolni a plehanovi iskola lassan megmerevedő kánonjai.

Már témaválasztása is újítként hatott. A nyugateurópai avantgarde mozgalmáról, igaz, elég sok szó esett a forradalom előtti marxista sajtóban. (Különösen A. V. Lunacsarszkij foglalkozott rendszeresen a francia és német képzőművészet, illetve színház kezdeményezéseivel.¹⁶) A forradalom győzelme után azonban megritkultak ezek a jelzések. Így érthető, hogy Mácza könyve, amely ráadásul a nyugati avantgarde mozgalom egészének a bemutatására, sőt értelmezésére vállalkozott, élénk érdeklődést és várakozást keltett.

Tegyük hozzá: olyan körülmények között, amikor bizonyos körökben erős ellenérzések vették körül az új művészetet, s nemegyszer hangzott el a kézlegyintő — s állítólag Plehanovtól származó, — szójátékba sűrített „jellemzés”: „Kubizm — csepuha v kube”. (Magyarul a szójáték elveszik. Talán, ha a kubizmust köbművészetnek fordítjuk, mégis érkelhető: „köbművészet — zöldség a köbön.”)

Mácza monográfiájának hatása azonban nem csupán témaválasztásával magyarázható. S nem is „impozánsan széles” anyaggazdagságával. A mai Európa művészete sikerének kulcsát mi abban látjuk, hogy a korabeli szovjet esztétikai gondolat főbb téziseinek ismeretében a szerző alkotó módon alkalmazta és továbbfejlesztette azokat, s e módszer birtokában egységes magyarázatot és értelmezést tudott találni az avantgarde isko-

láinak, irányzataink, kívülről színesen és áttekinthetetlenül kavargó jelenségáradatára.

6. A modern művészeti mozgalmak létrejöttét Mácza a hajdan egyseges polgári osztály felbomlására, a klasszikus polgári életforma eltűnésére, az egykori polgári eszmények devalválódására és anakronizálódására vezeti vissza. Szorosan vett közgazdasági elemzések és Lenin imperializmus-fogalmának használata nélkül, a jelenségek köznapi értelmezésén keresztül jut el annak a megállapításáig, hogy a századfordulóra visszavonhatatlan átrétegződés ment végbe a polgári osztályon belül. Az egyre előnytelenebb gazdasági helyzetbe kerülő kispolgárság életformája, eszményei mind élesebben válnak el a hatalma teljében jutó nagypolgári réteg életétől, érdekeitől.

Az első avantgarde-kezdeményezések — Mácza felfogása szerint — végső soron a kispolgárság „rekompenzációs” törekvéseire vezethetők vissza. Minthogy ezek a lét adott szakaszában nem válhattak valós társadalmi cselekvéssé, művészi-ideológiai közegben je'entek meg. Az egykori terminológiát használva: a modern művészeti irányzatok egyik ága a kispolgárság megbomlott „pszichológiai és ideológiai” egyensúlyát volt hivatva helyreállítani. E rekompenzációs törekvések megnyilvánulásaként értelmezi pl. Mácza az expresszionizmus „én”-központú ideológiáját és alkotómódszerét. Minthogy a művész előtt a világ reális „birtokbavétele” fel sem merülhetett, figyelme a „belső birtoklás” szubjektív idealista lehetőségére felé fordult. A kozmikusság tágított „én” a világ szuverén urának érezhette magát.

Kissé leegyszerűsítve adtuk vissza a szerző értelmezését, de e rövidített gondolatmenet is érzékelteti: mennyire más és több az a megközelítési módszer, mint a szociológiai iskola egyszerű „érdekképviselési” magyarázata.

Ezen az úton logikusan közös nevezőre hozhatók az egymástól látszólag nagyon távol eső, s nemegyszer ellentmondó jelenségek is. Elég, ha gondolatban a kozmikus „én” mellett az ugyancsak rekompenzációs törekvésekre visszavezethető futurista mozgáskultuszra utalunk, vagy jelezzük a világtól elforduló s eléggé általános misztikus költői és művészi elemek jelenlétét.

Mácza módszerének hallatlan előnye, hogy a társadalmi meghatározottságot a valóságnak megfelelően valójában csak „végső soron” érzékelteti. Az ideológiai jelenségeknek e szakaszos, több áttételű genézise egyben lehetőséget ad arra is, hogy a szerző kimutassa a létrejött ideológiák nagyrésznének ellentmondásosságát, s azt is, hogy azok többsége voltaképpen az úgynevezett „hamis tudat” jelenségkörébe utalható.

E téves helyérzékelés egyik speciális esetét a szerző a művészi szándék dezorientálódásában látja. Egyes alkotók, így pl. a kubisták és konstruktivisták a hivatalos művészet elleni lázadás hitében vizsgálták az anyag és a tér megjelenítésének szigorú geometrikus törvényeit, holott a valóság

ezen analízisét maga elé tűző alkotómunka végső soron — s a művész szándéka ellenére — a maga racionalitásában a nagytőke szervező törekvéseivel rokon.

A modern művészi iskolákat és irányzatokat a szerző erre a két alap-tendenciára: a kispolgári és nagypolgári ideológiák szembenállását és harcát kifejező törekvésekre vezeti vissza, amelyek különösen a világháború alatt, s az azt követő forradalmak időszakában váltak élessé.

Ezen a fokon bizonyos irányzatok már kiléptek a szorosan vett művészet közegéből: politika töltést vettek fel, közvetlenül is bekapcsolódtak a forradalmak előkészítésébe, s egyesek, mint például a német és a magyar aktivizmus, legbaloldaliabb képviselőinek a személyén keresztül: eljutottak a munkásmozgalomig és a szocializmusig.

A mai Európa művészetének további novuma volt, hogy egyes jelenségek, mint pl. a futurizmus és a szimultánizmus értelmezésében, nem szorítkozott kizárólag az osztálymeghatározottságok kimutatására, hanem az ideológiák elemzésébe bevonta a társadalom, a gazdaság „infrastrukturális” vonatkozásait is: a gőz- és elektromos gépek elterjedését, a gazdasági és mindennapi élet ritmusának felgyorsulását, az információáradat felduzzadását és soha nem látott sebességét, stb. stb. Közgazdaságilag szólva: vizsgálódásaiban a szerző nemcsak a társadalmi viszonyok, hanem a termelési mód egésze felől is tájékozódott, különös figyelemmel kísérve a termelési eszközök s az általuk kiváltott új életfeltételek változásait.

Mind olyan szempont, amelyek a szociológiai iskola korábbi gyakorlatában még csak fel sem merültek. Tegyük azonban hozzá: részletes kifejezésükkel adósunk maradt a szerző: főleg csak utalásokban s könyve táblázataiban vannak jelen, ezek azonban a maguk sematikus formájában csupán az összefüggések mechanikus képét képesek érzékeltetni.

7. Egyik további érdeme Mácza kismonográfiájának, hogy a művészi jelenségek magyarázatában — a társadalmi és materiális indítékok mellett — nagy figyelmet szentelt a művekkel közvetlenebbül összefüggő, s nem-egyszer inspiráló szerepet is betöltő filozófiai vonatkozásoknak. Az expresszionista „önkifejezés” háttérében felmutatja Max Stirner filozófiájának körvonalait, vagy éppen Buddha, illetve Konfuciusz tanításainak hatását. Rendkívül meggyőző például a kubista kísérletek és a mögöttük álló objektív idealista elgondolások közti összefüggések kifejtése. A világ állítólagos „lényegét” visszaadó matematikai és geometriai formák és formulák hajhászása, Mácza véleménye szerint szükségszerűen vezetett a világhoz, de egyúttal az irányzat „eltűnéséhez”, felbomlásához.

A kubizmus c. fejezet azonban a szerző módszerének egy másik vonatkozását, nevezetesen a művészi specifikum bemutatását és kifejtését is jól illusztrálja, bár erre a könyv minden egyes oldalán is bőszel találhatunk példát. Mácza ugyanis sehol sem elégszik meg a társadalmi és ideológiai háttér felvázolásával. Elemzéseiben mindenütt megkísérli egyúttal az adott iskolák, irányzatok művészi közegébe való behatolást is, s meggyőzően, helyenként szinte példamutató didaktikával fejt ki: hogyan, mi-

lyen formai megoldások kimunkálásának a szándéka alakította ki a kérdéses művészi eredményt vagy annak stílusát.

Mácza könyve tehát még a plehanovi értelemben is megvalósította a kritika két aktusát: a formai és művészi elemzés mindenütt szervesen egészíti ki a szociológiai deszifrázást, mi több: azzal szerves egységbe olvad.

E differenciált látásmód frissességét talán érzékeltetni tudjuk, ha csupán jelzésképpen utalunk *A mai Európa művészetével* szinte egyidejűleg megjelenő másik esztétikai-szociológiai munka, V. P. Fricse: *A művészet szociológiájának* alaptételeire. Fricse felfogása szerint ugyanis a művészetnek mindössze „két alaptípusa” létezik: a „szintetikus” és a „differenciált” művészet; előbbi a „feudális-papi”, utóbbi a „burzsoá” társadalmaknak felel meg. A stílus tekintetében Fricse ugyancsak kettős felosztást követ: egyrészről, szerinte, kialakult a „szimbolikus stílus”, amely a „vallásos világfelfogásnak”, másrészről pedig a „realista”, amely a „nem vallásos világfelfogásnak” felel meg.¹⁷

8. Mácza kismonográfiájának egyik mindmáig érvényes gondolköre az, amely a modern iskolák és irányzatok vívmányainak továbbélésével, a szocialista művészetbe való lehetséges beépítésükkel foglalkozik. Szerinte gyökereiben hibás az a felfogás, amely arra hivatkozva, hogy e törekvések „a kapitalizmus korában születtek”, sommásan elvetendőnek tartja őket, tudomást sem véve részleteredményeikről. „A proletariatusnak — írja Mácza — ugyanúgy kell viszonyulnia a modern művészethez, mint a múlt összes többi jelenségéhez:” azaz a kritikai feldolgozásuk után — olvasható később — „el kell sajátítanunk a formai és módszerbeli kísérletezések valamennyi életképes eredményét, hogy saját gyakorlatunkban alkalmazzuk azokat.”¹⁸

Az egyes irányzatok elemzése során a szerző a következő konkrét momentumok átvételét, beépítését tartja lehetségesnek a szocialista művészetbe: 1. mindenekeelőtt — s előbb általánosan szólva —, mindazokat a kifejezésformákat és módszereket, amelyek „megfelelnek a kor *dinamikus* karakterének”, 2. továbbá a háború előtti iskoláknak azokat a tapasztalatait, amelyek az ábrázolt tárgy vagy téma mély analízisen nyugszanak, valamint amelyek „a múlt művészeti formáinak és módszereinek gúnyolásán”, kritikáján alapulnak.

Szeretnénk aláhúzni, hogy Mácza nem az egyes iskolák *gondolatrend-szerének* az átértékeléséről, vagy átvételéről beszél, hanem az iskolák kezei között született *részleteredmények* felhasználásáról, mint amilyen pl. „a futurista verselés széles ritmusa, az expresszionista kifejezőkészség ideges pátosza, a kubisták mértani formái”, s azok felépítésének „konstruktív” jellege, vagy a „dadaisták szarkazmusa, mint a modern élet megközelítésének a módszere”.¹⁹

A háború utáni iskolák közül Mácza kiemelt hangsúllyal szólt a konstruktivizmus tanulságairól, mivel szerinte az azokban megtestesülő — az anyag és az alkotás szerkezetét, funkcionalitását kihangsúlyozó elemek — hozhatók a legközelebbi rokonságba a szocialista művészet teremtő len-

dületével; s közvetlen gyakorlati alkalmazásra is találhatnak az építészetben és az ipari formatervezésben.

A szerző ajánlásainak tendenciájával alapvetően egyet kell értenünk, annál is inkább, mert az elmúlt évtizedek szocialista művészete világszerte s a maga gyakorlatában igazolta Mácza elgondolásainak helyességét.

Más kérdés azonban az, hogy annak idején, a huszas évek közepén a szerző még meglehetősen hézagos és kellőképpen meg nem alapozott elméleti indoklásokkal fejtette ki gondolatait, támadási felületet nyújtva ezáltal a modern művészet ellenségeinek.

9. E gyengék közül csupán kettőt emelünk ki. Alapvető hiánya Mácza kismonográfiájának, hogy a modern művészetek kibontakozását — a bennük közvetetten kifejeződő osztálytartalmak alapján — döntő módon csak a polgárság művészeteként jellemezte. Az egyes irányzatok szembenállását, harcát, kibomlását, elhalását, stb. stb. a polgári művészet belügyének tekintette. Nem vette észre, nem láthatta, hogy az imperializmus korában, a fennálló látszaterőviszonyok ellenére, a proletariátus vált — s egyre erősödött — a társadalom, a történelem mozgásainak meghatározó erejévé. Olyan tényezővé, amely a fizikai és társadalmi erőterek és eredők mechanizmusának következtében ott is érezteti hatását, ahol fizikailag közvetlenül nincs is jelen. Így pl. a modern irodalmi törekvések lázadó lendülete, s fejlődésük, módszerük dinamikája, amire mint jelenségekre Mácza is rámutat, nem képzelhető el a proletariátus távoli, de egyre erősebben érezhető jelenléte, osztályharca nélkül.²⁰

Olyanféle felismerésre gondolunk, amelyet klasszikusan fogalmazott meg Ady Endre a magyar szimbolizmussal kapcsolatos *Irodalmi háborúak és szocializmus* c. cikkében: „Az új, elátkozott (ráadásul nem is politikai programmal dolgozó) magyar irodalom: valószínű előfutárja Magyarország megkésétt, de most már nem sokáig halasztható, szociális átalakulásának.” Majd később „Ez az új irodalom, ha messziről s feudális vagy polgári szemekben nem is tetszik szocialistának (valószínűleg nem is az), a szocializmus által, a szocializmus révén: van. Még szimbolizmusa, állítólagos érthetlenségének szimbólizmusa is azt a szocializmust szimbolizálja, amelyet nem értenek és még inkább: nem akarnak érteni.”²¹

A munkásosztály ilyen értelmű szerepének megvilágítása nélkül nem hangozhattak eléggé meggyőzően Mácza zárófejezetének ajánlásai a modern művészi vívmányok felhasználásáról. Tisztán logikai szempontból méltán vetették szemére módszerének — ezen a ponton való — mechanikus jellegét, hiszen megszövegezésében az átvételeket csupán az „életképes” szóval indokolja.²²

Mácza munkájának másik fogyatéka, hogy nem húz világos határvonalat a művészi módszer és az alkotás technikai elemei közé. Pontosabban szólva: nem érzékelteti azt, hogy a művészi módszer egyes részletei, miután általánossá váltak, technikai elemként kezelhetők, amelynek már nincs közvetlen ideológiai funkciója. Hogy távoli példával éljünk: a perspektíva módszerének az alkalmazása a renaissance hajnalán kétségtelenül

olyan művészi vívmány volt, amely közvetve ideológiai töltettel is rendelkezett: az e-világban való gyökerezés kifejezésének eszköze volt, amely áttételesen szembeállt a középkori világgéppel. Mélységesen tévednénk azonban, ha a perspektíva alkalmazásának hasonló jelentőséget tulajdonítanánk, a 17. vagy akár a 16. században.

Ugyanezt kell elmondanunk a szerző által felsorolt dinamizmusról, analízisről, széles ritmusról, mértani formaépítésről, stb. E forma-elemek, amelyek a maguk keletkezése idején kétségtelenül ideológiai ötlettel is bírtak, idővel, átmentek az irodalom és képzőművészet általános eszköztárába, amelynek már nincs közvetlen ideológiai vonatkozása. (Lehet ugyan ilyen oldala, de már csak mint sajátos — tehát akár szocialista — koncepcióval felépített mű részének, amely alá van rendelve, a megformálás általános módszerének.)

E hiányosságok adta támadási felületeket ki is használták Mácza későbbi ellenfelei, akik közül az egyik pl. egyenesen azzal gyanúsította meg, hogy a kubizmus és a konstruktivizmus művészi tanulságainak a propagálásával — a nagypolgárság ideológiáját akarta a proletárművészetbe „becsempészni”.²³

Ez az „érvelés” azonban már művészi és esztétikai szférákon kívül területekről vette indítékait, és tipikus jelzése volt annak a megváltozott művelődéspolitikai légkörnek, amely a harmincas évek közepétől a modern művészet híveit körülvette, majd elszigetelte.

Voltaképpen Mácza egykori koncepciójának elterjedése is ezen a falon tört meg, — korán jött kezdeményezésként, amelynek értékeit csak évtizedekkel később tanuljuk becsülni.

10. A magyar irodalomtudomány és kritika jó tíz éve vetette fel az avantgarde-hagyományok újraértékelésének kérdését.²⁴ Akkor még úgy látszott, hogy elméleti téren az avantgarde esztétika marxista őseit a harmincas években kereshetjük. Mácza alkotómunkásságának a megismerése több, mint egy évtizeddel korábbra datálja e kezdeményezések létrejöttét.

Nem kétséges, a csak hibákra figyelő szem nem egy tévedést vagy túl általánosan indokolt következtetést találhat Mácza itt bemutatott munkájában. Aki azonban a szerző gondolkodásának tendenciájára és a későbbi tanulmányköteteiben, mint pl. *A fejlett kapitalizmus művészete Nyugaton* (1929) vagy az *Alkotómódszer és művészi örökségben* (1933) kibomló koncepcióra figyel,²⁵ az valós méreteiben érzékeli, a Mácza-örökség kiemelkedő jelentőségét.

Mácza törekvése, hogy *szerves* egységben láttassa az elemzett mű társadalmi genézisét és formai-esztétikai értékeit, bizonyos tekintetben megelőzte kora kritikai gyakorlatát. Mint ahogy az avantgarde tapasztalatainak alkotó felhasználását szorgalmazó nézetei is a szó szoros értelmében úttörő szerepet játszottak kora művészetpolitikájában.

E félig még mindig „elfeledett” életmű megérdemli, hogy kiemeljük a homályból, s méltó helyre állítsuk: esztétikai és művészetelméleti irodalmunk legértékesebb marxista hagyományai közé.

Jegyzetek

¹ Botka Ferenc: Majakovszkij első magyar fordítója. — Élet és Irodalom 1959. 18. sz. 7., és uő: Majakovszkij Magyarországon. — Tanulmányok a magyar—oroszi irodalmi kapcsolatok köréből. Bp. 1961. 3. köt. 57-93.

² Botka Ferenc: Kassai Munkás. 1907—1937. Bp. 1969. 587. p.

³ Mácza János: Esztétika és forradalom. Ford. S. Nyirő József. Utószó: Botka Ferenc, Bp. 1970. 325. p.

⁴ Mácza János: Legendák és tények. Összeáll., jegyz., utószó: Szabó Júlia. Bp. 1972. 262. p.

⁵ Munkaprogram és jegyzetek c. naplójában a következőképpen ír erről a munkáról, hangsúlyozva ugyanakkor a munkásmozgalomban eltöltött élmények fontosságát: „Gyakorlat és elmélet. Hogy a kettő milyen elválaszthatatlanul egészíti ki egymást, azt csak most látom, amikor rendszeresen és egész mélyre menve nekiláttam a marxizmus elméletének az átvételéhez és megtanulásához. Most, amikor kezdek tisztába jönni az alapfogalmakkal, nem csak mint tudománnyal, amikor a történelmi materializmus kezd belemenni a vérembe — csak most látom, hogy mennyit tanultam Kassán az alatt a két és fél év alatt, amit tényleges munkásmozgalomban, tényleges proletárok közt töltöttem.” PIM Kézirattára, V. 3535/18/1—3.

⁶ L. uo.

⁷ За ленинское искусствознание. Ред. ю, Янель, Москва 1932. 181-182.

⁸ A kb. 15 ívnyi mű gépirata jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában található. Teljes címe: Az új orosz irodalom útja és az ideológia fejlődése Oroszországban. Jelzete: V. 3525/5.

⁹ A könyvről írt elemző recenzióját. НОВЫЙ мир 1926. 9. sz. 262—266.

¹⁰ Искусство современной Европы. Москва 1926. 9.

¹¹ Mácza munkásságának kellő ismerete nélkül mondott pl. igaztalan megállapításokat „A szovjet esztétikai gondolat fejlődése a forradalom első évtizedében” c. tanulmányáról Miklós Pál, aki majdhogynem a konzervativizmus vezéralakjaként mutatja be Máczákat. L. Helikon 1968. 549—551.

¹² A huszas évek szovjet esztétikai tudatának összefoglalóját 1. Mácza János: Esztétika és forradalom. Bp. 1960. 201—309.

¹³ G. V. Plehanov: Irodalom és esztétika. Összeáll., jegyz., utószó: S. Nyirő József. Bp. 1962. 15.

¹⁴ L. uo.

¹⁵ L. 13. jegyz.

¹⁶ L. A. V. Lunacsarszkij: Válogatott esztétikai munkák. Szerk. S. Nyirő József. Bp. 1968. 762. p.

¹⁷ В. М. Фриче: Социология искусства. Москва 1926. 61.

¹⁸ Искусство современной Европы. Москва 1926. 126-120., magyarul: Legendák és tények. 1972. 107—111.

¹⁹ L. uo.

²⁰ Az avantgarde-mozgalomnak e tágabb, a forradalmi mozgalmakhoz jobban kapcsolódó társadalmi hátterét 1. Mario de Micheli monográfiájában: Az avantgardizmus. Bp. 1965. 584. p.

²¹ Ady Endre: Irodalmi háborgások és szocializmus. — Szocializmus 1908/

1909. 112—114., és Szocialista realizmus. Szerk. Köpeczi Béla. Bp. 1970. 214—216., és Ady Endre összes prózai művei. 9. köt. Bp. 1973. 297—299.

²² Михайлов, А.: К критике механистической методологии
Маца. = РАПП 1931. 2. sz. 54., 3. sz. 62-83

²³ Кеменев, В.: О враждебных марксизму искусствоведческих писаниях
Маца. = Под знаменем марксизма 1937. 8. sz. 121-142.

²⁴ L. Illés László: Régi viták az avantgarderől. — Kritika 1963. 2. sz. 6—17., és I. L.: Józanság és szenvedély. Bp. 1966. 134—170.

²⁵ Искусство эпохи зрелого капитализма на Западе, Москва 1929. 256 p.
Творческий метод и художественное наследство, Москва 1933. 336 p.

Molnár Verona

A KOMMUNÁLIS KÖZÖSSÉGEK ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI KÉRDÉSEIRŐL A KOMUNA C. FOLYÓIRATBAN

(XXI. évf. 12. szám, 1974)

Kiadja Jugoszlávia városainak állandó értekezlete, Belgrád

Fő- és felelős szerkesztő Branko Nedović

Szerkesztő Mišo Janičijević

TARTALOM

Dragoljub Stavrev: Idejno-politički zadaci SK u konstituisanju i delovanju samoupravnih interesnih zajednica — Milan Ateljević: Prva iskustva u ostvarivanju delegatskog sistema — „Ostvarivanje prava i dužnosti radnih ljudi i građana u opštini” — Pred jednu značajnu akciju stalne konferencije gradova — Povodom proslave „Dana prava čoveka” — poruka generalnog sekretara OUN — Dva savetovanja o sprovođenju ustavnog koncepta mesne zajednice i njenoj ulozi u opštenarodnoj odbrani.

Kerekasztal beszélgetés a szerkesztőségben. Részt vett: Franko Nedović, dr. Milan Matić, Radivoje Ščekić, Vitomir Sudarski, Milutin Cvetković, Koviljka Romanić, ing. Stanislav Sigulinski, Ilija Bekić, Šerif Beganović, Živa Milenković, Salajdin Sporta, Lazar Petnjarić, Slavko Zalokar.

Jovan Stojković: Neka pitanja u vezi sa osnivanjem Međuopštinske regionalne zajednice opština Timočki krajina.

Naši gradovi u reči i slici.

Razgovor sa predsednikom Kragujevca.

Fotoreportaža o gradu na Lepenici — centru Jugoslovenske automobilske industrije.

Praksa i iskustvo iz zemlje: Šerif Beganović — Normativno regulisanje statusa i rada delegacija u opštini Zenica.

Tomislav Popović: Pristup i metod izrade srednjoročnog plana društveno-ekonomskog razvoja opštine Vršac.

Tomo Apostolski: Aktivnost Saveta za vaspitanje i saradnju o deci SR Makedonije.

Prilozi iz inostranstva: Odseci XX skupštine Stalne konferencije gradova u inostranim listovima i časopisima.

Privredne informacije iz Kragujevca.

1974. decemberében jelent meg a „Komuna” XXI. évfolyamának 12. száma. A folyóiratot, amely tulajdonképpen a kommunális közösségek elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozik Jugoszlávia városainak állandó értekezlete adja ki Belgrádban. A címlapon egy város fényképe szimbolizálja valamiképpen a folyóirat jellegét. A Komuna szóban forgó száma Kragujeváccal ismerteti meg az olvasót. A hátlapon a községi képviselő-testület előtti tér látható, a címlap belső oldalán a Crvena Zastava gyártmányai emlékeztetnek bennünket autóiparunk központjára, az öngigatók találkozájának színhelyére, néhány kép pedig az egymás mellett sorakozó épületeket, a belvárost ábrázolja. A kragujevaci községi képviselő-testület elnökével folytatott beszélgetést a folyóirat egyik munkatársa. A két oldalnyi terjedelmű írás címe: Városaink szóban és képben.

A Szerkesztőségi szó című írás a takarékoskodásnak, az elkövetkező időszak legfontosabb társadalmi feladatának lényegére és fontosságára hívja fel a figyelmet.

Egy hosszú cikkben a JKSZ-nek az öngazgatási érdekközösségek megalakításával és működésével kapcsolatos eszmei-politikai feladatokról, valamint az 1974. dec. 10-én Belgrádban megtartott, a JKSZ KB Elnöksége Végrehajtó Bizottságának tanácskozásán elhangzott időszerű kérdésekről olvashatunk. A tanácskozás egyik célja az volt, hogy minél pontosabban megfogalmazza azokat a tennivalókat, amelyek a JKSZ-re meg a többi társadalmi és politikai szervezetre várnak — az alkotmány és a X. kongresszus határozatai alapján — az érdekközösségek megalakításában és működésében. A másik, hogy a konkrét feladatokon kívül, az akció részvevőinek felelősségét is meghatározzák. A folyóirat Dragoljub Stavrevnak, a JKSZ KB Végrehajtó Bizottsága tagjának rövidített vitaindítóját közli. Társadalmunk forradalmi átalakulásának elválaszthatatlan része az opportunizmus, az indolencia és a felelőtlenség kiküszöbölése.

A tizedik oldalon Milan Ateljevićnak a küldöttrendszer első tapasztalatairól, lényeges kérdéseiről szóló beszámolóját olvashatjuk. A demokratikusan választott küldöttek kapcsolata a választókkal, eszmei-politikai tudásunk kifejlesztése, gyors, tömör és érthető tájékoztatásunk, s természetesen még sok részletkérdés a küldöttek sikeres munkájának függvénye. A küldöttrendszer sajátosságainak tanulmányozása is időszerű. Akik az öngazgatásról és a küldöttrendszerről elvont képet festenek, mindjobban eltávolítják e két rendszert a valóságtól és azoktól, akik az öngazgatásban és a küldöttrendszerben tevékenyen részt vesznek.

Jugoszlávia városai állandó értekezletének jelentős kezdeményezése A dolgozók jogainak és kötelességeinek megvalósítása a községi szervekben témájú véleménycsere. Még csak az előkészületeknél tartanak, de tekintettel a téma időszerűségére, a tanácskozásra hamarosan sor kerül.

A folyóirat beszámolót közöl a Stubičke Toplicén és Velenjén 1974. decemberében megtartott tanácskozásról, amelynek témája A helyi közösségeknek az alkotmányban rögzített szerepe az általános honvédelemben és önvédelemben.

A Komuna szerkesztőségében folytatott véleménycseréről 23 oldalas részletes tudósítást olvashatunk. A kerekasztal-beszélgetés a Végrehajtó funkció a községi és a városi képviselő-testületekben címmel folyt 1974. dec. 20-án Belgrádban. Ezen a beszélgetésen néhány község képviselő-testületének elnöke, illetve titkára, valamint néhány község és város végrehajtó bizottságának elnöke vett részt. Branko Nedović, a Komuna fő- és felelős szerkesztője a vita céljáról és jelentőségéről beszélt.

Dr. Milan Matić, a Belgrádi Egyetem Politikai Tudományok Karának tanára az elmélet jelenlegi helyzetéről és gyakorlati alkalmazásáról beszélt. Tény, hogy még nem mértük fel, nem elemeztük ennek a munkának a jellegzetességeit. Pontosabban, még nincs egységes végrehajtási modell. Az alkotmány éppen ebben hoz legkevesebb újítást. A végrehajtás és a döntéshozatal egysége, a feladatok pontos meghatározása, a feladatokat teljesítő személyek egysége a siker záloga ezen a téren.

Stanislav Sigulinski, a szabadkai községi képviselő-testület végrehajtó tanácsának elnöke e testület felelősségéről beszélt, különösen pedig arról, hogyan oldották meg a voluntörök alkalmazásával azt a problémát, hogy a község területén több sajátos tevékenység létezik.

Živa Milenovićnak, Jugoszlávia városai állandó értekezlete főtitkárának segédje szerint, a végrehajtó szervek felelőssége nem vezethető vissza a határozatok formális végrehajtására. A kollektív döntés, a koordináló funkció elengedhetetlen a tagok politikai felelőssége nélkül.

Salajdin Sporta, a prizreni községi képviselő-testület végrehajtó tanácsának elnöke a többnemzetiségű területeken működő végrehajtó tanácsok sajátos összetételéről és munkájáról mondott rövid beszámolót.

Vitomir Sudarskinak, a pancsovai községi képviselő-testület elnökének beszámolója alapján a legfontosabb feladat a végrehajtó tanácsok és az öngazgatási érdekközösségek egymás közti viszonyának pontos meghatározása. A sikeres munka az emberek közti helyes viszony és együttműködés záloga.

Gyakorlat és tapasztalat hazánkból című rovatban a zenicai községben elért eredményekről ír Šerif Beganović, a zenicai községi képviselő-testület titkára. A küldöttség és a küldöttek helyzetének és munkájának szabályozásában feltétlenül meg kell határozni a választókkal való kapcsolatukat, tájékoztatásukat.

A külföldi melléklet — Jugoszlávia városai állandó értekezlete 1974 októberében megtartott XX. közgyűlésének egynéhány külföldi lapban megjelent összhangját mérlegeli. Az olasz „Il potere locale”, a magyar „Tanácsok lapja” és a tuniszi „Dialogue”. A külföldi lapok Jugoszlávia forradalmi fejlődésének fontos állomásait mutatják be az olvasóknak, az új Alkotmányt, az öngazgatási érdekközösségek megalakulását, és a munkások döntéshozatalában, az öngazgatás elmélyítésében való működését.

Az immár 20 éve megjelenő Komuna kétségtől színes képet fest Jugoszlávia időszerű társadalmi-politikai, valamint gazdasági problémáiról,

elméleti és gyakorlati megoldásokat ajánl, gazdag tapasztalatcserére ad lehetőséget. A községek, városok közelebb kerülése, együttműködésének fejlesztése pedig egyik fő feladata mint a mai öngazgatású társadalmi viszonyok egyik követelménye.

IDEJE, 1974. 4—5. SZÁMÁRÓL

A Jugoszláv Szocailista Ifjúsági Szövetség értekezlete elnökségének kiadásában jelenik meg a Jugoszláv egyetemisták folyóirata, az „Ideje”.

A folyóirat szerzői és munkatársai főleg egyetemisták, akik beszámolóikkal, könyvismertetőikkel, kritikáikkal új ismereteket tárnak az olvasó elé. Igyekeznek megismertetni az időszerű problémákat és újításokat úgy a társadalmi-gazdasági, politikai és kulturális életben, mint a művészet terén.

A folyóirat kéthavonként jelenik meg. Az 1974-es kiadás 4—5. száma kb. 200 oldalnyi terjedelemben választékos olvasnivalót nyújt. A folyóirat tartalmát öt témakörre lehet felosztani: tanulmány és kritika, politikai hatalom és osztály, esszé, Vasilj Kadinski 1866—1944—1974 és szemle.

Érdekes felhívni az olvasók figyelmét Vladimir Goati cikkére: A bürokratizmus és a modern forradalom. A szerző útbaigazítást igyekszik nyújtani azoknak, akiket magával sodort a bürokratizmus fogalmának meghatározása körüli zűrzavar. A cikk írója ugyanis megállapítja, hogy a bürokratizmus azon fogalmak közé tartozik, amely körül az utóbbi időben különböző nézetek alakulnak ki. Mi okozta e sok különböző véleményt? Erre a kérdésre is választ ad a szerző, amikor megállapítja, hogy nem véletlen, hogy a bürokratizmusnak ekkora figyelmet szentelnek, hisz világszerte jelentkezik, s igen fontos társadalmi jelenséggé fejlődött.

További fejtegetéseiben részletesen és sokoldalúan elemzi e társadalmi jelenséget. Összefoglalja történelmi fejlődését. Rámutat a Marx által megfogalmazott bürokratizmusra, ugyanakkor élesen bírálja a nem marxista szerzők nézeteit. Legnagyobb fogyatékoságuknak rója fel, hogy nem ismerik el a bürokratizmus osztályjellegét.

Vladimir Goati a mai szerzők nézetét a bürokratizmussal kapcsolatban három csoportra osztja. Az első csoportba sorolja azokat a szerzőket, akik szerint a bürokratizmus politikai rendszert jelent, melyben a tisztviselőréteg külön tekintélynek örvend, s hatalmat gyakorol.

A másik csoportba kerülnek azok a szerzők, akik a bürokratizmust az

adminisztratív rendszerrel azonosítják. A bürokratizmus meghatározásának harmadik változatát professzor Djordjević fogalmazta meg. Ő a bürokratizmus alatt egy embercsoportot ért, akik elfoglalják helyüket a társadalmi szervezetekben, s helyzetüknél fogva állami és társadalmi funkciókat végeznek. Közben a politikai hatalmat igyekeznek kisajátítani a saját céljaikra. További elemzéseiben Vladimir Goati az utóbbi meghatározást fogadja el.

Elemzése végén azonban megállapítja, hogy függetlenül attól, mit értünk a bürokratizmus alatt, az egész társadalomnak állandóan harcolnia kell e jelenség ellen. E harc, persze, a legeredményesebb, de ugyanakkor a legnélkülözhetetlenebb is a szocialista társadalomban.

Időszerű problémával foglalkozik Gordana Bogetić is: A gazdasági eredményesség és stabilizáció egyes problémáiról a jövedelemelosztás szemszögéből című cikkében.

A gazdasági eredményesség és a stabilizáció problémáit a jövedelem, illetve a személyi jövedelem szemszögéből tárgyalja. Beszél kölcsönös egymásrahatásukról, s óriási jelentőségükről az egész társadalmi-gazdasági fejlődésre nézve. Rövid áttekintést nyújt a jövedelem és a személyi jövedelem elosztásának állandó változásáról, s megállapítja, hogy a változások következményei az öngazgatási rendszer fejlődésének. Beszámolója zárószavaként összefoglalja a legfontosabb tennivalókat is (110. oldal). „A gazdálkodás eredményessége és stabilitása érdekében, mint az élet-színvonal emelkedése, a foglalkoztatottság növekedése, az öngazgatás továbbfejlődése feltételeként a jövedelemelosztásnak szükségszerűen nagyobb figyelmet kell szentelni, kiindulva a jövedelem társadalmi jellegéből és az elosztás kihatásától a gazdaság stabilizációjára és eredményességére. Ezért nélkülözhetetlen összhangba hozni a jövedelemelosztás társadalmi feltételeit, amelyek a személyi-jövedelem megváltoztatását összhangba hozzák a munkateljesítmény megváltoztatásával a társadalomban.

A művészet világába nyerünk betekintést a folyóirat Vasilj Kadinski 1866—1944—1974 című fejezetében. Hat szerző munkájával találkozunk itt, akik a művészet különböző oldalait világítják meg. Munkáik közös célja azonban, hogy áttanulmányozzák az időt, mint lényeges kategóriáját a XX. század művészetének. Hogy a művészet fejlődését összehasonlítsák a modern tudomány fejlődésével, hogy így még inkább feltárják a különbségeket a ma művészete és az előző időszak művészete között.

Értékes könyvbemutatókkal is találkozunk a folyóiratban. Milena Vučkoje, Miloš Nemanjić „Kulturne potrebe” című legújabb könyvét mutatja be, s egyben felhívja az olvasók figyelmét e igazán értékes és érdekes szociológiai tanulmányra. A könyv középpontjában ugyanis az ember áll, mint társadalmi lény és mint egyén kultúrák szükségleteivel együtt. További fejtegetéseiben Miloš Nemanjić rámutat a kulturális szükségletek közös jellegére, ugyanis azok magukba foglalják az alkotás tényét, de ugyanakkor az elidegenülés tényét is, hisz a társadalom egy részétől még mindig el vannak idegenítve.

Bemutatásra kerül a belső áruforgalom gazdaságtana (Ekonomika unutrašnjeg robnog prometa) című könyv is, mint egy szerzőcsoport munkája. A cikk írója Radoslav S. Stevanović méltatja e munkát elsősorban mint tankönyvet az egyetemek és közgazdasági főiskolák számára. A könyv igen nagy értéket képvisel azzal, hogy a szerzők tudományos módszerekkel határozzák meg az áruforgalom jelentőségét a társadalmi újratermelésben, de ugyanakkor rámutatnak a tudományos kutatás módszerére is.

A könyvbemutatók között szerepel Zoran Vidaković: A technokrácia fogalma és lényege című munkája is. (Pojam i suština tehnokratije).

Zoran Vidakovićnak e szociológiai tanulmánya részletesen elemzi a technokratizmust. Elemzését a társadalmi jelenség „születésénél” kezdi s a probléma egész mélyére hatol.

A tanulmány 3 részre osztható: technokrácia a modern kapitalizmusban, technokrata irányzatok a szocializmusban és technokrácia az öngazgatás ellen. A cikk írója így méltatja e munkáját:

Zoran Vidaković tanulmánya eredményes törekvés, hogy mélyebb betekintést nyerjünk a modern társadalom (kapitalista és szocialista) fejlődésébe. Ugyanakkor lehetővé válik számunkra, hogy meghatározott következtetéseket vonjunk le, amelyeknek elméleti értékük és súlyuk mellett időszerű társadalmi-politikai súllyal is rendelkeznek.

A Létünk 5–6. (szeptember–december) számának tartalma

<i>Jovan Đorđević</i>	A JSZSZK új alkotmányának alapvető jellegzetességei
<i>Laki László</i>	Munkásosztály és értelmiség
<i>Neca Jovanov</i>	Az öngazgatói munkásellenőrzésről
<i>Branislav Vranešević</i>	Svetozar Marković szocialista eszméi és a szocialista mozgalom csírái Vajdaságban
<i>Bodrogvári Ferenc</i>	Lukács György a válaszolva kérdező filozófus
<i>Kasztori Rudolf</i>	A modern biológia fejlődésének iránya
<i>Kasza Bálint</i>	A világi színházat kezdetei Szabadkán

Műhely

<i>Rehák László— Tot Ana</i>	Szociológiai témák Adam Smith Nemzetek gazdasága című művében
----------------------------------	---

Dokumentum

<i>Tihomir Vlaškalić</i>	Elnöki beszámoló a Szerb KSZ központi bizottságának ünnepi ülésén a pártalapítás 30. évfordulóján
--------------------------	---

Jelen és múlt

<i>Jovan Veselinov Žarko</i>	Az autonóm Vajdaság születése
------------------------------	-------------------------------

Szimpozium

<i>Holló Ferenc</i>	A Thessaloniki-i XX. Állatorvos-világkongresszusról
---------------------	---

Szemle

<i>Molnár Verona</i>	Tomislav Popović tanulmánya a marxista árelméletről a szocialista öngazgatásban
<i>Borza Gyöngyi</i>	A. Zdravomislav könyve a szociológiai kutatások módszertanáról
<i>Molnár Irén</i>	A. Rahitov könyve a tudományos ismeret anatómiájáról
<i>Rehák László</i>	Új folyóiratunk az oktatás osztályjellegéről, Marksizam u svetu II. évfolyam 1975., 1. szám
<i>Molnár Verona</i>	A probléma megfogalmazásától a kutatásban szerzett eredmények értékeléséig.

létünk

— társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. Kiadó: Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 2/I. Szerkesztőségi óra minden pénteken 16-tól 17 óráig. Megjelenik kéthavonta. Ára példányonként 5 dinár, kettős számoké 10 dinár. Előfizetés folyó évre belföldön 25, külföldi címzetre 50 dinár. Megrendelhető: Forum terjesztő részlege, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1.

